

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
(6 PKT., CZĘŚĆ B, NR 2062)

CZŁONKAMI REDAKCJI I
RADY NAUKOWEJ SiE SĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICZY

MIĘDZYNARODOWE
STUDIA HUMANISTYCZNE /
SOCIETY AND EDUCATION.
INTERNATIONAL STUDIES IN
HUMANITIES

SPOŁECZEŃSTWO I EDUKACJA

HUMANUM

Instytut Studiów Międzynarodowych
i Edukacji w Warszawie

13 (1) / 2014

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
(6 PKT., CZĘŚĆ B, NR 2062)

CZŁONKAMI REDAKCJI I
RADY NAUKOWEJ SiE SĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICY

MIĘDZYNARODOWE
STUDIA HUMANISTYCZNE /
SOCIETY AND EDUCATION,
INTERNATIONAL STUDIES IN
HUMANITIES

SPOŁECZEŃSTWO I EDUKACJA

KOLEGIUM REDAKCYJNE | Editorial boards:

Paweł Stanisław Czarnecki –
Redaktor Naczelny / Chief Editor
Andrzej Goworski
– Sekretarz redakcji / Assistant editor

REDAKTORZY TEMATYCZNI | Section Editors:

Jerzy Chorażuk, Dariusz Pater,
Anna Wawrzonkiewicz-Słomska, Edyta Łyszkowska,
Marek Żukowski, Artur Brudnicki

RADA NAUKOWA | Scientific Council:

Henryk Bednarski – Przewodniczący / Chairman
Josef Polacko – wiceprzewodniczący / vice-chairman
Wojciech Słomski – wiceprzewodniczący / vice-chairman
Bazyli Nazaruk – sekretarz naukowy / scientific secretary

REDAKTORZY JĘZYKOWI | Language Editors:

Tamara Yakovuk – język rosyjski, tiyakovuk@yandex.ru

Jaroslava Kmecova – język czeski i słowacki,
jaroslava.kmecova@dare.sk

Ramiro Delio Borges de Meneses - język, angielski, hiszpański i portugalski, borges272@gmail.com Marcin Shaviel
– język polski, marcin.szawiel@wp.pl

Martin Laczek – język angielski, martin.laczek@yahoo.co.uk

Jurij Kariagin – język ukraiński, yuriy.karyagin@gmail.com

REDAKTOR STATYSTYCZNY I TECHNICZNY | Statistical Editor: Marta Panas-Goworska, marta.air@hotmail.com

CZŁONKOWIE / Members:

Jewgenij Babosov, Pavol Dancak, Kazimierz
Doktór, Anatolij Drabowski, Rudolf Dup-
kala, Sergiej Gawrow, Vasili Gricenko, Jurij
Kariagin, Natalia Kutuzowa, Ella Libanowa,
Mariola Lemounier, Ramiro Delio Borges de
Meneses, František Mihina, Andrzej Misiólek,
Zdzisław Nowakowski, Walery Nowikow,
Michajło Popławski, Olena Pierelomova,
Jurij Reznik, Kiril Rozlogow, Wanda Rusiec-
ka, Aleksandr Stiepanow, Stanislav Stolarik,
Marek Storoška, Ireneusz Światała, Maciej
Tanaś, Walentyn Wandyszew, Anna Wawr-
zonkiewicz-Słomska, Nonna Zinowiewa, Josef
Suvada, Ivica Gulasova, Vladimir Krcmery,
Irena Piskorova, Daniel West, Nella Nyczka-
lo, Ivan Grischenko, Irina Ignatieva, Vasil
Kremen, Alexander Belohalvek, Peter Vojcik.

Wersja pierwotna (referencyjna)
czasopisma to wersja drukowana. /
*The original (reference) version of the
journal is printed.*

Lista recenzentów | *List of reviewers:*

Lista recenzentów
znajduje się na stronie
www.studiahumanistyczne.pl

Adres redakcji i wydawcy | Publisher: **Instytut Studiów Międzynarodowych i Edukacji Humanum**,
ul. Złota 61, lok. 101, 00-819 Warszawa www.humanum.org.pl / Printed in Poland
© Copyright by The authors of individual text

Wszystkie nadsyłane artykuły naukowe są recenzowane. Procedura recenzowania artykułów, zaporą ghostwriting oraz zasady przygotowywania tekstów i instrukcje dla autorów znajdują się na stronie internetowej czasopisma <http://humanum.org.pl> w zakładce Czasopisma / All articles are peer reviewed. The procedure for reviewing articles, and the Guide for Authors can be found on the website of the journal (<http://humanum.org.pl>)

Korekta artykułów zamieszczanych w czasopiśmie
wykonywana jest przez Autorów periodyku / Proofreading by authors.

**NUMER CZASOPISMA DOFINANSOWANY Z MNiSW DUN,
W RAMACH ZADANIA WYDAWNICZEGO.**

13 (1) / 2014

Spis treści

Laudacja ku czci Profesora Wasyla Kremienia	5
Marta Gluchmanová It and their application in languages	25
Kiyokazu Nakatomi Nothingness of Pascal	31
Ramiro Délio Borges de Meneses A Desconstrução e a Democracia: perante a actual crise	45
Marián Ambroz Some conclusions of chaos and non predicability in physics to theologia naturalis	69
Eugenio de Pace, Ramiro Délio Borges Meneses Nella parabola del Buono Samaritano (Lc 10, 25-37): della vita a la qualità staurológica	77
I. M. Gryshchenko, S. V. Bebko The model of evaluating the efficiency of educational services market based on the balanced scorecard	91
Krakhmalova Nina Тенденції комунікаційної діяльності університетів України	105
Lenka Pasternáková Hodnotová orientácia mládeže	113
E.M. Babosov Асаблівасці сучаснага міжкультурнага дыялогу	119
Ewa Danuta Białek Jakość nauczania a odpowiedzialność za stan świata	127

Ján Bajtoš, Tatiana Kotercová	Učebnice v odbornom vzdelávaní – hodnotenie didaktickej vybavenosti a obtiažnosti	139
Marian Ďurana	Proportionality of restrictions of ownership by act 140/2014 about the acquisition of ownership of agricultural land and about amendment	153
Mariusz Jakubik	Organizacja społeczna w prawnokarnej ochronie ofiar przemocy w rodzinie	159
Dagmar Marková , Stanislava Lištiak Mandzáková	Partnersky sex a masturbácia – morálna koexistencia? Eticko-deskriptívny komparačný výskum	167
Karolina Rojek	Muammar Kadafi – wizjoner, dyktator, dziwak	181
Paweł Czarnecki	The definition of social work	193
Małgorzata Dobrowolska	Alternative job satisfaction – presentation of the author’s research	199
Marta Gluchmanová	Starnúca spoločnosť a jej problémy	213
Marek Storoška	Количество разводов и их влияние на семью и общество – возможности социальной работы	219

Profesor doktor habilitowany Wasyl Grygorowicz Kremień
Prezydent Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy /
Василь Григорович Кремень, президент Національної академії
педагогічних наук України

Profesor doktor habilitowany Wasyl Grygorowicz Kremień, Prezydent Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy

Wasyl Grygorowicz Kremień jest wybitnym ukraińskim naukowcem w dziedzinie filozofii socjalnej, politologii, filozofii oświaty, pedagogiki i rozwoju osobowości człowieka. Jest autorem wielu fundamentalnych badań, wybitnym organizatorem oświaty i nauki, działaczem państwowym, politycznym i społecznym. Jest członkiem Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, doktorem filozofii, profesorem, zasłużonym działaczem nauki i techniki Ukrainy, członkiem zagranicznym Rosyjskiej Akademii Oświaty, członkiem szeregu innych akademii, wielu towarzystw naukowych, prezydentem wspólnoty „Wiedza” Ukrainy, prezydentem studenckiego towarzystwa sportowego Ukrainy, zastępcą naczelnika Komitetu Nagród Państwowych w dziedzinie oświaty. Urodził się 25 czerwca 1947 roku w wiosce Lubytowy, powiat Krolewiecki, obwód Sumy. W 1971 roku ukończył studia filozoficzne na Kijowskim Uniwersytecie Państwowym im. T.G. Szewczenki. Działalność naukowo-pedagogiczna W.G. Kremienia obejmuje szeroką gamę problematyki, której głównymi kierunkami są: teoretyczno-metodologiczne uzasadnienie rozwoju nauki i oświaty Ukrainy, określanie głównych zasad i kierunków rozwoju filozofii oświaty, wypracowanie konceptualnych problemów współczesnej socjologii i kulturoznawstwa. Szczególną uwagę w badaniach profesor W.H. Kremień zwraca na euro integracyjne oraz globalizacyjne procesy na świecie i ich wpływy na rozwój społeczeństwa, uwzględnianiu ich przy określeniu strategicznych kierunków rozwoju Ukrainy, jednolitości socjalno-politycznego badania podstawowych okresów historii rozwoju niepodległej Ukrainy.

W 1995 r. W.G. Kremień został wybrany na rzeczywistego członka Akademii Nauk, a w 1997 r. został Prezydentem Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy. W 1998r. został posłem parlamentu Ukrainy III kadencji. Od 1999r. do 2005r. pełnił stanowisko ministra Oświaty i Nauki Ukrainy. Pod jego kierownictwem naukowym jako Prezydenta Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych oraz Ministra Oświaty i Nauki Ukrainy opracowano normatywno-prawną bazę różnych poziomów edukacji niepodległej Ukrainy. W.G. Kremień został inicjatorem szerokiego zastosowania techniki komputerowej w procesie edukacyjno-wychowawczym szkoły ogólnokształcącej, zawodowo-technicznej oraz wyższej, wprowadzenia programu „Szkolny autobus”, przygotował przystąpienie Ukrainy do procesu Bolońskiego. Wasyl Grygorowicz Kremień inicjuje, aktywnie wspiera i wprowadza

w praktykę działalności oświatowej zasady humanizacji i demokratyzacji procesu edukacyjno-wychowawczego w placówkach edukacyjnych różnych typów. Właśnie z jego inicjatywy i pod jego bezpośrednim kierownictwem w kraju odbywa się aktywny proces przejścia od pedagogiki autorytarnej do pedagogiki tolerancji, system oświatowy Ukrainy zbliża się do systemów oświatowych europejskich krajów rozwiniętych, wdrażana jest w życie innowacyjna polityka państwowa w dziedzinach oświaty i nauki. Są to takie innowacje, jak dwunastostopniowe pozytywne ocenianie osiągnięć uczniów w nauce, przejście do dwunastorocznego okresu nauki i nowych programów szkoły średniej, sprofilowanie szkół wyższych, a także niezależne testowanie uczniów, które jest niewątpliwie obiektywnie uzasadnione. Jest autorem ponad 800 prac naukowych, między innymi szeregu monografii: „Ukraina: alternatywa postępu”, „Ukraina: droga do siebie”, „Nauka Pedagogiczna: czas refleksji”, „Filozofia. Logos. Zofia. Rozum”, „Oświata i nauka na Ukrainie – innowacyjne aspekty. Strategia, Realizacja, Wynik”, „Socjologia”, „Filozofia idei narodowej: człowiek, oświata, społeczeństwo”, „Fenomen innowacji: oświata, społeczeństwo, kultura”, „Filozofia człowieka centryzmu w strategiach przestrzeni oświatowej”, „Elita: źródła, istota, perspektywa”, „Synergetyka w oświacie: aspekt człowieka centryzmu”, „Ukraina w dobie globalizacji”. Niektóre z nich są przetłumaczone i wydane w Polsce, oraz w Federacji Rosyjskiej. Pod kierownictwem W.G. Kremienia stworzono pierwszą w historii ukraińskiej „Encyklopedię oświaty”, kilkoma nakładami z rządu ukazała się „Białą księgą oświaty narodowej Ukrainy», w której zawarta jest ścisła analiza naukowa wszystkich edukacyjnych działów i zakresów. Po raz pierwszy na Ukrainie powstał dokument, przygotowany przez naukowców Akademii pod redakcją W.G. Kremienia pod nazwą „Narodowy raport o stanie oraz perspektywy rozwoju oświaty na Ukrainie”. W.G. Kremień posiada odznaczenia: order księcia Jarosława Mądrygo V stopnia, order „Za zasługi” I, II i III stopnia, jest również laureatem Nagrody Państwowej Ukrainy w dziedzinie nauki i techniki oraz Nagrody Państwowej Ukrainy w dziedzinie oświaty. Żonaty, wychował syna i córkę, ma dwie wnuczki.

Василь Григорович Кремень, президент Національної академії педагогічних наук України

Кремень Василь Григорович – видатний український вчений у галузі соціальної філософії, політології, філософії освіти, педагогіки, розвитку людської особистості. Автор багатьох фундаментальних досліджень, відомий організатор освіти і науки, державний, політичний і громадський діяч.

Академік Національної академії наук України, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, іноземний член Російської академії освіти, член ряду інших академій, багатьох наукових товариств, президент Товариства «Знання» України, президент Спортивної студентської спілки України, заступник голови Комітету з державних премій в галузі науки і техніки, заступник голови Комітету з державних премій в галузі освіти.

Народився 25 червня 1947 р. у с. Любитовому Крелевецького району Сумської області. У 1971 р. закінчив філософський факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Науково-педагогічна діяльність В.Г. Кременя охоплює широкий діапазон проблем, центральними з яких є теоретико-методологічне обґрунтування розвитку науки і освіти України, визначення засадних принципів і напрямів розвитку філософії освіти, розробка концептуальних питань сучасної соціології та культурології.

Окремої уваги в дослідженнях академік В.Г. Кремень надає євроінтеграційним і глобалізаційним процесам у світі та їх впливові на розвиток людства, врахуванню їх при визначенні стратегічних напрямів розвитку України, цілісному соціально-політичному аналізу основних етапів української історії, розвитку незалежної України.

У 1995 р. Василь Григорович був обраний дійсним членом (академіком), а в 1997 р. - президентом Національної академії педагогічних наук України.

У 1998 р. був обраний народним депутатом України III скликання. З 1999 р. по 2005 р. обіймав посаду Міністра освіти і науки України. Під його науковим керівництвом як президента Національної академії педагогічних наук України та Міністра освіти і науки України розроблено нормативно-правову базу різних рівнів освіти незалежної України.

В.Г. Кремень був ініціатором широкого застосування комп'ютерної техніки у навчально-виховному процесі загальноосвітньої, професійно-технічної і вищої школи, прийняття програми «Шкільний автобус»; підготував вступ України до Болонського процесу.

Василь Григорович Кремень ініціює, активно сприяє і впроваджує в практику освітньої діяльності принципи гуманізації і демократизації навчально-виховного процесу в освітніх закладах різних типів. Саме з його ініціативи і за його безпосереднього керівництва в країні відбувається активний процес переходу від авторитарної педагогіки до педагогіки толерантності, освітня система України наближається до освітніх систем розвинутих європейських країн, втілюється в життя інноваційна державна політика в галузях освіти і науки. Такі нововведення, як дванадцятибальне позитивне оцінювання навчальних досягнень учнів, перехід до дванадцятирічного терміну і нового змісту середньої школи, старшої школи до профільності, незалежне тестування учнів безумовно є об'єктивно обумовлені.

Автор понад 800 наукових праць, зокрема ряду монографій: «Україна: альтернативи поступу», «Україна: шлях до себе», «Педагогічна наука: час рефлексії», «Філософія. Логос. Софія. Розум», «Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. Стратегія, Реалізація. Результат», «Соціологія», «Філософія національної ідеї: людина, освіта, соціум», «Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура», «Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору», «Еліта: витоки, сутність, перспектива» «Синергетика в освіті: аспект людиноцентризму», «Україна у добу глобалізації». Деякі з них перекладено і видано в Республіці Польща та Російській Федерації.

Під керівництвом В.Г. Кременя створено першу в українській історії «Енциклопедію освіти», кількома накладами поспіль виходить «Біла книга національної освіти України», у якій міститься докладний науковий аналіз усіх освітніх ланок і сфер. Уперше на теренах України створено і такий вагомий документ, підготовлений науковцями Академії за редакцією В.Г. Кременя, як «Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні».

В.Г. Кремень нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня, орденом «За заслуги» I, II та III ступенів, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки та Державної премії України в галузі освіти.

Одружений, виховав сина і доньку, має двох онук.

Jerzy Buzek

Laudacja ku czci Profesora Wasyla Kremienia

WIELCE SZANOWNY WASYLU HRYHOROWYCZU!

W te kwietniowe dni, kiedy serce Europy ze szczególną siłą bije na Ukrainie (podpisanie Umowy Stowarzyszeniowej z Unią Europejską otwiera drogę ku demokracji, dobrobytu), odbywa się wydarzenie o dużej wadze dla stosunków polsko-ukraińskich, polsko-ukraińskiej współpracy w zakresie nauki i oświaty.

Dziś w Wyższej Szkole Zarządzania w Warszawie mamy ogromny zaszczyt uhonorować wybitnego uczonego ukraińskiego – filozofa-pedagoga-nowatora, organizatora oświaty, działacza państwowego i społecznego, Obywatela Państwa Ukraińskiego Profesora **Wasyla Hryhorowycza Kremienia**. Prześiąknięty wiarą w godność narodową, całym sercem przejmując się on procesami integracyjnymi w Europie i świecie i jako wielki humanista, organizator oświaty i nauki, mądry polityk i patriota bierze ich pod uwagę określając strategiczne kierunki rozwoju oświaty Ukrainy.

Wygłoszenie laudacji ku czci utalentowanego uczonego i człowieka o wielkim sercu, unikalnego humanisty-encyklopedysty, obdarzonego zdolnościami organizatorskimi, mistrza pracy pedagogicznej i męża stanu jest sprawą niezwykle trudną. Bóg obdarował Wasyla Hryhorowycza magiczną siłą miłości i optymizmu, która zawsze przyciąga wielkich intelektualistów, patriotów wielkiego ducha Ukrainy i Unii Europejskiej.

Wasył Hryhorowycz wywodzi się ze rdzennych warstw narodu ukraińskiego (ród Kremieniów jest znanym na Sumszczyźnie od początku XVIII wieku rodem kozackim. Tradycja dzielności kozackiej – aspiracje do edukacji i oświaty, honoru, godności, państwowości i nade wszystko wolności i swobód osobistych i narodowych – w rodzie kozackim jest przekazywana z dziada-pradziada na syna i wnuka), przeszedł drogę od ucznia szkoły, studenta Wydziału Filozofii Kijowskiego Uniwersytetu Państwowego imienia Tarasa Szewczenki do działacza państwowego, członka Akademii, deputowanego narodowego Ukrainy, ministra oświaty i nauki Ukrainy, Prezydenta Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy.

Profesor Wasyl Kremień jest inteligentem w nauce, oświacie i działalności państwowej, reprezentantem wysokich wzorców kultury swoich nauczycieli, kunsztownie łączącym otwartość duszy, niepokój serca, racjonalność umysłu i praktyczne działanie.

Szacunek dla indywidualności, rozwój niezawisłej jednostki, ujawnienie jej zdolności i predyspozycji jest drogą do stałej demokracji, skutecznego rynku a więc i do pomyślnego państwa. Idei te są wątkami przewodnimi twórczości filozoficzno-społecznej, filozoficzno-politycznej oraz filozoficzno-edukacyjnej Wasyla Kremienia, celem jego działalności społeczno-politycznej i publicznej.

Zasadnicze badania Pana Profesora umożliwiają uzmysłowienie tego na ile naród ukraiński jest intelektualnie silny i duchowo bogaty. Wachlarz zainteresowań naukowych Pana Profesora jest bardzo szeroki – filozofia społeczna, politologia, filozofia i psychopedagogika rozwoju osobowości ludzkiej.

Do współczesnych studiów wnosi on szlachetnego ducha tradycji filozoficznej filozofów-humanistów, kontynuuje badania zagadnienia filozoficznego szczęścia człowieka, wartości życia ludzkiego, samorealizacji i samourzeczywistniania jednostki.

Główne osiągnięcia Pana Profesora Wasyla Kremienia zostały odzwierciedlone w ponad ośmiuset pracach, w tym również w podręcznikach z zakresu filozofii dla studentów uniwersytetów, są one uzasadnieniem teoretycznym i metodologicznym rozwoju nauki i oświaty Ukrainy, określeniem podstawowych zasad i kierunków rozwoju filozofii oświaty, opracowaniem zagadnień konceptualnych współczesnej socjologii i kulturologii. W każdym wierszu w każdym wyrazie zawarta jest głęboka troska o losy narodu ukraińskiego i ukraińskiej oświaty.

Monografie Wasyla Hryhorowycza Kremienia „Filozofia edukacji”, „Filozofia antropocentryzmu w edukacyjnej przestrzeni” zostały przetłumaczone z języka ukraińskiego na polski i wydane w Polsce.

Rozwiązania innowacyjne, koncepcje rozwoju zawodowego i osobistego nauczyciela, zaproponowane przez Pana Kremienia, Ministra i Uczonego, są skutecznie wdrażane w działalności twórczej szkół ogólnokształcących, zawodowych, wyższych, placówek akademickich, instytutów kształcenia podyplomowego.

Organizator oświaty i nauki ze szczególną charyzmą, jest zdolny do przewidzenia przyszłości oraz bycia w trendzie pomysłów innowacyjnych. Ogromna inteligencja, wielostronność zainteresowań naukowych, twórcze podejście do spraw, świeżość i oryginalność pomysłów prawie przez dwie dekady towarzyszą Mu w pomyślnym kierowaniu Narodową Akademią Nauk Pedagogicznych Ukrainy, pozwalają na wspieranie aspiracji naukowych placówek akademickich.

Pod kierownictwem Pana Wasyla Kremienia została przygotowana „Narodowa Doktryna Rozwoju Oświaty”, zaakceptowana przez Ogólnoukraiński Zjazd Pracowników Oświaty i zatwierdzona na mocy Dekretu Prezydenta Ukrainy w kwietniu 2002 roku. Przy udziale dużego zespołu naukowego Akademii została przygo-

towana i wydana pod jego redakcją pierwsza w ukraińskiej nauce pedagogicznej „Encyklopedia oświaty”, jak również tak istotne opracowania naukowo-analityczne jak „Biała Księga Oświaty Narodowej” i „Krajowy Raport w sprawie stanu i perspektywy rozwoju oświaty na Ukrainie”.

Właśnie dzięki inicjatywie i bezpośredniemu kierowaniu Ministra W.H. Kremienia w kraju odbywa się przejście od pedagogiki autorytarnej do pedagogiki tolerancji, system edukacyjny Ukrainy zbliża się do systemów edukacyjnych rozwiniętych krajów europejskich. Minister W.H. Kremień jest inicjatorem przejścia do 12-letniej szkoły średnie, 12-stopniowego systemu oceniania oraz przejścia szkoły ponadgimnazjalnej do profilowania, wdrażania krajowego egzaminu maturalnego dla absolwentów szkół średnich.

Minister W.H. Kremień był pomysłodawcą oraz kierował przygotowaniem ukraińskiego szkolnictwa wyższego do przyłączenia do Procesu Bolońskiego, w trakcie piastowania przez niego urzędu przeprowadzono demokratyzację egzaminów wstępnych do uniwersytetów, uległy również demokratyzacji relacje pomiędzy wykładowcami a studentami, zostały przygotowane ustawy Ukrainy „O szkolnictwie wyższym”, „O szkole zawodowo-technicznej” itp.

Przy czynnym wsparciu Prezydenta Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy, akademika Wasyla Kremienia zostało przeprowadzonych 5 polsko-ukraińskich / ukraińsko-polskich forów naukowych. Na różne sposoby wspiera on udział studentów ukraińskich w konkursach międzynarodowych „Rozwój zrównoważony – Debiut Naukowy”.

Wasyl Hryhorowycz został wyróżniony orderami Jarosława Mądrego V stopnia, „Za Zasługi” I, II, III stopni, medalem NANP Ukrainy „Uszyński K.D.” oraz innymi medalami i wyróżnieniami honorowymi, jest on laureatem Państwowej Nagrody Ukrainy w Dziedzinie Nauki i Techniki oraz Państwowej Nagrody w Dziedzinie Oświaty.

Decyzja Senatu Wyższej Szkoły Zarządzania w Warszawie w sprawie nadania Profesorowi Wasylu Kremieniu zaszczytnego tytułu Profesora Honorowego będzie sprzyjać dalszemu rozwojowi współpracy polsko-ukraińskiej.

Prof. dr hab. inż. Jerzy Buzek Dr h.c. Mult.

Єжи Бузек

Високоповажаний Василю Григоровичу!

ВИСОКОПОВАЖАНИЙ ВАСИЛЮ ГРИГОРОВИЧУ!

У ці квітневі дні, коли серце Європи по-особливому б'ється в Україні (підписана Угода про асоціацію з Європейським Союзом відкриває шлях до демократії, добробуту), відбувається важлива подія для польсько-українських відносин, польсько-української (українсько-польської) освітньої і наукової співпраці.

Нині у вищій менеджерській школі у Варшаві маємо високу честь вшанувати видатного українського вченого - філософа-педагога-новатора, організатора освіти, державного і громадського діяча, Громадянина Української держави професора **Василя Григоровича Кременя**. Сповнений віри в національну гідність народу, він щиро вболіває за євроінтеграційні процеси в Європі і у світі і як великий гуманіст, організатор освіти і науки, мудрий політик і патріот враховує їх при визначенні стратегічних напрямів розвитку освіти України.

Говорити вітальне слово про талановитого вченого і людину великого серця, про унікального гуманітарія-енциклопедиста, обдарованого талантом організатора, майстра педагогічної взаємодії і державного діяча – надзвичайно складна справа. Бог наділив Василя Григоровича магічною силою любові й оптимізму, яка завжди притягує високих інтелектуалів, сильних духом патріотів України і Європейського Союзу.

Василь Григорович походить із корінних «пластів» українського народу (рід Кременів – відомий козацький рід на Сумщині з початку XVIII сторіччя. Традиція козацької звитяги – прагнення освіти й освіченості, честі, гідності, державності, а надто вольності й свободи, особистої і національної, – у козацькому роді передається від діда-прадіда до сина й онука), що пройшов шлях від учня сільської школи, студента філософського факультету Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, до державного діяча, до академіка, народного депутата України, Міністра освіти і науки України, президента Національної академії педагогічних наук.

Професор Василь Кремень – це інтелігент у науці, освіті й державній діяльності, носій високих еталонів культури своїх учителів, який майстерно поєднує щирість душі, неспокій серця, раціональність розуму і практичну дію.

Повага до індивідуальності, розвиток самодостатньої особистості, виявлення її обдаровання і схильностей – шлях до сталої демократії, ефективного ринку, а, отже, й успішної держави. Такі ідеї є лейтмотивом філософсько-соціальної, філософсько-політичної, філософсько-освітньої творчості Василя Кременя, метою його суспільно-політичної і громадської діяльності.

Фундаментальні дослідження Професора дають можливість відчутти інтелектуально сильну й духовно багату українську націю. Палітра наукових інтересів Професора дуже широка – соціальна філософія, політологія, філософія і психопедагогіка розвитку людської особистості.

До сучасних пошуків учений вносить шляхетний дух філософської традиції філософів-гуманістів, продовжує дослідження філософської проблеми щастя людини, цінностей людського життя, самореалізації і самоздійснення особистості.

Головні досягнення Професора Василя Кременя відображені в понад восьмистах наукових працях, у тому числі й у підручниках з філософії для студентів університетів, - це теоретико-методологічне обґрунтування розвитку науки і освіти України, визначення засадничих принципів і напрямів розвитку філософії освіти, розробка концептуальних питань сучасної соціології і культурології. У кожному рядку і в кожному слові – щире вболівання за долю українського народу й української освіти.

Монографії Василя Григоровича Кременя «Filosofia edukacji», «Filosofia antropocentryzmu w edukacyjnej przestrzeni», перекладені з української мови на польську й видані в Польщі.

Інноваційні підходи, концепції професійного і особистісного розвитку вчителя, запропоновані Кременем – міністром і науковцем, ефективно втілюються у творчій діяльності загальноосвітніх, професійних, вищих навчальних закладів, академічних установ, інститутів післядипломної освіти

Організатор освіти і науки з особливою харизмою має здатність бачити майбутнє і завжди бути на бистрині інноваційних ідей. Широка ерудиція, багатогранність наукових інтересів, творчий підхід до справи, свіжість і оригінальність думок допомагають упродовж майже двох десятиліть успішно керувати Національною академією педагогічних наук України, підтримувати наукові крила академічних установ.

Під керівництвом Василя Кременя підготовлено «Національну доктрину розвитку освіти», яка була схвалена Всеукраїнським з'їздом працівників освіти і затверджена Указом Президента України, у квітні 2002 року. За участі великого наукового колективу Академії підготовлено й видано першу в українській педагогічній науці «Енциклопедію освіти», а також такі вагомі

науково-аналітичні документи як: «Біла книга національної освіти» і «Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні».

Саме за ініціативою й за безпосереднього керування міністра В.Г.Кременя в країні відбувається перехід від авторитарної педагогіки до педагогіки толерантності, освітня система України наближається до освітніх систем розвинутих європейських країн. Міністр В.Г. Кремень – ініціатор переходу до 12-річної середньої школи, 12-бальної системи оцінювання та переходу старшої школи до профільності, впровадження зовнішнього незалежного оцінювання школярів.

З ініціативи міністра В.Г. Кременя і під його керівництвом вища освіта України була підготовлена для приєднання до Болонського процесу, демократизована вступна кампанія до університетів, більш демократичними стали відносини між викладачами і студентами, підготовлені закони України «Про вищу освіту», «Про професійно-технічну освіту» та ін.

За активного сприяння президента Національної академії педагогічних наук України, академіка Василя Кременя проведено 5 польсько-українських/українсько-польських наукових форумів. Він всіляко сприяє участі українських студентів у міжнародних конкурсах «Сталий розвиток – Науковий дебют».

Василя Григоровича Кременя нагороджено орденами Ярослава Мудрого V ступеня, «За заслуги» I, II, III ступенів, медаллю НАПН України «Ушинський К.Д.» та іншими медалями і почесними грамотами. Він є лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки та Державної премії в галузі освіти.

Рішення Сенату Вищої менеджерської школи у Варшаві щодо присвоєння професору Василю Кременю високого звання Почесного професора сприятиме подальшому розвитку польсько-української співпраці.

проф. Ежи Бузек

Василь Кремень

президент Національної академії
педагогічних наук України,
доктор філософських наук,
професор

Промова Президента Національної академії
педагогічних наук України Василя Кременя на
засіданні Сенату Вищої Менеджерської Школи
у Варшаві 11 квітня 2014 року

СУЧАСНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Усе більш очевидним стає, що *цивілізаційні тенденції розвитку сучасного суспільства ставлять нові вимоги перед людиною, а отже і перед освітою, що відіграє вирішальну роль у становленні кожної особистості*. Скажемо більше. В силу цих тенденцій, наука, як сфера, що продукує нові знання, і освіта, що олюднює знання, робить їх дієвими, діяльними, об'єктивно висуваяться в число головних пріоритетів будь-якого суспільства, яке претендує на конкурентоспроможність у сучасному світі. Це вимагає від країни, яка намагається бути конкурентоспроможною, по-перше, забезпечити пріоритетність науки і освіти і, по-друге, чітко визначити нові освітні завдання й рішуче та наполегливо їх реалізувати.

Про що йдеться.

Перше. Цілком очевидно, що *розвиток людства набирає все більш динамічного характеру*. Зміна ідей, знань, технологій відбувається скоріше ніж зміна людського покоління. Це означає, що при звичній, традиційній освіті навчити людину на все життя неможливо не тільки в гарній школі, а й найкращому університеті.

Отже, треба змінювати функції навчального процесу в освітніх закладах. *Традиційно він зорієнтований на отримання, в кращому випадку творче засвоєння суми знань тими, хто навчається*. Але в нинішніх умовах поряд із засвоєнням базових знань перед сучасною освітою все більше постає завдання навчити учня, студента самостійно оволодівати новими знаннями та інформацією, навчити навчатися, виробити потребу в навчанні впродовж життя.

«Людина розумна» у XXI столітті – це людина, що постійно навчається. Людина, для якої отримання знань стає сутнісною рисою способу життя.

У сучасних умовах суттєво актуалізується ще одна функція навчального процесу – навчити людину використовувати отримані знання у своїй практичній діяльності – професійній, громадсько-політичній, побути та ін. Поки що, на превеликий жаль, засвоєння знань тим, хто навчається часто свідомо чи ні, зорієнтоване на досягнення «тактичної цілі» – успішно скласти іспит чи залік, по суті ж ця мета набуває і стратегічного виміру. Розв’язання проблеми можливе єдиним шляхом – перетворити навчальну діяльність в органічне засвоєння знань в якості методології, бази, основи діяльності людини в різних сферах життя. Тобто – знання як органічна, сутнісна складова особистості, що визначає її поведінку і характер її дій. І цього ми зможемо досягти лише при суттєвій перебудові самого викладання знань, зокрема при органічному включенні студента в науково-дослідницький процес.

Це дозволить сформувати людину із інноваційним типом мислення, інноваційним типом культури, готовністю до інноваційного типу діяльності, що стане адекватною відповіддю на перехід цивілізації в інноваційний тип розвитку. Лише сформувавши інноваційну особистість, здатну до творення змін і сприйняття змінності, ми зможемо бути конкурентоспроможними націями.

Друге. Сучасне суспільство з одного боку вимагає все більш глибокого особистісного розвитку людини, а з іншого – створює все ліпші передумови для цього.

Якщо визначати основні причини першої із названих тез, то необхідно зазначити, що процес глобалізації, який до того ж супроводжується розвитком сучасних інформаційних технологій, суттєвим чином, буквально на порядки, збільшує комунікаційне середовище, в якому живе і функціонує людина. Нині людина отримує нескінченну множину інформаційних впливів з усього світу, вступає у відносини і контакти з громадянами своєї та інших країн, і з часом це лише збільшуватиметься. Ці впливи за змістом, орієнтацією, не тільки різноманітні, а й часто суперечливі, протилежні, що суттєвим чином ускладнює визначення самостійної позиції людини. Тобто для того, щоб залишатись сама собою, а тим більше бути ефективною в багатоманітному полі спілкування і впливів людина повинна бути значно більш розвинута як особистість, бути самодостатньою особистістю.

Наступною причиною необхідності поглиблення особистісного розвитку людини, формування самодостатності особистості є об’єктивно обумовлений у світі і зрозуміло в Україні, процес зростання демократичності суспільства. Цей процес в свою чергу викликаний різноманітними причинами. Серед них – необхідність регулюючих, управлінських дій в масштабах людства, що обумовлено глобалізацією і зростанням цілісності світу; створення регіональних організацій держав, яким добровільно передані ряд функцій держав; необхідність демократичної загальної атмосфери для роз-

витку сучасних науково-інформаційних технологій; потреба, врешті-решт, у все більш розвинутій демократії для все більш глибокого розвитку і самореалізації особистості в суспільстві і т. ін. Одним словом, демократизація є необхідною передумовою подальшого прогресу суспільства і людини.

Одночасно дійсну демократичність суспільства врешті-решт визначає ступінь самодосконаlosti громадян, їх здатність до самостійної і усвідомленої дії, в тому числі і раціонального, з огляду демократичності, формування владних структур різних рівнів в державі.

Револьюційні події в Україні гарячої зими 2013-2014 років продемонстрували, що українська освіта досягла у цьому значних результатів. Адже основну рушійну силу подій склали покоління українців, які сформувалися в роки незалежності. Разом з тим ми спостерігали й іншу поведінку молодих людей, зокрема на сході та півдні України, які дозволяли підняти прапор чужої держави над адміністративними будинками, проявляли агресивність, авторитарну нетерпимість, насильницькі дії. При цьому, як правило, вони сліпо піддавались впливу свідомих провокаторів, а то й прямих агентів сусідньої держави. Тому можна говорити, що в країні часто ще формується не самодостатня особистість, а несамостійна людина, яка не здатна усвідомлено будувати свою поведінку на основі принципів демократії і є знаряддям в руках авторитарних лідерів.

Події в Україні ще раз продемонстрували, наскільки важливо формувати демократичну людину, яка б органічно, всією своєю сутністю, а не за покликом поводитирів, прагнула демократичного суспільства і була нездатною жити в авторитарних суспільних відносинах. А для цього потрібно, щоб у кожному навчальному закладі панувало шанобливе ставлення до дитини, її прав і свобод.

Третє. У сучасних умовах все більш є очевидним що смислом і основним показником прогресу людства є розвиток кожної окремої людини на основі її здібностей. До того ж це головний важіль подальшого прогресу суспільства, особливо в умовах переходу до науково-інформаційних технологій, а потім і суспільства знань, де успіх у виробництві і життєдіяльності буде залежати перш за все від розвитку людини. У зв'язку з цим суттєво актуалізується не тільки з огляду інтересів окремої людини, а й суспільства в цілому завдання – як можна ближче наблизити навчання і виховання кожної дитини до її сутності, здібностей і особливостей. На наш погляд цей принцип повинен бути визначальним при проведенні будь-яких змін в освіті. Бо саме він дозволить досягти найвищої якості освіти і, що надзвичайно важливо, не всупереч природі кожної дитини, а завдяки її пізнанню і розвитку.

І тут на перший план в сучасній освіті висувається принцип дитиноцентризму, але не в значенні уваги до дитини як такої, до дитини абстрактної, узагальненої, а до конкретної дитини із її сутнісними характеристиками. Це важливо на всіх етапах освітньої діяльності – від дошкілля, через школу, профтехзаклад і університет.

Власне кажучи, вчитель разом з батьками повинен допомогти дитині у самопізнанні і саморозвитку себе і тоді, ставши дорослою, людина найбільш повно себе реалізує, забезпечивши і власний успіх, бо вона буде займатися улюбленою справою і робити це фахово, і забезпечить несуперечливий та динамічний розвиток суспільства.

В контексті інших важливих кроків тут потрібно назвати формування індивідуальної траєкторії навчання студентів в університетах, що передбачено також вимогами Болонського процесу. Подібні підходи відпрацьовуються і в інших підсистемах освіти.

Але цього не досить. Потрібно змінити взаємовідносини вчителя і учня (професора і студента). *Вчитель повинен перестати бути над учнем, перестати жорстко регламентувати і однозначно визначати його розвиток і пізнання, а стати ніби поряд з ним, допомагаючи кожній дитині сконструювати і реалізувати оптимальний шлях пізнання і розвитку на основі індивідуальної сутності.* Тим більше, що в силу ряду причин і перш за все нових інформаційних технологій вчитель все більше перестає бути єдиним чи головним джерелом знань для учня. Він має стати партнером учня у навчанні і розвитку.

Четверте. Корективи потрібно внести і в таку важливу сферу як формування системи цінностей особистості. *Формування неадекватних часові цінностей стримовує людину, викривляє її життєвий шлях і суттєво знижує, а то й взагалі перекреслює самореалізацію.* Особлива актуальність цієї проблеми для нашої країни полягає в тому, що окрім причин загальноцивілізаційного характеру, що вимагають змін, їх обумовлюють також українські трансформації як уже здійснені, так і ті, що будуть реалізовані в майбутньому. Мова йде, перш за все, про подальше утвердження незалежної держави, розвиток демократії, формування ринкової економіки, утвердження багатоманітного духовного світу і т. п.

Різноманітні зміни, що вимагають ціннісних корекцій в освітньо-виховному процесі, відбуваються у взаємовідносинах людини і держави, людини і світу, держави і світу. Обумовлені вони, передусім, глобалізацією, хоча нею далеко не вичерпуються. Освіта повинна готувати *глобалістичну людину*, тобто здатну жити і діяти у глобальному середовищі. Тут надзвичайно широкий спектр завдань – від формування відповідних світоглядних позицій до уміння спілкуватись зі світом, людьми з інших країн, переймати їхні досягнення. Тим більше, що нині прогрес кожної держави залежить не лише від власних зусиль громадян, а й від того, наскільки вони здатні залучати все краще, що є в інших країнах.

Тут потрібно окремо сказати про мови. Потрібно здійснити в освіті, а потім і в суспільстві *мовний прорив*, коли кожен, хто навчається, знав би окрім рідної також інші мови, особливо ж англійську. Нині повинна відбутися лінгвізація освіти, а відтак і суспільства в цілому.

В умовах глобалізації не втрачає актуальності громадянська єдність, національне згуртування, а значить патріотичне виховання молоді. Але й розуміння патріотизму на початку XXI століття відрізняється певними особливостями. Як ніколи раніше воно передбачає не тільки любов до власного народу, а й повагу до інших, пошанування кожної людини, незалежно від її національності і громадянства. І це слід робити не тільки з огляду гуманізму. Ми живемо в цілісному світі, який перейшов своєрідний рубіж – з появою ядерної зброї і глобальних екологічних проблем набув здатності до самознищення. І саме від відносин між народами, державами і конкретними людьми буде залежати існування самого людства, не кажучи вже про характер цивілізації.

Словом, аби підготувати людину до життя в нинішньому столітті треба сповна усвідомити сутність змін, що привносить новий час, зорієнтувати суспільство і державу на свідоме, послідовне і динамічне їх сприйняття. І, безумовно, готувати людину до життя й діяльності в нових умовах, про що почасти я говорив. Це завдання всього суспільства, а особливо ж освіти. Впевнений, що співпраця вчених, освітян України і Польщі сприятиме вирішенню цих завдань у наших країнах.

Василь Кремень

Marta Gluchmanová

Ústav prírodných a humanitných vied,
Katedra humanitných vied FVT TU v
Košiciach so sídlom v Prešove.
E-mail: marta.gluchmanova@tuke.sk

It and their application in languages

Abstract

The term blended learning can be applied to a very broad range of language teaching and learning situations. The paper deals with practising information technologies in foreign language learning and teaching. The author states that traditional forms of foreign language teaching at present are not very attractive for university students. It can be commonly applied to a foreign language course where all the students meet with the teacher in a face-to-face class, but in which the language course includes a parallel self-study components.

Key words: the value of learning, learning environment, foreign language teaching

Universities need to provide 2st century learning environments that promote highly mobile, self-directed, and personalised learning. It also includes the use of computers as a means of communication, such as chat and email and many other environments which enable teachers to enrich their language courses. In this connection I could ask the question: How can we, as language teachers, effectively integrate technology in our language teaching to cater for specific learning needs? Students at the Faculty of Manufacturing Technologies in Prešov within the foreign language courses will practice blended learning opportunities which incorporate both face-to-face and online learning opportunities. The degree to which online learning takes place, and the way it is integrated into the teacher's plan, can vary across the faculties and the departments. The strategy of blending online learning with university-based instruction is often utilized to accommodate students' diverse learning styles and to enable them to work before or after school in ways that are not possible with full-time conventional classroom instruction. The value of online foreign language learning has the potential to improve educational productivity of the students by accelerating the rate of learning, taking advantage of learning time outside of school hours, reducing the cost of instructional materials, and better utilizing teacher's time. This form of study is very appreciated not only by full time students in bachelor and engineering study, but mostly by part time students or foreign students who attend foreign languages

within the exchange programmes, such as Erasmus mobility of students. Learning a foreign language can benefit a student in a number of ways. For instance, a student discovers the tradition and customs of a different culture. In addition, a student of a foreign language is exposed to the history and famous figures of another country. A student who is learning a foreign technical language must develop the ability to pick up the various sounds of special technical unfamiliar words, understand, and interpret them which has been shown to improve his/her thinking skills. I suppose that each university student who wants to move to a higher position in a company may consider taking a class to learn a foreign technical language as it is seen as a valuable asset, depending on the company. Knowledge of a technical foreign language is a valuable skill to list on a resume in almost any line of work. Whether it be a university student or an adult, anyone can learn a foreign language. Undoubtedly, once the student has learned a foreign language he or she will uncover more and more benefits of possessing that skill.

A thorough foreign language course offers more to a student than just noun and verb memorization exercises. A successful foreign language course teaches a student about the culture of the country where the language is spoken. For instance, a student who is learning to speak English should learn about the history of Great Britain, its traditions, people, science, technology, culture and even its cuisine. By taking a foreign language, a student learns about a place and its people as well as the foreign language spoken there. The creative thinking skills of students are sharpened when they learn a foreign language. A student in a foreign language class is seeing and hearing a lot of unfamiliar words, especially technical words. Consequently, he or she must use creative thinking skills to put together sentences using unfamiliar vocabulary words. Foreign language students also improve their thinking skills by comparing the words they are learning with words of their native language. Research findings on learning a foreign language show that people who learn a foreign language have more developed thinking skills than those who don't. In short, people who are learning a foreign language use their thinking skills to make themselves understood in the new language, improving all aspects of their thinking abilities. I state that improvements in academic performance for students are very valuable. Studies show that students who take a foreign technical language perform better on standardized tests compared to students who don't take a foreign language. In fact, there have been many more studies on the benefits of students learning a second language than one might think. Furthermore, when a student takes a foreign language he or she garners a wider knowledge of the information belonging to different parts of the world. The problem solving skills as well as the creative thinking skills developed in a foreign language course carry over to a student's other academic work. Next value deals with increased opportunities in the workforce. In today's globalized business world, it is completely possible that a person working for a company would be required to travel the world to conduct business with people in different countries. Consequently, an employee with knowledge of a technical foreign language adds to his or her value in the workplace. For instance, an employee who learns English may be called upon by his or her boss to attend a business meeting to discuss a project with a native En-

glish speaker. If the project is successful, the employee may receive a promotion to a new position in the company. It's been shown that knowing a foreign language can open opportunities in the workplace.

Makes learning more languages even easier can be consider as the additional value, because learning a foreign technical language takes patience and persistence. After all, listening to a flow of unfamiliar technical sounds and words can be very daunting for a university student. Most foreign language courses start with simple technical vocabulary and move on to more challenging material in a gradual way. Naturally, a student who finds success in learning vocabulary, forming sentences, and pronouncing words feels a sense of accomplishment. Once a student has a good grasp on the vocabulary of a second language, he or she will likely possess the confidence to tackle another language. The knowledge of the technical words and sounds in one foreign language can make learning another language a smoother process. So it was the reason why I decided to put more time for English technical texts for my students with typical technical vocabulary: word groups - engineer, engineering, engine; technology, technical, technician; machine, machinery, mechanic, mechanics; abbreviations: USB, Wi-Fi, 3D, PV, LEDs, CDs, TTS, VW, GPS, etc.; numbers and quantities - 5 cents per kilowatt-hour, 700 grams, 16 KHz, 60:1, 10^{-6} , 10^{12} . Compound nouns are often used in technical English, they consist of two nouns working together: injection moulding, plastic baths, battery pack, wind power, music collection, etc. I would like to mention collocations as the words which are often used together: download + picture, click on + an icon, create + a new document, surf + the Web, etc. Some technical words in English begin or end with common affixes. Knowing the meaning of the affix can help a university student work out the meaning of the whole word: inter - ; between - Internet; intra - inside, within - intranet; micro - very small - microwave; mini - small - minidisk; ex- out of - external, etc. For students it is necessary to understand the meaning of phrasal verbs which consist of a verb + an adverb such as: down, off, on, out, up: close down, find out, switch off, plug in, carry out, set off, switch on, zoom out, zoom in, pick up, left off. Concerning the language spot - predictions are used very often: will, may, might; time clauses; present passive; relative clauses; past passive and past simple. For better understanding of technical text it is necessary to know how to read an English technical text. I can recommend a four-step guide for students and language teachers. I suppose that reading technical research papers is a matter of experience and skills in order to learn the specific vocabulary of a field. First of all, do not panic! If you approach it step by step, even an impossible-looking paper can be understood: 1. Skimming. Skim the paper quickly, carefully review for headings, figures and the purpose of the reading. This takes just a few minutes. Students are not trying to understand it yet, but just to get an overview. 2. Vocabulary. My recommendation is to go through the paper word by word and line by line, underlining or highlighting every word and phrase they don't understand. Don't worry if there are a lot of underlining; when students start, they are not trying to make sense of the article. Then they have several things they might do with these vocabulary and questions, depending on every question they can: a. Look for simple words and phrases. Often the ques-

tion is simply vocabulary. A technical English dictionary is a good place to look for definitions. Their ordinary shelf dictionary is not a good source, because the definitions may not be precise enough or may not reflect the way in which engineers use a word (for example "stress" has a common definition, but the technical definition is totally different). b. Get an understanding from the context in which it is used. Often words that are used to describe the procedures used in Engineering can be understood from the context, and may be very specific to the paper they are reading. For example, technical procedures to extract "light oil" or "extra heavy oil" at well site are totally different. Of course, students should be careful when deciding that they understand a word from its context, because it might not mean what they think. 3. Comprehension, section by section. Students try to deal with all the words and phrases, probably there will be a few technical terms that they won't understand. Then they go back and read the whole paper, section by section, for comprehension. 4. Reflection and criticism. After they understand the technical article and can summarize it, then they return to questions and draw their own conclusions. It is very useful to keep track of the questions as they go along, returning to see whether they have been answered. Often, the simple questions may contain the seeds of very deep thoughts about the work.

When the students are ready for group discussions with their clear chosen technical text, it is necessary to give them a few instructions. 1. Specify: What is the topic of the article? Where and when the article was published? Who wrote the article? Summarize the article to your group: Give an overview of the article. What is the article about? Explain the main ideas and topics in your own words. Explain important terms and concepts that are needed for understanding the topic. Discuss the article in your group using your notes, outline and questions: What are your opinions on the article? What was interesting, surprising, etc? What do you agree/disagree with the author(s)? Do you find the author and information reliable? Be an active listener! Main points: Overall, what is the article about? Briefly describe the topic / technology. What are the main points discussed in the article? What are your conclusions based on your discussion? Do you find the information reliable? Do you agree or disagree with the author(s)? Are there any problems (e.g. with technology, method or theory) that need to be solved? What are the benefits/strengths of this technology, method, etc? Other comments? List main 5-10 points from your discussion! What topic(s) did you discuss? And finally in conclusions - Did you find the information reliable or accurate?, What did you agree or disagree with the author(s)?, Are there any problems (e.g. with technology, method or theory) that should be solved?, Any conclusions? Active Listening - What is active listening?, An active listener focuses on understanding what the other person is saying. Benefits - better understanding of the topic, less misunderstanding, improved communication between the speaker and listener. The 3 A's - Answer, Add, Ask - Answer the question, Add new information - an opinion, new info, Ask questions.

Concerning managing learning and managing students is necessary to consider the basic principles of effective classroom management how to generate ownership of the classroom, while establishing a positive learning environment, how to

organize students effectively to facilitate different task types basic teaching strategies that lead to successful English (or German and Russian) lessons, how to implement these strategies in the classroom. Regardless of the own level of expertise when it comes to information and communication technology (ICT), there can be no doubt that the students you teach will have more knowledge of and access to such technologies than ever before. Planning to teach a foreign language lessons place a sequence of technical topics into a long-term plan. Some teachers will say that there is no substitute for experience, therefore, until you have gained that experience, detailed and focused planning is an essential part of preparing a successful lesson. Our students are prepared for international labour trade, so it is necessary to be creative and innovative. It can be on sider as another value of teaching and learning. Creativity and innovation in foreign language teaching and learning discusses what creativity is and offers a rationale for why it is important outlines aspects of creative and innovative teaching and learning in foreign language teaching.

This paper is supported by KEGA, contract No. 013TUKE-4/2012 „Application of E-learning in Foreign Language Teaching at the Faculty of Manufacturing Technologies.“

REFERENCES:

- Bielousová R., Gluchmanová M. 2011, *Essential English for Manufacturing Technicians*. FVT TU: Prešov.
- Glendinning E.H. 2007, *Technology I*. Oxford: Oxford University Press.
- Sharma P, Barret, B. 2007, *Blended Learning*, Oxford: Macmillan Publishers Limited.
- Tomlinson B. 2011, *Materials Development in Language Teaching* (2nd ed.), Cambridge: Cambridge University Press.
- www.oup.com/elt/teacher/oe/c
- www.iht.com
- www.merriamwebsteronlinedictionary.com

Kiyokazu Nakatomi

Chiba Prefectural Togane Commercial
High School, Japan
E-mail: k-nakatomi@proof.ocn.ne.jp

Nothingness of Pascal

Abstract

Pascal intuited nothingness very much as did King Solomon in the Bible. He experienced a clear and convincing vision of human being as a mere speck of dust in this enormous and infinite universe. He felt that in the face of eternity we, humans, are powerless and worthless creatures and belong to nothingness indeed. Seeing such powerlessness, helplessness, emptiness, vanity of humankind and tragedy that they bring sufficed Pascal to awaken and to realize nothingness. To add to King Solomon's words in the Bible 'vanity of vanity, all is vanity' Pascal stressed that 'human is no more than a reed, but a thinking reed'. Pascal was a supporter of the principle of nothingness as he both realized nothingness being the origin of all creation as well as he strove for that infinity. His ideas by far precede the advent of the Big-Bang theory, being the beginning of the world out of nothingness, as well as conform with the description of the world creation from the Bible's 'Genesis'. Here, I would like to present Pascal not only in the light of the prevailing view of his dialectics on the Church, but also as a supporter, conscious or not, of the nothingness principle. In European philosophy, the thinkers that are associated with the development of the concept of nothingness are existentialists, the most famous of which were Nietzsche, Heidegger and Sartre to list only a few. However their philosophical systems would never have a chance of being created, if there was no Pascal, who laid the foundations for them long before. By many thinkers Pascal had been looked down upon for his strong attachment to the Church and resulting from his religious belief that casts a shadow on his work. Still, if looked at from the nothingness principle perspective, that work of his cannot be underestimated.

Key words: nothingness, Pascal, Bible

PASCAL AND JOB

Pascal intuited nothingness very much as did King Solomon in the Bible. He experienced a clear and convincing vision of human being as a mere speck of dust in this enormous and infinite universe. He felt, that in the face of eternity we, humans, are powerless and worthless creatures and belong to nothingness indeed. Seeing such powerlessness, helplessness, emptiness, vanity of humankind and tragedy that they bring sufficed Pascal to awaken and to realize nothingness. To add to King Solomon's words in the Bible 'vanity of vanity, all is vanity' Pascal stressed that 'human is no more than a reed, but a thinking reed'. Solomon was thought to have been endowed with God's wisdom, Pascal was of outstanding in-

telligence. At the age of seventeen, his essay on conic sections¹ was published in Paris, where he presented the first real discovery since Archimedes. To make his father's work easier, he conceives a calculator, and later on at the age of twenty six (in 1649) he receives a patent for the manufacturing of calculators directly from Lord Chancellor. Therefore, if we realized, that he laid the foundations for making the machine we know today as computer, we would be struck by his genius and magnificence. At the age of twenty three, together with a friend of his father, he successfully repeated Torricelli's vacuum experiment twice and based on that experience he published 'The new experiment regarding vacuum' the following year. Then he exchanges correspondence with father Noel from the Society of Jesus.

At the age of twenty eight he writes 'vacuum theory' and two years later starts working on 'On the balance of liquids' and 'The weight of the atmosphere'. At the age of thirty one, he sends the mathematically calculated results to The Academy of Sciences in Paris and writes 'the Treatise on the Arithmetical Triangle' along with the supplementary theses. On his 'law of share' (probability theory) he exchanges letters with the first class French mathematician, Pierre de Fermat. Four years later, he writes 'The history of the cycloid'. Between thirty four and thirty five years of age he keeps on writing *Pensées* (lit. *Thoughts*), published in 1670 posthumously. Pascal, who was of poor health and suffered from various diseases, lived only thirty nine years, but this life was so full of accomplishments that we come to think that it is not the length of life that counts the most. No doubt it is the value of his achievements. I am sure it is the dream of many mediocre, elderly scholars to be able to produce at least one of the Pascal level theses. In the span of the last few centuries, how many scholars were really able to immortalize themselves? Truly ingenious Pascal was active as a mathematician and physicist until the age of thirty one devoting the remaining eight years of his life to writing epistles and *Pensées*. Moreover, the reason why he decided not to continue his scientific activity during those last eight years was not the exhaustion of his genius, but illnesses and poor health. He suffered from rheumatism and tuberculosis in his youth and developed myasthenia due to the chronic disease of the digestive system, while in his later years he was tortured by cancer². When he was twenty four, he had headaches, a fever of inner organs and other diseases so acute, that he could only take medicine drop by drop to avoid horrible pain. During the last four years of his life pitiful Pascal was attacked by such a violent pain, that he could hardly breathe. Until the very day of his death, he kept on experiencing toothaches and headaches which made his nights sleepless, dizziness accompanied by convulsions (Tamotsu Tanabe, *Pascal's Weltbild*, pp. 47-48).

On one hand, Pascal was an eminent, genius scientist with reaching our times, but on the other, as far as his physical condition is concerned, he lived a life of obscurity and misery, which led him to experience nothingness. The more we shine, the harsher misery is the price for that. During his lifetime Pascal seems to have experienced the light of wisdom and fame as well as the darkness of agony and an-

1 'Essai pour les coniques et génération des sections coniques', *Œuvre Complètes de Pascal*, Bibliothèque de la Pléiade, Librairie Gallimard, Paris 1954.

2 Tamotsu Tanabe, *Pascal's Weltbild*, Keisoshobo, Tokyo 1974, p. 47.

guish. That, in one respect, makes him similar to King Solomon, who experienced glory and nothingness at the same time. Solomon, though, was saved from horrible anguish of the body. Undeniably, Pascal's patience and resistance to pain was by far greater than that of an average human. All this he went through, brought him closer to God and his wisdom and let him experience nothingness. By that, I have no intention to simply equalize those two great men. Clearly, since Solomon did not have to go through all the anguish, he simply was not equipped with such an outstanding patience. It takes a hero to resist a disease consuming one's own body; toothaches, headaches, stomachaches, dizziness and convulsions - who could stand it all in concert? It goes without saying that in the midst of the anguish, Pascal The Genius is not able to raise his head. The great mathematician is then no more than a patient in terrible pain. Despite that death was hanging over him ready to take his life anytime, he remains a man of strong religious faith turning his thoughts to God and praying more often than usual resembling suffering Job.

Job was a religious man, who lived in the Land of Uz (today's border between Palestine and Arabia) close to the East coast of the Sea of Galilee. It is been difficult to presume the period in which he lived, but it is generally thought that it must have been after the rule of Abraham in the period when Jews were enslaved in Egypt (fifteenth to thirteenth century B.C.). According to Henry H. Halley³ 'The Book of Job' is an old Jewish story, presumably written by Moses himself. Job was a father of seven sons and three daughters as well as an incredibly wealthy man possessing seven thousand sheeps, three thousand camels and five hundred cows. It is said he was the richest man in the whole land. Unexpectedly, numerous calamities fell on him. In the first place he fell prey to robbers, who killed some of his children and took away donkeys. Secondly fire burned some of his children to death along with the sheeps. Then, when his sons and daughters were feasting at the house of the eldest son, a typhoon came and destroyed the house burying all of Job's children inside. Job suddenly loses his children and most wealth. Despite such a misfortune, Job rose, ripped up his clothes, bowed down, shaved his head, prayed and said:

Naked came I out of my mother's womb, and naked shall I return thither: the Lord gave, and the Lord hath taken away; blessed be the name of the Lord. In all this Job sinned not, nor charged God foolishly (The book of Job Chapter 1:20-22).

But Job's adversity does not stop here. Right then, Job was attacked from the top of his head to the tips of his toes by a strange disease causing tumors to his whole body. He took a broken piece of earthenware, scratched his body and sat in the ash. His wife told him then: 'Are you still going to stay honest? Cursed by God, you would better die.' Job replied: 'What are you saying you silly woman? As we have accepted so many blessings from God, how can we reject calamities that come from Him?' Even then, in the midst of anguish and terrible suffering, Job remains faithful and respectful to God refusing to commit any sins or cursing (The book of Job Chapter 2:9-10).

Soon, three friends of Job come to comfort him. The anguish deformed Job's body so much, that the three friends, having looked at him from the distance, had trou-

³ Henry H. Halley, *Halley's Bible Handbook*, Revised edition, Zondervan, Japanese version, Bible Publishing Company, Tokyo 1980.

ble recognizing him. They cried as they tore their robes and looked up throwing dust and mud at the sky and scattering it on their heads. Then, they joined Job in sitting in the ash for seven days and seven nights, but none of them said a word as they saw how terrible was Job's pain (The book of Job Chapter 2:7-13).

As interpretations differ, Job's disease is said to have been not only elephantiasis, but also leprosy or cancer of the whole body. From those diseases, skin becomes swollen and ragged, so to relieve himself, at least for a moment, from suffering and itch, he scratched his body with a broken piece of earthenware.

My flesh is clothed with worms and clods of dust; my skin is broken, and become loathsome (The book of Job Chapter 7: 5).

Pain deprives Job of sleep and turns his nights into a never ending torture. All that is allotted to Job at this time are empty months and long nights of suffering. In that anguish and desperation, Job and his three friends eventually start talking. The friends suggest that all the misfortune that fell on Job is the consequence of his sins. Therefore what he should do now is to pray to God and beg for his forgiveness anew. To that suggestion Job emphasizes purity of his body; to the condemnation by his friends for his sins, Job responds with a monologue. To his friends that speech of his sounds like gasping and groaning at the bottom of hell. Eventually, in extreme distress, Job curses the day he came to this world (The book of Job chapter 3).

Bloodcurdling suffering breaks Job in the end and makes him curse existence and his own birth. Namely, if living must be accompanied by such a pain, it is better to have never been born. In this moment of doubt, Job claims that if the only way to avoid the pain is not to live, it's better not to live. He cries: 'Why didn't I die the moment I left my mother's womb? Why wouldn't my breath stop then?' How else could that be described, if not Job's longing for non-existence and nothingness? By all means it is a proof of Job having experienced nothingness the way Moses and King Solomon did before him. That above mentioned longing for nothingness is described in 'The Book of Ecclesiastes'.

Wherefore I praised the dead which are already dead more than the living which are yet alive.

Yea, better is he than both they, which hath not yet been, who hath not seen the evil work that is done under the sun (The Book of Ecclesiastes Chapter 4:2-3).

Endowed with divine knowledge Solomon comprehended the misery of human life well, which consequently pushed him towards nothingness. For Job, it was unimaginable suffering that pushed him in the same direction. Therefore, all Job's anguish and the necessity to stand it can be explained by the principle of nothingness. A man, who comes from nothingness is the one who has been exposed to the darkness and the eeriness, the sickness and the threats of life. He is the one who excelled at living a healthy and comfortable life, free of worries, but through his experience turned into one always accompanied by danger.

For Job, however, his experience of nothingness led him to intuitively understand the advent of Messiah (Jesus Christ). In the third chapter of The book of Job, heav-

en is spoken about and it is depicted as a state of no division between the evil, slaves and their owners, the state of rest and peace. This is exactly, what day by day, moment after moment, tortured by raging pain Job is longing for. The everlasting world, where there is no sorrow, anguish or earpiercing scream and all the tears of sorrow get wiped. It is nothing else than nothingness, which is eternal in space and infinite in time. The intuitive experience of nothingness opened Job's eyes to the eternal, God and Christ.

For I know that my Redeemer liveth, and that he shall stand at the latter day upon the earth, and though after my skin worms destroy this body, yet in my flesh shall I see God:

Whom I shall see for myself, and mine eyes shall behold, and not another; though my reins be consumed within me (The book of Job Chapter 19:25-27).

The Redeemer mentioned in this fragment is undoubtedly Jesus Christ, who will come and compensate all Job's suffering and sins and wipe his tears of sorrow. He will liberate Job from all his, heavier than the sand of the seas, pain. That is how Job felt Christ and God. To describe that feeling, Job used the rather dreadful expression 'in my flesh shall I see God'.

Having lost his children along with all the wealth he possessed in an instant, similarly to Oedipus, he experienced all the calamities a man can endure. Through that nothingness became part of his consciousness, while he intuitively felt Christ. In other words, by standing the most unbearable of pains, he was able to reach the top of human knowledge. Couldn't we consider Pascal as the one who has trodden the same path? Eventually, Job's health returns and he continues to live his life blessed by God. In his case, he received his blessing in the second half of his life rather than in the first. It is said, that his wealth doubled after he resisted his ordeal; now he owned fourteen thousand sheep, six thousand camels, a thousand yokes of cows and a thousand donkeys. Moreover, seven sons and three daughters of beauty unmatched throughout the whole country were born to him. Job lived a long, happy and fulfilling life. (The book of Job Chapter 42)

But let's go back to Pascal now. Despite he possessed divine wisdom like Solomon, he had to suffer no less than Job. Most of us probably don't realize that genius Pascal had been suffering from many diseases and physical pains since his childhood. This is what Pascal himself wrote about Solomon and Job:

From number 169 in original (English version 174)

Misery. Solomon and Job have best known and best spoken of the misery of man; the former the most fortunate, and the latter the most unfortunate of men; the former knowing the vanity of pleasures from experience, the latter the reality of evils." (*Œuvre Complètes de Pascal*)⁴.

Pascal shows fair knowledge and deep understanding of both, Solomon and Job. The three had much in common, which can be illustrated by the following words:

4 *Œuvre Complètes de Pascal*, Bibliothèque de la Pléiade, Librairie Gallimard, Paris, 1954, p. 1132, I give a brief account *Pensées*', Cf. *Pensées* Japanese version translated by Shinzaburo Matunami, Kodanshabunko, Tokyo, 1982; English version is owing to the translation by The project Gutenberg. *Pascal's Pensées*, A Dutton Paperback, E.P. Dutton and Co., INC, New York 1958.

From number 333 (421)

I blame equally those who choose to praise man, those who choose to blame him, and those who choose to amuse themselves; and I can only approve of those who seek with lamentation (Pensées, p. 1171).

What he expressed in the above fragment is very much confirmed by his own life. Pascal would get stellar grades from his childhood, which in subsequent phases of his life turned into a full of sweat and tears quest for knowledge. This humanly side of Pascal bears a close resemblance to Job's. When young Pascal presented Lord Chancellor the calculator he invented, he must have brimmed with pride and self confidence (but his seniors would rather consider it haughtiness). It is said Pascal put a lot of effort into his invention, which, ironically, took its toll on his health. (*Pascal's weltbild*, p. 51) That means, the price for obtaining a patent for his calculator was dear indeed. Consequently, it prevented him from fulfilling this rosy future that many prophesied for him as he had to give up demanding undertakings. There is no doubt, his mind was screaming with profound ideas. For a mediocre scientist it takes the reading of tons of volumes devotedly for decades to come up with a depleted idea. Still, it would be far from any of Pascal's dissertations. How many more theses would Pascal have written, had his health allowed him to? Probably, if the world was in a different stage of scientific development then, the most prestigious award today would not be the Nobel Prize, but Pascal Prize. What an irretrievable loss it was for the world, that this so full of ideas genius of science was overcame by his illness, that tortured both his body and soul. Lonely, in pain and darkness... Many of us would think, that there is nothing worse for a human in this life than that, but that anguish opened Pascal's mind the same way as it did before to Job and let him see, or rather intuitively feel God and nothingness. Well then, in the following chapter let's have a look at Pascal's idea of nothingness.

NOTHINGNESS OF PASCAL

In reality, Pascal was a supporter of the principle of nothingness as he both realized nothingness being the origin of all creation as well as he strove for that infinity. His ideas by far precede the advent of the Big-Bang theory, being the beginning of the world out of nothingness, as well as conform with the description of the world creation from the Bible's 'Genesis'. Here I would like to present Pascal not only in the light of the prevailing view of his dialectics on the Church, but also as a supporter, conscious or not, of the nothingness principle. In European philosophy, the thinkers that are associated with the development of the concept of nothingness are existentialists, the most famous of which were Nietzsche, Heidegger and Sartre to list only a few. However their philosophical systems would never have a chance of being created, if there was no Pascal, who laid the foundations for it long before. By many thinkers Pascal had been looked down upon for his strong attachment to the church and resulting from it religious belief that cast shadow on his work. Still, if looked at from the nothingness principle perspective, that work of his cannot be underestimated. As I consider it very important, I would like prove that by giving several examples.

From number 84 (72)

*For in fact what is man in nature? (1) A **Nothing in comparison with the Infinite, an All in comparison with the Nothing, a mean between nothing and everything.** Since he is infinitely removed from comprehending the extremes, the end of things and their beginning are hopelessly hidden from him in an impenetrable secret, (2) **he is equally incapable of seeing the Nothing from which he was made, and the Infinite in which he is swallowed up.** What will he do then, but perceive the appearance of the middle of things, in an eternal despair of knowing either their beginning or their end. (3) **All things proceed from the Nothing, and are borne towards the Infinite.** Who will follow these marvelous processes? The author of these wonders understands them. None other can do so (*Pensées*, pp. 1106-1107).*

At all times Pascal talks about nothingness (néant) in comparison with infinity (infini). It enabled him to understand the theory of space regarding universe to be constantly expanding. The thought of the unlimited and infinite universe being always silent filled Pascal with fear. Little human in infinite space... Even if we add one to that infinity, it will not expand, even a bit... Adding one foot (approximately 0.325m) to an infinitely long distance will change nothing at all, since adding the limited to the infinity causes the limited to be simply absorbed and consequently becomes nothingness. From this point of view, human belongs to nothingness, doesn't he? In the face of infinity human is nothing indeed, on the other however, it is not non-existence, because he has a body and is conscious of the existence of self. That way of thinking makes human everything (tout). Nothing in the face of infinity and everything in the face of nothingness; that makes us hanged in the middle indeed. This way of thinking is omnipresent in Pascal's works; he always considered infinity and nothingness as the antitheses and human standing right in between. It helps us understand that infinity and nothingness exist, there is no way of knowing however, what their qualities are. In other words we are well conscious of the existence of the infinite number, we have no idea what it is. It is impossible to presume, whether it was an even number or an odd one; it can be proved that both are wrong. In short this is Pascal's stance; we can go as far as learning the existence of the infinity and nothingness, but we will never learn their substance (based on number 451). Here, I suppose we already understand the above underlined fragment number (1). Now let us focus on number (2) and (3). In number (2), Pascal talks about nothingness (néant d'où il est tiré) that gives birth to us, humans, and infinity (infini où il est englouti), that swallows us up, while in number (3), by saying '**All things proceed from the Nothing, and are borne towards the Infinite.**' describes the phenomenon of all things taking its origin in nothingness and expanding to infinity (toutes choses sont sorties du néant et portées jusqu'à l'infini). Moreover, on occasion of presenting the idea of creation from nothingness, he also mentions the existence of 'primary principle taking its root in nothingness' (premiers principes, qui naissent du néant). In other words, he admits the existence of 'the principle of nothingness'.

From the same number 84 (72)

We naturally believe ourselves far more capable of reaching the centre of things than of embracing their circumference. The visible extent of the world visibly exceeds us; but as we exceed little things, we think ourselves more capable of knowing them. (4) And yet we need no less capacity for attaining the Nothing than the All. Infinite capacity is required for both, and it seems to me that whoever shall have understood the ultimate principles of being might also attain to the knowledge of the Infinite. The one depends on the other, and one leads to the other. These extremes meet and reunite by force of

distance, and find each other in God, and in God, and in God alone.

Let us then our compass; we are something, and we are not everything. (5) The nature of our existence hides from us the knowledge of first beginnings which are born of the Nothing; and the littleness of our being conceals from us the sight of the Infinite (Pensées, p. 1108).

To comment on this, we have a tendency to strive to possess a thorough knowledge on little things, that we are superior to. We seem to neglect the fact, that in the infinitesimal world there is an uncountable number of world orders, to which no limit exists. In that infinitesimal world, there is a still more infinitesimal world, in which things are divided into existent and non-existent or using today's terminology, the world of quarks. This is not the end of course, but to explore quarks further and learn what they consist of, we need an unlimited amount of energy. The same way, to create quarks out of nothingness, an unlimited amount of energy is necessary.

It is no different now, in our present world; to embrace nothingness we need all the energy of the universe and all its ability. Pascal predicted that. While trying to reach the ultimate of matter being its microscopic dimension, we will likely hit the wall of immeasurable depth of nothingness. For that reason, it is necessary for us to be well conscious of the universe, before we set off for that journey. The meaning of the underlined fragment number (4) is that people who intuitively felt nothingness and infinity at the same time are those who realized the existence of the primary principle. Regarded as opposites, nothingness and infinity meet and become one in the concept of God. For that reason, to awaken to nothingness means to grasp the ultimate principle, which was of utmost importance to Pascal. To him, what we seem to be forgetting and have overlooked is stressed in underlined fragment number (5). Namely, the meager knowledge we have about the existence conceals the primary principle of the universe that originates from nothingness. One of the reasons of the status quo, as Pascal points out, is that the primary principle seems all too obvious to us. As we are so limited on basically every field, our senses are too dim and unprepared to think of the extremes. A sound too big makes us feel inconvenience, a light too intense causes our vision to vanish. If too far or too close, we cannot see things. If the story is too long or too short, we have trouble grasping it. Too much truth and honesty has us bewildered. Similarly, the primary principle seems just too obvious to us (*Pensées*, p. 1109). Put simply, extremes do not exist to us as well as we do not exist to them. Consequently, the existence of the extremes ceases to exist in our minds and vice versa.

From the same number 84

This is our true state; this is what makes us incapable of certain knowledge and of absolute ignorance. We sail within a vast sphere, ever drifting in uncertainty, driven from end to end. When we think to attach ourselves to any point and to fasten to it, it waves and leaves us; and if we follow it, it eludes our grasp, slips past us, and vanishes for ever. Nothing stays for us. This is our natural condition, and yet most contrary to our inclination; (6) we burn with desire to find solid ground and an ultimate sure foundation whereon to build a tower reaching to the Infinite. But our whole groundwork cracks, and the earth opens to abysses.

Let us therefore not look for certainty and stability. (7) Our reason is always deceived by fickle shadows; nothing can fix the finite between the two Infinities, which both enclose and fly from it.

If this be well understood, I think that we shall remain at rest, each in the state wherein nature has placed him. (8)As this sphere which has fallen to us as our lot is always distant from either extreme, what matter it that man should have a little more knowledge of the universe? If he has it, he but gets a little higher. Is he not always infinitely removed from the end, and is not the duration of our life equally removed from eternity, even if it lasts ten years longer?

In comparison with these Infinities all finites are, and I see no reason for fixing our imagination on one more than on another. The only comparison which we make of ourselves to the finite is painful to us (Pensées, p. 1109 -1110).

As explicitly and clearly expressed in the above fragment, we have lost the primary principle out of sight and chasing the unyielding knowledge is getting gradually more frustrating. As Pascal repeatedly states, we are no more than imperfect beings hanging somewhere in between capable only of realizing the existence of nothingness and infinity, and not knowing their nature and substance. Nomads constantly drifting between the two... As it has been expressed in the underlined fragment number (6), despite that unstable, constantly changing nature of ours, we feverishly endeavor to create a stable and peaceful life for ourselves, as Pascal put it 'tower that never shakes on a firm ground'. Doesn't it bring associations with the Tower of Babel in the Old Testament.? That tower fell though as everything else that we build sooner or later does... Using Pascal vivid language 'But our whole groundwork cracks, and the earth opens to abysses'. Pascal had a good insight into the fact that we were born through nothingness and all our existence is based on it. Therefore we can include him into the circle of supporters and contributors of the principle of nothingness. This world, with all its phenomena, as it takes root in nothingness, is in principle unstable and uncertain, birth, growth and change tirelessly taking place in it. This is the reality Pascal saw through his research and intuition. He knew, that in the natural world there is no place for stability and certainty. Although we live in a delusion of rationality, the situation is no different in the human world. Drifting between nothingness and infinity, there is no basis for us to coin the rational idea of certainty. The underlined fragment number (7) is all about it; what is interesting and peculiar about it, is that nothingness and infinity become one in it. Namely '... nothing can fix the finite between the two Infinities'. Initially Pascal regarded nothingness and infinity as opposites. His ideas evolved and he surpassed the antagonism between the two replacing it with their unity (in traditional philosophy, one famous work on the topic is 'Harmony of the opposites' by Nicolaus Cusanus). This is where Pascal's view on nothingness and infinity being connected is actually written. Before this happened, all Pascal's research as a mathematician and physicist took antagonism between the two as its basis. In mathematics, nothing is represented by '0', whilst infinity by '∞'. In the world of mathematics, where logics rule, it was indispensable to make a clear distinction, but when it comes to the principle of nothingness, that is much more than logics, distinction naturally vanishes and all becomes connected and united. According to the nothingness principle, which is central to this book, infinity and nothingness are inseparable constituents of great oneness. Moreover, if regarded as separate they simply do not make sense, similarly to a man and a woman before being classified as 'human'. It is not such a mistake to think, that the existence of infinite universe that covers all creation without any

exceptions originates from, what could be described as 'the perfect lack of anything' or absence of any kind of existence. Nothingness gave birth to infinity, mother is now wrapped by its child. The underlined fragment number (7) brings us one step closer to the very essence of this work; the principle of nothingness. (for reference let me quote Pascal's words in the original text 'rien ne peut fixer le fini entre les deux infinis qui l'enferment et le fuient').

I would like now to explain the linguistic gaps that inevitably exist between the Japanese and the French language. 'Nothingness' in Japanese 'mu' (無) basically means nothingness. Furthermore, 'mugen' (無限) meaning 'infinity' in Japanese, if deprived of the second sign of 'gen' (限), which means limitation, takes us back to 'nothingness' and therefore apparently as contradiction to something close to infinity. On the other hand, the French word representing nothingness is 'néant' or 'rien', whilst 'infini' meaning 'infinity' is contextually closer to estrangement. If we remove the prefix 'in' from 'infini', the word 'fini' will be formed meaning 'limited', which brings no association with nothingness. Therefore, in French infinity (infini) and nothingness (néant) are words completely different in their origin and substance.

In Japanese however, 'infinity' (mugen, 無限) is a compound word, that involves 'nothingness' (mu, 無). I realize that in this book, as far as the nothingness principle is concerned, it depends greatly on the complexity of closeness of nothingness and infinity found in the Japanese language. Basically, nothingness incorporates the state in which no limitation exists so, as I have written supra, nothingness wraps itself around infinity and makes it its integral part.

Well, thanks to Pascal's idea of nothingness, we moved one step closer to the principle of nothingness, haven't we? Along with that, we can now feel the darkness, misery and vanity it does bring. It is in the underlined fragment number (8), where this vanity is explicitly expressed. In the vast universe of nothingness, galaxies are the only tiny spots of light in it. In a nook of one of them, the Milky Way, our solar system is located. The Earth we live on is a mere 1/330,000 of our planetary system's central star, the Sun. Then, on this Earth of ours live approximately six billion people of which I am just one. How insignificant we are, when compared to nothingness and infinity... What is the meaning of our life and wisdom? In the face of infinity and eternity we are no more than a helpless, vain and desperate speck of dust overwhelmed by fear.

From number 393 (692)

When I see the blindness and the wretchedness of man, when I regard the whole silent universe, and man without light, left to himself, and, as it were, lost in this corner of the universe, without knowing who has put him there, what he has come to do, what will become of him at death, and incapable of all knowledge, I become terrified, like a man who should be carried in his sleep to a dreadful desert island, and should awake without knowing where he is, and without means of escape. And thereupon I wonder how people in a condition so wretched do not fall into despair. I see other persons around me of a like nature. I ask them if they are better informed than I am. They tell me that they are not. And thereupon these wretched and lost beings, having looked around them, and seen some pleasing objects, have given and attached themselves to them. For my own part, I have not been able to attach myself to them, and considering how strongly it appears that there is something else than what I see, I have examined

whether this God has not left some sign of Himself... (Pensées, p. 1191).

Through his experience of nothingness, Pascal's intuition told him about the misery, vanity and desperation of us, humans living in the dark and cruel universe. To a certain extent, Pascal attempted to overcome this status quo. The attachments people devote themselves to, that Pascal talked about, are all present in the world of today; hobbies, computer games, gambling, gossips and so on, and so forth. Despite his efforts Pascal could not come up with a solution to such a relaxed attitude of the people. However, at the bottom of misery, vanity and desperation, he decides to search for God and, similarly to Job, he finally feels God by means of intuition. As I mentioned before, experience of nothingness leads to intuition of God. The lives of Job and Pascal acknowledge that without the experience of nothingness and awakening there is no way we are able to know the divine. Claiming knowledge of God without the above mentioned prerequisites is an act of haughtiness. This is what Pascal has to say about it.

From number 75 (526)

The knowledge of God without that of man's misery causes pride. The knowledge of man's misery without that of God causes despair. The knowledge of Jesus Christ constitutes the middle course, because in Him we find both god and our misery (Pensées, p. 1103).

From number 599 (585)

If there were no obscurity, man would not be sensible of his corruption; if there were no light, man would not hope for a remedy. Thus, it is not only fair, but advantageous to us, that God be partly hidden and partly revealed; since it is equally dangerous to man to know God without knowing his own wretchedness, and to know his own wretchedness without knowing God (Pensées, p. 1278).

As I mentioned on the previous chapters of this book, in human history there have been countless saints and sages, both in the East and West, who talked extensively about misery, vanity and desperation of ours. Consequently, after weathering their hardships and sorrows, they (Pascal being one of them) were given to experience nothingness. The road to that experience is open to all, but whether it should be celebrated by everyone is another problem. Pascal, like Job, have gone through the burden of acute disease, resisted misery, vanity and desperation and saw nothingness through the eyes of his intuition. Had he not stood the terrible anguish, he would have never intuited nothingness and sought the truth about God. We all know well about Pascal as an ingenious mathematician and physicist, but has anybody of us heard about Pascal the philosopher? And more, as he never learned to be modest, his haughtiness must have hurt many people around him. That is why it would rather be dangerous to entrust him with political influence. Still, falling into misery and desperation, without having any idea of God is equally dangerous since it may result in suicidal tendencies or destructive behavior. In any case, in my opinion, it is necessary for us to experience nothingness and God. Through this experience, misery and desperation turns into greatness and glory.

From number 255 (397)

The greatness of man is great in that he knows himself to be miserable. A tree does not

know itself to be miserable. It is then being miserable to know oneself to be miserable; but it is also being great to know that one is miserable (Pensées, p. 1156).

Pascal claims, that for a human to become great, it is indispensable to go through anguish and nothingness. Both, Job who lost all his children and wealth and Pascal, who had to give up his high flying scientific career, resisted immeasurable amounts of it. Both were deprived of their possessions, fame and health, their lives turned into hell. In the midst of anguish that exceeds any words, desperation took the helm of their minds and hearts. It was not in vain though as it led them to direct, intuitive understanding of God through nothingness. We may say that they rose from the depths of distress to the highest glory. The life of Job and the philosophy of Pascal can be both explained by the principle of nothingness, which also indicates that both endorse that principle. That makes the interpretation of Pascal's work as a philosopher adaptable to the dialectics of the Christian Church and, at the same time, it is indispensable to recognize Pascal anew in the light of the nothingness principle. Still, there is one thing we need to be careful about when seeing him as a supporter of the principle. Namely, since Pascal and the author of this book understand the nothingness principle as a leading one, one may naively assume, that it is identical in both cases. Has this thought crossed your mind, make sure you return to the preface of this book and read it one more time carefully. Pascal talks about nothingness entirely from the Western perspective and does not include the Eastern thought viewpoint at all. This restricts his philosophy. The purpose and standpoint of this book is to overcome and go beyond this restriction, because the experiences similar to these of Pascal and Job have been shared by many people regardless of the epoch or culture they lived in.

At this point this is all I wish to say on Pascal's nothingness. The key sentence, crucial to grasping Pascal's view is in 'Pensées' number 199, file 15: 'depart from humanly consciousness and shift to godly'. From the viewpoint of philosophy, this sentence is a treasure. What is expressed by it, is the world correlated consciousness. Since it is a very close concept to the Buddhist cause and effect principle, I decided to take it up and focus on it in the following paragraph.

WORLD'S INTERRELATION AND CAUSATION OF PASCAL

It is thought that Pascal was a devoted Christian, but despite this, he seems to have understood the principle of cause and effect of Buddhist well.

From number 84 (72)

If man made himself the first object of study, he would see how incapable he is of going further. How can a part know the whole? But he may perhaps aspire to know at least the parts to which he bears some proportion. But the parts of the world are all so related and linked to one another, that I believe it impossible to know one without the other and without the whole.

Man for instance, is related to all he knows. He needs a place wherein to abide, time through which to live, motion in order to live, elements to compose him, warmth and food to nourish him, air to breathe. He sees light; he feels bodies; in short, he is in a dependent alliance with everything. To know man, then, it is necessary to know how it happens that he needs air to live, and, to know the air, we must know how it is thus

related to the life of man, etc. Flame cannot exist without air, therefore to understand the one, we must understand the other.

Since everything then is cause and effect, dependent and supporting, mediate and immediate, and all is held together by a natural though imperceptible chain, which binds together things most distant and most different, I hold it equally impossible to know the parts without knowing the whole, and to know the whole without knowing the parts in detail (Pensées, p. 1110).

Pascal was convinced, that all the phenomena of the natural world were created by the infinite God and, for that reason, are a projection of the infinity. Consequently, all sciences that aspire to research nature must be infinite as well. With the progress of the research of mathematics, physics, medicine, biology, and other fields, new sciences will surely be born. Pascal gives the example of geometry, in which the number of solutions is multiple, or infinite. A triangle, for example, is a shape consisting of three sides, where each side is a definition of something. A side is an extension of a point or a gathering of them, but what is it in reality? Giving it definitions or explanations could go on endlessly. It proves the existence of a variety of mutual relationships in geometry a triangle depends on its sides, a side depends on a point, and other fields. That situation of multilayered interdependence is obviously not only characteristic to geometry but to all sciences. In physics, it is said that a man is standing on the ground, but it is only due to gravitation. We understand there is a gravitational force at work by the way the Earth pulls us and other things. Still more, this Earth of ours does not exist on its own but, being the part of the solar system, revolves around the Sun. Further still, that Sun, which is the center of the Solar System, is a part of a microcosm belonging to the Milky Way, full of other planetary systems, where it is affected by them. If we look at this faraway universe, it seems at first glance, that we are hardly influenced by it. In fact, particles that possess infinitesimal mass, neutrinos, travel from distant space, cross the Sun and reach the Earth. Despite being hard to notice and realize, the mutual relationship exists and is strong. How about biology then? It belongs to common sense that for us, humans, to survive, land, air, food, water, and so on are indispensable. Land is, generally, the substance of the Earth, whose existence depends on the Sun. The air is a mixture of numerous gases, mainly nitrogen, oxygen and hydrogen, where oxygen is produced by plants through photosynthesis. Those plants rely on sunlight and water to perform this process. All living things, including humans, are tiny parts of a huge, deeply interrelated ecosystem. Pascal says:

Since everything then is cause and effect, dependent and supporting, mediate and immediate, and all is held together by a natural though imperceptible chain, which binds together things most distant and most different, I hold it equally impossible to know the parts without knowing the whole, and to know the whole without knowing the parts in detail (ibid.).

This idea of his bears a close resemblance to the Buddhist 'sunyata' and the principle of cause and effect, which I discussed in this book in previous chapters. Just as a reminder, the principle of cause and effect claims that all living things do not exist by themselves, but by being interconnected with other things. We can say, that Pascal, who had no idea of Buddhism and its philosophy, realized the existence of the above mentioned principle independently about 2,000 years after Buddha's enlight-

enment in India. It does not even matter whether Pascal reinterpreted the thought of Buddha or he found it out on his own; we must admit there is an abyss between their thought. So is it a natural course of things or an accident? We face aporia here.

However, the nothingness principle this book focuses on has an answer to this puzzling question. Basically, the principle of cause and effect is a concept claiming, that all phenomena in this world are interconnected and dependent on each other. It also assumes the impossibility of those phenomena to exist on their own. Mutual help and cooperation between those phenomena is fundamental for them to survive. What enables all that is the functioning nothingness. I call it nothingness as a lack of subsistentia. Pascal intuitively felt its existence, but he seemingly was not able to grasp how it led him in his work. By understanding that we, ourselves, along with all creation, are not able to exist by ourselves, we open our doors to broad consciousness of the whole world being interconnected.

The principle of cause and effect of Buddha and Pascal's recognition of the world as a great, interconnected entity have the same origin - functioning nothingness. Buddha is considered to be the author of the core principles of Buddhism, but rather to his outstanding wisdom, his discovery should be assigned to his intuition of worldwide functioning nothingness. In the case of Pascal, who realized the depth of the world interrelations, it was no different; he intuitively felt nothingness and that consciousness profoundly affected the way he thought and worked. We may say, that functioning nothingness filled the abyss of time, space and cultures between an apparently unrelated Christian scientist and the founder of Buddhism.

Such an idea of an interconnected world is also found in Heidegger's philosophy, but it rather takes a utilitarian and instrumental form; people depend on water to live, so it is an indispensable 'tool' for us to survive, water itself too, does not exist on its own, but as a compound of oxygen and hydrogen. According to Heidegger, all the world's phenomena are built upon a similar kind of instrumental relationships. For example, people live in houses, which are built on the ground, without which no house can ever be built. That ground is part of the Earth, which, being part of the solar system, depends on the Sun. No doubt, this idea of the great German philosopher is an outcome of him intuitively feeling nothingness. In *Being and Time*, he initially equalizes nothingness with death, but his later works show quite a turnaround in his way of thinking regarding this; he puts nothingness before logic and admits the importance of its functioning. Also, in the latter stage of his career, in his poems on existence, his growing attachment and deepening intuition of nothingness is evident. As I mentioned in previous chapters, by writing *Being and Time* Heidegger found himself in an impasse, which he was later able to overcome through his intuition of nothingness. From the traditional European philosophy's viewpoint, Heidegger's latter stage is considered obscure and abstruse, but if we apply the principle of nothingness to it, most of it becomes clear.

Here we have recognized the reliance of Pascal and Heidegger on the principle of nothingness, but obviously they are not the only ones. I would like to devote a new paper to Nietzsche, whose powerful intuition of nothingness and a fierce intellectual effort to surmount it, is unrivaled in human history.

Ramiro Délio Borges de Meneses

Professor do Instituto Politécnico de Saúde do Norte – Gandra
e Famalicão – PORTUGAL
Investigador do Centro de Estudos Filosóficos da Faculdade
de Filosofia – Centro Regional de Braga Universidade Católica
Portuguesa.
E-mail: borges272@gmail.com

A Desconstrução e a Democracia: perante a actual crise

Abstract

Desde a origem teórica à existência e vivências, ao longo dos séculos, a “democracia” é iniciada por Heródoto, como conceito, mas, a realidade na Grécia Clássica, é anterior ao termo. Um vocábulo e experiência que conheceu, no passar da história das ideias políticas, vida atribulada. A cultura helénica (ateniense) inspirou, ao mundo ocidental, este paradigma político-jurídico (constituições), onde se designam aqueles regimes, em que as decisões eram colectivamente tomadas pelos “cidadãos”.

Key words: democracia, cultura helénica, cidadãos

INTRODUÇÃO

Desde a origem teórica à existência e vivências, ao longo dos séculos, a “democracia” é iniciada por Heródoto, como conceito, mas, a realidade na Grécia Clássica, é anterior ao termo. Um vocábulo e experiência que conheceu, no passar da história das ideias políticas, vida atribulada. A cultura helénica (ateniense) inspirou, ao mundo ocidental, este paradigma político-jurídico (constituições), onde se designam aqueles regimes, em que as decisões eram colectivamente tomadas pelos “cidadãos”.

E teve uma vida efémera, passando por um eclipse de séculos, até porque na Idade Teocêntrica, poucas foram as referências à “política” de Aristóteles, para se chegasse a Kant, que via na Democracia um “despotismo” ou Madison, que a salientou como república representativa.

Todavia, o prestígio da democracia, agora em crise no começo do novo milénio, tem uma vida e um sentido na derrocada dos regimes fascistas, após o termo da II Guerra Mundial. A partir deste acontecimento bélico, todos os estados e regimes do planeta se reclamam de “democráticos”. Porém, se na ordem política hoje-em-

dia, para se sair da crise de democracia, nos Estados, será necessário democratizar a “democracia”, iremos ao sentido operacional da vida democrática (Ranney e Kendall), em quatro pontos cardeais: soberania popular, domínio da maioria, igualdade política e consulta popular. Assim, estes elementos poderão definir o sentido de uma constituição (Grundgesetz) para a democracia. Contudo, esta implica um sentido de vida e sem esta não existe a vida em colectividade, como se expressa Aristóteles. Para democratizar a democracia não deverá ser necessário seguir o sentido da fórmula de Lincoln (1863), quando, no discurso de Gettysburg, a referiu como poder do povo, pelo povo e para o povo; mas antes, elaborar o pensamento de E. Sartori, ao dizer que na “democracia” o poder se encontra distribuído, limitado, controlado e ser exercido rotativamente.

Segundo J. Linz, um regime só será democrático sempre que permita a livre formulação das preferências políticas através do exercício das liberdades básicas de associação, de informação e de comunicação, a fim de estabelecer uma livre competição entre os dirigentes, controlando-se o direito a governar. A democracia tem uma vida e para subsistir procura uma vivência para sair da crise. Como alguém disse, um dia, a democracia é só o melhor dos regimes, não é o regime dos melhores. Isto é, na ordem político-jurídica; mas, na ordem ética, terá de ser o regime ou “deverá” ser o regime dos melhores, como entendia Platão, na República, para ser o melhor dos regimes, para que a democracia evolua, não poderá oscilar entre a demagogia e a timocracia. As democracias ocidentais, infelizmente, em virtude da corrupção e da ilítracia, não vivem para a aretologia ético-política, dando continuidade à timocracia, oligarquia ou à tirania. Para o novo milénio, a democracia, para evoluir, terá que pensar na metodologia e na filosofia, que a fundamentará no seu *fieri*.

1. DECLÍNIO DA DEMOCRACIA

O século XX assistiu à destruição da democracia por regimes autocráticos e totalitários, que se reclamavam de populares ou revolucionários. Assim, deve chamar-se democrático aquele regime que se autodetermina pelas liberdades públicas e pessoais, que limitam a arbitrariedade dos poderes.

Contudo, nos finais do século XX, surgiu um erro comum, que residia em reduzir a democracia a processos institucionais, esquecendo-se a necessidade de movimentos que procurem conter os poderes. Sempre que a “liberdade” das instituições desaparece, e quando o sistema político já não responde à exigência da igualdade ou da equidade (justiça), a democracia entra em colapso.

Celebramos muito as vitórias da democracia, mas o seu resultado será, quando muito, a substituição de regimes intervencionistas por “mercados concorrenciais”. A influência do poder político, na vida social e económica, ofusca-se e será, naturalmente, desfavorável à “democracia” e vice-versa. Podemos mesmo preferir a marginalização

e as desigualdades, que surgem em todos os países pós-comunistas, à repressão maciça posta em prática pelos antigos regimes autocráticos. Mas, isto mais parece um *flatus vocis* do que considerar democrática a difusão da economia do “mercado”.

Entre a unificação económica do mundo e a sua fragmentação cultural (era do vazio de Lipoveski), o espaço que pertencia à vida social e política “desmoronou-se”. Logo, os dirigentes ou os partidos políticos perderam a sua função representativa, acabando por ser acusados de cair na corrupção ou no cinismo (sentido filosófico e político).

Os partidos mais se assemelham a “empresas políticas”, postas ao serviço de um candidato, e não de programas, ou aos interesses sociais dos seus eleitores.

Em muitos cantos do mundo, a democracia limita-se à ausência do poder e ao triunfo da economia de mercado, isto porque esta, muitas vezes, está associada a regimes totalitários. Mas, nas ruínas da síntese republicana, afirmaram-se três posições:

1.1. O neo-republicanismo, que faz apelo aos princípios que triunfaram no final do século XIX, surge um sentido conservador. Assim, o apelo à *ratio* torna-se um meio de excluir ou de marginalizar as categorias sociais, provenientes de uma cultura não laicizada.

A inovação da república equivaleu a uma manifestação de desconfiança em relação a influências estranhas, em regimes e estados;

1.2. A democracia parece reduzir-se ao pluralismo político. Não é da competência do povo escolher uma política, devendo contentar-se, sim, com a escolha entre vários projectos elaborados por uma elite social e intelectual, que reparte as suas competências por equipas do governo. Era fundamental manter a “monarquia electiva”, onde R. Dabel encontrou o fundamento político da democracia. O pluralismo político incomoda os interesses dominantes numa época em que o poder económico está cada vez menos submetido ao poder político;

1.3. O apelo à integração religiosa e moral é crucial à democracia. Parece que a ética desempenhará um papel regulador nas sociedades, quando a democracia está em crise. Aqui temos o apelo de João Paulo II que, em encíclicas, associa a defesa da democracia no mundo a uma cruzada pela axiologia cristã, nos quais a sociedade deve radicar, onde a verdade está acima da liberdade (*Veritatis Splendor*). Aqui se enquadra a – moral majority – dos Estados Unidos, que colocou Ronald Reagan no poder. A democracia para ser livre terá de ser expressão da *veritas* segundo o Pontífice.

Assim, a sobreposição destas correntes ocupa um lugar no horizonte político dos países, cujos Estados não procuram mobilizar os recursos culturais em torno de uma ideologia ou de uma religião, contrastando a sua força com o enfraquecimento prolongado das correntes, que fazem apelos à “democracia social”.

Parece surgir, na desmodernização, um enfraquecimento da democracia, não mobilizando esperanças ou reivindicações, que se limita à defesa de garantias institucionais e que conta mais com a influência dos consumidores do que com a vontade dos cidadãos.

A democracia não poderá reduzir-se à organização de eleições livres. Ela avalia-se pela capacidade do sistema político de elaborar e de tornar legítimas as exigências sociais, ao pressupor-se que o sistema político saiba combinar a diversidade dos interesses materiais e morais com a unidade da sociedade.

As condutas económicas estão cada vez mais desinstitucionalizadas e submetidas ao mercado ou aos momentos maiores de grandes empresas e não às decisões políticas e às leis positivas, enquanto as condutas culturais conhecem uma evolução semelhante, intervindo a lei cada vez menos no domínio dos costumes.

No resto do mundo, a vida da democracia é igualmente fraca ou ainda muito mais ameaçada, tudo porque a modernização económica e o desenvolvimento do mercado enfraqueceram as intervenções do Estado e a mobilização social. Muito embora, na América Latina, a maior parte das ditaduras tenham desaparecido. A desigualdade social progride e muitos países da Ásia ou do mundo muçulmano são arrastados para um nacionalismo cultural com paixão pela “homogeneidade” e até conduzida à rejeição das minorias ou à purificação étnica ou religiosa.

A oposição entre os países do modelo europeu e entre as regiões periféricas, traduz a caracterização entre a globalização cultural, que domina nos países centrais, e o recuo para a identidade cultural.

Quando a cultura e a economia, o universo do sentido dos signos são separados um do outro e quando o “poder político” já não domina nem a economia internacionalizada nem as culturas definidas, como heranças e não como interpretações de novas políticas poderemos, então desistir de falar em democracia.

O modelo republicano foi uma metamorfose do modelo religioso, como claramente se afirmou nos Estados Unidos, onde a separação entre Igreja e Estado não impede que a sociedade se expresse em ideais éticos e religiosos. O esgotamento do paradigma republicano significa que a democracia já não pode ser definida como uma forma de Estado, tornando-se impossível confundir Estado e sistema político. Este surge como mecanismo de representação dos interesses e de passagem da pluralidade dos actores sociais para a unidade de lei e do direito naturais.

Assim, o declínio, teórico e prático, deriva da formação de novos estados nacionais e dos germes do “absolutismo”, que essa formação leva consigo, sendo reflexo desta situação maquiavélica.

As tendências absolutistas e autocráticas do *Príncipe*, saem vitoriosas em virtude do Renascimento e da Reforma. Nessa altura, alguns dos teólogos católicos, como Suárez e R. Belarmino, acentuam a origem do “poder político”, através do povo prolongando, e sistematizando a doutrina tomista do consentimento popular. O *Doctor Angelicus*, foi o primeiro dos pensadores que claramente determinou os fundamentos da doutrina da origem popular do poder, a partir do pensamento teológico de S. Paulo: *non est potestas nisi a Deo*.

A democracia encarnou a esperança de um mundo melhor e continua a fazê-lo, onde sistemas autocráticos dominaram durante longo tempo. Desde a queda do

Muro de Berlim, a Europa, no seu conjunto, está conquistada para a democracia. Porém, se a democracia continua a encarnar a esperança dos povos, parece ter perdido uma parte da sua vitalidade e dos atractivos onde se instalou. Na parte ocidental da Europa, a democracia conhece uma forma de crise, uma dificuldade em se adaptar e renovar, falando-se de desencantamento ou, melhor, de “défice democrático”, devido ao cansaço político. Mas, se a democracia é antiga, a existência de “regimes democráticos”, relativamente estáveis, nas formas tal como hoje conhecemos, não data de há mais do que um século.

O problema cada vez mais incontornável das sociedades, justamente o que se passa com a portuguesa, está nos “poderes invisíveis”, e não escrutináveis, que controlam e condicionam as instituições democráticas. A última defesa, que resta ao vulgar cidadão, para que as desigualdades (injustiças) que existem à partida entre pobres e ricos, notáveis e anónimos, se mantenham num nível suportável em nome de sã convivência democrática, é à exigência do cumprimento escrupulosos da “legalidade”. Porém, como parece, isso começa já a passar para o catálogo das utopias.

E cada vez mais, sob o desiderato de “democracia”, as ditaduras “modernizaram-se” e tornaram-se anódinas para os cidadãos. Os declínios e crises das democracias urgem pelo direito à indignação, para que se tornem menos abstencionistas, desde a governação aos actos eleitorais. As crises democráticas começam normalmente por serem culturais, passando *a posteriori* a serem económicas. Um dos princípios para o funcionamento democrático vem do senso comum: *primum vivere, de inde philosophari*.

2. O PROCESSO DE DEMOCRATIZAÇÃO

O processo de democratização seguiu ritmos variáveis de país para país. A evolução da democracia é, em parte, tributária do processo de construção nacional. Existem, pois, estádios marcantes:

2.1. A primeira metade do século XIX é marcada por um processo geral de “constitucionalização” dos regimes políticos. A Europa contava ainda com um certo número de monarquias absolutas: império austro-húngaro, Reino da Prússia, etc. A Lei fundamental já não procedia da outorga benevolentes do príncipe, mas de um pacto entre este e a representação nacional. Estas diversas constituições reconheciam alguns direitos fundamentais e previam uma “câmara eleita”, o que permitia a expressão de um outro pluralismo. Surgiu uma república no meio destas monarquias, a Confederação Helvética (1815), a qual foi profundamente transformada, em 1848, em sequência da guerra civil do “Sonderbund”. Apresentou, assim, a Suíça um papel de vanguarda no domínio democrático pela prática do referendo e pela iniciativa popular. Foi a chamada – **democracia testemunho** – segundo A. Siegfried. O sistema constitucional generalizou-se na segunda metade do século XIX, exceptuando na Rússia. O Império Russo continuou autocrático ao século XX, até que o czar e o seu regime foram vencidos pela revolução bolchevique de 1917. Os finais de 1800 e princípios de 1900 foram a “belle époque” e o optimismo generalizado. Surge, assim, uma nova fase do processo de democratização.

2.2. Segue-se desenvolvimento dos partidos políticos. Os partidos ocuparam o espaço político e os seus confrontos tornaram-se o modo normal e quase exclusivo da democracia.

Os partidos políticos desempenharam um papel primordial na estruturação da opinião pública e conduziram, na Europa, à sistematização da oposição esquerda/direita no seio dos parlamentos e no corpo eleitoral. O desenvolvimento do socialismo resultou, globalmente, da conjugação das lutas sociais e da propagação das doutrinas socialistas, muito especialmente do “marxismo”. Contudo, o movimento socialista nunca será homogéneo e a luta entre a corrente reformista e a corrente revolucionária será permanente. O processo é generalizado no continente europeu. A democracia e o internacionalismo dos socialistas demonstraram, contudo, muito em breve os seus limites ou os limites do domínio, que estes podiam ter sobre as questões do mundo e sobre o espírito das pessoas.

Quando terminou a primeira guerra mundial da história, o mapa da Europa mudou profundamente, não apenas na divisão entre Estados, como também na configuração política com o aparecimento da U. R. S. S.. O comunismo deixara de obcecar o mundo, tornara-se num regime político de tipo novo, limitado ao mais amplo conjunto territorial do planeta. Se os objectivos eram diferentes, entre os partidos socialistas e comunistas, as teses de Lenine, no “Estado e a Revolução” não eram mais agradáveis para a “democracia literal” do que as de Hitler em “Mein Kampf”.

2.3. O espaço da democracia encontra-se no período entre as duas guerras. Só foi mantida numa dezena de Estados: nos países escandinavos, na Bélgica, nos Países Baixos, na Suíça e na Checoslováquia (nascida em 1919).

Após a II Guerra Mundial, Churchill lançava, a 5 de Março de 1946, uma metáfora que se tornou, muito rapidamente, uma referência geopolítica importante: “De Stettin no Báltico a Trieste, no Adriático, uma cortina de ferro caiu sobre o continente”. Esta divisão da Europa foi a mais rigorosa de todas as que se conhecera. A Oeste, subsistem, ainda por longos anos, ditaduras, em Espanha e em Portugal (Estado Novo, 28 Maio de 1948), a que se acrescentou a da Grécia, por episódios. Contudo, a Este identificava-se, agora, com a democracia, considerando que não existia qualquer outro regime político digno deste nome, a despeito da propaganda comunista que definia os regimes da Europa de Leste como – democracias populares.

O ocidente orgulhava-se, de uma maneira arrogante e escandalosa, de ter inventado a – democracia verdadeira – e de a ter revelado ao mundo, e acabando por criar problemas no seu processo, evolução e estabilização.

No final do decénio de 1980, a democracia progrediu, no espaço e no tempo, em todos os continentes. Na Europa, as suas formas elementares já não são contestadas, pelo menos abertamente, nem pelo que resta da extrema-esquerda, nem pela extrema-direita parlamentar, pronta a prevalecer-se disso e hábil a servir-se disso.

Todavia, este consenso baseia-se tanto na ausência de alternativa global como numa adesão positiva aos princípios democráticos. Os conflitos, que dão vida à democra-

cia, endureceram, hoje, em querelas subalternas e na rivalidade pela ocupação dos cargos do poder. A alternância nunca terá a atracção de uma alternativa! O estado de espírito não é tudo. Na verdade, a democracia atingiu, há muito tempo, limites dos quais se deveria saber se são inultrapassáveis, devido à sua própria natureza, ou por causa das pressões não imediatamente políticas ou, ainda, devido à vontade de determinadas forças sociais decididas. Logo, é necessário democratizar a democracia, a começar no sentido das constituições e a acabar nos partidos políticos, a menos que, no início do III milénio, se fique pelo partido da “abstenção”.

Razoável seria fazer uma releitura, para a democracia do III milénio, onde surgisse a tonicidade grega, como mais autenticamente democrática e mais exaltante do que a apatia ou indiferença das maiorias silenciosas. Sempre que a instituição política tende a excluir a – isogoria –, ou para a manipular, é então possível, que este direito fundamental e, mesmo, vital de interpelar as estratégias, se exprime através de imprevisíveis expressões de incompreensão. Mas, mesmo assim, a democracia “deverá” prevalecer.

3. LIBERDADE E DEMOCRACIA INTEGRAL

3.1. Paulo VI, a 14/05/71, publicou uma carta apostólica – *Octogessimo adveniens* – e nela clama aos fiéis cristãos para uma urgente participação na profunda renovação da democracia. O Papa convida, por isso, a uma acção política responsável, realista e coerente com a fé e refere, como no marco social contemporâneo se manifesta com uma dupla aspiração humana, que configuram a nova sociedade democrática: aspiração da igualdade e da participação. E estas são formas da dignidade do homem e da sua liberdade.

Assim, a liberdade social e política – *per naturam suam* – na ordem temporal será a primeira reivindicação da “democracia”. A liberdade é própria do liberalismo como primeira fase da democracia.

A liberdade é proclamada na ordem constitucional como simples igualdade dos cidadãos perante a lei. Parece vazia sem o apoio destes outros valores. Logo, parece ter razão M. Rader, quando afirma que a igualdade e a fraternidade integram a essência do ideal democrático, em contraposição ao ideal liberal, definido pelo – *librium arbitrium* –. De harmonia com o sentido pastoral, o Pontífice desenvolve o valor primordial da “solidariedade fraterna”.

O vínculo principal, que une os cidadãos da nova sociedade democrática, consiste na “fraternidade”, que responde à profunda necessidade que o homem sente de ser amado. Cada um alcançará a “plena liberdade” ao servir desinteressadamente aos demais e aqui está um sentido da democracia.

Para colaborar na construção da democracia integral, assumirão opções políticas diversas, segundo a variedade de situações. Sem renunciar à herança da liberdade já adquirida, será possível incrementá-la e dar-lhe corpo real com uma nova axiologia (valores de igualdade e de solidariedade fraterna) para construir a democracia “integral”.

Para o bem da democracia, a nível teórico, a “aufgabe” mais urgente, que incumbe ao cristão, consiste em fundamentar, com rigor, segundo o evangelho e segundo a tradição cristã, as legítimas aspirações socialistas, sem esquecer que o legado cristão é decisivo neste novo estágio da democracia.

3.2. Segundo A. Torraine, uma democratização, de cima para baixo (top-down), é substituída por uma democratização de baixo para cima (bottom-up), que os americanos chamam – grassroots democracy –. A democracia dirige-se para baixo na relação entre Estado e o sistema político, deslocando para a relação entre o sistema político e os actores sociais. Fora criada a cidadania acima de uma sociedade civil fragmentada e hierarquizada. Hoje defende-se a diversidade dos actores, das culturas, das associações, das minorias, de forma mais central a “liberdade” que actua numa sociedade diversa e em mudança, no reconhecimento do “outro”, como sujeito. Com efeito, o universalismo dos direitos do homem coloca-nos acima de todos os interesses e de todos os poderes, mesmo daqueles que falam em nome do maior número. Segundo o sentido da democracia, não se trata de uma ruptura com o centralismo democrático, cujo sentido, dado pelos partidos comunistas, já conhecemos. Trata-se, pois, de os substituir como princípios de integração da sociedade pela “liberdade do sujeito”.

Segundo a nova perspectiva democrática, trata-se de combinar a participação de cada um no mundo das trocas e das técnicas com a defesa da sua identidade cultural. Esta síntese só pode ser assegurada, concedendo um valor central à capacidade e à vontade de cada actor individual ou colectivo, para construir uma acção possível, cuja capacidade de transformar situações em elementos de um projecto pessoal seja “valorizada” e “digna” em democracia.

Logo, do princípio da soberania popular ao princípio da justiça social, que foi apenas uma etapa numa transformação de que nos apercebemos, agora ela atinge a nossa própria concepção da política e da democracia. Segundo a desmodernização, a crise das instituições políticas, que estabeleciam mediações entre o mundo externo (o da natureza e a da técnica) e o mundo interno (consciência moral e desejo), foi porque a ascensão do Sujeito não é separável da queda da ordem política e daquilo que denominamos de sociedade. A democracia é a boa sociedade, fazendo dos seus membros, protegendo-os contra as arbitrariedades do poder.

4. SENTIDO DA VIDA EM DEMOCRACIA

O *Doctor Angelicus*, segundo leitura de J. Maritarin, não só definiu para o Estado e para a política uma finalidade eminentemente “humanista”, ao ordená-la para felicidade do homem – *quod homines non solum vivant, sed bene vivant* – como também é o primeiro pensador cristão que lança as bases da democracia cristã, que será efectiva em meados do século XIX, com Lamartine e Lammenais, primeiro; e, sobretudo, com Lacordaire e Ozanam, depois. O conceito e sentido da vida é indispensável em democracia.

Assim, João Paulo II, pelo *Evangelium Vitae*, procura definir a relação entre a Igreja, pelo sentido da vida, em oposição a uma “cultura de morte” (aborto, eutaná-

sia, etc.) e as sociedades democráticas no terceiro milénio. Tal como se refere no *Evangelium Vitae* (n.º 18-20), não há somente um desacordo sobre as “preferências morais” dentro das sociedades pluralistas; mas, de preferência, uma ameaça contra os fundamentos e a sobrevivência da “sociedade democrática”. A democracia só sobreviverá se depender da vida e do seu sentido último e fundamental. Assim, constitui-se o “mal” em “direito”, e actos que violam os “direitos humanos”, fundamentais, tais como a inviolabilidade da vida humana, aquilo que o Romano Pontífice apresenta insistentemente como ameaça frontal contra toda a cultura dos direitos do homem, que é capaz de colocar em perigo o próprio significado da consciência democrática (E. V., n.º 18). Parece existir, no coração da “democracia”, uma ideia perversa da liberdade e do sentido da vida. Daqui que a profunda ameaça à democracia está no conceito de liberdade, que exalta de forma absoluta o indivíduo e não o predispõe para a solidariedade e para o serviço do outro. (E. V., n.º 19): *at istud plane ei obstat quod historice status iuris edicere voluit, communitatem videlicet instar in qua vis rationis substituuntur rationis vi.*

Assim, a nova concepção de liberdade torna impossível a existência de comunidades democráticas e destrói os fundamentos das mesmas. João Paulo II atribui esta – *harum rerum admodum pugnantium inveniuntur radices* – à negação da liberdade autêntica, indispensável numa democracia, que propõe um conceito de liberdade, que já não reconhece e respeita o seu vínculo essencial com a verdade (E. V., n.º 19).

A impossibilidade do consenso ético, dentro de uma comunidade, torna impossível a “vida comum” dentro da democracia. (E. V., n.º 20). Assim, as pessoas deixarão de expressar o pensamento do *Doctor Angelicus: sed bene vivant*. A pessoa humana apresenta-se cada vez mais indefesa ante as ameaças, cada vez maiores, da cultura anti-vida do nihilismo e sua componente histórica dada no totalitarismo. Esta cultura ameaça a vida da pessoa, a consciência humana e, ainda, o sentido da democracia. Já na *Centesimus Annus*, João Paulo II fala do totalitarismo e do socialismo “democrático”, que negaram o conceito de pessoa como suporte autónomo da decisão moral (n.º 13).

Segundo o Pontífice, a cultura anti-vida, que permite a legalização do aborto e da eutanásia (lei holandesa), através de processos democráticos, como a acção legislativa ou decisões populares, apresenta uma trágica aparência de legalidade, onde o ideal democrático, que é enquanto tal, ao reconhecer e tutelar a dignidade da pessoa humana, é traído nas suas bases. O estado deixa de ser a “casa comum”, onde todos poderão viver segundo os princípios de igualdade e se transforma em tirano.

A política de liberdade de opção, relativamente ao aborto e à eutanásia, subleva uma política maléfica de dominação, dado que na política uma tal liberdade de acção significa atribuir à liberdade humana um significado perverso e inócuo, como poder absoluto sobre as pessoas e contra as mesmas (E. V., 20). A moral universal, inscrita no coração do homem, é uma espécie de “gramática”, que serve o mundo para analisar esta discussão sobre o futuro da pessoa humana e da democracia.

A vida humana, em todas as suas latitudes, deverá estar presente numa democracia, desde a sua consagração na lei fundamental, até aos programas dos partidos.

Sem a “Bíosis” não existirá, quer a ética, quer a democracia. A vida está para a democracia, como a democracia está para a vida. Uma está para a outra. A democracia defenderá a vida e a vida defenderá a democracia. As democracias cristãs defendem os dois princípios, como essenciais que são ao seu desenvolvimento. A encíclica – *Evangelium Vitae* – adopta o ideal democrático, buscando evangelizar a comunidade dos crentes, como novo povo de vida e povo para a vida, podendo surgir uma “biodemocracia”

5. DA VERDADE À DEMOCRACIA

O termo – democracia – pode usar-se em diversos sentidos. Todavia, convém diferenciar, história e conceptualmente, três significados distintos de termo, cuja confusão, é frequente, de equívocos teóricos e práticos.

Por “democracia” poderá entender-se:

- *In genere*, exprime a participação activa dos cidadão na gestão da casa pública;
- *Sub specie*, uma das três formas possíveis do regime de governo, segundo a nomenclatura clássica;
- *In tempore*, a ideologia da soberania popular, inspirada nos pensadores Hobbes, Locke, Rousseau e os inspiradores da Revolução Francesa. Assim, para um correcto desenvolvimento da vida sócio-política, deixa-se à liberdade dos cidadãos a decisão sobre a oportunidade de escolher a democracia como forma concreta de governo, tendo em conta as circunstâncias temporais, de lugar, de indiossincracia.

Os autores, que reduzem a “democracia” a um “pacto social”, postulam a necessidade de um relativismo doutrinal, já que dizem quem aceita princípios e valores imutáveis não pode ser um verdadeiro democrata.

É necessário insistir, entretanto, na qual a *fides*, na existência de verdades imutáveis (teóricas e práticas) não é anti-democrática; sem mais, o fundamento necessário de uma autêntica democracia, porque a obediência à verdade sobre Deus e sobre o homem é a primeira condição da liberdade (João Paulo II – *Centesimus Annus*, 41). Para tentar entender esta relação entre a democracia e a verdade convém ir mais longe, começando por estudar a relação entre a verdade e política. Segundo algumas teorias, a política está acima da verdade, sendo a primeira criadora da segunda, sendo o órgão criador, segundo os casos: o Chefe, a Raça, o Estado, o Partido ou a Classe. Segundo outras posições, a política não gera a *veritas*, sem que esta a precede e a ilumina. Considera-se que a política é justa e realiza um quadro axiológico e direitos reconhecidos pela *recta ratio*.

Segundo um terceiro modelo, política e verdade consideram-se estranhas entre si, sendo a primeira mera expressão de interesse e vontades irracionais, enquanto que a segunda seria elaborada pela razão unicamente no marco das ciências formais e empíricas.

Os totalitarismos pertencem ao primeiro grupo de teorias, que afirmam a sua es-

tatolatria, levando a subordinar a verdade "razão de Estado" e a reduzir a pessoa a um mero "átomo mutável" com qualquer outro da organização social. A *recta ratio agibilium*, ajudada pela *fides*, bem como a experiência histórica, mostram as deficiências e as consequências desumanizantes desta ideologias.

Com efeito, no terceiro grupo, inscrevem-se as teorias políticas utilitaristas que negam a possibilidade de verdade e da liberdade, no terreno prático, acabem por aceitar, como – *veritas* –, o que lhe é útil a cada momento (W. James; S. Mill). Segundo estes, não se trata de justificar tais aspirações e direitos, mas só protegê-los.

Deveremos responder que uma sociedade política baseada sobre os direitos do homem e organizada democraticamente requer o consenso dos cidadãos, que não é capaz de formar-se, nem de conservar-se sem uma compreensão de como tais direitos se justificam. Este conjunto de direitos acabariam por ser impostos, a partir de cima, por uma elite de políticos, que actuariam ao modo de Estado-ético. Daqui que, todos seriam responsáveis de tudo, provocando a irresponsabilidade, deixando as decisões nas mãos dos – *leaders* –. Assim, o utilitarismo político origina facilmente a irresponsabilidade e no totalitarismo. Desta feita, é antidemocrático a aceitação de um conjunto de verdades absolutas não transcendentais, que limitam a *persona* no seu aspecto terreno, seguindo-se, logo, o "fundamentalismo".

Para alguns, o Estado não deve entrar no "mérito" da verdade, já que o fim da política é somente assegurar a convivência ordenada e garante a liberdade de todos. Segundo o utilitarismo e o neopositivismo, a busca de um progresso indeterminado e sem valores absolutos conduz a um "permissivismo", que se propaga ao âmbito social. Se não existem verdades suprautilitárias, significa que tudo será permitido, não se podendo condenar os campos de extermínios, as condições sociais e laborais injustas, etc.

A separação entre política e verdade, assim como a subordinação da segunda à primeira, conduzem ao totalitarismo ou a uma democracia sem valores, que facilmente termina num totalitarismo aberto.

Construir uma política subordinada a um quadro de certezas (gnoseologia), de valores (fenomenologia axiológica) e de direitos naturais e positivos (aretologia jurídica), que derivam da plena *veritas* (ontológica) sobre o homem. Este será, *de facto et de iure*, o *modus faciendi et vivendi*, para garantir uma autêntica democracia estável e perene.

6. DEMOCRACIA E CRISTIANISMO

Contrariamente, ao que a ideologia liberal-utilitarista, propões, surge a indispensabilidade do Evangelho para a democracia. Somos levados a perguntar se não existe uma relação fundamentalmente amiga entre a democracia e o cristianismo, de tal forma que o seu encontro positivo seja uma necessidade para a democracia. Esta não "deverá" ser autónoma ou agnóstica relativamente a Deus e ao anúncio da Salvação em Cristo (evangelho). Durante muito tempo, sociedades prevalentemente cristãs, não gozaram de um regime democrático. Mas, tal significará que

a democracia estar ligada ao cristianismo no seu nascimento, na sua justificação profunda e na sua duração incólume. Parece não serem irreconciliáveis, durante muitos séculos, o problema político não fora objecto de estudos teológicos sistemáticos e, no domínio prático, surgiram tentações teocráticas, com preferências por alianças altar-trono, ou cristianismo como religião de estado (edito de Milão, 313, Carlos Magno, 800; Acto de Supremacia, Henrique VIII, Inglaterra).

Na verdade, após clarificados os significados de alguns equívocos das democracias jacobinas, nascidas da Revolução Francesa, em sentido anti-cristão, a Igreja não teve qualquer dificuldade em aceitar e propagar as teorias democráticas, até porque os valores democráticos são, em grande parte, de origem cristã. Se a Igreja Católica Romana recomenda, hoje, o sistema democrático, para as nações e para os estados, não é porque seja o “sistema da moda”, mas como consequência das premissas doutrinárias.

A democracia, a que nos referimos, constitui-se como uma sociedade personalista e aberta, porque o homem, sendo um ser sociável, por natureza, tende a comunicar-se com os demais grupos de pessoas. Trata-se de uma democracia, seguindo e fundamentando-se em ditames axiológico-éticos, não se baseando tanto nos procedimentos administrativos, pactos sociais ou regras de conveniência ou consuetudinárias (aspectos jurídicos), quanto na relação pessoal, no diálogo franco e aberto, a ajuda mútua e a solidariedade de todos com todos, onde sobressaia mais uma ética teleológica (aretologia nicomaqueia) do que uma ética discursiva ou narrativa (J. Habermas) para já não falar no deontologismo Kantiano, ficando ao sabor de prescrições formais, carente de conteúdo moral, contando, assim, com uma motivação ética mais profunda.

Contudo, para que a democracia encontre a sua identidade verdadeira, deve estar estruturada em torno do homem concreto, à sua vida feita de relações interpessoais, supondo um humanismo teocêntrico (não como o teocentrismo medieval), ontoteológico e aberto, como alternativa ao humanismo imanentista, individualista e colectivista da época moderna. Deste modo, os princípios do “agir político” encontraram a sua fonte e a sua regra na verdade plena sobre o homem e nos critérios morais, que dela derivam. Assim, as democracias não ficam nas mãos de esquemas interpretativos apriorísticos, de falsas ideologias e de regras procedimentais, mas antes pela “medida” do bem real das pessoas e da sociedade inteira.

João Paulo II resume o verdadeiro sentido da democracia ao dizer que esta somente é possível num Estado de Direito e sobre a base de uma recta concepção da pessoa humana. Requer que se dêem as condições necessárias para a promoção das pessoas concretas, mediante a educação e a formação nos verdadeiros ideais (*Centesimus Annus*, 46).

7. ELEMENTOS PARA DEMOCRATIZAR

Ao vermos a evolução da democracia e, sobretudo, qual deverá ser o seu sentido, no novo milénio, colocamos algumas directivas, que constituem os “dez mandamentos da democracia”, permitindo servir melhor a pessoa e a sociedade:

7.1. A audição, quer ética, quer teológica, (*ratio et fides*), em ordem a um premente e eficaz diálogo, para a estabilização das instituições e decisões, em democracia. As duas audições vêm do *verbum*, que se encontra dado na *lex*, e no *ius*;

7.2. A *libertas* é valorizada somente pela aceitação da verdade. Numa democracia sem verdade, a verdade perde a sua consistência e o homem fica exposto à violência das paixões e a condicionalismos patentes. Os crentes e não crentes vivem a liberdade e a servem (Jn 8: 31-32), propondo continuamente em conformidade com a natureza missionária da sua vocação, a “verdade”, que conheceram;

7.3. Promover a dignidade de todas as pessoas, como uma “gabe” e uma “aufgabe” essenciais. Desta dignidade, que é o bem mais precioso que o homem possui, deriva a “igualdade essencial” entre as pessoas;

7.4. Venerar a inviolabilidade da vida, como um direito e um dever, desde a concepção até à morte (aborto e eutanásia), em todas as suas condições, como algo de frontal e primeiro, e fundamento para todos os demais direitos da pessoa;

7.5. Defender o direito à liberdade de consciência e à liberdade religiosa, cujo reconhecimento efectivo está entre os bens mais elevados e os deveres mais graves e todo o povo, que queira assegurar o bem da pessoa e da sociedade;

7.6. Estimular a caridade e a solidariedade com o próximo (*caritas vinculum perfectionis*) nas formas antigas e sempre novas das obras de misericórdia (corporais e espirituais), que representa o conteúdo mais imediato, comum e habitual da animação cristã da ordem temporal, que constitui o compromisso específico dos fiéis leigos. Este empenho pela caridade ocupa um ponto especial no amor preferencial pelos mais necessitados;

7.7. Não abdicar de participar na vida democrática, para a fortalecer e tronar no melhor dos regimes. Os critérios basilares desta participação são a consecução do – *bonum commune* –, a promoção da justiça, o espírito de serviço, autonomia das realidades telúricas, a solidariedade, a vontade de diálogo e de paz;

7.8. Colocar o ser humano no centro da vida económico-social, o que significa uma organização do trabalho digna da “pessoa” (*subsistens in natura rationali*), o destino universal dos bens, o direito à propriedade privada e sua função intrínseca socialmente, o esforço para vencer a desocupação, a idoneidade profissional e a preocupação ecológica, como um substrato indispensável à “democracia” (consciência bioecológica);

7.9. Recordar que a “família” (célula vital da comunidade humana) é o primeiro campo para o compromisso social e o “lugar” da experiência do ser e tronar-se “pessoa”. A família leva consigo a convicção do valor único e insubstituível para o desenvolvimento da sociedade e da democracia;

7.10. Dar um novo rosto à “cultura”, *in genere et sub specie*, que se configura não só pela fé cristã, como também pelos valores humanos, e, ainda, frente a uma certa cultura científica e tecnológica, importante para dar resposta à exigência da ver-

dade e do bem, que arde no coração dos homens: *cor nostrum ardens erat in nobis*, segundo os discípulos de Emaús.

8. JUSTIÇA E DEMOCRACIA

É da natureza própria da democracia ser “justa” e praticar a justiça (_____), o que não acontece, infelizmente, em muitos regimes ditos democráticos, em virtude da corrupção e da timocracia. Contudo, muitos regimes autocráticos, embora *per naturam suam* sejam “*in gustos*” poderá praticar a justiça (comutativa e distributiva) *in stricto sensu*. Apesar da justiça introduzir uma – *equitas* – (gleichheit), segundo Aristóteles, esta não se revela directamente proporcional em ordem aos regimes democráticos. Um dos fundamentos da democracia é a justiça, bem como *conditio sine qua non* do seu funcionamento (tribunais).

A virtude da justiça define-se como a vontade constante e firme de dar ao outro (pessoa ou comunidade) aquilo que lhe é devido. Esta definição, que no seu espírito remonta à aretologia nicomaqueia, foi dada por Ulpiano (*institia est constans et perpetua voluntas ins suum cuique tribuare – Digestorum*, I, 1, 10) – século I.

Daqui se deduzem os três elementos clássicos: a “igualdade” como medida; o “devido” como objecto e a “alteridade” como termo.

8.1. *Aequalitas*: congruência entre as duas partes. Tal igualdade não se regula por “quem”, ma, pelo “quê” e pelo “como” se permutam os bens. A sua medida faz-se relativamente às coisas – *medium rei* –. Este elemento comporta a “objectividade” das relações desta virtude, conferindo-lhe um carácter impessoal. Esta qualidade define a medida ou meio próprio da justiça. Aqui está a característica do direito objectivo, necessário à jurisprudência e à democracia em exercício, pelo “poder judicial”.

8.2. *Debere*: a justiça obriga juridicamente (*de iure*) *in stricti sensu*, além do moral que se poderá reclamar com um título legal. As outras formas aretológicas, excepto em conexão com a justiça, não obrigam por dúvida jurídica, mas por meio de uma dúvida moral, o que não significa que não seja um dever estrito. Não se pode pensar que a justiça obrigue mais do que as outras virtudes;

8.3. *Alteritas*: Trata-se de duas partes diversas, dado que não existe justiça com “um mesmo” – *persona per se* –. Com efeito, estas distinguem-se porque uma possui um direito que a outra deve respeitar. Este aspecto significa um contraponto ao carácter objectivante e impessoal da “*institia*”. Como é uma virtude, a justiça radica na interioridade do ser humano, sendo o seu destino um pessoa ou um grupo de pessoas. Por este motivo, o – *medium rei* – deve ter em conta o carácter subjectivo do próximo, já que um “excesso de objectividade” poderá transformar a – *institia* – em injustiça *summum ins, summa iniuria*, tal como se verifica, frequentemente, nas democracias. Aqui aplica-se o – *in medio virtus est* – do Aristóteles latino.

Assim, há justiça sem democracia, mas não há “democracia” sem justiça. Esta fundamenta aquela. A teologia moral, sistemática e didacticamente elaborada, dividiu a virtude da justiça em:

- justiça geral é devida à comunidade e tem como fim a busca do “bem comum”;
- justiça particular refere-se aos membros da sociedade, desdobrando-se em três aspectos:
  - distributiva: reparte, entre os sujeitos (pessoas ou comunidades) os bens e serviços comuns proporcionalmente aos seus méritos e necessidades, dirige-se da sociedade para com a pessoa;
  - comutativa: salienta as relações mútuas entre os membros singulares (pessoas ou instituições) e busca uma estrita igualdade no intercâmbio de bens e serviços. Esta apresenta-se de pessoa a pessoa;
  - legal: caminhos da pessoa para com a sociedade.

Esta classificação não pode levar a ver os três graus de justiça com algo justapostos. Assim, a justiça geral, não se encontra ao mesmo nível do que a justiça particular, dirigindo-a e guiando-a para o – *bonum commune* –. Não basta que o intercâmbio entre privados se realize equitativamente para que seja “justo”, é necessário também que favoreça o – *bonum commune* – respeitando a justiça geral. Esta última é uma – virtude superior –, segundo S. Tomás de Aquino (S. Th. II-II, 58, 6 ad 4), porque possui uma preeminência enquanto o “bem comum” é superior ao bem individual, tendo sido denominada virtude suprema entre as virtudes morais (S. Th. II-II, 58, 12).

Chegou-se a considerar a “justiça comutativa” (desligada da geral) como forma mais adequada de justiça. Quando, porém, a justiça comutativa é isolada da geral, facilmente se criam situações de injustiça, mesmo que pareça salvaguardada a equidade. Os problemas interpessoais da justiça não podem ser resolvidos adequadamente sem o empenho pelo bem comum, no conjunto da sociedade.

A justiça, nos seus diversos aspectos, é, *per essentiam*, uma virtude social, visto que dispõe a respeitar os direitos de cada um e a estabelecer, nas relações humanas, a harmonia, que promove a – *aequitas* –, relativamente às pessoas e ao bem comum. A justiça tem sempre um carácter social, como bem o salientaram São Pio X e Pio XI, na – *Quadragesimo Anno* –, passando a ser utilizada por parte do Magistério.

Considera-se mais claro, quando se eleva a “justiça social” como uma virtude geral e directiva das outras partes da mesma virtude. Assim, se compreende melhor porque às vezes se atribuem à justiça social matérias, que são próprias da justiça distributiva ou comutativa. A justiça social é, portanto, um dever dos indivíduos e de toda a sociedade, no seu conjunto.

A sociedade assegura a justiça social quando realiza as condições que permitem as associações e a cada um conseguir aquilo que lhes é devido, segundo a sua natureza e a sua vocação. A justiça social está ligada, ao bem comum e ao exercício da autoridade (Catecismo da Igreja Católica, 1992, 1928). A justiça social constitui-se como um predicado fundamental da democracia. Não há democracia sem justiça social, cairemos nos totalitarismos e nas ideologias opressoras, quer da verdade, quer da liberdade. A justiça social funciona como uma *conditio sine qua non* para a democracia.

Assim, a justiça social caminha para a democracia e a democracia, através das suas instituições (presidência, governo e parlamento por sufrágio directo e universal) caminha para a justiça social, que deverá ser – *habeas corpus* – das constituições (escritas ou consuetudinárias), a brindo, se possível, ao – *quod est vinculum perfectionis caritatem* (Coloss. 3:14).

9. DIREITO E DEMOCRACIA

Todos os homens possuem direitos inatos (vida, liberdade, obter a felicidade e segurança), segundo J. Locke (1632-1704), nas suas obras sobre o governo. Segundo J. Maritain, o gozo da vida e da liberdade seriam adaptações de S. Tomás de Aquino, segundo o qual um dos deveres do príncipe, para com o povo, era dar felicidade e fundar uma instituição que garantisse tais princípios. A filosofia política e social de J. Locke influenciou a Declaração da Virgínia (15-07-1776). Esta declaração é considerada como um documento decisivo dos “direitos humanos”, porque o seu articulado não restringe os direitos a um grupo, estende-os a todos. Foi importante a distinção entre Estado – Natureza e Estado – Sociedade, a tal ponto que os direitos inatos estão inscritos na natureza humana, de tal forma que o Estado – Sociedade não podem, permitir que se seja privado desse direitos. Na Declaração da Virgínia surgem três direitos fundamentais: a vida, a liberdade religiosa e a liberdade social. Esta Declaração juntamente com o “Pacto de Mayflower” (12-11-1620). Marcaram a “democracia moderna”, que aqui teve juridicamente a sua primeira manifestação movidas para formar uma sociedade diferente daquela em que se encontrava, movidos pela finalidade de conseguirem organizar um estado igual, onde se mantenha a vida e conseqüentemente as liberdades (social e religiosa). J. Locke reconheceu que, em alguns povos e culturas, havia uma organização política da sociedade, muito embora matriarcal, permitindo-lhe elaborar o fundamento para defender o estado de natureza, como “estado histórico”, neste o *Homo sapiens sapiens* era sujeito da lei natural. O filósofo britânico defendeu a definição de S. Tomás de Aquino: *participatio legis aeternae in rationali creatura*, segundo a *Simana Theologiae*, compreendendo a lei natural como algo aprendido e depois tornado como ideia. Assim, surge a *lex* como capacidade de julgar as coisas como boas ou más, apresentando-se como a faculdade de fazer um juízo de valor, quanto ao “justo” e quanto ao “injusto”.

Para J. Locke, o “estado de natureza” significa que o ser humano tem leis e direitos, não organizados segundo regimes democráticos ou não. Com efeito, surgem algumas condições:

- liberdade que só é limitada pela liberdade do outro;
- poder de reivindicação e de punição, sabendo que como ser livre, poderá transgredir a lei natural.

Segundo o “estado de natureza”, existem três direitos fundamentais:

- conservação e defesa da própria vida;
- liberdade;
- propriedade privada, fundamentada no direito à conservação.

A vontade de Deus, segundo J. Locke, está em que o homem se congregue em sociedade. Logo, a subordinação, àqueles que exercem o poder político, tem como moeda de troca a defesa dos direitos. Os órgãos do poder devem procurar o “bem comum”, isto é, têm como finalidade salvaguardar e reconhecer os direitos fundamentais do homem. Já S. Tomás o referenciou na célebre definição: *ordinatio rationis ad bonum commune promulgata* (S, Th. I-II: 9.90, d. 4). Para S. Tomás de Aquino, a lei é um acto da razão prática, mais do que da vontade.

Porém, M. I. Cícero refere-a como – *ratio summa, insita in natura, quae jubet ea quae facienda sunt prohibelque contraria* (*De Légibus*, 1, 6, 18), a qual é analisada por S. Tomás, considerando-se as acções humanas não serem mas por ter sido proibidas por uma determinada lei (divina ou humana), sem que possam ser proibidas por ser más. A bondade e a maldade precedem as leis. Isto significa que primeiramente surge o *bonum est faciendum, malumque vitandum*.

Relativamente, ao direito, que tem, por objecto, o ordenamento da conduta imprescindível para salvaguardar uma boa convivência dentro da sociedade, na esfera moral, é mais ampla ao regular a conduta humana *in genere*. Logo, as exigências do direito têm como meta um “mínimo ético”, enquanto que a ética apresenta exigências mais elevadas.

Se o fundamento de uma “democracia” radica no “direito natural”, então os direitos elementares dos cidadãos “deverão” consignados e consagrados nesses regimes.

Naturalmente, todas as perguntas, tão antigas como a tragédia grega, situam-nos perante a incompatibilidade entre a legislação e a ética, no âmbito de regimes autocráticos ou de regimes democráticos, que poderão “metaforicamente” ser respondidas através da rebelião de Antígona contra a legalidade ditada pelo tirano crente.

A ideia da lei natural é de origem grega e não bíblica. Mesmo assim, no Antigo testamento, encontramos, também, a enumeração dos princípios gerais com pretensão de universalidade, como ocorre nas diversas formulações do “diálogo”. No Novo Testamento, a ideia de lei natural encontra-se com certa frequência. Da mesma forma, a democracia é de origem ateniense.

Sintética e civilizacionalmente, Jerusalém deu-nos o monoteísmo religioso, Atenas a filosofia e a democracia e Roma determinou o direito. Todos estes elementos configuram a Europa como “espaço cultural”, que vai da religião à lei e da lei à democracia.

10. A DEMOCRACIA E A DESCONSTRUÇÃO SEGUNDO DERRIDA

Para que a hospitalidade incondicional seja viável, será necessário compreendê-la através da perspectiva desconstrutiva, por meio de uma ultrapassagem das oposições binárias metafísicas. Segundo Kant, a hospitalidade é « *Ueberkunft* » (pacto). Trata-se, pois, de um pacto celebrado entre cidadãos e Estados. Kant deseja constituir uma « *Weltrepublik* » entre uma « *Friedenvertrage* » e uma « *Friedenbund* ». O significado da Filosofia Pura, para o conceito de hospitalidade, inscreve-se den-

tro do que Kant denomina como razão prática. A língua da hospitalidade, para Kant, é a língua da razão prática. O agir que implica o sentido da hospitalidade deve ser um agir motivado pela « Vernunft ». O estrangeiro kantiano não é um absolutamente Outro, mas antes um cidadão do mundo independentemente de qualquer que seja a sua origem territorial. Desta feita, a hospitalidade kantiana refere-se numa relação com o Outro, que se resolve, no seu aspecto deontológico, através da dimensão jurídica e política, colocando-nos dentro do que Kant denomina de « Achtung des moralischen Gezes ». Derrida, entretanto, oferece à nossa reflexão, ao comutar a hospitalidade cosmopolita de Kant, uma oportunidade para pôr em obra uma nova ordem política e jurídica mundial, onde a nova internacional democrática constitui uma promessa, uma promessa traduzível pelo conceito de altermundialização. Será a tradução da « democracia por vir ». Esta é uma « herança como promessa », Ela não existe nunca no presente. A democracia « por vir », no espírito de Derrida, é indefinidamente perfectível, sempre insuficiente. Derrida afirma a desconstrução como um repensar da eticidade da ética ou da moralidade da moral, dizendo-se, também, a desconstrução como o repensar da politicidade do político e da justiça.

Como reflecte Fernanda Bernardo, especialista reconhecida no pensamento do pensador-filósofo, a paixão democrática de Derrida (a democracia por-vir) viveu-se desde a primeira letra, em torno da qual, cultivando-a e cultivando-se, girará a desconstrução em torno de *Cosmopolites de tous les pays: encore un effort!*, sendo a cena da sua quase exibição : a intempestividade da Ética da Hospitalidade, como hospitalidade, sinónimo de vigília, vida, cultura e "por-vir". Será uma Ética que é reinvenção da Ética, uma outra Ética (muito distante da Ética Deontológica de Kant e mais próxima da Ética, como filosofia primeira, de Levinas). Esta obra surge como o veredicto e a inspiração para, ao herdar a longa tradição do cosmopolitismo judaico-cristão, representado em Saulo de Tarso, até ao da Ilustração em Kant, repensar o político e o direito (nacional e internacional). É aqui, nesta obra, que o intelectual perseguido, que foi Derrida, leva à desconstrução das questões políticas da soberania (cidadina-estatal-internacional), no acolhimento da sua tão profunda vulnerabilidade, se anuncia a promessa de um cosmopolitismo e de uma democracia "por-vir". O anúncio desta tão pujante hospitalidade vem declarado na última página de *Cosmopolites de tous les pays: encore un effort !: "Experiência e Experimentação*, pois. Então, a nossa *experiência* das cidades-refúgio não seria apenas o que deve ser sem demora, a saber, uma resposta de urgência, uma resposta justa, em todo o caso mais justa do que o direito existente, uma resposta imediata ao crime, à violência, à perseguição. Esta *esperiência* das cidades-refúgio, eu imagino-a também como o que dá lugar, um lugar de pensamento, e é ainda o asilo ou a hospitalidade, à *experimentação* de um direito e de uma democracia "por-vir". No limiar destas cidades, destas novas cidades que não seriam outra coisa que cidades novas, uma certa ideia do cosmopolitismo, *uma outra*, não chegou talvez ainda. – Sim, chegou ... Então, não se a reconheceu talvez ainda". Em tempos em que o acolhimento do Outro, como comenta Victor Dias Maia Soares, se dá, de forma cada vez mais restrito, em que se torna cada vez mais condicionada, às suas leis, a questão das « cidades-refúgio » (les villes-refuges) ganha maior impor-

tância no cenário ético-político internacional. Com efeito, Derrida, no anterior texto citado, defende a proliferação das cidades-refúgio pelo mundo e alerta para a importância da autonomia dessas cidades.

Segundo Derrida, elas devem ser independentes, entre elas, e independentes dos Estados, quanto possível, mas « cidades-refúgio » aliadas, entre elas, segundo as formas de solidariedade a inventar. Esta intenção é uma tarefa nossa. A reflexão teórica ou crítica será indissociável das iniciativas práticas, que começamos e que já temos êxito ao fazer funcionar na urgência, quer se trate do estrangeiro, em geral, do imigrante, do exilado, do refugiado, do deportado, do apátrida, da pessoa deslocada. Convidamos, pois, essas novas « cidades-refúgio » a mudar de direcção a política dos Estados, segundo diz Derrida. Assim, este cos-mopolitismo é uma hospitalidade, hospitalidade vivida nas cidades-refúgio. A hospitalidade será o talvez do acolhimento do anfitrião e do Outro-estranho. Está « por-vir! » ! ... As « cidades-refúgio » são referidas, pela primeira vez, por Levinas, em *Au de là des Verset*, por influência veterotestamentária, em Num. 32,1-36, observadas num contexto em que o Estado-nação é incapaz de fornecer uma lei, para aqueles que perderam a protecção de um governo nacional, remetendo o problema para as mãos da política. segundo referência de Victor Dias Maia Soares. Todavia, segundo nossa opinião, a « cidade-refúgio » é uma hospitalidade de convite, sendo, assim, uma hospitalidade condicional. A « cidade-refúgio » é hospitalidade. Na perspectiva de Derrida, a « cidade-refúgio » diz respeito a qualquer um que cultive a « ética da hospitalidade »¹.

CONCLUSÃO

A democracia deverá ser levada a sério, tendo em conta os cidadãos, o seu querer, aspirações e *modus vivendi* e não apenas servir-se deles como fonte de legitimação jurídica (em leis ou em constituições), uma vez cumprida a sua função eleitoral, nada mais significaria verdadeiramente. Assim, um dos sentidos, para as democracias do futuro milénio, consistirá em propor “instituições renovadas” para que elas possam vir a ter em consideração as experiências e as aspirações resultantes das mais originais intervenções cívicas, da segunda metade do século XX, que agora acabou.

Hoje-em-dia, em virtude do surgimento do partido dos verdes, cada vez há uma maior atenção para que uma democracia, para funcionar, terá de ser ecológica, desde o sentido etimológico do termo até à sistemática. Cada vez mais se percebe que a democracia só subsistirá se submetida aos ecossistemas da vida *in genere*.

As nações, os estados e seus governos, implicados na globalização económica, têm de se unir em torno de um código ético mínimo, caso contrário, o próximo século poderá decorrer de forma tão conflituosa, como este que agora findou.

A educação, para a consciência dos deveres éticos e para a responsabilidade pessoal, é aquilo que faz falta à democracia. A perseguição de direitos, sem uma consciência própria dos deveres, pode levar ao “caos”. A Declaração de 1948 apresenta-se como uma moral e é, para muitos, muito mais do que uma língua comum, como elemento fundamental em democracia.

¹ Ibidem, 47.

Finalmente, dizer que a revitalização das democracias contemporâneas requer a recuperação tanto de uma razão plenária, aberta à inteira realidade, segundo todas as suas dimensões, incluídas as metafísicas, bem como de uma ética objectiva, para além de uma ética subjectiva. Estas condições do pensamento forte, da moral objectiva, de um humanismo integral, encontram-se plenamente no cristianismo e numa autêntica democracia. Daqui que, para um melhor funcionamento da democracia surge a necessidade de profundas reformas sócio-políticas, como reclamam a voz popular e as múltiplas propostas teóricas que se apresentam hoje para resolver os males sociais. As democracias de hoje, dado que estão em crise, terão de ser reformuladas ´implicando que terão de ir à fonte, reformulando-se, assim, onde nasceu a Democracia , na Grécia Clássica , através do pensamento aristotélico.

Derrida, entretanto, oferece à nossa reflexão, ao comutar a hospitalidade cosmopolita de Kant, uma oportunidade para pôr em obra uma nova ordem política e jurídica mundial, onde a nova internacional democrática constitui uma promessa, uma promessa traduzível pelo conceito de altermundialização. Será a tradução da « democracia por-vir ». Esta é uma « herança como promessa ».² Ela não existe nunca no presente. A democracia « por-ir », no espírito de Derrida, é indefinidamente perfectível, sempre insuficiente. Derrida afirma a desconstrução como um repensar da eticidade da ética ou da moralidade da moral, dizendo-se, também, a desconstrução como o repensar da politicidade do político e da justiça. Um repensar que implica a atitude de uma certa reserva em relação ao político determinado, como ele sempre foi, desde a Grécia Clássica, pela soberania onto-antropo-teológica da *polis* e/ou Estado-nação³. A hospitalidade será, igualmente, « *Auskunft* » (comunicação), descrevendo-se como comunicação teórica, prática e poética, intersubjectivamente vivida. Na hospitalidade de Betânia, Maria foi o “dom” (contemplação) e Marta o “contra-dom” (leis da tenda pela acção). Para Levinas, o acolhimento do Rosto é uma situação ética. É o “desejo do Outro”. Em Levinas, a hospitalidade é um problema ético-teológico, não jurídico. A sua ética (filosofia primeira), contrariamente ao deontologismo kantiano, não será mais uma moral de regras, que ditam a virtude, orientada pelo imperativo categórico da “razão prática”, como afirma o filósofo de Königsberg. A hospitalidade, segundo o espírito de Levinas, não é uma região da Ética e muito menos um problema de direito ou de política.

Ela será a eticidade propriamente dita, o todo e o princípio da Ética. O acolhimento do Rosto e a hospitalidade são o mesmo. Segundo o pensador lituano, o Outro não é apenas um igual a mim, ou semelhante, mas é absolutamente Outro sem perguntar pelo seu nome. Eu sou responsável por ele, porque ele me constitui. Trata-se, pois, de um Eu que é responsável por outrem. É, na perspectiva de Levinas, a possibilidade de uma responsabilidade pela alteridade do Outro. A partir da “responsabilidade poética” surge um paradigma, para a humanização em saúde, delineado pelas responsabilidadespística, elpídica eagápica, que se encontram

2 “La difficulté du “sans” se propage dans ce qu’on appelle encoré la politique, la morale ou le droit , qui sont aussi bien menacés que promis par l’apophase. Prenez l’exemple de la démocratie, de l’idée de la démocratie, de la démocratie à venir, ni l’Idée au sens Kantien ni le concept actuel, limité et déterminé de la démocratie, mais la démocratie comme l’héritage d’une promesse ” (Jacques DERRIDA – Sauf le nom, Paris: Éditions Galilée, 1993, 108).

3 Fernanda BERNARDO - “A crença de Derrida na justiça: Para além do direito, a justiça”, in: ÁGORA – Papeles de Filosofia, 28/2 (2009), 60.

presentes na relação médico-doente e que se descrevem pelo apólogo de Betânia. Interpretando o pensamento de Derrida, a hospitalidade surge como possibilidade do estar dentro ou no interior da possibilidade. Logo será a possibilidade da impossibilidade. A impossibilidade é o idioma da desconstrução. Toda a hospitalidade, como possibilidade do impossível,⁴ será a possibilidade da desconstrução do Outro-estranho, através do anfitrião, cabendo aqui a desconstrução do “host” (dono da casa) no “guest” (convidado) e vice-versa.

A desconstrução é a anacronia na sincronia e será um modo de correspondermos a qualquer coisa “out of joint”.⁵ Com efeito, segundo a carta a um “amigo japonês”, a desconstrução não se reduzirá a qualquer instrumentalidade metodológica, a um conjunto de regras e de procedimentos transponíveis. Surge, pois, como meta-método, segundo a nossa crítica. Esta não é mesmo um ato ou uma operação. Ela tem em si alguma coisa de “passivo”.⁶ Na verdade, a desconstrução não é, simplesmente, a decomposição de uma estrutura arquitetural. Será antes uma questão sobre o fundamento, sobre a relação fundamento/fundado, referindo-se à vedação da estrutura, sobre toda uma arquitetura da filosofia, não sobre uma tal ou qual construção, mas sobre o motivo arquitetónico do sistema.⁷ A desconstrução será formada como modalidade da autocrítica interna da filosofia⁸. Com efeito, a desconstrução conduz a um projeto generalizador da filosofia pela descoberta dos seus próprios limites. Em nome do Outro, a desconstrução afronta os edifícios do mesmo. A iterabilidade, predicado da desconstrução, será a inscrição do Outro no mesmo.⁹ Assim, a iterabilidade marca a inscrição da alteridade na repetição. A desconstrução é um “compte rendu” das contradições mais ou menos patentes da filosofia, que visa fundamentar aquelas mesmas, naquilo que se denominam as infraestruturas. Todavia, a desconstrução está em crise permanente, dado que é o próprio segredo da sua frágil identidade, da sua vida constantemente ameaçada, estando condenada a operar nos limites do abismo, que separa o ser do não-ser, entre o tudo e o nada. Toda esta desconstrução é, também, uma lógica do spectral e da “hantise”, da sobrevivência, não sendo neutra. Na verdade, esta procurará subverter a tradição metafísica ocidental, considerada logocêntrica e dominadora. De acordo com Derrida, a especificidade de uma desconstrução existe, não sendo necessariamente redutível à tradição luterano-heideggeriana. A operação desconstrutiva não é somente analítica ou somente crítica – quer dizer capaz de decidir entre dois termos simples – mas trans-analítica, ultra-analítica ou mais do que crítica.¹⁰ A desconstrução é a marca da “différance”, como um movimento, no qual a distinção do espaço e do tempo ainda não chegou¹¹.

Com efeito, a “différance” é não somente irredutível a toda a reapropriação ontológica ou teológica - ontoteológica – mas abrindo mesmo o espaço no qual o on-

4 Jacques DERRIDA -Fichus. Discours de Francfort, Paris: Éditions Galilée, 2002, 20-21..

5 Jacques DERRIDA/ Maurizio FERRARIS – O Gosto do Segredo. Tradução de Miguel Serras Pereira, Lisboa: Fim de Século, 1997, 138..

6 Jacques DERRIDA – Psyché : Invention de l'autre - II, Paris: Éditions Galilée, 2003, 12.

7 Jacques DERRIDA – Points de suspension, Entretien, 224-225..

8 Jacques DERRIDA – Du droit à la philosophie, Paris: Éditions Galilée, 1990, 118..

9 Bjoern THORSTEINSSON – La Question de la Justice chez Jacques Derrida, 233, 228..

10 Jacques DERRIDA; Antoine SPIRE – Au de là des apparences, Paris: Le Bord de L' Eau, 2002, 20, 22..

11 Ibidem, 43.

toteológico – a filosofia – produz o seu sistema e a sua história, ele a compreende, a inscreve e excede o seu retorno¹². A ordem da “différance”, a ordem da resistência às oposições, não será somente aquilo que resiste, mas aquilo que abre o jogo das forças opostas ou a própria resistência, que encontra o seu lugar. É uma resistência à própria reapropriação. Juntamente com Roudinesco, poderemos asseverar que a desconstrução é, de certo modo, resistir à tirania do Um, do *logos*, da metafísica ocidental, na própria língua que é enunciada com a ajuda do próprio material deslocado, movida por fins de reconstruções cambiantes¹³. Com efeito, a desconstrução é entendida como expressão teórica, que pretende minar as correntes hierárquicas, sustentadoras do pensamento ocidental, tais como: dentro/fora, corpo/alma, fala/escrita, presença/ausência, etc. A desconstrução é a soberania da Palavra, é o poder da Palavra. A desconstrução é o caminho do “por-*vir*” da Palavra. A desconstrução, seguindo pelo pensamento de Aristóteles, na Poética, será uma *mimesis*, significando não uma reposição ou repetição, mas antes uma recriação ou uma inovação, segundo a nossa perspectiva. Desta feita, a desconstrução é uma “paixão inventiva”, tanto do criador literário quanto do filósofo. Pela desconstrução, o *venire* do *por-venire* revela-se ao *venire* do *in-venire*.

Na verdade, a desconstrução apresenta-se, quer como uma resistência, quer como uma resposta. É a resposta a um “dever teórico”. A desconstrução é o *in-venire*. Esta, como “invenção”, só pode ser pensada juntamente com o *dom*. Para além do indício da desconstrução, uma desconstrução, do registo onto-teológico da soberania (subjéctiva, política ou outra) e da axiomática metafísico-antropocêntrica, corresponde ao indício do lugar e da irredutibilidade da “crença”. A desconstrução não se limita nem a uma reforma metodológica tranquilizadora, para uma dada organização, nem inversamente para uma exibição da destruição irresponsável¹⁴. A desconstrução não será jamais um conjunto de procedimentos discursivos e muito menos um novo método hermenêutico, trabalhando sobre os arquivos ou exposições de refúgio de uma dada instituição¹⁵. Como sistematiza a Professora Fernanda Bernardo, a desconstrução derridiana revela-se como desconstrução dos fundamentos arqueo-onto-lógicos da ocidentalidade filosófico-cultural.¹⁶ Não sou eu que desconstruo, é a experiência de um mundo, de uma cultura, de uma tradição filosófica, à qual “acontece” qualquer coisa a que se chama “desconstrução”. Aquilo que acontece, acontece desconstruindo-se¹⁷. Na perspectiva de Derrida, a desconstrução nem se poderá limitar ou passar imediatamente a uma neutralização, ela deverá ser, por um duplo gesto, uma dupla ciência, uma dupla escrita e praticar uma ruína da oposição clássica e um deslocamento do sistema. Será somente nesta condição que a desconstrução oferecerá os meios para intervir no campo das oposições, que ela critica e que é também um campo de forças não discursivas. Este conceito pertence a uma cadeia sistemática e constitui ele-mesmo um sistema de predicados¹⁸.

12 Jacques DERRIDA – Marges de Philosophie, 6.

13 Jaques DERRIDA/ Elisabeth ROUDINESCO - De quoi demain ... Dialogue, 9.

14 Jacques DERRIDA – Points de suspension, 224-225.

15 Ibidem, 424.

16 Fernanda BERNARDO- “A crença de Derrida na justiça: Para além do direito, a justiça”, 70.

17 Jacques DERRIDA/Maurizio FERRARIS – O Gosto do Segredo, 135.

18 Jacques DERRIDA – Marges de Philosophie, Paris: Les Éditions de Minuit, s/d, 392.

BIBLIOGRAFIA

1. Alexy, R. *Theorie der Grundrechte*, Suhrkamp, Frankfurt-am-Mans, 1994.
2. Aubert, J. M. "Pour une herméneutique du Droit Naturel" in *Recherches de Sciences Religieuses*, 59 (Paris, 1971), 449-492.
3. Brey, J. L. *Cristianismo y política*, San Pablo, Madrid, 1998.
4. Brugués, J. L. "Ética y democracia" in *Enseñame tus caminos para que siga tu verdad*, Edicep, Valencia, 1993, 215-218.
5. Casanova, J. A. G. *Teoría del Estado y Derecho Constitucional*, Vicens Universidad, Madrid, 1984.
6. De Otto, I. *Derecho Constitucional*, sistema de fuentes, Editorial Ariel, Barcelona, 1988.
7. Díaz, E. *Estado de Derecho y Sociedad Democrática*, Taurus Ediciones, Madrid, 1981.
8. D' Onorio, J. B. (dir.) *L' Eglise et la Démocratie*, Téqui, Paris, 1999.
9. Duhamel, O. – *Droit Constitutionnel et Politique*, Éditions du Seuil, Paris, 1993.
10. Gadamer, H. G. *Herança e Futuro da Europa*, Edições 70, Lisboa, 1989.
11. Havel, V. *Living in truth*, Faber and Faber, London, 1980.
12. Hayer, F. A. von, *Die Verfassung der Freiheit*, J. C. B. Mohr, Tuebingen, 1971.
13. Hesse, K. – *Escritos de Derecho Constitucional*, Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, 1992.
14. Ibáñez, J. A. L. *Democracia Integral y Consciencia Cristiana*, Editorial San Esteban, Salamanca, 1978.
15. Kuechenhoff, G.; Kuechenhoff, F. – *Allgemeine Staatslehre*, Verlag W. Kohhammer, Stuttgart, 1977.
16. Langlois, J. M. I. *Doutrina social de la Iglesia*, Funsu, Pamplona, 1987.
17. Lucas Lucas, R. (coord) *Comentario Interdisciplinar a la Evangelium Vitae*, B. A. C., Madrid, 1996.
18. Mainusch, R. *Dei Seffentlichen Sachen der Religions und Weltanschauung Gemeinschaften*, J. C. B. Mohr, Tuebingen, 1986.
19. Menaut, A. C. P. *Lecciones de teoria constitucinal*, Editoriales de Derecho Reunidas, Madrid, 1987.
20. Menaut, A. C. P. *Lecciones de Teoria Constitucional*, Editorial Revista de Derecho Privado, Madrid, 1987.
21. Mouroux, J. *Sentido Cristiano del Hombre*, Ediciones Palabra, Madrid, 2001.
22. Nestle *Novum Testamentum Graece et Latine*, Detsche Bibelgeseleschaft, Stuttgart, 1984.
23. Pignero, J. *As Constituições Democráticas do Terceiro Milénio*, Edições Afrontamento, Porto, 2000.
24. Pizzorusso, A. *Lecciones de Derecho Constitucional*, Volumen II, Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, 1984.
25. Ratzinger, J. *Il significato del valori religiosi e morali netta societá pluralistica" in Communio*, Madrid, 1993.
26. Reis, P. M. *O Estado e seu Ordenamento Jurídico*, Universidade Federal de Pernambuco, Recife, 1979.
27. Remmert, B. *Verfassungs und Berwaltungsrechtsges Geschichtliche Grundlagen des Weber Mass Verbotes*, C. F. Mueller Juristischer Verlag, Heidelberg, 1995.
28. Schmalz, M. *Verfassungsrecht*, A. J. S. Verlag, Muenster, 1984.
29. Toso, M. *Realtà e utopia della politica*, Dehomiane, Roma, 1989.
30. Touraine, A. *Iguais e Diferentes, poderemos viver juntos*, Instituto Piaget,, Lisboa, 1997.
31. Veith, M. "Regeln und Prinzipien in Recht der Staats – und Verwaltungs organisation " in *Die Verwaltung*, 34 (Berlin, 2001), 93-106.
32. Vidal M. *10 Palabras chave en Moral del Futuro*, Editorial Verbo Divino, Navarra, 1999.

Marián Ambrozy

Department of Social Sciences
College of International Business ISM Slovakia
Duchnovič Square 1, Prešov, 080 0, Slovakia
E-mail: ambrozy.marian@gmail.com

Some conclusions of chaos and non predicability in physics to theologia naturalis

Abstract

Deterministic chaos counts among noteworthy fields of natural science. Its truly extraordinary attributes enable not only various interpretations from the point of view of predictability but also interesting consequences from the sphere of theologia naturalis. The situation starts to be interesting, if we figure explication of influence of God on a human through Augustine Aurelius in possible unpredictability in a sense of impossibility to predict future of a physical state on a macro level. Interconnection of both of these theories provides interesting conclusions.

Key words: deterministic chaos, theologia naturalis, predictability

Problematyka chaosu w zakresie wykorzystania przez teologię naturalną jest tematem wysoce inspirującym. Na pierwszy rzut oka wydaje się, że czysto matematyczno-fizykałna płaszczyzna formułowania tematyki chaosu nie może wnieść zbyt wiele do problematyki teologii naturalnej. Faktem jest, że zachodzą pewne korelacje między tymi tematami. Chodzi tu o różne zjawiska, które na pozór wyglądają jako nieprzydatne w teologii, ale rzeczywistość jest zupełnie inna.

Właściwy podział chaosu dokonuje się poprzez wyodrębnienie pseudochaosu w sensie opisu pewnej ilości molekuł, które są w ciągłym ruchu, chaosu deterministycznego i chaosu w mechanice kwantowej.

XIX wiek przyniósł zastosowanie praw statystycznych w fizyce. To umożliwiło wyrażanie językiem nauki zjawisk, które są nazywane termodynamicznym chaosem równoważnym. „Jest to chaos, który powstaje w wyniku interakcji deterministycznych, czyli w zasadzie przewidywalnych, lecz ze względu na olbrzymią liczbę cząstek wzajemnie się zderzających i na szybkość tych zderzeń, staje się praktycznie niemożliwe do obliczenia, gdzie znajdują się poszczególne cząstki w danym momencie.”¹ Nie da się tego obliczyć nawet z pomocą współczesnych najnowocze-

1 Krempaský, Július; *Harmónia a chaos* [w:] Krempaský Július; *Kresťanstvo a fyzika*, Trnava, 2001, s. 66

śniejszych komputerów, a trudno sobie nawet wyobrazić skonstruowanie takiego komputera, który by to osiągnął. W tym przypadku musimy sobie pomóc prawami statystycznymi. I tak, „to, co zmierzmy jako właściwości systemu, nie jest właściwościami poszczególnych części, ale wartościami przeciętnymi, czyli średnimi”² Wbrew pewnym przesłankom, począwszy np. od Biota, za założyciela metody statystycznej można uważać Boltzmana. Oczywiście jest, że w tym przypadku pryncypialnie nie chodzi o chaos. Zasady fizyki statystycznej nie mówią przecież o tym, że to cząsteczki jako takie zachowują się chaotycznie, ale że ich szczegółowe zbadanie jest ponad siły i możliwości człowieka oraz techniki. Termodynamiczny chaos równoważny właściwie nie jest chaosem w pełnym sensie tego słowa, nie można go jednak obliczyć ze względu na ograniczone możliwości człowieka.

Ten rodzaj chaosu jest chaosem jedynie z punktu widzenia człowieka, ale przyjrzyjmy się zjawisku, które wygląda pryncypialnie jako chaos, na podstawie prawidłowości, które miałyby obowiązywać niezależnie od ludzkiego pojęcia. Ten typ chaosu będzie dla naszego tematu bardziej inspirujący.

W zasadzie będziemy zajmować się chaosem w dwóch płaszczyznach, w płaszczyźnie makroskopijnej tzw. chaosem deterministycznym i w płaszczyźnie mikroskopijnej możliwościami chaosu w fizyce kwantowej. W efekcie będzie nas interesować, jakie znaczenie ma chaos, jego charakter i różne poziomy w przypadku, że uznamy egzystencję boga jako najwyższej inteligentnej istoty.

Chaotyczny deterministyczny ruch można charakteryzować w sposób następujący: „System (nie tylko fizyczny) dostaje się do reżimu chaosu, jeśli występują w nim nieprawidłowości, fluktuacje wywołane różnymi przyczynami (zachodzą w każdym środowisku niestatycznym), oraz jeśli poszczególne jego części interagują w sposób nieliniarny. Kiedy obserwujemy chaotyczny reżim w systemie opisanym równaniami „deterministycznymi”, mówimy o chaosie deterministycznym.”³

Termin chaos deterministyczny wygląda jako *contradictio in adjecto*. Chodzi tu jednak o to, że w ramach trwałego ustalonego rozgraniczenia wartości istnieje pewna swoboda wartości pozyskiwanych. Toczy się wiele dyskusji na temat, czy chaos deterministyczny w zasadzie jest systemem przewidywalnym, czy nie. W kwestii przewidywalności tego typu chaosu ani naukowcy ani filozofowie nie doszli do wspólnego wniosku.

Można stwierdzić, że w zasadzie istnieją dwa typy systemów chaosu deterministycznego, dysypatywny i niedysypatywny. W przypadku systemów dysypatywnych ich objętość wzrasta, a przy niedysypatywnych – nie. Ponieważ stale nie potrafimy jednoznacznie odpowiedzieć na kwestię przewidywalności i nieprzewidywalności przy chaosie deterministycznym, nasuwa się dalsze pytanie, w jakiej mierze da się ten problem rozwiązać. Sądzymy, że fizyczna, matematyczna i filozoficzna analiza tego problemu będzie w stanie go w przyszłości rozwiązać. Wydaje nam się, że chodzi tu o problem, który da się rozwiązać, ale ze względu na

2 Krempaský, Július; *Fyzika*, Bratislava, 1986, s. 31.

3 Blažek, Mikuláš; Ďurček, Karol; Rojka, Luboš; *Filozofický a fyzikálny pohľad na vesmír*, Bratislava, 2006, s. 121.

niemożność udzielenia odpowiedzi w duchu twardego pozytywizmu logicznego nie można go oznaczyć za nierozwiązywalny. Obecnie jednak nie dysponujemy dostateczną wiedzą na to, abyśmy mogli to z całą odpowiedzialnością rozstrzygnąć.

Dalszym rodzajem chaosu jest chaos w mechanice kwantowej. Sam chaos kwantowo-mechaniczny oznacza w zasadzie pewną swobodę mikroobiektu kwantowego w jego przyszłym rozwoju. W znanym eksperymencie Thomasa Younga z przenikaniem cząstek przez podwójną szczelinę możemy zaobserwować, że nawet jeśli się wydaje, że mikroobiekty przemieszczają się jako fale, to jednak są emitowane i przyjmowane jako niepodzielne cząsteczki. A jeśli dołączymy do eksperymentu obserwację skoncentrowaną na tym, przez którą szczelinę elektron przeniknie, nie zaobserwujemy żadnych obrazów interferencyjnych. Jest to tylko efekt zasady nieokreśloności Heisenberga, zaburzenia spowodowane obserwacją wykluczają jednoczesne obserwowanie komplementarnych powiązań. Podstawową fizykalną definicją zasady nieokreśloności Heisenberga jest wzajemne komplementarne określanie położenia i ruchu, albo czasu i energii kwantowego mikroobiektu. Zasada nieokreśloności Heisenberga mogłaby być w kontekście eksperymentu z podwójną szczeliną sformułowana w sposób następujący: „Niemożliwe jest skonstruowanie takiego urządzenia, za pomocą którego moglibyśmy przewidzieć, przez którą szczelinę przeleci elektron bez wywierania na elektrony wpływu, który zakłóciłby obraz interferencyjny.”⁴ To jednak nie wszystko. Jeśli za podwójną szczeliną umieścimy jeszcze szczelinę potrójną, wytworzymy sytuację z 6 możliwymi torami. Wiemy, że prawdopodobieństwo lądowania elektronu na detektorze można obliczyć tak, że zsumuje się odpowiednie amplitudy prawdopodobieństwa i w ten sposób otrzyma się pełną amplitudę kwantową. „Prawdopodobieństwo lądowania w każdym punkcie równa się drugiej potęgze tej amplitudy.”⁵ Gdybyśmy stale zwiększali liczbę szczelin, w końcu dostalibyśmy się do takiej sytuacji, jak gdyby nie istniała żadna przeszkoda. Jeśli chcemy obliczyć amplitudę prawdopodobieństwa lądowania cząsteczki, „jednym ze sposobów, jest wyliczenie superpozycji albo interferencji przemieszczających się fal. Możemy to przeprowadzić również tak, że powiemy, że istnieje sześć możliwych torów i zsumujemy ich odpowiednie amplitudy.”⁶ Takim samym sposobem składania amplitud można obliczyć również samo prawdopodobieństwo lądowania cząsteczki przy podwójnej szczelinie. „Łatwo możemy obliczyć prawdopodobieństwo dla różnych sytuacji.”⁷ Amplitudy można obliczyć zarówno w przypadku, gdy przy obserwacji nie zastosujemy światła, jak i wtedy, gdy światło zastosujemy. W drugim przypadku obliczymy również amplitudę zarejestrowania fotonu przez dwa detektory. Oczywiście, amplitudy można dodawać jedynie w przypadku jednego, a nie dwóch różnych efektów końcowych.

Tu należy sobie jasno zdać sprawę z faktu, że można obliczyć różne prawdopodobieństwa lądowania poszczególnych mikroobjektów. Możemy obliczyć amplitudę prawdopodobieństwa, ale nie jesteśmy w stanie z góry określić trasy cząsteczki.

4 Feynman, Richard P.; Leighton, Robert, B.; *Feynmannove prednášky z fyziky I.*, Havlíčkův Brod, 2001, s. 505.

5 Hey, Tony; Walters, Patrick; *Nový kvantový vesmír*, Praha, 2005, s. 32.

6 Feynman, Richard P.; Leighton, Robert, B.; *Feynmannove prednášky z fyziky I.*, Havlíčkův Brod, 2001, s. 14.

7 Ibidem, s. 17.

Widać to dobrze na feynmannowskich obliczeniach historii torów, gdzie oblicza się prawdopodobieństwo zachowania obiektu kwantowego. Niejednoznaczność przewidywania ukazuje się w pełnej mierze właśnie przy metodzie dodawania amplitud. „Teoria kwantowa daje możliwość przewidywania prawdopodobieństwa wszystkich możliwych wyników badania. Jednak nie możemy przewidzieć wyników badań z całkowitą pewnością.”⁸ Pomiar jakiegokolwiek wartości doprowadzi do naglej zmiany, która spowoduje załamanie funkcji falowej.

Istnieje wiele poglądów na wytłumaczenie tego fenomenu. Zależy to od różnych interpretacji mechaniki kwantowej. Znamy ich kilka: kopenhaską, klasyczną, reprezentowaną przede wszystkim przez Bohma, wieloświatową, której najbardziej znanym zwolennikiem był Hugh Everett.

Skoro wspomnieliśmy interpretację wieloświatową, prawdopodobnie w najbardziej znanej i chronologicznie pierwszej prezentacji Hugh'a Everetta, musimy akceptować dzisiejszy stan badań. „Wydaje się, że w chwili obecnej nie istnieje żaden eksperymentalny dowód na preferowanie teorii kolapsowych albo interpretacji wielu światów.”⁹ Wieloświatowa interpretacja wyjaśnia, dlaczego człowiek postrzega świat jako indeterministyczny, chociaż sam reprezentuje stanowisko deterministyczne.

Z naszego punktu widzenia możemy te interpretacje rozdzielić na dwie grupy, na takie, które mówią o pryncypialnym przewidywaniu rozwoju stanów mikroobektów kwantowych, i na takie, które to pryncypialne przewidywanie negują. Niektórzy fizycy chcą na podstawie statystycznego charakteru fizyki kwantowej usunąć przyczynowość z fizyki. Np. Heisenberg twierdzi, że przyczynowość można by akceptować jedynie wtedy, gdyby prawa fizyki mogły na podstawie informacji o stanie w danym momencie jednoznacznie określić stan cząsteczki w przyszłości, a przynajmniej we wczesnym i średnim stadium swojego naukowego życia. Wzajemne oddziaływanie przyrządu i mikroobektu pryncypialnie eliminowałoby takie dokładne przewidywanie. Tu należy wyjaśnić różnicę między naszym rozumieniem pojęcia przyczynowości, a przy okazji wyjaśnić też rozumienie terminów indeterminizm i determinizm.

Zacznijmy od terminu drugiego. Determinizm rozumiemy jako określenie stanu i rozwoju mikroobektu kwantowego w sensie predykcji. Determinizm w naszym rozumieniu oznacza przewidywalność dalszego rozwoju. „Regularność, konieczność i prawidłowość zachodzących procesów starał się wyjaśnić Demokryt – w swoim kauzalnym wykładzie wymierzonym przeciwko celowemu rozumieniu. Koniecznością nazywał nawet tzw. przypadek, był przekonany, że i za przypadkiem skrywa się jakaś nieznaną rzeczywista przyczyna.”¹⁰

Indeterminizm z kolei oznacza pryncypialną niemożność predykcji, tzn. jak w przypadku fizyki kwantowej nie jestem w stanie przewidzieć przyszłości mikroobektu. Przyczynowość definiujemy jako wsteczne poznanie przyczyny, tzn. jako

8 Jelen, Josef; *O neurčitostech ve fyzice*; In: *Vágnost, věda a filosofie*, Praha, 2003.

9 Karaba, Miroslav; *Filozofické implikácie kvantovej teórie vo filozofii prírody*, Trnava, 2009.

10 Dirgová, Eva; Littva, Vladimír; *Úvod do filozofie 1 Starovek*. Ružomberok, 2007.

poznanie przyczyny i skutku. Nie mylmy słów predykcyj i przyczynowości, nie są one synonimami. Przyczynowość rozumiemy wstecznie jako stwierdzenie przyczyny, predykcję jako przewidywanie procesów fizykalnych.

Zasady równości wyrażone matematycznie nie traktujemy jako kauzalne. Również faktor pola nie traktujemy jako kauzalny. Sam Einstein twierdził, że właściwości pola są zależne od samego pola, dlatego nie mają innej przyczyny.

Z punktu widzenia predykcji jesteśmy tego zdania, że „w środowisku mikrokosmosu cały szereg faktów eksperymentalnych wskazuje na brak ścisłej, z góry determinującej prawidłowości naturalnej.”¹¹ Niektórzy autorzy, np. David Bohm, twierdzą, że jeszcze stale nie posiadamy potrzebnych informacji, które odsłonią taki charakter fizyki kwantowej, który ją przedstawi w świetle deterministycznym, bliższym fizyce klasycznej niż to było do teraz. „Nie udało się jeszcze znaleźć właściwej kombinacji tras, potencjałów, sił i fal potrzebnej do skonstruowania teorii mikrozwisk.”¹² Bohmowe wizje akceptują wprawdzie aktualną ważność zasady nieokreśloności, ale negują jej pryncypialność, czyli twierdzą, że w przyszłości będzie można usunąć według tej zasady dolną granicę niedokładności. De facto robią z nieokreśloności tylko chwilową nieokreśloność a właściwa zasada zostaje w ten sposób zdekonstruowana. Te dość hipotetyczne poglądy wymagają jeszcze podbudowy eksperymentalnej i teoretycznej. Jednak takie twierdzenia zupełnie wykluczają zasadność prawidła nieokreśloności, a w przypadku ich potwierdzenia cała kwestia stosunku Heisenbergowej zasady nieokreśloności i przyczynowości stałaby się bezprzedmiotowa. Brytyjski fizyk John Russel twierdzi, że „deterministyczne wyjaśnienia nie wiodą do zupełnego odkrycia rzeczywistości.”¹³ Można się zgodzić z poglądem profesora Krempaskiego, że „fizyka kwantowa wprawdzie początkowo podała w wątpliwość uznawaną przez filozofów zasadę o poznawalności świata, ale poważniejsza analiza dowiodła, że tu w rzeczywistości nie chodzi tu o ograniczenie zasady poznawalności świata, ale o ograniczenie stosowalności terminów fizyki klasycznej do opisywania mikrokosmosu.”¹⁴ W dzisiejszej fizyce musimy już zdawać sobie sprawę, że nieokreśloność oraz niepredykcyjność są nieodłącznymi częściami niektórych współczesnych teorii fizykalnych. W fizyce kwantowej po prostu nie można określić konieczności, ale jedynie prawdopodobieństwo stanów, którą można przewidzieć jedynie statystycznie.

Dalszym ciekawym przykładem niepredykcji w fizyce kwantowej jest fenomen rozpadu pierwiastków radioaktywnych. Radioaktywne atomy rozpadają się bez możliwości przewidzenia, kiedy dokładnie się rozpadną – znamy jedynie tzw. okres połowicznego rozpadu, podczas którego zaniknie połowa wszystkich atomów, ale jeśli chodzi o jakiś konkretny atom, „bez jakiegokolwiek przyczyny zewnętrznej poszczególne atomy materiałów radioaktywnych nagle zanikną.”¹⁵ Chodzi tu o transparentny przykład niepredykcji.

11 Pexidr, Karel; Demjančuk, Nikolaj; *Kauzalita*, Plzeň, 2009, s. 135.

12 Gott, V.S.; *Filosofické problémy současné fyziky*, Praha, 1976, s. 126.

13 Russell, John, R; *Quantum physics: philosophy- theology*; In: Ed.: Russell, J.R; Stoeger, W.R;

Coyne, V., *Physics, philosophy and theology*, Vatican Observatory- Vatican city state, 1988, s. 356.

14 Krempaský, Július; *Fyzika*, Bratislava, 1986, s. 715.

15 Pexidr, Karel; Demjančuk, Nikolaj; *Kauzalita*, Plzeň, 2009, s. 136.

Krytyk niepredykcji, profesor Stanisław Ziemiański twierdzi, że gdyby nie było determinizmu na poziomie mikroskopijnym, nie istniałaby również prawidłowość statystyczna. Jest to stosunkowo silny argument, ale nie jest on w stanie zanegować niepredykcję na poziomie lokalnym.

A jakie konsekwencje wypływają z tych faktów dla *theologia naturalis*? W naszym przekonaniu, przynajmniej na poziomie lokalnym przy mechanice kwantowej niepredykcja istnieje. Czy istnieje również w skali makro przy chaosie deterministycznym, nie odważymy się twierdzić. Jednak na podstawie wyników doświadczeń w mikrokosmosie nasuwa się wniosek, że niepredykcja jest zjawiskiem potwierdzonym.

W ten sposób może wyższa istota inteligentna ingerować w sprawy świata. Ingerencja boga w sprawy świata jest możliwa poprzez wywieranie wpływu. Twierdzenie o skrytych parametrach staje się nieprawdziwe, dlatego że J. von Neumann dowiódł, iż takie parametry przeczyłyby zasadom fizyki kwantowej. A jeśli istnieje jakaś wolność, bezsprzecznie jest to okazja dla jednej formy ingerencji, która, o ile jest wielokrotna, potrafi zmienić konkretny fizyczny proces. Skoro istnieje niepredykcja na poziomie mikro, musi się to przejawiać także na poziomie makro.

Również sam chaos deterministyczny nie jest wyłączony spod tego wpływu. Nie tylko dlatego, że kwestia predykcji czy niepredykcji nie została w zasadzie jeszcze rozstrzygnięta. Dalszym argumentem test to, że systemy chaosu deterministycznego są bardzo niejasne, ich stabilność jest wyjątkowo niska, a może na nie wpłynąć jakikolwiek faktor. Dlatego może się to stać w interakcji z niepredykcją w mikrokosmosie, ale także z innymi fluktuacjami, na które taki system jest wrażliwy. Znany jest tzw. efekt *buterfly*, który mówi o możliwości wpływu lotu owadów na pogodę w rejonie znacznie odległym.

Istnieje jednak jeszcze jeden ważny aspekt chaosu w przyrodzie, a to jego rola w tworzeniu świata. Chaos może przyczynić się do produkcji nowej jakości, oddziałuje zatem pozytywnie w synergetyce. Aureliusz Augustyn mówi o tzw. złe zewnętrzny t. j. złe, które nie pochodzi od istot inteligibilnych, ale pojawia się na świecie i wpływa z jego niedoskonałości, dlatego właśnie tworzenie nowych jakości, w którym chaos pełni rolę inhibitora może wyprodukować taką jakość, która doprowadzi do poprawy życia i wyeliminowania pewnej bariery lub zjawiska, które ma negatywny wpływ na ludzi (np. choroba). Nowa jakość może być potrzebna tam, gdzie nie mogliśmy dotychczas poradzić sobie z daną sytuacją.

Kwestia połączenia problematyki wpływu Boga Biblii na dzieje świata jest nieodłącznie związana z kwestią łaski Bożej. Wiele uwagi poświęca jej Aureliusz Augustyn. Gdy podsumujemy nasze tezy, okaże się, że mamy cztery możliwości odnoszące się do kwestii predykcji na poziomach fizyki: dwustronną predykcję chaosu deterministycznego i mechaniki kwantowej, dynamikę chaosu deterministycznego, ale praktycznie nie możemy predykować, ze względu na jego wrażliwość, predykcję fizyki kwantowej (np. w sensie Bohma) ale jednocześnie pryncypialną niemożność predykcji chaosu deterministycznego, odwrotną sytuację predykcji chaosu deterministycznego, ale pryncypialną niemożność predykcji mechaniki

kwantowej (powiedzmy na podstawie interpretacji kopenhaskiej), a wreszcie jasno określoną niemożność predykcji na obu poziomach.

Ma to ciekawe konsekwencje filozoficzne. Jeśli na bazie chrześcijaństwa przyjmemy takiego Boga, którego predykatem jest posiadanie wszelkiej wiedzy oraz zdolność do zrobienia wszystkiego oprócz logicznie niemożliwego stanu rzeczy, taka istota może koncentrować niekończącą się energię by w pełni poznać stan wyjściowy wszechświata. My jednak nie jesteśmy w stanie tego zrobić. Jeśli założymy u Boga doskonałą znajomość stworzenia, to mówiąc obrazowo, nie ma on ciężkiej pracy. Jeśli nawet istnieje ten „najmniej korzystny” stan rzeczy, t. j. sytuacja, w której na podstawie faktów fizycznych przewidywalny jest chaos deterministyczny oraz mechanika kwantowa, nadal pozostaje postulat, który koreluje z naszą argumentacją fizykalną. Jeśli zwierzęta nie posiadają wolnej woli, jak twierdził Kartezjusz i La Mettrie jeśli w całym mnóstwie żywych istot należących do królestwa roślin i grzybów panuje totalna predykcja, nadal pozostaje człowiek. Jego wolna wola, metafizyczny postulat Kanta oraz skazanie na wolność Sartre niech będą naszym założeniem. Jeśli argumentujemy zgodnie z filozofią chrześcijańską, w intencjach Aureliusza Augustyna zgodzimy się z oddziaływaniem Boga na człowieka. Co prawda wolna wola człowieka pozostaje, ale człowiek poddany jest wpływom łaski Bożej, jednak do tego stopnia, że ciężar podejmowania decyzji pozostał na nim samym. Wywieranie wpływu przez Boga istnieje jednak oprócz Aureliusza Augustyna w innym kontekście, co odzwierciedla Hegel w filozofii historii. Aureliusz Augustyn mówi wprost: „W obronie wolności decyzji trzeba uważać, aby wszystkie te świadectwa Boże nie były rozumiane tak, że nie pozostałoby miejsce na pomoc Bożej miłości dla zbożnego i właściwego sposobu życia, za który czeka wieczna nagroda, aby biedny człowiek nieodważył się chwalić siebie samego, a nie Pana za to, że żył dobrze i robił dobre uczynki – lepiej powiedziane, gdy mu się wydaje, że żył dobrze i czynił dobro - aby nie opierał się wyłącznie na sobie samym, że będzie dobrze wiódł swoje życie.”¹⁶ W tym przypadku, poprzez wpływ na człowieka przez bardzo czuły mechanizm chaosu deterministycznego, Bóg może oddziaływać na świat – dopuszcza to argumentacja fizykalna.

Štěpán Holub odrzuca takie poglądy jako irrelevantne. „Konkretnym przykładem całkowicie błędnej teorii jest próba wykorzystania indeterminizmu kwantowego dla wyjaśnienia ludzkiej wolności, albo nawet ingerencji Boga w bieg świata.”¹⁷ Według Holuba nie zachodzi żaden związek przyczynowo-skutkowy między wynikami nauki a religią, ponieważ ich podmiot jest inny. Taka możliwość nie wskazuje bezpośrednio na religię, ale jedynie na pewną teorię naukową, wyrażoną sposobem matematycznym. Uznajemy zastrzeżenia Holuba, według których nie można rzeczy upraszczać i traktować dosłownie niektórych metafor, wypowiedzianych językiem naturalnym. Byłoby to wulgaryzowaniem nauki. Akceptujemy również twierdzenie, że nauka nie postrzega (powiedziawszy po kantowsku) zjawisk jako takich, i w rzeczywistości jest tylko przybliżeniem i wyrażeniem faktów, a nie samym faktem. A jednak nie można zgodzić się z argumentem, „że nie istnieje żaden przekonujący powód, dla którego religia i nauka miałyby dawać odpowie-

¹⁶ Aurelius, Augustinus; *O miłości a slobodnej vůli*, Prešov, 2004, s. 183

¹⁷ Holub, Štěpán; *Metoda, metafora a interpretace*, In: *Veda a náboženstvo*, Bratislava, 2008, s. 41

dzi, które byłyby porównywalne, czy już oznaczałoby to zgodność albo konflikt.”¹⁸ Istnieją fakty naukowe, które z punktu widzenia fizyki kwantowej wskazują na pewną możliwość ingerencji boga w sprawy świata. Oczywiście, nie znamy rzeczy jako takiej, ale przynajmniej istnieje pewna konstrukcja, która daje człowiekowi poczucie, że proces taki jest empirycznie możliwy i prawdopodobny. Żaden fizyk, filozof czy teolog nie może twierdzić, że zgłębił ten sprawny i na pewno słuszny mechanizm, za pomocą którego Bóg chrześcijański (JHWH), czy też bóg jako hipotetyczna najwyższa istota inteligentna bez żadnych wątpliwości kieruje światem. Pomaga to jednak człowiekowi w zrozumieniu, iż możliwe jest naukowe wyjaśnienie tego mechanizmu. Człowiek, błądzący w ciemności, mówiąc po heideggerowsku, dąży do pozyskania jakiegokolwiek obrazu świata. W naszym przypadku jest to taki obraz świata, który oprócz uświadomienia sobie niepoznawalności rzeczy samych, stara się wyjaśnić i opisać chaos deterministyczny, podstawy fizyki kwantowej, a zgodnie z tym terminologicznym aparatem i obrazem wytłumaczyć również jedną z empirycznie możliwych dróg wpływania na bieg świata przez istotę nadprzyrodzoną, która jest podstawową przesłanką religijnego obrazu świata.

BIBLIOGRAFIA:

1. Krempaský, Július; *Harmónia a chaos*; In : Krempaský, Július; *Kresťanstvo a fyzika*, Trnava, 2001.
2. Krempaský, Július; *Fyzika*, Bratislava, 1986
3. Blažek, Mikuláš; Ďurček, Karol; Rojka, Luboš; *Filozofický a fyzikálny pohľad na vesmír*, Bratislava, 2006.
4. Feynman, Richard P.; Leighton, Robert, B.; *Feynmannove prednášky z fyziky I.*, Havlíčkův Brod, 2001.
5. Hey, Tony; Walters, Patrick; *Nový kvantový vesmír*, Praha, 2005.
6. Jelen, Josef; *O neurčitostech ve fyzice*; In: Vágnost, věda a filosofie, Praha, 2003.
7. Pexidr, Karel; Demjančuk, Nikolaj; *Kauzalita*, Plzeň, 2009.
8. Gott, V.S.; *Filosofické problémy současní fyziky*, Praha, 1976
9. Russell, John, R; *Quantum physics: philosophy- theology*; In: Ed.: Russell, J.R; Stoecker, W.R; Coyne, V.; *Physics, philosophy and theology*, Vatican Observatory-Vatican city state, 1988.
10. Holub, Štěpán; *Metoda, metafora a interpretace*, In: Veda a náboženstvo, Bratislava, 2008.
11. Karaba, Miroslav; *Filozofické implikácie kvantovej teórie vo filozofii prírody*, Trnava, 2009.
12. Dirgová, Eva; Littva, Vladimír. *Úvod do filozofie 1 Starovek*. Ružomberok, 2007.

---

¹⁸ Ibidem, s. 39

Eugenio de Pace

Ramiro Délio Borges Meneses

Nella parabola del Buono Samaritano (Lc 10, 25-37): della vita a la qualità stauroológica

INTRODUZIONE

Quando il Nomikos (dal greco: il Legislatore; nel Vangelo secondo Luca, viene tradotto come “Dottore della Legge”), rivolgendosi a Gesù, dice: che per raggiungere la vita eterna, cerca di affrontare la questione che ha a che fare con il senso ultimo della vita. Prima si è preoccupato con la “qualità di vita”, come una qualità escatologica (Pertinente all’interpretazione dei destini ultimi dell’uomo e dell’universo). Si cerca una vita eterna e significativa. In questo studio, cerchiamo di verificare, assiologicamente, qual’è il senso della qualità della vita, in funzione del ruolo dei vari personaggi fittizi, dai rapinatori, passando per il Sacerdote ed il Levita (chi apparteneva alla tribù ebraica di Levi, a cui era riservata la funzione di ministro del culto), fino al Samaritano, terminando nell’Uomo Derubato, in una visione soteriologica (relativo alla Soteriologia, che in religione è lo studio della salvezza, nel senso di liberazione da uno stato o una condizione non desiderata. In generale è sinonimo di Salvezza) dei comportamenti e delle azioni.

Marciano Vidal riferisce che la “qualità della vita” rappresenta l’autorealizzazione avanzata e piena dell’uomo quando trova la sua identità. Significherà la totalità delle possibilità di realizzazione dell’esistenza umana. Qualità della vita non significa tenore di vita, visto che la qualità della vita si muove nell’ambito di due momenti: vita e qualità. Come riferisce molto bene Joao Bezerra, la qualità della vita sorge per mezzo di un sistema equilibrato di indicatori: progresso economico, aumento delle necessità psicologiche e relazionali, sistema di relazione con l’ambiente, ecc. Tuttavia, la meta, che si attribuisce alla qualità della vita, corrisponde alla finalità dell’etica, che sarà la realizzazione delle condizioni di vita, che coincidono con la dignità umana nella maggior parte degli uomini. La realizzazione della qualità della vita è uno degli imperativi basilari dell’*ethos* umano. In tale im-

pegno, si totalizza il contenuto delle esigenze morali. Così, in questa realizzazione, si concretizzano le istanze (esigenze) etiche di responsabilità umana, solidarietà, giustizia e libertà. La parabola del *Homo Viator* (dal Latino: Viaggiatore) appoggia l'impegno di implementare, nel mondo umano, la "qualità della vita" e tiene conto di questo valore, nell'organizzare il dominio delle responsabilità morali, a partire dall'identità (Sacerdote e Levita), fino all'alterità (opposto di identità; Samaritano e Uomo Derubato). Così come nella parabola del Buon Samaritano, la qualità della vita orienta i significati della vita verso l'essere umano, verso la persona, che, nel loro incontro, determineranno le basi per l'Altra qualità di vita, la "qualità soteriologica", che si esplica nei gesti e nelle opere di Cristo (l'Uomo Derubato della parabola).

La parabola del Buon Samaritano è un racconto narrativo sulla qualità della vita, che esige che si prenda in considerazione l'esperienza umana del Samaritano o del Sacerdote o del Levita, a seconda delle diverse esperienze di vita. Per questa qualità avevano detto chi sono in una nuova qualità staurológica fra la Croce di Cristo.

LA QUALITÀ DELLA VITA TELLURICA NELLA PARABOLA DEL VIAGGIATORE

La qualità della vita tellurica è presente, nella concezione elaborata da Elizari, quando è associata a una determinata concezione dell'essere umano, delle sue necessità materiali, economiche ed aspirazioni. Il mondo globalizzato, in cui viviamo, è costantemente soggetto a variazioni temporali, personali e vitali. Nel nostro mondo, la qualità della vita sarebbe inimmaginabile senza una dimensione economica, che ci permette un determinato stile di vita, nonostante si riconosca che l'eccessiva importanza data all'economia ed alla soddisfazione delle necessità materiali costituisce una delle maggiori manchevolezze della società. Nella parabola del Buon Samaritano, la qualità della vita tellurica viene rappresentata dai rapinatori: *...che, dopo averLo derubato e picchiato, Lo hanno abbandonato, lasciandoLo quasi morto* (Lc 10,30).

La qualità della vita tellurica sarà la maniera dell'atto (gesto/azione) di alimentarsi, attraverso la sua attività, diventando "fruizione". La qualità della vita tellurica è la fruizione. Secondo Lévitás, la fruizione è l'ultima coscienza di tutti i contenuti, che riempiono la mia vita. La qualità della vita tellurica è una vita di dipendenza, come quella dei rapinatori, del cibo e dei desideri di potere. Sono contenuti che non solo la preoccupano, ma la occupano, che si divertono, di cui lei è fruizione. La qualità della vita tellurica è stata la fruizione del "quasi morto", perché lo hanno spogliato, picchiato ed abbandonato. La qualità della vita tellurica dei rapinatori si rivela nella consapevolezza del potere e dei contenuti materiali (desiderio di cibo e poteri), riempiendo così la sua vita. I rapinatori della parabola simboleggiano la qualità della vita tellurica, dato che la fruizione del "quasi morto" è data dai ricordi, dalla sete e dalla sazietà. Emerge come atto che ricorda per la sua potenza e per il suo potere. Come forma di qualità di vita tellurica, i rapinatori (banditi), davanti al prossimo (uomo derubato), hanno mantenuto la sazietà. In verità, la qualità della vita tellurica implicherà un'esplorazione, così come l'hanno realizzata i rapinatori,

che sta nella deprivazione dei suoi indumenti ed assiologia del *des-valere in doloris via*. Qui, a causa del comportamento dei rapinatori, l'alterità del prossimo (quasi morto) viene sorpassata in nome delle necessità, di cui si ricorda e si esalta il piacere dell'estorsione, del picchiare e dell'abbandonare l'Uomo Derubato, nel cammino da Gerusalemme a Gerico, e da questa città alla città di Gòlgota, dove si trova la "qualità della vita soteriologica" (Gesù Cristo sulla Croce). La qualità della vita soteriologica si esprime in una "qualità della vita staurologica", che si traduce attraverso la teologia della croce. La qualità della vita tellurica è un "atto di fruizione", nel momento in cui i rapinatori, rompendo il dominio dell'attività, da cui dipendono gli oltraggi all'uomo derubato, nel cammino da Gerusalemme a Gerico, hanno costituito "un'etica di fruizione". La qualità della vita tellurica comporta un comportamento di fruizione, dove si trova il comportamento edonista ed il relativismo del potere e dell'essere.

Nella qualità della vita tellurica, la fruizione porta a termine la separazione, modificando la nozione di separazione, che non è un taglio, in astratto, ma l'esistenza *per se* di un Io (io) autoctono. La qualità della vita tellurica, come l'hanno vissuta i rapinatori, è un'evoluzione. La rottura della totalità, che si realizza attraverso la fruizione della solidarietà, o attraverso la solidarietà della fruizione, è radicale. La qualità della vita tellurica si offre negli utensili, nella fame, nei soldi e nel cibo, che soddisfano i banditi e potranno essere interpellati, come semplici oggetti, sulla trasformazione dell'uomo qualunque in quasi morto. La qualità della vita tellurica è rimasta, secondo il racconto ipotetico e provocatorio di un uomo derubato (Lc10,25-37), nella *des-valere* dell'essere, dell'agire e del fare. La qualità della vita tellurica dice che la sensibilità è fruizione. L'essere sensibile attraverso il corpo caratterizza il modo di essere, che consiste nel trovare una condizione, in ciò che può apparire come oggetto del pensiero. Nella qualità tellurica del vivere, la sensibilità si descrive non come un momento di rappresentazione, ma come l'atto stesso della fruizione e si soddisfa con il dare e l'accontentarsi. La simultaneità della fame e del cibo costituisce la condizione paradisiaca iniziale della fruizione. La fruizione, come elemento della qualità della vita tellurica, sembra riguardare un "Altro", nella misura in cui il frutto si esplica nell'elemento ed è un avvertimento di insicurezza. I rapinatori, a causa dell'identità poetica, fruiranno del mondo delle cose, come degli elementi puri, come qualità telluriche della vita, come qualità messe in pratica (poietiche) con le azioni sull' "uomo qualunque" (quidam homo), senza considerazione, senza senso, unicamente per usare o approfittare dell'Uomo Derubato. Secondo la parabola del Buon Samaritano, la qualità della vita tellurica non è l' "Altra" qualità della vita, ma è una qualità della vita di ordine spaziotemporale. L'uomo qualunque (Uomo Derubato) è stato, per i rapinatori (Luca 10,30), come se fosse un oggetto. La qualità della vita tellurica implica una *Bewusstseins* che significa consapevolezza, coscienza di utensile (uso). In effetti, la fruizione, per il bandito, è già un conseguimento di oggetti e soddisfazioni. La fruizione, che è presente nella qualità della vita tellurica, come la visione del mondo dei rapinatori della parabola del Buon Samaritano, non si riferisce ad un Infinito, nonostante ciò che la alimenta, ma al dissolversi di ciò che si offre all'instabilità della felicità (felicitas). Attraverso le azioni dei rapinatori, la qualità della vita tellurica si vede nella familiarità con gli elementi della sopravvivenza (Denaro, Fame, Cibo, ecc),

che conduce all'egoismo della fruizione. Questo è un dato della qualità della vita tellurica. La fruizione non ha sicurezza, perché l'insicurezza minaccia una fruizione già felice nell'elemento e nella quale la felicità rende sensibile l'inquietudine. I rapinatori hanno avuto i proventi del lavoro e dei possedimenti tramite la fruizione dell' "Altro" (nella religione viene inteso come il "Prossimo"; Uomo Derubato). Questa è una qualità di vita identitaria, che si traduce come qualità terrena del vivere giorno per giorno. I rapinatori, simbolo di una condotta utilitarista, hanno soddisfatto una qualità della vita, quella tellurica, sulla base delle loro necessità ed hanno affermato la loro superiorità. Questa qualità della vita terrena indica l'alimento *ad extra*, dove risiede la fruizione dell'Uomo Derubato. Una tale qualità della vita, riferita alla fruizione dei rapinatori, si alimenta della sua indipendenza, con dipendenza in relazione all'usufrutto dell'Uomo Derubato (Gesù Cristo). La superiorità della fruizione corre il rischio di essere un tradimento nei confronti del "quasi morto" per l'alterità di cui essa vive, la espelle dalla vita eterna, rimanendo in una vita mortale (Luca 10, 25). Secondo Lévitás, nella fruizione paradisiaca, senza tempo e senza preoccupazione, la distinzione dell'attività e della passività si confondono con la soddisfazione. La fruizione tellurica si alimenta attraverso ciò che viene da fuori, dove risiede la qualità della vita, affinché la soddisfazione manifesti la superiorità di questa. I rapinatori hanno sentito e realizzato, tramite l' Uomo Derubato, una visione tellurica del mondo. Il locandiere della parabola fa, al Buon Samaritano, giustizia retributiva - *redam tibi* - perché questo già aveva praticato la giustizia commutativa (Lc10,35). In questo personaggio fittizio della parabola emerge nuovamente la qualità della vita tellurica. Il locandiere vive di tutto il contenuto della vita, anche del lavoro che gli assicura il futuro. In effetti, la sua attività, grazie alla quale c'è un elemento fondamentale di ospitalità, che si chiama la "dimora", si difende dall'incertezza della vita. Anche la qualità della vita tellurica si aspetta accoglienza per essere degna dell'ospitalità, così come troveremo nella qualità della vita elpidica (penso si riferisca alla Speranza, dal greco Elpis) per la premura, in Betania, (Lc 10,38-42), dove nell'accoglienza si sente come il "desiderio dell'Altro". Il locandiere ha accolto l'Uomo Derubato. A questo gli ha offerto l'accoglienza poetica, dalle cure fino al pagamento. L'accudimento da parte del Samaritano termina con la consegna al locandiere. La qualità della vita tellurica è impressa nelle locande. Queste locande non erano luoghi con buona reputazione nella regione. Bailey presenta alcuni testimoni di Misna, dove si analizzano questi ricoveri. Per la qualità della vita tellurica, l'Uomo Qualunque non avrebbe potuto pagare, perché non aveva niente. Se non avviene il pagamento, in questi casi, sarà impossibile ricevere attenzione o un servizio. Ma potrebbe addirittura essere incarcerato, se non pagasse (Mt 18,23-25). Tutti i possedimenti del Samaritano (bende, olio, vino e due monete d'argento) vengono usati per aiutare il povero sfortunato (l'Uomo Derubato). Nell' opera di Luca, appare il verbo *apodidonai*, con due significati, con il significato di dare, rendere, devolvere, e con una connotazione di debito, restituire, ridare un prestito o cancellare un debito (Lc7,42;10,35;12,59;19,8). Tutte queste flessioni verbali sono indicative della qualità della vita tellurica. La qualità della vita dei rapinatori e del locandiere è una qualità di vita materiale.

LA QUALITÀ DELLA VITA PLESIOLÓGICA (PLESIOLOGIA – TEORIA DELL'ALTRO IN QUANTO PROSSIMO) NELLA PARABOLA

Il messaggio del racconto narrativo, esemplificativo e provocante, mostra un personaggio, chiamato Samaritano, che racchiude in sé la qualità della vita poetica, perché ha eseguito il comando agàpico (dal latino *àgape* = amore): Vai e fai in maniera simile (fai misericordia). Quando l'allegoria ha collocato il Samaritano, come il personaggio più importante, ed identificandolo con Gesù Cristo, naturalmente si è scordata che questo simboleggiava la qualità di vita poetica. Il messaggio della narrativa viene sintetizzato nella risposta che dà il Legislatore. Prossimo sono tutti i bisognosi che incontriamo nel nostro cammino, tutti quelli che potranno essere oggetto della nostra misericordia e dei nostri svelamenti, stando al di sopra dei nostri vincoli etnici o delle nostre convinzioni religiose. Da qui si crea una qualità di vita plesiológica mossa dalla "agitazione dei visceri". Naturalmente, le prescrizioni sull'impurezza legale, che si contraggono con un cadavere o un quasi-morto, facevano parte del Pentateuco (Pentateuco sono normalmente i primi 5 libri della Bibbia) Samaritano, ma tutta questa legislazione non è stata un ostacolo, perché il protagonista della nostra storia anticipasse i suoi sentimenti di resa a qualche specie di restrizione legale, che, in casi come questo, devono essere superati attraverso la misericordia nella dimensione agàpica. Queste due realtà originano da una responsabilità poetica del Samaritano, come condizione di qualità della vita plesiológica. In effetti, il senso della parola prossimo (*plesion*), nella domanda del Legislatore, differisce considerevolmente dal significato, dello stesso termine, nell'esempio proposto da Gesù Cristo.

Il Buon Samaritano annuncia una nuova qualità della vita per la sua condotta assiologica. Questa si chiama "qualità di vita poetica". Il Dottore della Legge chiede una definizione del concetto di "prossimo", in un enunciato come quello della Legge, per determinare come amare il prossimo, come noi stessi. Tanto nella citazione del Pentateuco, quanto nella domanda del Dottore della Legge, il prossimo è il destinatario di un atto di misericordia. Secondo il Samaritano, si simboleggia una nuova e originale qualità della vita, denominata plesiológica. Non si può negare che la parabola dà, indirettamente, una certa risposta alla domanda posta: il tuo prossimo sarà precisamente il bisognoso di riparo e di aiuto, a cui diamo priorità, nel momento in cui lo incontriamo per la strada. Il prossimo sarà, poeticamente, colui a cui diamo "priorità". Questa è la prima qualità della vita, che, nel definire una nuova teologia plesiológica, terminerà nella "qualità della vita eònica" (gli eoni sono le emanazioni e non "creazioni" di Dio, equiparabili agli Angeli o più propriamente agli Dei), come domanda poetica del *nomikos*: Che fare per raggiungere la vita eterna? La narrativa ci parla, chiaramente, della "qualità della vita poetica", dato che il Samaritano ha fatto misericordia all'Uomo Derubato. Gli ha dato e fatto qualità di vita. Una nuova ed originale qualità della vita assiologica. Così il prossimo sarà, colui che vive in modo agàpico in relazione all'Altro. Secondo Manson, il principio fondamentale della questione è che finché la mera prossimità non produce amore, l'amore produce una cordialità prossima. La parabola non presenta nessuna definizione di prossimo, ma piuttosto descrive la nuova qua-

lità della vita plesiológica. In questa parabola di Luca, origina una adeguata fenomenologia plesiológica. All'interno di un contesto immediato, la misericordia del Samaritano, nei confronti del Homo Viator (Viaggiatore), sarà un esempio preciso della qualità della vita poetica, che si è trasformata in una "qualità plesiológica". E' un esempio adeguato di amore per il prossimo (v.27), ed origina come condizione di vita eterna, come Altra qualità di vita, in Dio-Padre, che si chiama "qualità di vita escatologica". Il racconto dell' Homo Viator (Lc10,25-37) suggerisce, pure, che il Samaritano ha trovato il suo cammino, poeticamente, per l'altra qualità della vita, dove risiede la vita eterna, che sarà l'adesione a Dio.

La qualità della vita poetica è, *per naturam suam*, una qualità di vita plesiológica, che aprirà il cammino, per L'Uomo Derubato, a un'altra qualità di vita, che è quella "escatologica", a partire dalla *Resurrezione* dell' *Homo Viator*. La parabola del Buon Samaritano ispira una nuova dimora della condotta umana, come "etica di alterità", presente nella vocazione plesiológica del Samaritano. E' una parabola sulla qualità della vita plesiológica, che è anche poetica. La preoccupazione etica di Gesù sta nel verbo aramaico *abdad*, in greco *poieo* (fare) e non nella *praxis* (prassi). La qualità della vita plesiológica emerge come etica poetica e si definisce, secondo Gesù Cristo, come ortopoietica (ortopoiesis – comportamento morale corretto) plesiológica, per attingere un' ortopoietica teologica, attraverso la contemplazione di Maria ai piedi di Gesù (Lc10,38-42). Questa qualità di vita si configura come un'ortopoietica assiologica dovuta al personaggio principale della parabola - l'Uomo Derubato - come colui che va, sulla croce, in nome di una qualità di vita soteriologica. Si tratta, poi, di una qualità di vita redentrice. La parabola del buon samaritano è una narrazione circa la qualità della vita plesiológica, perché è stata poetica nel senso soteriologico della vicinanza del prossimo. Questo suggerisce che la narrazione del comportamento aretologico è un appello ed esperienza di condotta plesiológica. Questo nuovo modo di agire è una qualità della vita poetica, che è stata vissuta dal Samaritano.! La nuova qualità della vita plesiológica ha una nuova direttiva, che è il discorso della Nuova Alleanza, quando dice: va e fa la misericordia che è stato già detto in Osea 6,6: „Non voglio sacrifici, ma misericordia“. Questa nuova qualità della vita poetica come condotta plesiológica, è radicata nella coscienza plesiológica, che viene dal *eventum Dei Misericordiae* attraverso le azioni, con l'attenzione e la dedicazione delle cure del Samaritano nei confronti dell'Uomo Derubato (Gesù Cristo), in virtù dell' "agitazione dei visceri". Il nuovo tipo di coscienza, che ha brillato (*phaino*) nel fare (*poieo*), fa riferimento alla „coscienza plesiológica“. Così, il Samaritano, sotto l'influenza di questa forma di coscienza poetica, ha avuto cura di eseguire, nel senso agápico, le attività senza la necessità di una coscienza pratica, né di sapere chi era il suo prossimo. Ecco la qualità della vita poetica di un buon samaritano. Ragione e coscienza poetiche determinano una nuova qualità della vita, che viene narrata nella parabola di Luca del Buon Samaritano (Lc 10, 25-37).

Il *Ecce Homo* si comprende nella Croce. Questo huomo é uma qualità staurológica della vita. L'atteggiamento del Samaritano trasforma la qualità della vita tellurica (oste e ladri) in una qualità di vita plesiológica in virtù della "deliberazione splancnofanica (splancno = viscere; fania = rivelazione/apparizione). La qualità della

vita plesiologica è caratterizzata dall' "amore di alterità" di molti samaritani nei confronti dei bisognosi (nudi, malati, drogati, emarginati, ecc). Per Diego Garcia, il termine e il concetto di qualità della vita si sta evolvendo, vale a dire, quando diciamo che qualcuno ha delle qualità sarà un elogio *per se* ed in relazione ad altre entità. La qualità della vita è un valore, non un *factum*. L'Uomo Derubato è senza valore, ma ha un valore, quando si annuncia nella kenosis della Lettera ai Filippesi. Il Bisognoso non parla, non ha voce, non pensa, non agisce, non fa. Ma è questo bisognoso (Homo Viator), che determina la qualità della vita poetica del Samaritano. E' il bisognoso che salva il Samaritano e qui diventa il valore dei valori. Ecco la qualità della vita assiologica. I valori non si comprendono, si stimano. Secondo Diego Garcia, la stima è assolutamente necessaria nella nostra vita. Nessuno può vivere senza stima. La qualità della vita del Samaritano è data dalla misericordia del bisognoso, che viene dal Padre delle misericordie, essendo costituito dall'agitazione dei visceri dello straniero (laico ed agnostico): il Samaritano! Le decisioni più importanti dipendono più dai valori che dai fatti. Le decisioni agápiche (caritas) del Samaritano sono la realizzazione di valori, che nascono dal viso del bisognoso, nella sua nudità, orfanità, necessità, fame e povertà. La qualità della vita ha una dimensione etica, in senso stretto, secondo D. Garcia, dal momento che l'abbiamo incontrata nell'ethos del Samaritano e dell'Uomo Derubato (Gesù Cristo). Questa qualità della vita è una vita di santità. Questa viene rappresentata dal bisognoso. Si tratta di una qualità di vita espressa dalla vocazione agápica. L'Uomo Derubato è *homini res sacra* per l'agitazione dei visceri (rahamim - indica viscere nell'Antico Testamento) del Samaritano. La qualità della vita assiologica, che il Samaritano poeticamente ha autodeterminato nell'Uomo Derubato, sarà il risultato di giudizi prudenziali sulle esperienze concrete dei personaggi della parabola prima dell'Homo Viator. La percezione del senso plesiologico è un compito poetico del Samaritano, perché essenziale per la qualità della vita soteriologica di Gesù Cristo come Bisognoso. Il reincontro o la scoperta del significato plesiologico del Bisognoso da parte del Samaritano dà senso attraverso il rahamim al nascere, al morire, al vivere, al lavoro e alle gioie della vita, all'udire, alla decisione ed all'interpretazione della vita. Secondo D. Garcia, la qualità della vita è un attributo di coscienza. Qui, nella parabola, è stata una coscienza plesiologica. Facendo misericordia (Luca 10,37), il Samaritano ha ottenuto la consapevolezza plesiologica, che sarà la soteriologia del Bisognoso in Golgota (Croce). Il Samaritano ha fatto la qualità della vita plesiologica del bisognoso, perché ha creato una qualità assiologica nella sua autocoscienza poetica. Il vero significato della qualità della vita, per i sentieri del Samaritano, è diventato aretologia (dal greco Aretè - virtù) plesiologica. La qualità della vita, professata dal Samaritano, è una qualità di vita agápica, che va dal bene comune fino ai beni assiologici.

LA QUALITÀ DELLA VITA LITURGICA NELLA PARABOLA DELL'UOMO DERUBATO

Il Sacerdote ed il Levita non erano privi di amore per Dio. La dedizione al loro lavoro è stata una testimonianza affascinante, ma quando è stato messo alla prova il loro amore per il prossimo, si sono ritrovati in un vuoto profondo, mentre il Sa-

maritano aveva brillato in tutto il suo splendore.! La narrazione si riferisce ad un sacerdote che era stato in servizio nel Tempio di Gerusalemme e che, alla conclusione dei giorni del suo turno, tornava tranquillamente a casa, perché Gerico era una città dove vivevano Sacerdoti e Leviti del Tempio di Gerusalemme, visto che era un città dormitorio. Luca impiega un verbo singolare, composto da una doppia proposizione: *anti-para-erchesthai*, volendo indicare “che è andato dall'altra parte”. Quindi significa che il prete evita qualsiasi tipo di contaminazione rituale, per contatto, anche la sola vicinanza con un cadavere (Num 5,2c; 19,2-13). Un sacerdote si poteva contaminare, solo se fosse andato a seppellire qualcuno dei suoi parenti più stretti (Ezech 44, 25-27), tenendo sempre conto delle indicazioni del Levitico (5, 3; 21, 1-3) e la tradizione rabbinica posteriore. Nell'Antico Testamento, si utilizzava il termine Levita per i discendenti di Levi, quando non erano discendenti di Aarone. A loro carico erano riservate alcune funzioni secondarie, legate al culto ed al servizio del Tempio. Pochi furono i Leviti che, ritornati dall'esilio babilonese (Esd 2, 36-43), ottennero una posizione sociale presso il Tempio, che non dava loro il diritto di riscuotere la decima per il servizi. Il Sacerdote ed il Levita rappresentano la qualità della vita liturgica. Si tratta di una qualità della vita formale, che è incentrata sulla pratica del culto. Questo è il centro di questa qualità di vita. E' una vita intermedia, che ha uno spazio, chiamato il Tempio di Gerusalemme. Tutto ruota intorno a questo spazio. Naturalmente si tratta di una qualità della vita giuridica, che filosoficamente si riferisce alla prassi e non alla plesiolgia poetica. Qui, viene rappresentata, negli atteggiamenti del Sacerdote e del Levita, una qualità di vita ortopratica, motivata dal ferreo adempimento della Torah. La qualità della vita liturgica è radicata in un servizio formale ed estrinseco, che non viene *ab imo corde* (dal profondo del cuore) e che ha un modello nella responsabilità identitaria. Il paradigma della responsabilità dell'identità, in cui mi comprometto solo per i successi e gli interessi, mostra il tipo di comportamento rivelato, metaforicamente, dal sacerdote e dal Levita, che non si fermano e proseguono il loro cammino. Il “bisognoso” viene considerato un essere senza categoria, senza dignità, senza posizione, come uno straniero, non appartenendo al „in gruppo“ e/o „out -gruppo“ ed al ciclo di amici. Ciò significa che questi due personaggi, del Tempio di Gerusalemme, rappresentano l'amore dell'identità, perché non sono stati intaccati dalla “qualità agapica”. Riportano invece una qualità di vita identitaria. Si tratta, poi, di un amore che desidera l'Altro, se appartiene al loro mondo, visto che ignora il “bisognoso”: ha visto, si è scansato ed è passato dall'altra parte (Lc10, 31-32). Il Sacerdote ed il Levita amano coloro che già appartengono al loro mondo affettivo di sangue, per parentela o per interesse, dimostrandosi disinteressati nei confronti dei più. Qui si trova il paradigma della qualità della vita di culto. La qualità della vita di culto è formattata dai riti liturgici ed è caratterizzata dall'amore dell'identità e non dall'alterità, come quella del Samaritano. La qualità della vita liturgica sarà decifrata come “amore dell'identità”, come un amore paradossale, tanto per l'io, che, invece di realizzarsi, si perde nella Legge e nei Profeti, quanto per il rituale e per l'Altro che, nel momento in cui viene posseduto o incorporato, invece di essere vicino, si rivela inaccessibilmente lontano. Questo è inesorabilmente rinunciare. È, quindi, una qualità di vita egolatrica (egolatria = culto sfrenato del proprio io). Il discorso di Gesù, non ammonendo il Sacerdote ed il Levita, descrive

il comportamento etico di identità, non contiene parole pie, sembrando criticare le opinioni religiose del suo tempo e del suo popolo, dato che un Sacerdote ed un Levita, servitori del Tempio, come simboli della Torah (legge di Mosè), hanno dimenticato la profezia, attraverso le parole di Osea: perché quello che voglio è l'amore e non il sacrificio. Il Sacerdote ed il Levita erano eticamente interessati alla regola oggettiva della moralità (*recta ratio*), espressa dalla Torah, ma poco interessati alla coscienza del fare o alla coscienza plesiológica. Così si è strutturata la qualità della vita ortopratica. La cosa fondamentale, per questi personaggi, era l'ortodossia. Hanno vissuto secondo una qualità di vita pratica e non poetica come quella del Samaritano. Il rispetto della Legge era considerato il modo migliore per evitare il peccato e per raggiungere la santità. Bailey descrive il rituale al quale un sacerdote, se avesse violato le leggi di purezza, avrebbe dovuto sottostare per riprendere ad esercitare il suo magistero. Il sacerdote appare come la vittima di un sistema. Non è un uomo senza cuore, è piuttosto un osservatore scrupoloso della legge. C'era, in verità, una qualità di vita giuridica. La qualità della vita di culto è in linea con la concezione religiosa, essendo Cristo Gesù critico nella parabola. Il sacerdote e il levita sono prigionieri del proprio sistema giuridico e teológico del loro tempo. Per mantenere il rispetto per la Torah, il sacerdote è andato "verso l'altro lato della strada". Da questa parte della strada, c'era il bisogno di attenzione agàpica del "mezzo-morto". Diventa, in questo modo, una qualità di vita liturgica. Questa qualità della vita non è assiologica, ma ha qualcosa di etico per il compimento della Torah. Questi erano i dettami di Israele, essendo questa nazione una società teocratica, segnata dalla vita liturgica del Tempio di Gerusalemme. Tutta la qualità della vita, in questo tempo, era segnata dalla bussola del Tempio. Era una qualità di vita liturgica o rituale, segnata da dimensioni sociologiche e giuridiche.

LA QUALITÀ DELLA VITA SOTERIOLOGICA DEL RACCONTO ESEMPLIFICATIVO DELL'*HOMO VIATOR*

Come riferisce J. Bezerra, Cristo vuole la qualità della vita di tutti gli esseri viventi, perché Egli è venuto per dare la vita e dare in abbondanza! E , la parola e la vita dell'amore di alterità (donazione disinteressata) che dà senso alla qualità della vita. Cristo come il Bisognoso, ha avuto la „qualità della vita“ nella Croce, precisamente perché amava l'umanità. Per lei si è offerto: chi ama si arrende, si dona, si sacrifica. Anche soffrendo, non si perde mai la capacità di gratuità, il valore del donarsi e dell'arrendersi. Qui sta il segreto dell'Altra Qualità della Vita.! La qualità della vita, professata ed affermata dal Bisognoso della parabola, è una qualità soteriologica, perché è la via della Croce. Si tratta, poi, di una qualità della vita che salva e redime tutta l'umanità. Dalla lettera apostolica *Salvifici Doloris*, il Papa Giovanni Paolo II ci dice che *Boni Samaritani parabola, ad Doloris Evangelium pertinet* (Il Buon Samaritano della parabola appartiene al Vangelo del Dolore) nel senso che ci avvicina al dolore ed alla sofferenza *ad doloris evangelium*. In modo nuovo, ed in base alla „qualità della vita“ soteriologica proponiamo: *Boni Samaritani parabola, in Doloris Evangelium*. Troviamo, nel racconto di esempio, una buona notizia soteriologica, come un'Altra Qualità della Vita, visto che la parabola è insita nella sofferenza di Cristo e di tutti i bisognosi (infermi, carcerati, nudo, affamati, ecc).

Poiché questa parabola, esclusiva di Luca, viene integrata nell'ultimo viaggio di Cristo, verso Gerusalemme, fino ad essere il protovangelo delle narrazioni della Passione e della Morte di Cristo, il racconto narrativo del Buon Samaritano rivela, dialetticamente, la sofferenza di Gesù Cristo, nella flagellazione e crocifissione, presso Ponzio Pilato, come Servo Sofferente. Questo Servo riferiamo comunque la vera qualità staurológica presso Ponzio Pilato. Questo Servo simboleggia la qualità della vita soteriologica, come Bisognoso lungo il Cammino del dolore e della sofferenza, come *logos* (dal greco *lógos* = ragione/motivo) e sintesi della sofferenza di Dio nella Croce, nel Pretorio (dove risiedeva il procuratore di Giudea Ponzio Pilato, e luogo nel quale viene collocato il processo a Gesù), essendo il *Ecce Homo* (espressione che significa letteralmente Ecco l'Uomo, è la frase che Ponzio Pilato, allora governatore romano della Giudea, ha rivolto ai Giudei nel momento in cui ha mostrato loro Gesù flagellato). La qualità della vita soteriologica, raffigurata nell' *Homo Viator* (Lc 10, 25-37), sarà la „casa della salvezza“, come dimora della condotta umana ed appartenente ad una cultura etica e ad una civiltà assiologia secondo il pensiero del Romano Pontefice. Troviamo nel Servo di YHWH, l'Uomo dei dolori, che sperimenta tutto ciò che la narrativa del dolore prefigura e mostra attraverso la teodrammaticità di Dio, che sta sulla Croce. Secondo la qualità della vita soteriologica, il Dio sulla Croce è un *logos*, che si è umanizzato e è diventato uno di noi nella sofferenza e nel dolore, come grande pretesto dell'uomo, in condizione di bisognoso, che ha avuto dimora nella natura umana. L'esperienza della sofferenza dovrà essere vista in prospettiva, come evento escatologico, perché è radicata nel piano di salvezza di Dio (passione – morte – resurrezione) e, come tale, sarà portatrice di felicità e di „qualità della vita“. Dalla qualità della vita soteriologica, attraverso la Resurrezione, passiamo alla qualità della vita escatologica (*De Novissimis* – degli ultimi). La parabola dell' *Homo Viator* come espressione cristianologica, inizia con l'Uomo Qualunque (*quidam homo*), che è l'interprete (sintesi) del Dio-Padre (il Padre delle misericordie), che fa udire (tesi) la Parola e la Parola è Gesù Cristo (l'Uomo Derubato). Questo ascolto (*fides* – fede) viene dalla predicazione, essendo Gesù Cristo l'argomento. Qui abbiamo il primo momento della qualità della vita soteriologica. L'ascolto, che prova il Samaritano, proviene dal „vedere“ (ascoltare la voce senza voce, il potere impotente del bisogno). Il senso apologetico (apologia = difesa di un particolare argomento, avvenimento o individuo) della parabola del Buon Samaritano (Lc 10, 25-37) è giustificata da questo ascolto. Nella seconda parte della qualità della vita soteriologica dell'Uomo Derubato, quando al Samaritano si „agitano i visceri“ (Lc 10, 33), viene presa la decisione (antitesi) che si tratta di un „amore viscerale“, che lo porta a fornire assistenza. La decisione sarà giustificata dalla dimensione agàpica. La qualità della vita soteriologica in Cristo è agàpica. Nella parabola del Buon Samaritano (Lc 10, 25-37), l'Uomo Derubato è l'interprete del Padre delle Misericordie, che determinerà la missione del Samaritano attraverso l' „agitazione dei visceri“. Tuttavia, interpretiamo che il contesto missionario della parabola viene descritto, nella strada da Gerusalemme a Gerico, e, poi, in senso opposto verso Gólgota, come essere e stare *in viatoris statu*, che è la *spes* (speranza). La giustificazione dell' „interpretazione“, ultimo momento della qualità della vita soteriologica, come centro della parabola dell' *Homo Viator*, sarà data dall'apologetica (apologetica – discipli-

na teologica che si propone di sostenere le tesi dei propri dogmi, in difesa da opposizioni esterne. In questo l'apologetica si differenzia dalla semplice "apologia", che è difesa di un particolare argomento, avvenimento o individuo) della missione del Samaritano. L'intera parabola è un'evocazione apologetica di una qualità della vita soteriologica in virtù della „kenosis“ di Cristo sulla Croce. La Croce rappresenta in Dio una vita kenotica. Naturalmente, la parabola del Buon Samaritano è un racconto plesiológico sul senso soteriologico della vicinanza del prossimo. Da ciò si evince che la narrazione del comportamento esemplare è un appello ed esperienza di „condotta plesiológica“. La grande novità di questa parabola di Luca sta nel senso plesiológico, dato da Gesù Cristo, fino al punto di poter dire che nasce una nuova qualità di vita soteriologica, che sarà propedeutica per l'Altra Qualità della Vita, chiamata qualità della vita escatologica, che è una "conversione a ciò che deve venire" (Zu-Kunft). Qui inizia la qualità della vita elpidica (speranza), che riferisce dell'amore di alterità nell'incontro tra Marta e Maria a Betania. Come riferisce Moltmann, citando Marcus: "In verità, chi vorrà salvare la propria vita, la perderà; ma, chi perderà la vita a causa mia e del Vangelo, la salverà (Marco 8, 35), che motiva così la chiamata a seguire Gesù escatologicamente. Si tratta di una vocazione plesiológica per il "Zukunft des Gotes" (Futuro dei Goti; non so se Gotes è un errore di battitura, perché se fosse Zukunft des Gottes, significherebbe Futuro di Dio) che irrompe nell' "adesso soteriologico" di Gesù Cristo e che, per tale futuro, non potrà solamente lasciare i vincoli del mondo, che adesso emergono e le sollecitazioni, per la propria vita, che si devono lasciare. La chiamata a seguire Gesù è il comandamento del tempo escatologico: *Vade et tu fac similiter* (Lc 10, 37). Questo futuro di Dio, il Suo Regno, si conquista attraverso l'integrazione con Cristo, che ha il proemio nella parabola del Buon Samaritano. La prospettiva escatologica, che ha il suo epilogo nella parabola del Buon Samaritano, porta in primo piano il Bisognoso, che va sulla Croce, come patibolo della qualità soteriologica della vita di Dio e dell'uomo. La Croce è l'evento escatologico, che inizia con la parabola dell'Homo Viator (Gesù Cristo), visto che è un avvenimento escatologico, nonostante il tempo, mentre il sentire (fides) è sempre attuale. La parabola di Homo Viator annuncia, come prefazione, la qualità della morte, per le azioni dei ladri, di una morte veramente umana e diventa il miglior preludio della definitiva "qualità della vita escatologica", della quale l'espressione tellurica è mero preannuncio, nella speranza (Spes) dell'eternità, tra il prima ed il dopo di ciascuna esistenza umana. È per l'etica che ci sentiamo spronati a lottare per la felicità degli esseri umani, riflesso dell'aver appreso il significato e la pertinenza di una vita con "qualità della vita", come imperativo fondamentale del nostro ethos. La qualità della vita è una questione etica, e non una semplice questione tecnica. L'altra qualità della vita, nella parabola del Buon Samaritano, implica, *per naturam suam*, il cammino *in viatoris statu* dell'amore per Dio, per il prossimo, come la via di amore per il prossimo per raggiungere l'amore di Dio. Questi due modi, fondamentali della qualità della vita agàpica, si riferiscono al duplice comandamento dell'amore (Deuteronomio 6, 5; Levitico 19, 18). Da qui nasce una nuova forma di comportamento plesiológico, che ha a che fare con l'ottica poetica del Samaritano, per la misericordia, per l'appello morale dell'Uomo Derubato: prenditi cura di me...

CONCLUSIONI

La qualità della vita è un tema e una lettura sempre presente nella parabola del Buon Samaritano, che ha radici nei personaggi fittizi del racconto narrativo, che va dalla qualità della vita tellurica (ladri e locandiere), alla qualità della vita del Samaritano, che è stata una „qualità plesiológica“, attraverso il cammino poetico, fino a raggiungere la „qualità della vita soteriologica“, che ha il suo epilogo nell'Uomo Derubato, in Gesù Cristo, come protagonista del racconto. La parabola professa un'Altra Qualità della Vita, che ha una faccia, che è quella dell'Uomo Derubato. Il volto parla, perché è lui che rende possibile ed inizia il discorso. La “qualità della vita soteriologica” è un “dire” che, davanti al volto, non rimane in contemplazione, ma passa all'azione. L'Altro (Uomo Derubato), metafisicamente desiderato, non è l'Altro come il pane che mangio; il paese dove abito; il paesaggio che contemplo, ed, invece, Io (io), per me stesso, questo Io (io), che è questo Altro. Di queste realtà posso nutrirmi e, in larga misura, soddisfarmi come se fosse mancata la qualità della vita tellurica. Quindi la sua alterità (qualità della vita soteriologica) si incorpora nella mia identità. Il desiderio metafisico tende verso qualcosa di completamente diverso, verso l'assolutamente Altro, questo Altro è l'Homo Viator, il protagonista della parabola. Il racconto 9 del Buon Samaritano è una metafora sulla qualità della vita, che equipara, in modo permanente, il dono (agitazione dei visceri - misericordia di Dio Padre) ed il contro-dono (azioni del Samaritano), come presupposto sicuro per vivere con un' “altra qualità della vita”, per una vita di qualità, al fine di una nuova vita in qualità, attraverso la novità della “esplancofania agàpica”, che viene come *eventum* del Padredelle Misericordie.

BIBLIOGRAFIA

1. Maggioni, B., *Le Parabole Evangeliche*, Milano, Vita e Pensiero, 1993.
2. Maier, J., *Entre los Dos Testamentos, historia y religión en la época del segundo templo*, trad. do alemão, Salamanca, E. Sígueme, 1996.
3. Marguerat, D., *As Parábolas*, Cadernos bíblicos, 61, Lisboa, Difusora Bíblica, 1997.
4. Marguerat, D., *Introduction au Nouveau Testament*, Genève, Labor et Fides, 2001.
5. Martinez, S. U. (edit.), *Eutanasia Hoy: un debate abierto*, Madrid, E. Noesis, 1996.
6. Maxnes, H., *A Economia do Reino, conflito social e relações económicas no Evangelho de Lucas*, trad. do inglês, S. Paulo, E. Paulus, 1995.
7. Melo, J., *Dor Oncológica, guia prático*, Coimbra, Pôntica, 1998.
8. Meynet, R., *Il Vangelo secondo Luca, Analisi Rétorica*, Roma, E. Dehoniane, 1994.
9. Moltmann, J., *Le Dieu crucifié. La croix du Christ, fondement et critique de la théologie chrétienne*, trad. do alemão, Paris, É. du Cerf, 1974.
10. Moltmann, J., *Trinidad y Reino de Deus*, trad. do alemão, Salamanca, E. Sígueme, 1987.
11. Monloubou, L., *La Preghiera secondo Luca*, Bologna, E. Dehoniane, 1979.
12. Muraoka, T., *A greek-english Lexicon of the Septuagint*, Louvain, Pecters, 2002.
13. Navarro, E. F., *Gramática elemental del hebreo bíblico*, Estella, E. Verbo Divino, 2001.
14. Nietzsche, F., *Menschliches Allzumenschliches*, in: *Nietzsche Werke*, II, Berlin, W. de Gruyter, 1967.
15. Nestle-Aland (ed.), *Novum Testamentum Latine, Novam Vulgatam Bibliorum Sacrorum Editionem*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2001.
16. Nissen, A., *Gott und der Nächste im antiken Judentum*, Tübingen, J. C. B. Mohr Verlag, 1974.

17. Nolli, G., *Evangelho segundo Luca*, Città del Vaticano, E. Vaticana, 1983.
18. Noth, M., *Storia d'Israele*, trad. do alemão, Brescia, Paideia, 1975.
19. Nunes, E. P. L., *O Outro e o Rosto: Problemas da Alteridade em Emmanuel Lévinas*, Braga, Publicações da Faculdade de Filosofia, 1993.
20. Pronzato, A., *Tras las huellas del Samaritano, peregrinación al santuario del hombre*, Santander, Sal Terrae, 2003.
21. Radermakers, J. et al., *Lettura Pastorale del Vangelo di Luca*, Bologna, E. Dehoniane, 1986.
22. Ragner, H., *El Sermón de la Montaña*, trad. do francês, Barcelona, Centro de Pastoral Litúrgica, 1995.
23. Rallfs, A. (*iuxta edidit*) LXX, (*Septuaginta*), Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1992.
24. Regensdorf, K. H., *Il Vangelo secondo Luca*, trad. do alemão, Brescia, Paideia, 1983.
25. Renaud, M., *A historicidade das Normas Morais*, in: J. H. SILVEIRA DE BRITO (coord.), *Temas Fundamentais de Ética*, Braga, Universidade Católica Portuguesa, 2001, 17-29.
26. Ricoeur, P., *Histoire et Vérité*, Paris, É du Seuil, 1955.
27. Rids-Champs, J., *O Evangelho de Lucas, o êxodo do homem livre*, S. Paulo, Paulus, 1995.
28. Rocchetta, C., *Teología de la Ternura, un evangelio por descubrir*, Salamanca, Secretariado Trinitário, 2001.
29. Sabourin, L., *El Evangelio de Lucas, Clásicos de la Ciencia Bíblica*, V, trad. do francês, Valencia, Edicep, 2000.
30. Salazar, G. L., *El Seguimiento de Jesús, según la tradición del Rico*, Estella, E. Verbo Divino, 1996.
31. Sandherr, S., *Die heimliche Geburt des Subjekts*, Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag, 1998.
32. Stoeger, A., *L'Évangile selon Saint Luc*, trad. do alemão, II, IV, Paris, Desclée, 1968.
33. Strack, H. L.; Billerbeck, P., *Das Evangelium nach Markus, Lukas und Johannes und die Apostelgeschichte*, München, C. Becksche Verlagsbuchhandlung, 1924.
34. Strack, H. L.; Billerbeck, P., *Kommentar zum Neuen Testament, aus Talmud und Midrasch*, II, München, C. Becksche Verlagsbuchhandlung, 1924.
35. Strack, H. L.; Stemberg, G., *Introducción a la Literatura Talmúdica y Midrásica*, trad. do alemão, Valencia, Artes Gráficas, 1988.
36. Tarrech, A., *Perdó i Reconciliació en la Tradició Jueva*, Montserrat, Associació Bíblica de Catalunya, 2002.

I. M. Gryshchenko

S. V. Bebko

The model of evaluating the efficiency of educational services market based on the balanced scorecard

Abstract

There has been considered in the article the issue of evaluating the efficiency of functioning of the educational services market under the conditions of national economy formation. There has been analyzed the educational services markets of Ukraine and China. There has been suggested the model of evaluating the effectiveness of functioning of educational services market based on the tools of the balanced scorecard.

Key words: educational services market, balanced scorecard, financial and non-financial indicators, the efficiency of educational services market.

STATEMENT OF A PROBLEM

Raising the **efficiency** of educational services market as well as functioning of higher education institutions (HEIs) and its evaluation is one of the most significant problems of modernizing the higher education in Ukraine. Therefore, the problem of developing the quantitative assessment of the efficiency of educational services market becomes a very topical one. Under the conditions of mass activity aside this problem the very important fact is that well-known indicators which are used in business as well as in non-commercial organizations are usually not interrelated (or correlation is not essential). For instance, these are the income from rendered services, the size of expenses, profitability, proceeds, consumers' contentment etc. Each of them reflects different information about the efficiency of organization. Therefore, such a scorecard is needed which will feature the efficiency of organization more comprehensively.

LITERATURE OVERVIEW

A lot of famous scientists-economists such as R. Lanch, K. Cross, K. Adams, P. Roberts, L. Meisel, M. Meyer, R. Kaplan, D. Norton dedicated their works to investigating the problems of measuring and evaluating functioning of enterprises and organizations.

Under new market conditions of providing the consuming market with goods and services the innovative tool for Ukrainian economy is the modern concept of evaluating the business efficiency called **the balanced scorecard (BSC)**. It was designed in 1992 by Robert Kaplan and David Norton, the professors of Harvard school of economics (Kaplan, Norton, 2004). The BSC is founded on the usage of financial and non-financial indicators of activity. **Its gist** is in organization management by means of achieving the quantitatively determined strategic aims for each separate subsection. BSC is the modern tool of quantitative evaluation of enterprise performance that also can be used for higher education institutions (HEIs).

The system provides **balanced scorecard of financial and non-financial efficiency indicators** that deal with additional information about economic performance. The search of necessary indicators and their combinations for determining the performance of specific organization is a complicated issue, especially calculating different formulae for paying salaries to the workers according to the results of their work.

Recent years witnessed many scientific papers and examples of using the balanced scorecard. The disputes about the problems of evaluating the efficiency are to be continued (Meyer, Marshall, 2004). Most of researchers consider that the modern **assessment of efficiency consists in evaluating income received by a company that exceeds its costs** (Kalenyuk, Kuklin, 2012; Kremen, 2005; Meyer, Marshall, 2004). In our opinion, for comprehensive understanding the efficiency of educational services market, both financial and non-financial measures are to be analyzed.

During the time of its existence the concept of BSC has been constantly improved, but has not been changed dramatically. For instance, the system of analyzing HEI development management comes from the fact that the balance of indicators means evaluating in 4 areas of efficiency: finances; employers/students; education process and potential; infrastructure/ employees (Bakharev, Burgonov, 2012; Gedro, Kosova, 2007). It allows raising the efficiency of training future professionals.

The main results of research. One of the BSC peculiarities is that it is based on the systemic approach as the indicators have to be interrelated with HEI strategy. Each indicator should be the part of the cause-effect relations that provide information about the implementation of the strategy. Besides, all the indicators should be consistent with financial aims of education market as the systemic approach permits to discover the essence of the educational services market as a socio-economic system and to give a comprehensive assessment of economic phenomena and processes that occur at the market. Therefore, the adaptation of BSC for evaluating the efficiency of educational services market is topical.

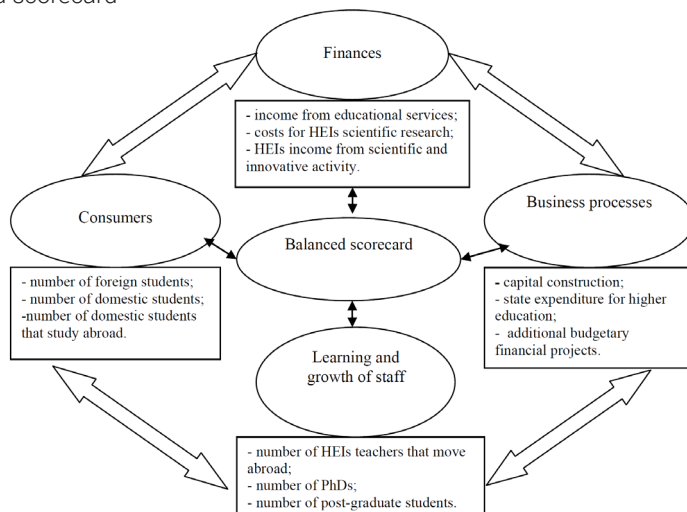
We have developed the model of evaluating the efficiency of educational services market of Ukraine and China based on 4 main components of indicators:

- financial component of HEI activities indicators;
- scorecard that deals with consumers;
- indicators that deal with learning and growth of staff;
- indicators that deal with business processes.

In methodology suggested by us 4 key perspectives are taken: finances, consumers,

business processes and learning and growth of staff. Each perspective is defined by corresponding indicators (Fig. 1).

FIGURE 1. The model of evaluating the educational services market based on the balanced scorecard

We suggest including 3 indicators to financial perspective:

- income from rendered services at the educational services market;
- costs for scientific research of HEIs;
- HEIs income from scientific and innovative activity.

Income from educational services means HEI income obtained from providing paid services at the educational services market. Paid educational services include fees for pre-university training, basic training programs (tuition contracts with individuals or entities, fees for obtaining the second higher education), additional programs of vocational education (improving qualification) and programs of post-graduate vocational education (getting the second higher education, postgraduate tuition contracts with individuals, etc.) (Gryshchenko, 2014). Data on the income from educational services are presented at Table 1.

TABLE 1: Income from rendered services at the educational services markets of Ukraine and China

Year	Income from rendered services at the educational services market in Ukraine (million US dollars)	Income from rendered services at the educational services market in China (billion US dollars)
2004	347,17	16,28
2005	384,24	18,78
2006	398,91	19,90
2007	539,76	29,19
2008	413,49	34,55
2009	393,54	36,99
2010	423,76	39,89
2011	435,06	42,97
2012	418,29	44,51

SOURCE: Compiled by the author on the basis of statistical data of Ukraine and China

It is worth mentioning that the peculiarity of higher education in China is the low part of centralized budget financing. By economists' estimations, 53% of HEIs costs are covered by budget, the other 47% by implementing educational services (China Statistical Yearbook 2012, 2013). From the one side, that makes higher education institutions aim at the real needs of the market and take into consideration the requests of employees. From the other side, that makes HEIs strive for income maximization as well as save capital costs.

According to statistical data, in Ukraine 55% of higher education financing are covered by providing paid educational services, the other 45% - by state financing (Ukraine Statistical Yearbook 2012, 2013). Costs for HEIs scientific research are state expenditures for scientific and research activity at higher education institutions. In China universities are centers of national science. Each university must support high level of scientific and innovative activity; otherwise its status will be questioned. Chinese universities have founded about 230 technology parks and techno polis, where extensive research and innovative projects are carried out with real budget or private financing (Education in China, Internet resource). Data on the state costs for scientific research in Ukraine and China are presented at Table 2.

TABLE 2: State costs for scientific research in Ukraine and China

Year	State costs for scientific research in Ukraine (million US dollars)	State costs for scientific research in China (billion US dollars)
2004	273,49	22,29
2005	338,85	29,63
2006	399,49	38,50
2007	557,50	50,82
2008	553,01	67,88
2009	426,42	85,32
2010	465,36	107,01
2011	483,07	137,89
2012	589,37	162,54

SOURCE: Compiled by the author on the basis of statistical data of Ukraine and China

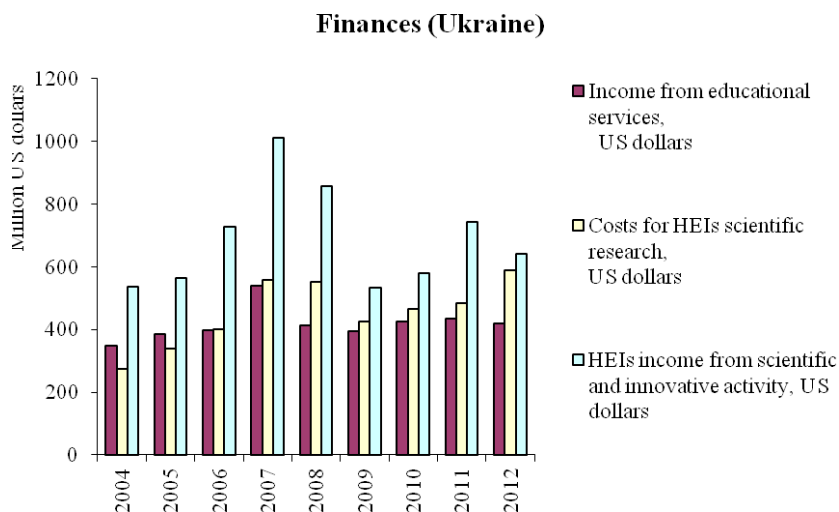
TABLE 3: Income from scientific and innovative activity

Year	Ukraine HEIs income from scientific and innovative activity (100 million US dollars)	China HEIs income from scientific and innovative activity (100 billion US dollars)
2004	5,38	9,66
2005	5,64	5,64
2006	7,28	7,28
2007	10,11	10,11
2008	8,56	8,56
2009	5,32	5,32
2010	5,80	5,80
2011	7,43	7,43
2012	6,43	6,43

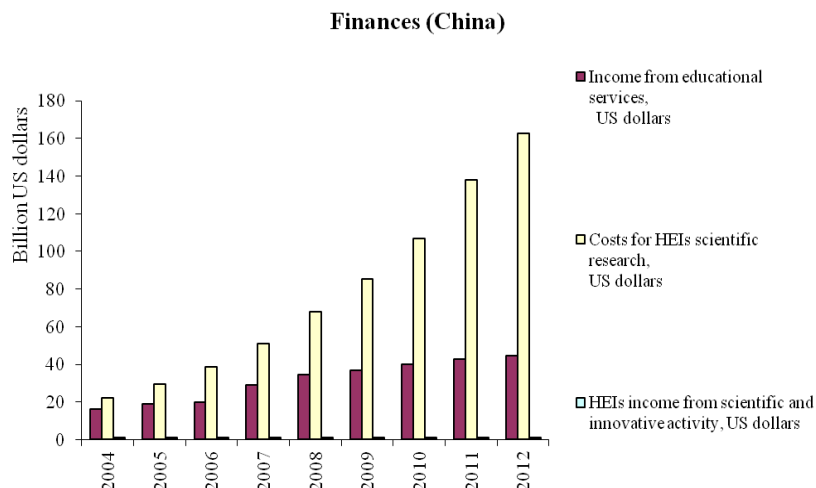
SOURCE: Compiled by the author on the basis of statistical data of Ukraine and China

The indicator of income from scientific and innovative activity features income of HEIs from carrying out scientific and innovative activity. Data on the income from scientific and innovative activity at the educational services markets of Ukraine and China are presented at Table 3. Basing on the compiled statistical data we are able to build the dynamics of indicators “Finances” at the educational services markets of Ukraine and China (Fig. 2, 3).

FIGURE 2: Dynamics of the main indicators of perspective “Finance” at the educational services market of Ukraine

FIGURE 3: Dynamics of the main indicators of perspective “Finance” at the educational services market of China

It is expedient to refer the following indicators to perspective “Consumers”:

- number of foreign students;
- number of domestic students;
- number of domestic students that study abroad.

These indicators evaluate the part of a higher education institution at the educational services market; show its level of popularity among domestic and foreign consumers.

The separate direction of Chinese higher education development is admission of foreign students. About 450 higher education institutions in China have a right to admit foreign citizens. Today citizens of more than 180 countries of the world (including the USA, Canada, Great Britain, Australia, Russia, EU countries) study in China. Chinese authorities carry out very active policy of involving foreign students. In 2012 more than 160 thousand students from 180 countries studied at Chinese higher education institutions. It is expected that in 2020 number of foreign students in China will reach 500 thousand people (China Statistical Yearbook, 2012, 2013; Education in China, Internet resource). Data on the number of foreign students at HEIs of Ukraine and China are presented in Table 4.

TABLE 4: Number of foreign students at HEIs of Ukraine and China

Year	Number of foreign student in Ukraine (thousand people)	Number of foreign students in China (thousand people)
2004	32,12	131,00
2005	35,78	132,49
2006	37,40	133,24
2007	39,68	135,16
2008	42,78	138,98
2009	44,08	140,58
2010	38,2	145,50
2011	43,00	147,55
2012	49,00	160,29

SOURCE: Compiled by the author on the basis of statistical data of Ukraine and China

TABLE 5: Number of domestic students in HEIs of Ukraine and China

Year	Number of domestic students in Ukraine (million people)	Number of domestic students in China (million people)
2004	1,99	13,36
2005	2,17	15,62
2006	2,28	17,39
2007	2,33	18,85
2008	2,32	20,21
2009	2,20	21,45
2010	2,09	22,32
2011	1,91	23,09
2012	1,78	23,91

SOURCE: Compiled by the author on the basis of statistical data of Ukraine and China

Not taking into consideration the growth of absolute indicators regarding number of domestic students, the contingent of students in China regarding its population is relatively not high. That supports the prestige of higher education, promotes the

high contest (for some specialties – 200 people for a place) (Educational Statistics Yearbook of China 2012, 2013), enables to choose the best applicants. Data on the number of domestic students at HEIs of Ukraine and China are presented at Table 5.

In their turn, Chinese students study at higher education institutions of 100 countries of the world. For many years China has been the world leader for number of students who study abroad. Annually the number of foreign students studying in China is increasing (Educational Statistics Yearbook of China 2012, 2013). Data on the number of Ukrainians and Chinese that study abroad are presented at Table 6.

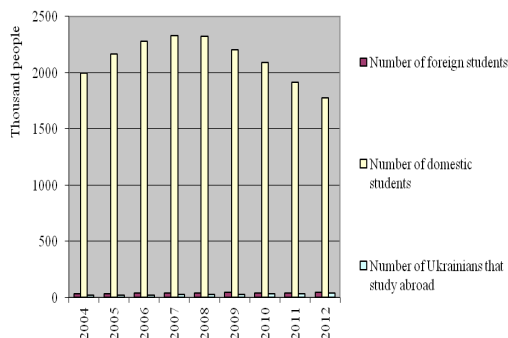
TABLE 6: Number of Ukrainians and Chinese that study abroad

Year	Number of Ukrainians that study abroad (thousand people)	Number of Chinese that study abroad (thousand people)
2004	18,378	114,68
2005	20,939	118,52
2006	22,100	134
2007	24,600	144
2008	26,036	179,8
2009	28,081	229,3
2010	31,249	284,7
2011	33,500	315,6
2012	37,102	378,92

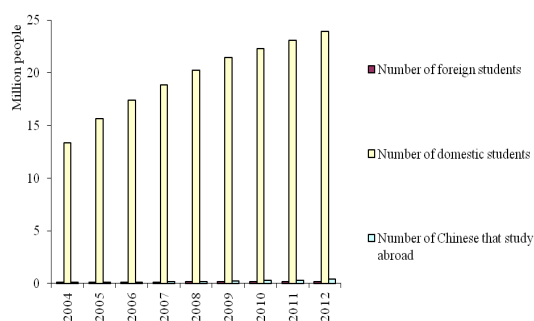
SOURCE: Compiled by the author on the basis of statistical data of Ukraine and China

Basing on the compiled statistical data we are able to build the dynamics of indicators “Consumers” at the educational services markets of Ukraine and China (Fig. 4, 5).

FIGURE 4. Dynamics of the main indicators of perspective “Consumers” at the educational services market of Ukraine

FIGURE 5. Dynamics of the main indicators of perspective “Consumers” at the educational services market of China

One of the state policy priorities at the educational services market is improving the quality of staff. For this reason, the important perspective of balanced scorecard is “Learning and Growth of Staff”. We suggest referring 3 indicators to the perspective “Learning and Growth of Staff”:

- number of HEIs teachers that move abroad;
- number of PhDs;
- number of post-graduate students.

To our opinion, the indicators feature the state of HEI staff, its qualification and development perspectives.

Number of HEIs teachers that move abroad means candidates or doctors of sciences that temporarily move abroad in the framework of teachers exchange or internship in order to raise their qualification and acquire foreign experience. Data on the number of HEIs teachers from Ukraine and China that move abroad are presented at Table 7.

TABLE 7: Number of HEIs teachers that move abroad

Year	Number of HEIs teachers from Ukraine that move abroad (person)	Number of HEIs teachers from China that move abroad (person)
2004	60	800
2005	53	890
2006	58	805
2007	42	817
2008	30	860
2009	31	865
2010	35	892
2011	50	901
2012	56	905

SOURCE: Compiled by the author on the basis of statistical data of Ukraine and China

Data on the number of PhDs in Ukraine and China are presented at table 8.

TABLE 8: Number of PhDs in Ukraine and China

Year	Number of PhDs in Ukraine (10 000 people)	Number of PhDs in China (10 000 people)
2004	7,74	85,80
2005	8,03	96,60
2006	8,44	107,60
2007	8,70	116,80
2008	9,12	123,70
2009	9,50	129,50
2010	9,84	134,30
2011	9,99	134,40
2012	10,36	134,42

SOURCE: Compiled by the author on the basis of statistical data of Ukraine and China

Data on the number of post-graduate students in Ukraine and China are presented at table 9. Basing on the compiled statistical data we are able to build the dynamics of indicators of perspective “Learning and growth of staff” at the educational services markets of Ukraine and China (Fig. 6, 7).

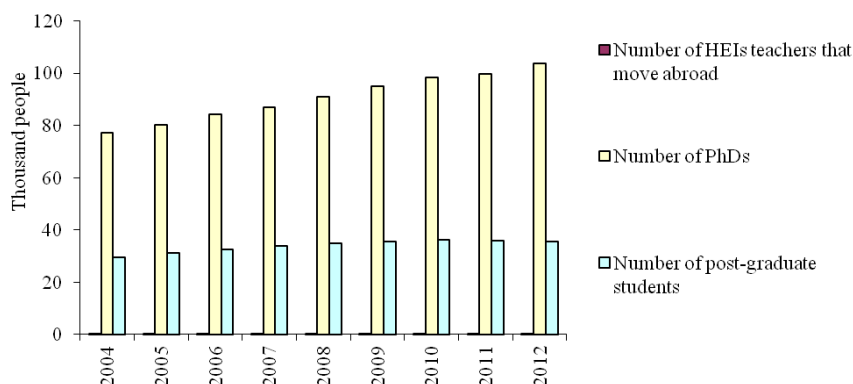
TABLE 9: Number of post-graduate students in Ukraine and China

Year	Number of post-graduate students in Ukraine (thousand people)	Number of post-graduate students in China (thousand people)
2004	29,68	326,29
2005	31,18	364,83
2006	32,67	397,93
2007	33,92	418,61
2008	34,82	446,42
2009	35,58	510,95
2010	36,21	561,01
2011	35,82	661,22
2012	35,45	684,94

SOURCE: Compiled by the author on the basis of statistical data of Ukraine and China

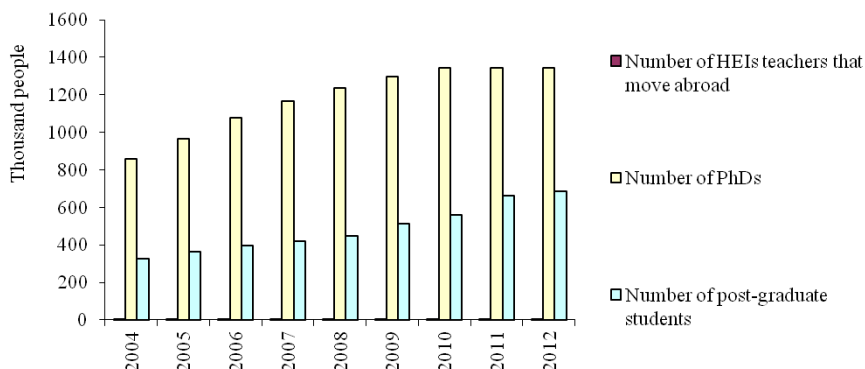
FIGURE 6. Dynamics of the main indicators of perspective “Learning and growth of staff” at the educational services market of Ukraine

Learning and growth of staff (Ukraine)

FIGURE 7. Dynamics of the main indicators of perspective “Learning and growth of staff” at the educational services market of China

Learning and growth of staff (China)

Business processes of HEIs may include:

- capital construction;
- state expenditure for higher education;
- additional budgetary financial projects.

Capital construction at the educational services market includes financial investments allocated for construction and repair of HEIs buildings, purchase of equipment for tuition, scientific and research activity. Data on the capital construction at the educational services markets in Ukraine and China are presented at Table 10.

TABLE 10: Capital construction at the educational services markets in Ukraine and China

Year	Education capital construction in Ukraine (million US dollars)	Education capital construction in China (billion US dollars)
2004	179,81	7,52
2005	172,28	7,61
2006	230,5	8,19
2007	326,93	8,70
2008	328,43	9,62
2009	186,20	9,92
2010	241,21	10,66
2011	273,47	11,89
2012	186,73	12,79

SOURCE: Compiled by the author on the basis of statistical data of Ukraine and China

Additional budgetary financial projects mean state financial resources given for special development programs in order to raise competitiveness at the national and international levels.

In 1993 the national aim program was approved in China which stipulated modernizing the higher education system and reaching the international standards. There has been chosen 100 leading universities which should join the list of 500 best world universities (according to ARWU ranking). The program budget is 20 billion US dollars. During the first phase of the program there has been chosen 10 universities of so-called “elite group” which began the transformations (the main mechanism – financial grants for implementing specific projects). In 1994 the list was added with 36 higher education institutions. Later some universities left the program having implemented the projects. At the beginning of 2013 the program included 23 Chinese universities.

The leading universities include Peking University, Tsinghua University, Fudan University. Other well-known in the world universities include Shanghai Jiao Tong University, University of Science and Technology of China, Nanjing University, Zhejiang University, Beijing Normal University and others (Jianmin Gu, Xueping Li, Lihua Wang, 2009). State expenditures for higher education are financial resources allocated by state in order to cover some HEIs operating costs: salary, scholarship and partially utilities.

TABLE 11: Additional budgetary financial projects for HEIs of Ukraine and China

Year	Additional budgetary financial projects for HEIs in Ukraine (million US dollars)	Additional budgetary financial projects for HEIs in China (billion US dollars)
2004	1,42	2,20
2005	1,49	2,20
2006	1,58	2,20
2007	1,58	5,80
2008	1,98	5,80
2009	1,25	5,80
2010	1,51	6,30
2011	1,75	6,30
2012	1,81	6,30

SOURCE: Compiled by the author on the basis of statistical data of Ukraine and China

In the framework of state policy implementation there is financing of higher education activities as well as some programs and projects (both state and private HEIs).

In China the GDP part of state expenditure for education is rather low – 3% (in Ukraine – 7%, in EU countries – 4,5-7%) and the GDP part of state expenditure for higher education - 0,7% (China Statistical Yearbook, 2012). But the amount of higher education financial resources is annually growing. The higher education budget consists of 2 parts: operating costs and capital construction. Appropriations for “capital construction” reach 50% of the total costs and are allocated for construction and repair of institutions, equipment purchase and implementing new education technologies.

The important problem of higher education development is financing limit. From the one side, the significant funds from centralized budget are allocated to education. From the other side, these funds are not enough taking into consideration the ambitions of Chinese authorities to make Chinese universities the world leading higher education institutions. The most of Chinese technological HEIs do not possess modern scientific equipment which is expensive. Data on the state expenditure for higher education in Ukraine and China are presented at table 12.

TABLE 12: State expenditure for higher education in Ukraine and China

Year	State expenditure for higher education in Ukraine (billion US dollars)	State expenditure for higher education in China (billion US dollars)
2004	1,22	32,95
2005	1,57	33,87
2006	2,04	36,32
2007	3,13	39,17
2008	2,62	42,42
2009	2,63	42,74
2010	3,14	44,77
2011	3,33	47,07
2012	3,67	47,72

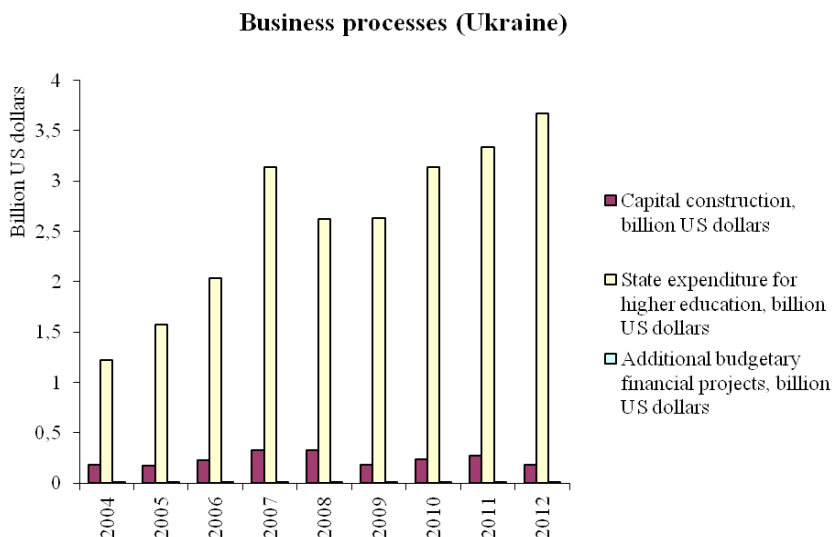
SOURCE: Compiled by the author on the basis of statistical data of Ukraine and China

Compiled by the author on the basis of statistical data of Ukraine and China Basing on the compiled statistical data we are able to build the dynamics of indicators of the perspective “Business processes” at the educational services markets of Ukraine and China (Fig. 8, 9). Basing on the compiled statistical data we are able to build the dynamics of the main indicators at the educational services markets of Ukraine (Fig. 10).

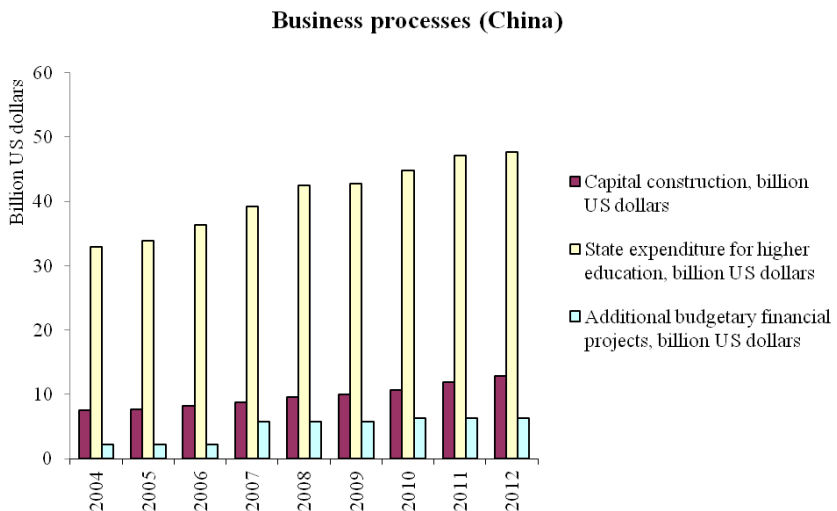
Basing on the compiled statistical data we are able to build the dynamics of the main indicators at the educational services markets of Ukraine (Fig. 10).

Based on the compiled statistical data we are able to build the dynamics of the main indicators at the educational services markets of China (Fig. 11).

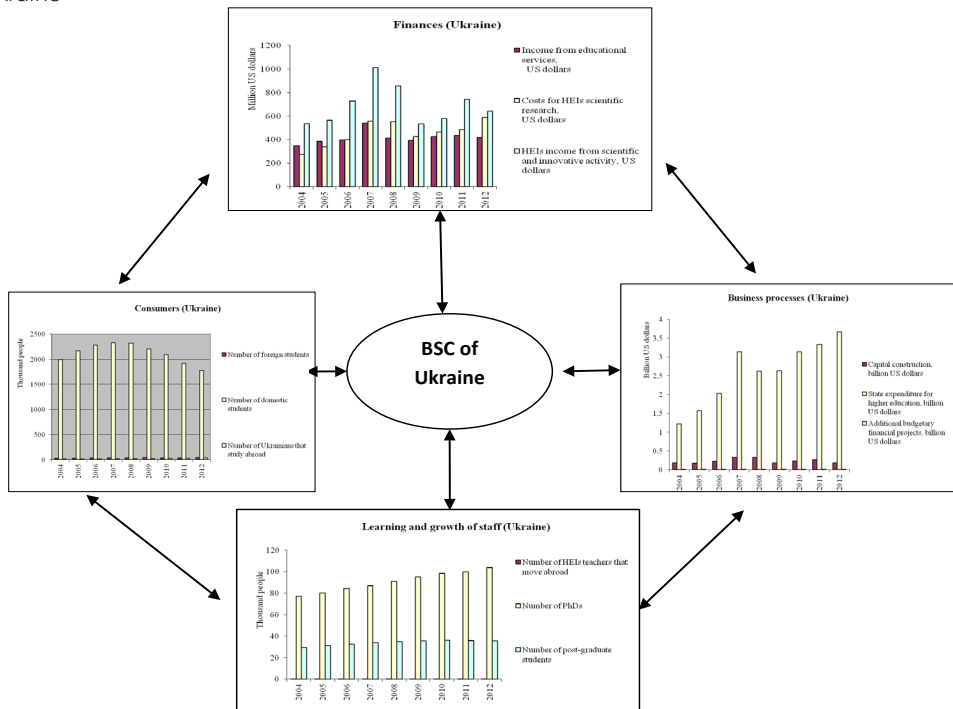
FIGURE 8. Dynamics of the main indicators of perspective “Business processes” at the educational services market of Ukraine

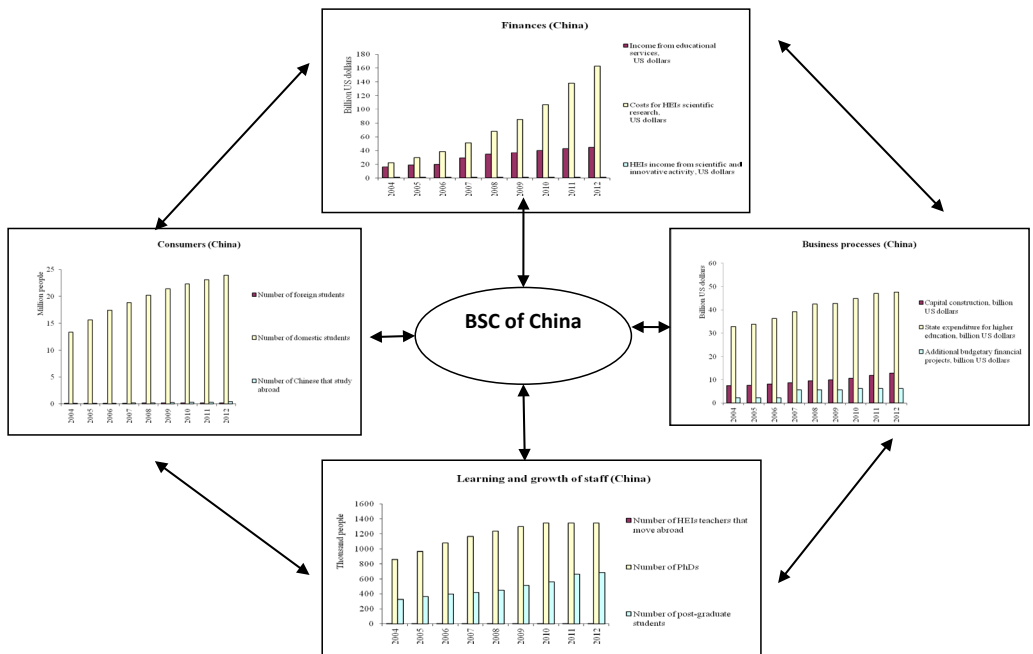
FIGURE 9. Dynamics of the main indicators of perspective “Learning and growth of staff” at the educational services market of China

FIGURE 10. Dynamics of the main indicators at the educational services market of Ukraine

FIGURE 11. Dynamics of the main indicators at the educational services market of Ukraine

CONCLUSIONS

Used indicators are not considered to be the only indicators of the activity of educational services market which define all essential aspects of activity. But they permit to build the comparative dynamics of development of the education markets in different countries and form the mechanism of implementing the strategic aims.

Applying development indicators does not provide the background of raising the quality of educational services. The priorities of “efficiency of educational services market” should be correlated under the parity conditions with “educational services quality” monitoring all the processes, evaluating the function of each higher education institution (subsection or worker).

Under the conditions of market economy there are new opportunities for higher education institutions that promote quick reacting to the changes at the educational services market. The developed model of evaluating efficiency of educational services market based on the balanced scorecard promotes raising the competitiveness of educational services market of Ukraine at the global educational services market.

BIBLIOGRAPHY

1. Бахарев В.О., Бургонов О.В. Управление развитием ВУЗа: система сбалансированных показателей эффективности / Экономика и управление №12, 2012. С.112-118.
2. Гедро Г.К., Косова Е.А. Коллаборативное взаимодействие участников управления изменениями процессов ВУЗа при стратегическом и оперативном планировании / Университетское управление: практика и анализ № 5, 2007. С.16-28.
3. Грищенко І. М. Професійна освіта в системі економічних досліджень: Монографія. – К.: Грамота, 2014. – 384 с.
4. Каленюк І. С., Куклін О. В. Розвиток вищої освіти та економіка знань: монографія / І. С. Каленюк, О. В. Куклін. – К.: Знання, 2012. – 343 с.
5. Kaplan Роберт С., Нортон Дейвид П. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию. – 2-е изд., испр. и доп. / Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. – 320 с.
6. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні — інноваційні аспекти: Стратегія. Реалізація. Результати [наукове видання] / В. Г. Кремень – К.: Грамота, 2005. – 448 с.
7. Мейер, Маршал В. Оценка эффективности бизнеса / Маршал В. Мейер; [Пер. с англ. А.О. Корсунский]. – М.: ООО «Вершина», 2004. – 272 с.
8. Образование в Китае [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://topchina.biz/kitajskoe-chudo/obrazovanie/obrazovanie-v-kitae/>
9. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів на початок 2012/13 навчального року [статистичне видання]. – К.: Держстат, 2012. – 109 с.
10. Статистичний щорічник України за 2012 рік [статистичне видання] / За ред. О. Г. Осауленка– К. : ТОВ «Август Трейд». – 2013. – 560с.
11. China Statistical Yearbook 2012. /National Bureau of Statistics of China. – Beijing: China Statistics Press. – 2013. – 1040 p.
12. Educational Statistics Yearbook of China 2012. / Ministry of Education. – Beijing: People's Education Press. – 2013. – 700 p.
13. Higher Education in China. / [Jianmin Gu, Xueping Li, Lihua Wang]. – Beijing, 2009. – 238 p.

**Крахмальова Ніна Анатоліївна
(Krakhmalova Nina)**

Тенденції комунікаційної діяльності університетів України / *Trends of communication at Ukrainian universities*

Abstract

In the article investigational nature of communication, which is the phenomenon the system and has an element base, set tasks of communication activity of universities, the optimum complex of elements of communications of universities is considered what will allow maximally effectively to prove necessary information a having a special purpose audience, their influence is analysed on the successful functioning of universities, investigational tendency of of communication activity of universities of Ukraine.

Key words: market of educational services, universities of Ukraine, of communication activity, users of educational services, optimum complex of elements of communications of universities, pablik rileyshenz, publicity activity, international educational exhibition measures.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ АКТУАЛЬНІСТЬ

Вища освіта в суспільстві відіграє складну економічну функцію, а саме стисло впливає на стан економіки та динаміку її розвитку через людський потенціал. В той же час, зміни економічних умов викликають потребу в нових моделях розвитку вищої освіти. Українська економіка переходить на інноваційно-інвестиційний рівень розвитку, що вимагає і модернізація вищої освіти, зміст якої залишається актуальною проблемою і сьогодні. Одним із напрямів вирішення цієї проблеми є використання сучасних управлінських технологій, серед яких чільне місце відводиться комунікаціям університетів. З економічного погляду комунікації на освітньому ринку розглядаються як необхідний інструмент управління діяльністю університетів.

Для підвищення конкурентоспроможності та вдосконалення діяльності університети ефективно використовують різні форми комунікацій, які забезпечують одночасне розповсюдження і отримання широкого спектру економічної, технічної і комерційної інформації.

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПРАЦЬ, ПРИСВЯЧЕНИХ РОЗВ'ЯЗАННЮ ПРОБЛЕМИ

Визначення, значення та необхідність використання комунікацій організаціями різних сфер діяльності відображено у працях багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема: Е. Г. Беккер, Т. Н. Бурделова, А. Ю. Юданов, І. М. Грищенко, І. М. Сіняєва, Т. Н. Парамонова, О. М. Шереметьєва, І. М. Красюк, Д. Е. Шульц, С. І. Танненбаум, Р. Ф. Лаутерборн, Ф. Котлер, Карен Ф. А. Фокс, Чічановський А. А., Ян В. Віктор, та ін.

Однак, недостатньо досліджено сутність та вплив комунікацій на здійснення ефективної діяльності організації. Зокрема, меншою мірою висвітлено використання комунікацій університетами з урахуванням особливостей вітчизняних та іноземних споживачів освітніх послуг та інших зацікавлених осіб задля цільового інформування споживачів і інших аудиторій, з метою формування знань про університет та освітні послуги, які він продукує, досягнення розуміння та отримання зворотної реакції у вигляді дій, заклик до яких закладений у змісті інформації, що передається.

Метою статті є визначення ролі комунікацій у контексті успішного функціонування університетів на ринку освіти України та раціонального вибору складових комунікацій для забезпечення чіткості, послідовності і максимізації впливу комунікаційних програм на цільові аудиторії шляхом незапечної інтеграції всіх окремих звернень.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Враховуючи високий рівень глобалізаційних процесів у різних сферах життєдіяльності суспільства та світовому масштабі університети існують та розвиваються в умовах постійних перетворень, надто динамічного зовнішнього середовища, жорсткої конкуренції. Тому система вищої освіти України безумовно потребує подальшого реформування відповідно до вимог, потреб сучасного розвитку соціально-орієнтованої економіки та до умов інтеграції України у європейське освітнє співробітництво, оскільки у державі визначений Європейський вектор розвитку в усіх сферах діяльності, зокрема в сфері освіти.

Такі тенденції сприяють необхідності розкриття існуючого потенціалу у сфері освіти, його інтелектуалізації. Виходячи з проблеми загострення конкуренції, університети просто змушені більш активно змагатися за потенційного споживача їх освітніх послуг - абітурієнта, часто із залученням нетрадиційних методів та підходів, які раніше не були властивими освітній галузі, а належали виключно до сфери бізнесу, а саме інструментів комунікацій, адже, на ринку освіти України пропозиція переважає попит. Слід зазначити, існуюча тенденція комунікаційної діяльності університетів направлена на:

- формування, розвиток і презентацію матеріально-технічної бази університету;
- організацію матеріальної бази для підготовки офіцерів запасу, яку здійснює університет;
- створення і презентацію інтелектуальної власності університету;
- розробку, розвиток і вдосконалення фірмового стилю університету, зустрічі випускників різних поколінь, створення власного фірмового стилю одягу і уніформи (для служби охорони, мантиї для професури і студентів тощо);
- вдосконалення системи матеріального і морального заохочення студентів, викладачів і співробітників (премії, стипендії, призи, дипломи і т.п.);
- організацію відпочинку студентів, заняття спортом, розвиток культурних вподобань, оздоровлення і т.п. (7).

Втім, в умовах конкуренції на ринку освітніх послуг традиційні методи комунікаційної діяльності (профорієнтації), що використовувалися університетами продовж десятиліть і на які, в основному, покладалися завдання залучення майбутніх студентів, стають недостатньо ефективними через те, що розраховані на інші соціально-економічні умови. Сьогодні асортимент освітніх послуг на українському ринку є вельми великим. Та в умовах ринкової економіки він може істотно змінюватися, тому що університети змушені враховувати вимоги зовнішнього середовища. До того ж, основні освітні послуги часто доповнюються супутніми послугами, власниками чи виробниками яких виступають університети, отримуючи при цьому додатковий прибуток.

Важлива роль у діяльності університетів України та закордоном належить комплексним комунікаційним заходам. У цьому напрямку важливим є використання комунікацій, які не тільки повинні інформувати абітурієнтів та зацікавлених осіб про його цілі, діяльність та пропозиції, а також мають мотивувати їх до вибору саме цього університету.

Доречно зауважити, що процес організації комунікації з ринком використовує цілий комплекс засобів і різну внутрішню структуру. Всі разом вони складають складний комплекс *promotion-mix*, що означає як система просування товару (6). При цьому, комунікативний процес є основою спілкування, організація якого залежить від розуміння системи, структури процесу й природи комунікації, яка є явищем системним та має елементну базу (11). Нині проблеми комунікації мають фахівці майже всіх сфер діяльності, а проблеми дослідження комунікативних процесів належать до глобальних проблем цивілізації (9).

У межах університету комунікацію слід розглядати як багаторівневий процес обміну інформацією для забезпечення зв'язку між його працівниками, підрозділами, студентами, абітурієнтами, всіма зацікавленими особами, тощо. До того ж, при обміні інформацією відправник і одержувач є рів-

нозначними учасниками комунікативного процесу та проходять декілька етапів, завдання яких – скласти повідомлення і використати канал для його передачі у такий спосіб, щоб обидві сторони зрозуміли вихідну ідею (5). До цих етапів належать: зародження ідеї; кодування і вибір каналу; передавання інформації; декодування. Отже, комунікація університету - це процес передачі інформаційних потоків на основі використання комунікаційних принципів, функцій та форм для забезпечення поінформованості та взаємодії суб'єктів ринку освіти.

Слід відмітити, що комплексна система комунікацій університету включає: рекламу, профорієнтаційну роботу, виставкову діяльність, паблік релейшенз (PR), особисті комунікації, Інтернет, корпоративну індивідуальність, спонсорство, незаплановані комунікації та ін. Такі комунікації набувають багато форм, зміст яких має бути спланований для задоволення потреб цільової аудиторії та досягнення цілей університету. При цьому, університету необхідно використовувати єдиний логотип у засобах масової інформації та інших комунікаціях для збільшення впізнання закладу і для ідентифікації з ним кожної комунікації. Це дозволяє формувати та координувати чітку, послідовну та переконливу уяву про освітній заклад та послуги, що ним надаються (2).

Таким чином, комунікаційні технології виступають у якості основного інструменту університетів, завдяки яким вони можуть досягати та утримувати конкурентну позицію на освітньому ринку України.

Як показують результати дослідження, вищій освіті як сфері суспільної діяльності, притаманний неспинний динамізм, ринкова гнучкість і адаптивність, прогресивна науковість, інновації, ділова креативність, відкритість до різного роду суспільних перетворень тощо (4). В свою чергу, ефективна модернізація національної системи освіти є запорукою соціально-економічних та науково-технічних досягнень і головною передумовою інтеграції України в європейський освітній простір.

За таких умов, для університетів постає необхідність в узгодженості та координації усіх зусиль у сфері просування своїх послуг, а саме використання системи елементів комунікацій, що дають змогу інтегрувати окремі повідомлення для забезпечення послідовного і цілеспрямованого впливу на різні групи адресатів комунікації.

Деякі науковці вважають, що для кожної організації високою мірою актуальним є створення власних комунікацій, направлених на досягнення місії з урахуванням побудови моделі стратегії спілкування (8). При обґрунтуванні набору таких комунікацій необхідно враховувати основні компоненти, критерії та послідовність етапів розроблення комунікаційної стратегії. Адже, характер кожної організації відображається саме у передачі інформації та комунікації з зовнішнім середовищем (10). Та і організація існує завдяки передачі інформації та комунікації. Тобто, комунікація є основним інструментом стратегії та практичної реалізації ринкових цілей організації.

Визначальним завданням комунікаційної діяльності університетів є підбір оптимального комплексу елементів комунікацій, який дозволить максимально ефективно довести необхідну інформацію цільовій аудиторії (7). Якщо вибір буде правильним, різні елементи комунікації будуть взаємно посилювати вплив на споживача. Важливу роль при цьому відіграє послідовність застосування елементів комунікації, так як при використанні одного із них часто відкриваються широкі можливості іншим. Як приклад, рекламні об'яви про надання освітніх послуг та діяльність університету можуть спонукати абітурієнтів чи зацікавлених осіб звернутися до навчального закладу через електронну пошту за більш детальною інформацією або зателефонувати чи навіть відвідати його.

В міру швидкого розвитку Internet стає все більш важливим каналом зв'язку університетів із майбутніми абітурієнтами, їх батьками, родичами і іншими зацікавленими особами, що передбачає значні зміни у комунікаційній діяльності університетів. Користувачі персональних комп'ютерів у різних країнах світу все більше часу проводять у мережі, менше уваги приділяючи іншим засобам комунікацій. Сучасні університети, зрозумівши важливість такого каналу зв'язку, представляють себе у мережі, створюючи Web-сайти, де містять інформацію про освітні послуги, факультети, спеціальності та спеціалізації, напрями підготовки (на рівень бакалавра, спеціаліста, магістра, аспіранта, докторанта), вартість навчання, можливості працевлаштування студентів. Не менш важливими повідомленнями є інформація про гуртожитки, спортивний стадіон, басейн, культурний центр університету, фестиваль моди та інші заходи, що організуються ним. Крім того, висвітлюються різні події із життя університету, зустрічі з відомими людьми у нашому суспільстві, як із вітчизняними так і з іноземними представниками різних сфер діяльності.

Важливим елементом комунікацій для більшості університетів України є розроблення ефективних програм публік релейшенз (PR) та цілеспрямоване застосування їх методів у сфері функціонування освітньої галузі, а також усвідомлення їх актуальності (4). Університети постійно співпрацюють з широкими колами громадськості, для потреб якої здійснюється підготовка студентів. Саме в цих колах формується громадська думка про університет та якість послуг, які він надає (2). Рационально організована робота PR дозволяє встановити ефективне співробітництво із спільнотою та формувати і зміцнювати позитивну громадську думку про навчальний заклад, якість його освітніх послуг. Розроблення програми комплексу заходів PR сприяє підвищенню авторитету університету у його навколишньому оточенні та створенню його позитивного іміджу. Позитивний імідж організації будь-якої сфери діяльності, а саме університету підвищує конкурентоздатність на ринку, приваблює споживачів та партнерів, збільшує обсяг продажу товарів чи послуг і, як наслідок, прибутки організації або навчального закладу.

Для університету, якщо імідж важливий для залучення абітурієнтів на бюджетні місця, то стосовно платного навчання він є важливим подвійно.

Особливу роль у формуванні іміджу університету відіграють випускники (1). Робота з налагодження відносин із випускниками може розпочатися із моніторингу їх кар'єри, створення клубу випускників як способу формування мережі взаємодопомоги, залучення випускників до життя університету. Відносини із випускниками відіграють дві важливі функції:

- створення неформальної спільноти людей, чия доля пов'язана з університетом, при цьому вигоди кожного із учасників тим більші, чим сильніший імідж університету;
- допомога університету як центру спільноти – лише випускники, що зберегли зв'язки із навчальним закладом, нададуть йому фінансову, інформаційну, лоббістську та іншу підтримку.

Важливе значення має те, що випускники є представниками різних сфер людської діяльності, займають відповідні посади, тобто виступають не безпосередньо від університету і те, що недосяжно для одного випускника, може бути доступним іншому. Разом випускники в спроможні досягти набагато більше, тому що, створюються можливості для реалізації могутнього синергетичного ефекту.

Одним із основних засобів просування освітніх послуг та елементів комунікаційної діяльності університетів є реклама, яка складається із неособистісних форм комунікації, що здійснюються через оплачені медіа-носії. Ефективна рекламна кампанія університету передбачає:

- постановку цілей; визначення бюджету, що в повній мірі залежить від його фінансових можливостей;
- розроблення ефективних рекламних повідомлень;
- вибір відповідного медіа-носія;
- оцінювання ефективності реклами для пропозицій, коригування та зміни рекламної діяльності у майбутньому.

Втім, на початку розроблення програми рекламної кампанії університету слід визначитися із цільовою аудиторією, необхідним охопленням та частотою рекламних звернень, описати бажану зворотну реакцію, адже ефективність впливу рекламних повідомлень визначається наявністю зворотного зв'язку.

Для здійснення ефективної діяльності на освітньому ринку університети ефективно використовують виставки як форму комунікацій, які забезпечують одночасне розповсюдження і отримання широкого спектру необхідної інформації (4). Адже, виставкові заходи сприяють обміну інформацією, надають можливість порівняння однорідних освітніх послуг, що пропонують не тільки вітчизняні освітні заклади, а й зарубіжні, умов їх продажу, якості та ціни, забезпечують безпосередність спілкування з цільовою аудиторією, створюють передумови для контактів професіоналів в освітній сфері і т.п. Крім того, міжнародна виставка є дієвим механізмом реалізації планів інтеграції України до європейського освітнього простору, становлення системи

європейської освіти, підготовки університетів та педагогічних працівників до розширення сфери та інтенсивності контактів з європейськими країнами та світовою культурою. До того ж, міжнародні виставки освітніх послуг орієнтують систему вітчизняної освіти на вирішення пріоритетних завдань сталого розвитку нашої країни. Слід відмітити особливу важливість у залученні іноземних абітурієнтів, прийняття участі університетів України у міжнародних виставкових заходах за кордоном. Зазначені заходи дають нагоду їх учасникам та відвідувачам ознайомитись із міжнародним досвідом навчально-виховного процесу, сучасними науково-методичними розробками, інноваційними та інформаційними технологіями навчання, авторськими проектами, новими зразками засобів навчання.

При формуванні комплексу елементів комунікацій, університетам слід враховувати важливий напрям комунікаційної діяльності – визначення та задоволення інформаційних потреб викладачів, співробітників, чинних студентів та інших представників внутрішнього середовища, адже у свою чергу вони теж є каналами передачі інформації цільовим аудиторіям (3).

Отже, можна зробити висновок, що для досягнення поставлених цілей університети ефективно використовують різні комунікаційні засоби та їх комбінації, які забезпечують одночасне розповсюдження і отримання широкого спектру різноманітної та необхідної інформації. Та для здійснення ефективної комунікаційної діяльності університети мають враховувати існуючі тенденції, а саме:

- свідому комунікаційну діяльність університету у конкурентному середовищі, що має свої цілі та характер переконання і направленість на досягнення тактичних та стратегічних цілей;
- виділення не тільки цілей, а й форм, інструментів, що використовуються як одночасно так і послідовно у процесі комунікації та є взаємоузгодженими;
- передбачення шляхів зворотного зв'язку та його наявність, у якому реакція отримувача інформації є одночасно сигналом для подальших дій університету;
- багаторівневий характер комунікації, реалізація якої включає декілька послідовних етапів (рівнів);
- можливість розрахунку економічного ефекту комунікаційної діяльності, що є вагомою ознакою, пов'язаною з економічним характером комунікації;
- зменшення комунікаційного бюджету за рахунок ретельного підходу до відбору та координації елементів комунікацій.

Зважаючи на це університетам України все ж таки, доцільно використовувати тільки ті комбінації інструментів комунікацій, які краще за інших підходять для ефективного досягнення стратегічних цілей, при цьому, вибір та інтенсивність застосування комплексу комунікаційних елементів є важливими не тільки для університетів, а й для всіх інших учасників комунікаційного процесу.

ВИСНОВОК

На сучасному етапі розвитку ринку освітніх послуг в Україні та за кордоном, успішне функціонування університетів вимагає повної орієнтації на конкретного споживача освітніх послуг з довгостроковими відносинами, а не на окремі сегментні ринки споживачів. Стійка конкурентна позиція університету на ринку вищої освіти забезпечується саме комплексними комунікаціями, як єдиним функціональним напрямом де координуються усі засоби комунікацій, основою яких є використання єдиного логотипу університету. Слід зазначити, що ефективна комунікаційна діяльність відіграє вирішальну роль в успішному управлінні університетом та суттєво впливає на значимість його конкурентної позиції на вітчизняному ринку освітніх послуг та в інших країнах. Застосування комплексного підходу до комунікацій дозволить зменшити університетам бюджет комунікаційної діяльності, оскільки, такі комунікації ретельно координують та узгоджують використання необхідних елементів комплексу комунікацій, уникаючи дублювання, що вкрай важливим є для державних університетів України, де кошти завжди були обмежені.

ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА

1. Беккер Е. Г. Бренд и экономическая устойчивость вуза: монография / Е. Г. Беккер, Т. Н. Бурделова, А. Ю. Юданов. – М.: КНОРУС, 2012. – 208 с.
2. Бортник Є. М. Управління зв'язками з громадськістю. / Є .М. Бортник. – М.: ФБК-Пресс, 2007. 127 с.
3. Грищенко І. М., Крахмальова Н. А. Інструменти та форми маркетингової комунікації на ринку освітніх послуг // Ефективність організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку вищої освіти України. К.: Вісник КНУТД. Тем. вип. №4, 2012. - С. 298-307.
4. Ф. Котлер. Стратегічний маркетинг для навчальних закладів / Ф. Котлер, Карен Ф. А. Фокс, [пер. з англ.]. – К.: УАМ, Вид. Хімджест; 2011. –580 с.
5. Красюк І. Н. Маркетинговые коммуникации: Учебник / Под ред. И. Н. Красюк. – М.: ИНФРА-М, 2013. – 272 с.
6. Руделіус В. Маркетинг. Підручник / В Руделіус, О. М. Озарян, О. А. Виноградов та ін.: Ред.-упор. О. І. Сидоренко, П. С. Редько. – К.: Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. – 422 с.
7. Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти / колектив авторів: за ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра екон. наук, проф. І. М. Грищенка. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 364 с.
8. Чічановський А. А. Інформаційні процеси в структурі світових комунікаційних систем. / А. А. Чічановський, О. Г. Старіш. Підручник. – К.: Грамота, 2010. - 568 с.
9. Шарков Ф.И. Современные маркетинговые коммуникации. Словарь-справочник. – М.: Изд «Альфа-Пресс», 2006. – 352 с.
10. Шульц Д. Е. Новая парадигма маркетинга. Интегрируемые маркетинговые коммуникации / Пер. с англ. – М.: Д. Е. Шульц, С. И. Танненбаум, Р. Ф. Лаутерборн. Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2004. – XXII, 233с.
11. Ян В. Виктор. Продвижение. Система коммуникации между предпринимателями и рынком / Ян В. Виктор / Пер. с польского – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2003, - 480 с.

Lenka Pasternáková

Katedra pedagogiky FHPV
Prešovská univerzita v Prešove
Ul. 17. novembra 1
081 16 Prešov
E-mail: lpaster@unipo.sk

Hodnotová orientácia mládeže / *Value-orientation of youth*

Abstract

Examining and explaining the value orientations of interest of various disciplines, which confirm that the interdisciplinary category. In terms of philosophy are, therefore, approach from a position of axiology (teaching about values), from a sociological position is at the forefront of social, ethical and normative psychology content is understood as a socio-psychological.

Key words: youth, value, value orientation

Potreba skúmať hodnotové orientácie vyplynula u nás z aktuálnych požiadaviek praxe. K tomuto skúmaniu viedli autorov i skúsenosti z rozvíjania psychologickéj diagnostiky osobnosti. Nemenej významným impulzom pre ich prácu boli tiež pokroky v rozpracovanosti všeobecno-psychologickej teórie a poznatkov, že hodnotové orientácie predstavujú významný regulátor sociálneho správania; keďže hodnotové orientácie ovplyvňujú prejav osobnosti v jej konaní a správaní, vo vytýčovaní a dosahovaní životných cieľov. V našom príspevku sme sa venovali analýze výskumných zistení týkajúcich sa preferencie hodnôt u mládeže.

Hodnotové orientácie sú považované za významnú súčasť štruktúry osobnosti, v ktorej akoby sa zosumarizovali všetky životné skúsenosti, ktoré osobnosť vo svojom individuálnom rozvoji nadobudla. Všeobecne sa predpokladá, že rozvoj hodnotových orientácií má svoju genézu v tej etape historického vývinu, keď prestáva byť primárnym problémom uspokojovanie základných potrieb. Skúmanie hodnotových orientácií tak predpokladá poznávanie zmien v človeku, ako výsledku nových podmienok, uvedomovaniu si hodnôt pre vlastnú vnútornú orientáciu a pre spoločenskú prax. Problém zisťovania hodnotových orientácií predstavuje relatívne náročné úskalia tak z metodologického ako i metodického hľadiska (Krajčová, Pasternáková, 2009).

Hodnotový systém individua je súčasťou jeho vzťahového interpersonálneho i intrapersonálneho rámca, ktorý silne ovplyvňuje spojenie človeka so sociálnym prostre-

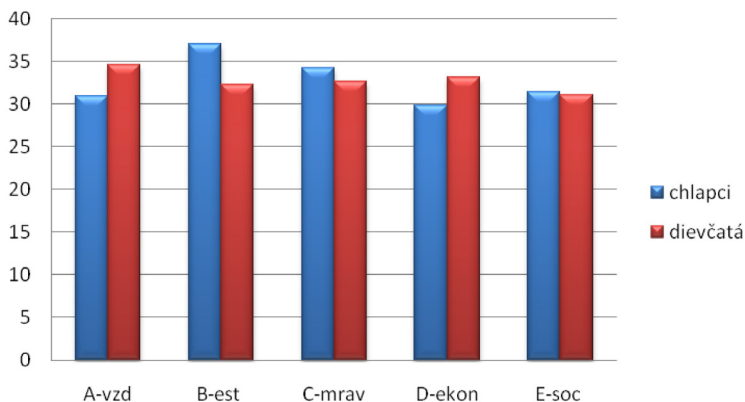
dím, aj jeho pohľad na seba samého. V rámci tvorby hodnotového systému sa utvárajú rôzne štruktúry, napr. spravodlivosť, pravda, trest, vzory a pod (Hudeček, 1986).

Popri zásadných zmenách hodnotovej orientácie, spôsobených napríklad radikálnymi zmenami v životných a pracovných podmienkach, môže dochádzať k radu zmien čiastkových, napríklad v poradí hodnôt, ktoré jedinec v rámci svojej hodnotovej orientácie preferuje. Tieto zmeny majú svoju intenzitu, svoj priebeh a svoje príčiny, ktoré sa svojím spôsobom môžu vzájomne krížiť a prelínať. Človek prikladá väčšiu hodnotu skutočnostiam, ktoré vlastnostiam jeho osobnosti najlepšie zodpovedajú, vyhovujú, sú s nimi v súlade. Vnútoraná hodnotová orientácia človeka rozhodujúcou mierou koreluje s jeho duševným zdravím. Väčšia diferencovanosť a variabilnosť hodnotovej orientácie ovplyvňuje vývin osobnosti pozitívnym a stabilným smerom. Zdravá hodnotová orientácia obsahuje skôr viac približne rovnako dôležitých hodnôt, než malý počet extrémnych hodnôt.

V súvislosti s analyzovanou problematikou sme uskutočnili výskum. Svoju pozornosť v tom zmysle sme sústredili na diagnostikovanie hodnotových preferencií mládeže. Na identifikáciu hodnotovej orientácie detí mládeže z ČR sme použili štandardizovaný test Jána Vonkomera (1991). Pri kvantitatívnom spracúvaní získaných výsledkov sme využili základné procedúry deskriptívnej a indukčnej štatistiky. Pri javovej analýze sme uskutočnili výpočet relatívnej a absolútnej početnosti. Pre zistenie štatisticky významného rozdielu medzi chlapcami a dievčatami v rámci jednotlivých hodnotových orientácií sme použili Mann-Whitneyov U-test. Ďalej sme uplatnili neparametrickú analýzu rozptylu pre porovnávanie troch stredných hodnôt hodnotových orientácií respondentov Kruskal-Wallisov test.

Základný súbor predstavujú deti staršieho školského veku z Česka. Pre potreby výskumu sme z neho náhodne (skupinkovým výberom) vybrali *do výberového súboru* deti 7. a 8. ročníkov (420 respondentov, 31,32%). Na základe realizovaného výskumu respondenti z Česka najčastejšie preferujú estetické hodnotové orientácie (HS 35,03). V priemere na druhé miesto umiestnili mravné hodnotové orientácie (HS 33,59). Na mieste treťom sú podľa odpovedí respondentov hodnotové orientácie vzdelávacie (HS 32,46), za nimi nasledujú hodnotové orientácie sociálne (HS 31,29) a poradie uzatvárajú ekonomické hodnotové orientácie (HS 31,16).

FIGURE 1. Preferencia hodnotových orientácií u respondentov v Česku

Dievčatá z Česka, ktoré sa zúčastnili výskumu, najčastejšie v priemere preferujú hodnoty vzdelávacie (HS 34,60). Na druhé miesto radia hodnoty ekonomické (HS 33,12), potom mravné (HS 32,68), estetické (HS 32,24) a celkové poradie hodnotových orientácií u dievčat z ČR uzatvárajú hodnoty sociálne (HS 31,08).

Čo sa týka hodnotových orientácií u chlapcov z ČR, ktorí sa zúčastnili výskumu, podľa získaných priemerov sú najviac preferované estetické hodnoty (HS 36,97). Toto zistenie bolo pre nás prekvapujúce. Tento výsledok by sme skôr očakávali u dievčat. Mravné hodnoty chlapci zaradili na druhé miesto v ich preferencii (HS 34,22). Ďalšie v poradí boli sociálne hodnoty (HS 31,44) a vzdelávacie hodnoty (HS 30,97). Prekvapujúce zistenie bolo, že ekonomické hodnoty podľa dotazníka „HO“ preferujú chlapci najmenej (HS 29,81).

U respondentov z Česka sú najviac preferované estetické hodnotové orientácie. Chlapci ich umiestnili na prvé miesto, ale dievčatá ich radili až na miesto štvrté. Zo zrealizovaného výskumu teda vyplýva, že v tomto prípade je prítomný štatistický rozdiel z hľadiska pohlavia (na hladine významnosti 0,01 v prospech chlapcov). Mravné hodnotové orientácie boli respondentmi umiestnené na druhom mieste. Aj pri týchto hodnotových orientáciách je významný štatistický rozdiel z hľadiska pohlavia (na hladine významnosti 0,01 v prospech chlapcov). Významný štatistický rozdiel sa potvrdil aj u hodnotových orientácií vzdelávacích (na hladine významnosti 0,01 v prospech dievčat) a ekonomických (na hladine významnosti 0,01 tiež v prospech dievčat).

TABLE 1: Priemerné skóre v hodnotových orientáciách vzdelávacích, estetických, mravných, ekonomických, sociálnych a porovnanie ich úrovní u detí v Česku

HODNOTOVÉ ORIENTÁCIE	PREMIER		SPOLU
	dievčatá	chlapci	
Vzdelávacie	34,60	30,97	32,46
	Mann-Whitneyov U test 5,09**		
Estetické	32,24	36,97	35,03
	Mann-Whitneyov U test 4,95 **		
Mravné	32,68	34,22	33,59
	Mann-Whitneyov U test 3,99 **		
Ekonomické	33,12	29,81	31,16
	Mann-Whitneyov U test 5,66 **		
Sociálne	31,08	31,44	31,29
	Mann-Whitneyov U test 1,65		

* testy sú významné na hladine $p < 0,05000$

** testy sú významné na hladine $p < 0,01000$

Pri analýze testovanej významnosti rozdielov medzi nameranými hodnotami hodnotových orientácií u detí v Česku sme zistili rad existujúcich štatisticky významných rozdielov. Významný štatistický rozdiel medzi nameranými hodnotami hodnotových orientácií sa nepotvrdil v troch prípadoch: medzi nameranými hodnotami u hodnôt sociálnych a vzdelávacích; sociálnych a ekonomických; mravných a estetických.

V ostatných prípadoch medzi nameranými hodnotami hodnotových orientácií bola významnosť rozdielov prítomná na hladine významnosti 0,01.

TABLE 2: Významnosť rozdielov medzi nameranými hodnotami v hodnotových orientáciách vzdelávacích, estetických, mravných, ekonomických a sociálnych u detí v Česku

HODNOTOVÉ ORIENTÁCIE	PRIEMERY	HODNOTOVÉ ORIENTÁCIE U DETÍ V ČESKU				
		vzdelávacie z-hodnota KW test	estetické z-hodnota KW test	mravné z-hodnota KW test	ekonomické z-hodnota KW test	sociálne z-hodnota KW test
Vzdelávacie	32,46	-	5,68**	3,37**	2,83**	1,16
Estetické	35,03	5,68**	-	2,31	8,51**	6,84**
Mravné	33,59	3,37**	2,31	-	6,21**	4,53**
Ekonomické	31,16	2,83**	8,51**	6,21**	-	1,67
Sociálne	31,29	1,16	6,84**	4,53**	1,67	-

KW test – Kruskal-Wallisov test

* testy sú významné na hladine $p < 0,05000$

** testy sú významné na hladine $p < 0,01000$

Pri analýze testovanej významnosti rozdielov medzi nameranými hodnotami hodnotových orientácií respondentiek z ČR sme zistili existujúce štatisticky významné rozdiely len v prípade porovnávania hodnôt vzdelávacích a sociálnych (na hladine významnosti 0,01 v prospech vzdelávacích) aj vzdelávacích a mravných (na hladine významnosti 0,05 v prospech vzdelávacích). *Vzdelávacie hodnoty* sú u respondentiek v Česku *na prvom mieste*. *Významný štatistický rozdiel* medzi nameranými hodnotami hodnotových orientácií sa v ostatných prípadoch *nepotvrdil*.

TABLE 2: Významnosť rozdielov medzi nameranými hodnotami v hodnotových orientáciách vzdelávacích, estetických, mravných, ekonomických a sociálnych u dievčat v Česku

HODNOTOVÉ ORIENTÁCIE	PRIEMERY	HODNOTOVÉ ORIENTÁCIE U DIEVČAT V ČESKU				
		vzdelávacie z-hodnota KW test	estetické z-hodnota KW test	mravné z-hodnota KW test	ekonomické z-hodnota KW test	sociálne z-hodnota KW test
Vzdelávacie	34,60	-	2,61	3,03*	2,14	4,75**
Estetické	32,24	2,61	-	0,41	0,47	2,14
Mravné	32,68	3,03*	0,41	-	0,88	1,72
Ekonomické	33,12	2,14	0,47	0,88	-	2,61
Sociálne	31,08	4,75**	2,14	1,72	2,61	-

KW test – Kruskal-Wallisov test

* testy sú významné na hladine $p < 0,05000$

** testy sú významné na hladine $p < 0,01000$

Pri porovnávaní významnosti rozdielov u respondentov (chlapcov) sa *významný štatistický rozdiel nepotvrdil* medzi nameranými hodnotami hodnotových orientácií estetických a mravných, vzdelávacích a ekonomických, vzdelávacích a sociálnych.

V ostatných prípadoch sa významnosť rozdielov medzi nameranými hodnotami hodnotových orientácií potvrdila na hladine významnosti 0,01. U respondentov (chlapcov) dominujú estetické hodnoty. Rozdiely v zistených hodnotách hodnotových orientácií vzdelávacej a mravnej k hodnotovej orientácii estetickej je teda v jej prospech (na hladine významnosti 0,01). Štatisticky významný rozdiel je i v prípade porovnávania údajov poukazujúcich na úroveň mravných a ekonomických hodnôt, mravných a sociálnych hodnôt, ekonomických a sociálnych hodnôt.

Cieľom výskumu bolo diagnostikovanie hodnotových preferencií mládeže v ČR. Z výskumného materiálu vyplynulo, že títo respondenti preferujú vo svojom hodnotovom systéme sociálne hodnoty. Druhé najpreferovanejšie boli estetické hodnoty. Za nimi v poradí boli umiestnené mravné hodnoty a vzdelávacie hodnoty. Poradie preferencie hodnôt u respondentov uzatvárajú ekonomické hodnoty. Respondentky na prvom mieste vo svojej hodnotovej orientácii podľa dotazníka "HO" majú vzdelávacie hodnoty. Na druhom mieste sú u nich hodnoty sociálne. Za nimi ďalšie v poradí sú hodnoty mravné, ekonomické a estetické.

Cieľovosť a stabilita hodnotovej orientácie predstavuje zároveň stabilitu samotnej osobnosti. Od poznania procesu vývinu a špecifika účinku h. o. tvoriacich podstatnú časť osobnostnej charakteristiky závisí určenie jej smerovania v budúcnosti a schopnosť upevniť si aktívnu sociálnu pozíciu. Hoci mnohí autori uvádzajú, že východiskom vzniku hodnotových orientácií sú potreby, v prevažnej miere možno h. o. považovať za výsledok procesu socializácie. V jej dôsledku vzniká u človeka jeho základná hodnotová orientácia, ktorá v mnohom závisí od kvality vonkajších, exogénnych činiteľov, predovšetkým však od výchovných pôsobení. Ak človeka posudzujeme ako sociálnu bytosť, ktorá je determinovaná určitým sociálno-kultúrnym systémom, potom v rozličných kultúrnych spoločnostiach sa možno stretnúť s výskytom rozličných hodnotových orientácií. Vlastný hodnotový systém predstavuje u človeka hierarchické usporiadanie, štruktúru uznávaných a želaných hodnôt (Sláviková, 2012).

Často v tejto súvislosti hovoríme aj o hierarchii hodnôt. Ako sme už uviedli, hodnotovou orientáciou sa rozumie zameranie osobnosti na určité hodnoty materiálnej a duchovnej kultúry spoločnosti. Hodnotové orientácie sú najdôležitejšou súčasťou štruktúry osobnosti, predstavujúcu určitú os vedomia, s ktorou úzko súvisia myšlienky a city človeka, a z hľadiska ktorej sa rozhodujú mnohé životné otázky. Systém hodnotových orientácií človeka predstavuje najvyššiu úroveň dispozičnej hierarchie, regulujúcej správanie človeka. Je pravdepodobné, že ak poznáme hodnotový systém toho ktorého človeka, získavame nielen obraz o jeho osobnosti, ale na jeho základe vieme do vysokej miery prognózovať aj jeho správanie.

LITERATURA

- Hamarová, J., Holkovič, L. 1987. *Rodina – Spoločnosť – Výchova*. Bratislava: Veda, 1987.
- Hudeček, J. 1986. *Hodnotové orientácie v motivačnej sfére osobnosti*. 1. vyd. Praha: SPN.
- Krajčová, N., Pasternáková, L. 2009. *Štýly výchovy v rodine v kontexte s hodnotovou orientáciou detí*. Prešov : Vydavateľstvo PU.

- Sláviková, G. 2012. Špecifiká šikanovania spojené s jeho vznikom. Roczniki Teologiczno-Pastoralne. Wydawnictwo BW Tarnów, 2012.
- Velehradský, A. 1978. *Hodnocení a hodnoty v činnosti člověka*. Praha: Svoboda, 1978.
- Vonkomer, J. 1991. *Dotazník na zisťovanie hodnotových orientácií, postojov k hodnotám a motivácie výkonu*. T-252. Príručka. Bratislava: Psychodiagnostika, 1991.

Я.М. Бабосаў (E.M. Babosov)

Katedra pedagogiky FHPV
Prešovská univerzita v Prešove,
Prešov, Slovakia
E-mail: lpaster@unipo.sk

Асаблівасці сучаснага міжкультурнага дыялогу / *The features of modern intercultural dialogue*

Abstract

It is noted that in the context of globalization of the modern world the dialogue between different cultures is an essential requirement of the XXI century. Social barriers that impede the development of intercultural dialogue, which can not be carried out subject to the socio-cultural identity of various ethnic groups, nations and countries, are characterized. The modern paradigm of intercultural dialogue is based on the recognition of the increasing role of national culture and open, trusting, friendly interchange of cultural values in a multicultural society.

Key words: youth, value, value orientation

Вялікае мноства своеасаблівасцяў культур складае дыхоўны падмурак сучаснай цывілізацыі, што становіцца асабліва прыкметным у эпоху глабалізацыі. Але ў той жа час вялікая розніца культурнай своеасаблівасці розных народаў з'яўляецца, іншым разам, прычынай сацыяльных крызісаў і канфліктаў. Таму дыялог паміж культурамі становіцца адным з найважных патрабаванняў XXI стагоддзя.

Ва ўмовах усё больш значнага паглыблення шматгранных працэсаў глабалізацыі і нарастаючага ўздзеяння яе на паўсядзённае жыццё нашых сучаснікаў вельмі аткуальнае значэнне набывае гарманічнае суіснаванне шматлікіх сучасных культур. Істотную роль у гэтых умовах адыгрывае падтрыманне раўнавагі паміж традыцыйна-этнічнымі і сучаснымі плынямі культурнага авалодання сусветам в умовах фарміравання адзінай сусветнай інфармацыйна-камунікацыйнай прасторы. Найважнае значэнне пачынае набываць глабалізацыя з “чалавечым тварам”, якая арыентуецца на стварэнне шматполюснай садружнасці краін, народаў, культур, якія аб'ядноўваюцца на аснове гуманітарных каштоўнасцяў.

Глабалізацыя пераўтварае нашу планету ў ажыўленае суіснаванне разнастай-

ных культур і цывілізацый. На гэтым скрыжаванні неабходна прытрымлівацца грунтоўных правілаў бяспекі. Але гэта – своеасаблівая бяспека. Ейным асноўным аб'ектам, які патрабуе гуманітарнай абароны, з'яўляецца культура ў мностве сваіх абліччаў. Пры гэтым патрэбна мець на ўвазе глыбінную сутнасць культуры, уласцівыя ёй асаблівасці.

Гэтыя асаблівасці абумоўлены тым бяспрэчным фактам, што сярод розных сацыяльных сістэм самай традыцыйнай і ў то ж час самай наватарскай з'яўляецца сістэма культуры. Гэта своеасаблівасць абумоўлена менавіта спецыфікай культуры, якая, па вельмі дакладнай заўвазе выдатнага французскага пісьменніка, драматурга і філосафа Жана Поля Сартра, з'яўляецца крытычным люстэркам, створаным чалавекам для таго, каб, угледзеўшыся ў яго, убачыць свой твар. Узіраючыся ў гэта дзіўнае люстэрка, чалавек жадае заўсёды заставацца самім сабой, гэта значыць, несці ў сабе сваю ўласную традыцыю, але кожны раз ён жадае ў гэтым люстэрку ўбачыць і нешта новае – жэст, прычоску, адзенне, уважлівы ці кплівы погляд, сацыякультурнае ўздзеянне моды і музыкі.

Уважлівае ўзіранне ў люстэрка культуры, якое можа стаць і павелічальнай лінзай, і памяншальным шклом, непарыўна злучана з тым, што чалавек жыве і дзейнічае і як індывід, і як сацыяльная супольнасць (сямейная, прафесійная, тэрытарыяльная, этнічная і да т.п.), і як усё чалавечае грамадства (род людскі) не ў чыста натуральным, прыродай дадзеным навакольным асяроддзі, а ў асяроддзі, ператвораным чалавечай жа працай і культурай. Таму культура як спецыфічна чалавечая дзейнасць і як шматгранная сістэма духоўных і матэрыяльных каштоўнасцяў, нормаў, ідэалаў, узораў паводзін залучана ў шматгранны працэс структуравання і развіцця грамадства, фармавання і духоўнага ўзвышэння асобы.

Культура, перш за ўсё праз мову, сістэму каштоўнасцяў, нормаў, ідэалаў, значэнняў і знакаў задае чалавеку пэўны спосаб бачання і пазнавання свету, стварэння пэўных формаў жыццядзейнасці ў ім. Таму шматлікія адрозненні паміж краінамі, народамі, сацыяльнымі групамі, якія нярэдка кідаюцца ў вочы, зводзяцца галоўным чынам да істотнага разыходжання ў сістэме культурных значэнняў, якія ўвасабляюцца ў мове, што функцыянуе ў дадзенай краіне ці сацыяльнай супольнасці (этнічнай, тэрытарыяльнай і інш.), звычаях, абрадах, традыцыях, асаблівасцях ладу жыцця і побыту людзей, арганізацыі іх вольнага часу.

Сацыядынаміка культуры народа разгортвае сваю шматстатнасць не толькі ў межах краіны яго пражывання, але непазбежна ўключана ў сусветны культурны кантэкст. Асабліва выразна гэта выяўляецца ў канцы ХХ – пачатку ХХІ стагоддзяў, калі ажыццяўляецца глабалізацыя сучаснага свету. У гэтым шматгранным глабальным працэсе эканамічныя, палітычныя, фінансавыя, ваенныя кампаненты не толькі суіснуюць, але і шматстайна ўзаемаперакрыжоўваюцца з кампанентамі сацыяльна-культурнымі. Адною з найболей рэльефных праяў такой шматграннасці становіцца глабальная

пераарыентацыя культуры, у якой усё часцей ужываюцца паняцці «сусветная культура», «глабальная культура», «трансфармацыйныя культурныя патокі», «электронная культура», «*міжкультурны дыялог*».

Штодзённы, штогадзінны ўплыў, што аказваецца на чалавека электроннымі сродкамі масавай інфармацыі, прыводзіць да ўсё шырэйшага распаўсюду праслаўтаі «глабальнай спажывецкай культуры», крытэрам поспеху якой становяцца не духоўныя каштоўнасці, а вялікія касавыя зборы і прыбыткі. У выніку ў светаўспрыманні абывацеля ўзнікае сіндром лёгкасці - лёгкасці ў атрыманні задавальнення, у змене прыхільнасці да таго ці іншага куміра, у змене светапогляднай пазіцыі і маральных адзнак. «Электронная культура» - гэта масавая культура віртуальнай прасторы, уключаючыся ў якую, чалавек трапляе ў калейдаскапічна зменлівы гульнявы свет, на ярка расквечаным фоне якога маральныя арыенціры пачынаюць шматлікімі ўспрымацца як састарэлыя, другасныя. У адрозненне ад класічнай «электронная культура» арыентавана не на чалавека, прывязанага да пэўнага саслоўя, краіны пражывання, мовы ці нацыі, але адрасуецца чалавеку, які можа знаходзіцца ў любым месцы, прыналежаць да любой нацыі ці сацыяльнага пласту, да любой рэлігіі ці сацыякультурнай групы, гаворыць на любой мове. У такой сітуацыі нароўні з рэальнымі нацыянальнымі, палітычнымі, тэрытарыяльнымі, прафесійнымі і іншымі супольнасцямі складаюцца віртуальныя супольнасці, у якіх людзі злучаны адзін з адным пасродкам Інтэрнэт-паведамленняў. З прычыны гэтага фармуецца здольнасць чалавека існаваць і дзейнічаць у розных культурах, г.зн. своеасаблівы *транскультуралізм*.

Зразумела, што «электронная культура» адкрывае новыя, шырэйшыя гарызонты для творчасці і распаўсюду культурных каштоўнасцяў. Але яна ж нясе з сабой і пэўную небяспеку, ствараючы сітуацыю, калі чалавек, паглыбляючыся ў віртуальную рэальнасць, адрываецца ад рэальнай рэчаіснасці, ад сваіх нацыянальных каранёў, становіцца ўсяедным спажывцом культурных ці *псеўдакультурных* інавацый. Таму ў сучасных умовах новыя грані актуальнасці набывае не новая праблема сацыякультурнай ідэнтыфікацыі розных этнасаў, нацый, краін, асобных індывідаў і іх груп. Узмацненне міжнароднай культурнай інтэграцыі пад уплывам глабалізацыйных працэсаў не можа працякаць і інтэрпрэтавацца па-за лакалізаваным іх нацыянальным кантэкстам. Каб захаваць сваю сацыякультурную ідэнтычнасць, чалавек не павінен выйсці із храма нацыянальнай культуры. Таму нельга дапусціць, каб сусветны рух «электроннай культуры» разбурыў гэты храм.

Пад бесперастанным уздзеяннем СМІ, перш за ўсё, «глабальнага павуціння» (Інтэрнэту), узнікае адпаведная электронная культура, якая ў адрозненне ад класічнай культуры, арыентавана не на чалавека, прывязанага да пэўнага саслоўя ці месца жыхарства, мовы ці нацыі, але адрасуецца любому чалавеку, які можа знаходзіцца ў любым месцы, прыналежаць да любой нацыі ці сацыяльнага пласту, да любой рэлігіі ці сацыякультурнай групы, гаворыць на любой мове. Такая сацыякультурная сітуацыя знаходзіцца ў згодзе з новымі асаблівасцямі размежавання і ўзаемадзеяння розных сацыяльных супольна-

сцяў. Нароўні з нацыянальнымі супольнасцямі ў сучасным *глобалізаваным* свеце суіснуюць адна з адной супольнасці тэрытарыяльныя, рэлігійныя, сацыякультурныя, *гэтэра-* і *гомасексуальна* арыентаваныя, рознаўзроставыя (напр., *цінэйджары* ці ветэраны Другой сусветнай вайны) і інш. Акрамя таго, цяпер узаемадзейнічаюць адна з адной віртуальныя супольнасці, у якіх людзі злучаны адзін з адным пасродкам інтэрнэт-паведамленняў. У выніку фармуецца здольнасць чалавека існаваць і дзейнічаць у розных культурах. Віртуальнасць ёсць шматстайная і шматаблічная. У сваёй шматмернасці яна не супрацьстаіць сапраўднай рэальнасці, а значна пашырае яе прастору, робіць яе больш шматпланавай. Яна пашырае творчыя магчымасці чалавека, рассоўвае межы яго фантазіі, але яна ж здольная адарваць яго ад лакальных меж яго існавання, ад каранёў нацыянальнай культуры.

Масавая культура першапачаткова, у сілу сваёй спецыфікі, імкнецца да глабалізацыі. Яна роднасная зыходным пазіцыям тэарэтыкаў і прыхільнікаў электроннай версіі глабалізму, паколькі яна ствараецца і распаўсюджваецца ў разліку на спажыванне на камерцыйнай аснове шырокімі масамі людзей незалежна ад іх сацыяльнага статусу, пола, узросту, нацыянальнасці, сацыякультурных пераваг. У сілу гэтых сваіх асаблівасцяў масавая культура імкнецца да максімальнага пашырэння сферы свайго распаўсюду, аж да сусветных, глабальных маштабаў. Добра вядомая глыбокая, прынцыповая, эстэтычна вывераная крытыка масавага грамадства і спараджальнай ім масавай культуры знакамітым іспанскім філосафам і эсэістам *Х. Артэгай-і-Гасэтам*. У сваёй працы «Паўстанне мас» ён папярэджаў пра небяспеку бяздумнага ўварвання «натоўпу» ў вытанчаныя сферы культуры, у літаратуру, музыку і іншыя формы эстэтычнага засваення рэчаіснасці. Гэта крытычная лінія ў адносінах да масавай культуры знайшла далейшыя працяг і канкрэтызацыю ў наступных працах *К. Райтмілса*, *У. Бэц'яміна*, *Т. Адорна*, *М. Хоркхаймера* і шматлікіх іншых філосафаў.

Крытычныя стрэлы, якія выпускаюцца ў адрас масавай культуры, распаўсюджваюцца, як правіла, у інтэлектуальным асяроддзі, пераважна ў кругах эстэтычна развітых пластоў насельніцтва, а спажываюцца яе прадукцыі з'яўляюцца значна шырэйшыя масы, у тым ліку, як гэта не парадаксальна, і прадстаўнікі інтэлектуальнай эліты. У сілу сваёй *спрошчаннасці*, накіраванасці да звычайных чалавечых пачуццяў, да трывіяльных жыццёвых сітуацый масавая культура атрымлівае ўсё шырэйшы распаўсюд у сучасным свеце. Першапачаткова ўласцівая ёй экспансіянісцкая накіраванасць атрымлівае найболей шырокія магчымасці для свайго рэальнага ўвасаблення са з'яўленнем электронных масавых камунікацый, дзе вырашальную ролю граюць спадарожнікавае тэлебачанне і інтэрнэт.

Вельмі важная асаблівасць сацыякультурнага развіцця сучаснай сусветнай чалавечай супольнасці складаецца ў тым, што глабалізацыя, што ўзмацняецца, насуперак яе самым актыўным прыхільнікам і збіральнікам яе пладоў, не вядзе да знікнення нацыянальных інтарэсаў ні ў эканоміцы, ні ў палітыцы, ні тым больш, у культуры. Глобальна ўзаемазлучаны свет зусім не з'яўляецца

безнацыянальным, а шырока распаўсюджваная ў ім стандарты *вэстэрнізаванай*, пераважна амерыканізаванай, культуры не ў стане стаць эталонам адзінай, пашытай па адным узору «сусветнай культуры»¹.

Духоўную аснову багацця чалавечай цывілізацыі, у тым ліку і асабліва ва ўмовах глыбеючай глабалізацыі сучаснага свету, складае шматстатнасць культур. У той жа час адрозненні ў культурнай самабытнасці народаў і краін нярэдка становяцца чыннікам канфліктаў. Таму дыялог паміж культурамі ператвараецца ў адно з найважных патрабаванняў XXI стагоддзя. Любая культура - гэта агульная духоўная надбудова і разам з тым дабратворная глеба для станаўлення пэўнага жыццёвага свету, у якім фармуецца чалавечая рэчаіснасць кожнай асобы, кожнага народа. Такім чынам, абсалютнай і самадастатковай сусветнай культуры, адлучанай ад самабытных нацыянальных культур, не будзе ніколі, а будзе існаваць запатрабаванне, што абвастраецца, ў большай адкрытасці кожнага чалавека, кожнай краіны, чалавечтва ў цэлым у адносінах да розных культур.

Разгортванне *міжкультурнага* дыялогу можа дапамагчы асобнаму чалавеку выйсці за рамкі сваёй нацыянальнай культуры, не пачуваць сябе чужым у новых культурных умовах і знайсці новую самаацэнку і *самаарыентацыю* ва ўзаемадзеяннях з іншымі культурнымі супольнасцямі. Варта ўлічваць, што шырока распаўсюджваная ў працэсах глабалізацыі камерцыйна выкарыстоўваная спажывецкая культура, якая прыводзіць да праслававання «грамадства спажывання», распаўсюджваецца бесперашкодна з вялікай хуткасцю. Гэты працэс выклікае ў шматлікіх нацый запатрабаванне ў культурным самасцвярджэнні і імкненне захаваць і аднаўляць уласныя культурныя каштоўнасці. Таму сур'ёзныя даследчыкі выказваюць сумнеў, што эканамічная і спажывецкая глабалізацыя аўтаматычна выклікае глабалізацыю культурную. Нават шырока вядомы аўтар нашумелай кнігі «Сутыкненне цывілізацый», гарвардскі прафесар *Самуэль Ханцінгтан*, які ўзвясціў непрымірымае супрацьстаянне культур, тым не менш прызнае, што глабалізацыя «прыводзіць да адраджэння незаходніх культур ва ўсім свеце»². А іншы аўтарытэтны амерыканскі сацыёлаг *Джон Нэйсбіт* сцвярджае: «глабалізацыя эканомікі будзе суправаджацца рэнесансам у моўным і культурным самасцвярджэнні», у выніку чаго «шведы стануць больш швецкімі, кітайцы - больш кітайскімі, а французы - больш французскімі»³.

Названыя асаблівасці сучаснага сусветнага культурнага развіцця істотна актуалізуюць неабходнасць шматстайнага дыялогу культур і распрацоўкі сучаснай парадыгмы такога дыялогу. Гэта парадыгма пабудоўваецца на падставе разумення таго, што новыя тэхналагічныя інавацыі напачатку XXI стагоддзя прывялі да з'яўлення велічэзнай лічбы каналаў сувязі, якія лёгка і нястрымна перасякаюць геаграфічныя і нацыянальныя межы, пераадоляюць моўныя бар'еры. З прычыны гэтага нарастаючыя ў сваіх маштабах

1 Бабосов Е.М. *Включенность человека в систему культуры* // Человек в социальных системах / Е.М. Бабосов. Минск, 2013 г.

2 Хантингтон С. *Столкновение цивилизаций*. М 2003. с. 130.

3 Нейсбит Дж. *Мегатренды*. М. 2003. С. 114.

працэсы *міксацыі* і *гібрыдызацыі* культурных і *этнанацыянальных тое-насцяў*, узрастанне іх варыятыўнасці становяцца неад'емнымі *атрыбутамі* сучаснай сацыякультурнай панарамы чалавецтва. Сёння ўжо нікога не здзівіць той факт, што можна быць беларусам і пражываць за межамі Беларусі ці палякам, які ніколі не быў у Польшчы.

Зыходнай падставай сучаснай парадэгмы *міжкультурнага* дыялогу з'яўляецца прызнанне неабходнасці адкрытага, ветлівага і даверлівага абмену меркаваннямі паміж людзьмі, сацыяльнымі супольнасцямі, народамі і краінамі з розным культурным, рэлігійным і моўным мінулым і рознымі тэндэнцыямі сучаснага сацыякультурнага развіцця. На гэтым падмурку грунтуецца разуменне таго, што *міжкультурны* дыялогу спрыяе не толькі культурнай, але і сацыяльнай, эканамічнай і палітычнай інтэграцыі і згуртаванню сучасных *шматкультурных* грамадстваў.

Асноўныя прынцыпы сучаснага *міжкультурнага* дыялогу выяўляюцца ў наступным:

1. свабода выбару культурных каштоўнасцяў, стыляў, формаў і відаў культуры;
2. свабода самавыяўлення, самасцвярджэння і самаідэнтыфікацыі асобы ва ўмовах культурнай шматстатнасці;
3. здзяйсненне роўнасці розных тыпаў, відаў, формаў культуры і спосабаў іх распаўсюду;
4. фармаванне ў розных сацыяльна-дэмаграфічных групах, перш за ўсё, у моладзевым асяроддзі, талерантнасці, г.зн. паважлівага, добразычлівага стаўлення да чалавека іншай культуры, нацыянальнасці, веравызнання, мовы ці расы;
5. пераадоленне рознага роду забабонаў у стаўленні да іншых культур, а тым больш асімілятарскіх імкненняў, якія прыводзяць да прыніжэння мовы культуры і нацыянальнай самасвядомасці тых ці іншых народаў.

Названыя прынцыпы *міжкультурнага* дыялогу блізкія і зразумелыя большасці грамадзян Беларусі, падзяляюцца і ўвасабляюцца ў творчасці яе майстроў культуры. Яны ў сутнасці сваёй не проста адпавядаюць, але практычна супадаюць з некаторымі важнымі характарыстыкамі беларускага нацыянальнага менталітэту. На працягу шматлікіх стагоддзяў у беларусаў у іх асобнай і групавой ідэнтычнасці вельмі моцна былі развітыя такія душэўныя якасці, як «*добрасумленнасць*», «*добрэчылінасць*», «*памяркоўнасць*», *талерантнасць* – адносіны ды *людзей* іншай нацыянальнасці, культуры, мовы, ладу *жыцця* як роўнагоднага, роўна*вартаснага* суразмоўцы.

У менталітэце беларускага народа склалася і ўвасабляецца ў жыццё прызнанне не *роўнаадлегласці*, а роўнай набліжанасці да народаў, культур і моў народаў, якія жывуць на Захадзе і ўсходзе. Хто не ведае, што на беларускай зямлі нарадзіліся выбітныя дзеячы польскай нацыянальнай культуры Адам Міцкевіч, Станіслаў Манюшка, Міхась Агінскі, *Эльжбета Ажэшка*. Мена-

віта тут пачынаўся творчы шлях сусветна вядомых выбітных мастакоў-абстракцыяністаў Казіміра Малевіча, Васіля Кандзінскага, Марка Шагала. А хіба можна забыцца, што род геніяльнага рускага пісьменніка Фёдара Дастаеўскага паходзіць з беларускай зямлі. Такія прыклады сведчаць, што сама аўра духоўнага жыцця беларускага народа спрыяльная для развіцця *міжкультурнага* дыялогу, *што ўзбагачаецца* найноўшымі дасягненнямі навукова-тэхнічнага прагрэсу і шматколернай, шматнацыянальнай сусветнай культурай.

Нажаль, станаўленне *міжкультурнага* дыялогу не заўсёды адбываецца гладка і без калізій. Падчас свайго развіцця ён, часам, напіхваецца на розныя сацыяльныя бар'еры. Яны могуць быць у розных краінах рознымі і выяўляюцца па-рознаму.

Але найбольш распаўсюджаныя з іх такія:

1. Складанасці *міжкультурных* зносін на некалькіх мовах;
2. Дыскрымінацыя ў дачыненні да мовы, рэлігіі, нацыянальнасці некаторых народаў;
3. Праява ксенафобіі, г.зн. непрымання, нецярылівасці, нянавісці да носбітаў не сваёй, чужой культуры, нацыянальнасці, канфесійнай прыналежнасці.

Такога роду сацыяльныя бар'еры здольныя спараджаць варожы клімат для індывідуальнай і калектыўнай свабоды асобы і сацыяльных груп у сферы сацыякультурнага развіцця і ўсталявання *міжкультурнага* дыялогу. Таму ў сваёй паўсядзённай дзейнасці навуковыя і адукацыйныя ўстановы, творчыя саюзы, розныя грамадскія арганізацыі і рухі павінны імкнуцца да пераадолення такіх бар'ераў, да ўмацавання і развіцця спрыяльнага для духоўнага ўзвышэння чалавека, добразычлівага і ўзаемавыгаднага *міжкультурнага* дыялогу. Толькі мэтанакіраваная і актыўная праца на ніве развіцця нацыянальных культур, павышэння іх ролі ў развіцці сусветнай культуры дае нам шанс для рэальнага і духоўна змястоўнага ўкладу ў сучасны сусветны міжкультурны дыялог.

Ewa Danuta Białek

Instytut Psychosyntezy, Warszawa
instytut@psychosynteza.pl

Jakość nauczania a odpowiedzialność za stan świata / *Quality of education as responsibility for state of the world*

Abstract

The article discusses the essence of the quality of teaching as the transmission of himself as a man: who he is, what he represents and where he is going. Through the synthetic approach to the theory of modern science and practice of life, it allows you to understand the interdependence of human self-image of the world and the quality of communication in teaching. By setting the centrifugal self-knowledge as the basis for this communication, we are able to not only get back to the essence of things – to understand a man, but also change the quality of education and human interaction with the world.

Key words: the essence of teaching, teaching as communication, individual experience, the order of things, sustainable human development, spiritual human identity

*Jeśli potrzebujemy stale więcej edukacji, aby nas ochronić,
powinna to być edukacja innego rodzaju: edukacja,
która prowadzi nas w głąb istoty rzeczy.*

E.F. Schumacher

WPROWADZENIE

Zyjemy w złożonym świecie, pełnym różnorodności zjawisk, obiektów i żywych organizmów. Będąc częścią tej złożoności, jesteśmy w niej nie tylko zanurzeni, ale także mamy wpływ (nie zawsze to sobie uświadamiając) na jakość tego, co wydarza się wokół nas, poprzez nasze emocje, sposób myślenia i działania. Jako ludzie, mamy jednak stawać się odpowiedzialnymi za jakość tego, co wnosimy do tej całości poprzez swoją obecność. Mamy bowiem wpływ na wszystko i wszystkich wokół i od naszego wkładu zależy to także, co do nas wraca.

Nie sposób w krótkim artykule poruszyć wielości zagadnień, które dotyczą wyżej wspomnianej tematyki. Wiąże się z tym także nauczanie wszelkich przedmiotów, a szczególnie filozofii, gdyż ona była uważana dawniej za królową nauk, a więc fundament, na którym opiera się każda nauka. Uprawiając ją, jest to jak upra-

wianie ogrodu, włożenie całego siebie w to, co robię, co i jak przekazuję, dzieląc się sobą, swymi przemyśleniami, refleksjami z tego, co wniosła w moje życie i jak oddziałuje to na innych. Ponieważ najbliższa mi była przez lata zawodowego życia medycyna, a obecnie także psychologia i jakość zdrowia i życia człowieka, skoncentruję się w swym artykule na kilku aspektach, które są istotne dla mnie w nauczaniu – jakimkolwiek nauczaniu.

JAK UCZYĆ?

To wyjątkowo ważne zagadnienie stawia się często na różnego rodzaju konferencjach pedagogicznych. To pytanie konfrontuje nas przed innymi istotnymi pytaniami, które musimy sobie postawić, *zanim* odpowiemy na nie: *jak uczyć?* Jest to wyjątkowo osobiste zapytanie do każdego z nas, jako nauczyciela – nauczającego, w tym na poziomie akademickim.

Kilkadziesiąt lat temu E.F. Schumacher, autor znanej na cały świat książki *Małe jest piękne*, (Schumacher 1973) zauważył, że musimy najpierw wrócić do *istoty rzeczy*. Tego rodzaju i podobne sformułowania spotykamy w filozofii na przestrzeni dziejów wielokrotnie. Nie jestem filozofem, interesuje mnie jednak człowiek i jego istota, choć wyszłam z medycyny, której dedykowałam omalże 25 lat swej pracy naukowej. Dlatego skupię się na tym, co mnie doprowadziło do filozoficznych i etycznych rozważań, w tym do odpowiedzi na postawione tutaj pytanie - w znacznie szerszym kontekście.

Człowiek – istota nieznaną, szczególnie przez niego samego. Znana w nauce w jego częściach, narządach, organach, układach, metabolizmie komórkowym. Ale co jest jego istotą? To pytanie wraca do *istoty rzeczy*.

Jak poznać człowieka? Już w starożytności powstała odpowiedź: „poznaj samego siebie” Na przestrzeni dziejów z istoty nieznaną powoli zaczynamy stawać się istotą *do* poznania – ponieważ odpowiedź na pytanie *jak uczyć?* leży *we mnie*, mówi o mnie, o *mojej istocie*, o tym *kim jestem?* skąd przychodzę, co mną kieruje (intencje, przekonania, wierzenia, jakość myślenia, zachowań – *jakość* mego Człowieczeństwa). Jak widać cały czas wracam do *istoty rzeczy*.

Ja – to świadomość, ja to umysł, emocje i uczucia, także wyobrażenia, ale i coś więcej. To wszystko jest istotne w nauczaniu. To wszystko jest istotne w *moim* obrazie świata, jaki reprezentuję – każdy z nas. To jest także o mojej (każdego) przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, czyli tym, co mnie ukształtowało – o *moim doświadczeniu*, a więc *jak* nauczam?

Jako nauczyciele, ale i naukowcy, w tym dziejącym się obecnie okresie transformacji, potrzebujemy stać się nie tyle przekąźnikami wiedzy, ale przeżyć, emocji, uczuć, całego przeogromnego bogactwa w sobie, poprzez różne środki wyrazu. Mamy być „żywymi modelami” jak to działa poprzez siebie, a jednocześnie stać się rejestratorami, drogowskazami i przewodnikami do tej wewnętrznej wiedzy i animatorami ewolucji, wychodzącej od nas samych.

NAUKA A FUNKCJONOWANIE CZŁOWIEKA

Wiek XX był wyjątkowym okresem dla rozwoju licznych nauk, szczególnie technicznych, takich chociażby jak fizyka i mechanika kwantowa. Wielu badaczy otrzymało w tych dziedzinach nagrody Nobla. Odkrycia w tych specjalnościach dają się łatwo przekładać na interpretację stanu świata jak i kondycji ludzkiego życia i indywidualnego jego funkcjonowania. Prekursorzy nowej nauki i edukacji na początku XXI wieku mają intuicyjną potrzebę poszukiwania i stworzenia naturalnego pomostu między codziennym życiem i światem fizyki kwantowej, tworząc *zręby nauki o świadomości* i podnoszenia jakości życia w skali globalnej. To głębokie spojrzenie na naturę i rolę świadomości prowadzi do filozoficznego zrozumienia codzienności i bardziej pełnego obrazu Wszechświata, którego człowiek jest integralną częścią. Dzięki nim, dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju zarówno środowiska jak i człowieka, staje się jasne i oczywiste, że wpływ stanu umysłu i spokoju serca zaczyna być zasadniczym tematem poszukiwań i kluczowym polem nie tylko ekologicznych działań, ale edukacyjnych dokonań. Dla tych ostatnich wiele inspiracji wniosły badania nad inteligencją emocjonalną i duchową takich autorów jak D. Goleman, D. (Goleman 1997) Wilber K., (Wilber 1977, 2000), Zohar (Zohar 1990, 2000), D. Hay (Hay 1998, 2000, 2008) oraz liczne prace E. Laszlo (Laszlo 1987) czy Institute of HeartMath.

Od kilkunastu już lat, szczególnie pod koniec lat 90-tych XX w. spotyka się w literaturze stwierdzenia, że wiek XXI ma się stać duchową epoką w życiu ludzkości. Bazują one na przekonaniach, będących odpowiedzią na wyzwania i okoliczności obecnego życia, poszukiwania szerszego celu, znaczenia i porządku. Ciągące się od ponad 50 lat tendencje ukazujące kierunek indywidualnego rozwoju ludzkiego potencjału zaczynają nabierać szerszego wymiaru – grupowego i społeczności (tworzenia wspólnoty), zorientowanych na cele zbiorowe (całej rodziny ludzkiej) i ochronę środowiska dla wspierania Życia jako całości i jego jakości.

Jako nauczyciele i naukowcy mamy stać się kreatorami oryginalnego modelu kształcenia, integrującego wszelkie aspekty życia w jedną spójną i harmonijną całość, a jednocześnie powiązania z najnowszymi odkryciami nauki, szczególnie fizyki kwantowej, tłumaczącej świat jako energię. Będzie to przełożeniem ogromnej wiedzy i odkryć z tej dziedziny na przestrzeni XX wieku, potwierdzającej zresztą przesłania mistyków różnych religii i epok, na pojedynczego człowieka, uczenia o sobie, dla wydobywania z niego całego potencjału drzemącego w jego duchowej naturze. Pomoże to odkopać („educare”) w nim więzy wspólnoty i transpersonalne wartości, ukryte w głębi jego człowieczeństwa i przywrócić duchową istotę człowieka w edukacji, powiązanej z „duszą świata” (*anima mundi*) dla jego ochrony i wspierania zdrowia i życia siebie, rodziny, społeczeństw i Świata.

OBSERWACJA WZAJEMNYCH POWIĄZAŃ I TEGO KONSEKWENCJE

Jak wspomniałam wyżej, żyjemy w świecie połączeń w skali globalnej poprzez społeczne media - Internet, przepływ informacji, ale i emocji na skalę niespotykaną nigdy wcześniej, tworzącego formę pola elektromagnetycznego (morfogenetycznego) z jego napięciami i dynamiką. Jest to jak naczynie, zawierające niezliczoną

ilość wiadomości (energii), syntezę tego, co zawarte w ludzkiej świadomości. Przypomina to „kwantowe naczynie”, koncepcję „Unified Vacuum” czy „Unified Field” jako pola tworzenia Kosmosu, poprzez jednoczenie, połączenie wszystkiego ze wszystkim i drogę całego Wszechświata, opisane przez E. Laszlo (Laszlo 2012). Internet stanowi więc niejako odzwierciedlenie synergii istniejącej od poziomu pojedynczego organizmu do Kosmosu, niosąc przekazy elektromagnetyczne, kumulując informacje, a jednocześnie poszerzając się nieustannie i tworząc „psyche Wszechświata”. Jest ona następnie przenoszona na wszelkie inne pola, skorelowane z nią, zarówno ekosystemy, jak i biosferę, wyzwalając fale transmitowane do różnych przestrzeni, podobne do fal morskich, ich przyływów i odpływów i współtworząc coraz większe pole (Białek 2012). Jest to żywy system, nieustannie ewoluujący, współtworzony z indywidualnych hologramów, zawartych w większych, biosferze i noosferze – zbiorowej świadomości (nieświadomości). Niosąc więc informacje każde pole staje się ich wzorcem, jak DNA w człowieku – w DNA zbiorowym, odzwierciedleniem Życia jako całości.

Każda więc wnoszona informacja, a więc fala czy energia (jak w internecie) jest replikowana, zbierana w całość i przenoszona w przeciwnym kierunku. Jeśli jest ona pozytywna, niesie taką jakość, jest transformująca świadomość zbiorową (także indywidualną), wznosząc ją na wyższy poziom wibracji. Jeśli jest negatywna (a widać to wyraźnie w nawale negatywnych komentarzy w internecie na różnych forach) – niesie je we wspólną przestrzeń, rezonując z tym, co w innych nagromadzone do odreagowania.

Tego rodzaju „jednocząca teoria wszystkiego” niesie wyjątkowe implikacje nie tylko dla pojedynczego człowieka i jego jakości, lecz przede wszystkim dla nauki i edukacji – jakie mają być, co wносить, aby tworzone przez nie pola informacyjne (morfogenetyczne) wnosiły świadomość indywidualną i zbiorową na wyższy poziom ewolucji, tym samym polepszając „jakość świata”.

St. Grof który zastosował koncepcje holografii do zrozumienia funkcjonowania ciała, umysłu i duszy uważa, że istnieje pamięć okresu ciąży i prenatalnego doświadczenia (Groff 1993). Autor uważa, że aż do 4 tygodni po urodzeniu wspomnienie okresu płodowego, włączając zarówno wszystko to, co pochodzi od matki (myśli, uczucia, przekonania i zachowania) staje się pamięcią w dziecku. Wszystkie te podstawowe przedurodzeniowe matryce (których Groff wyróżnia cztery) mają swe biologiczne, psychologiczne i duchowe aspekty, które włączają nie tylko archetypy, opisane przez C.G. Junga, ale także pamięć, z której potem dziecko pobiera informacje, jak reagować na okoliczności w trakcie życia. Wiele z tych kodów wyłania się w trakcie procesu nazywanego re-birthing, który pozwala uwolnić dysfunkcjonalne emocjonalne i wynikające z zachowania choroby. Jest to zgodne z tym, co A. Maslow przywoływał jako „odpatologizowanie” ludzkiej psyche, otwierając wewnętrzny świat ludzkiego istnienia, duchowe centrum, określane obecnie w psychiatrii jako źródło metafizycznych chorób i ciemności, ale także mogące być źródłem zdrowia i regeneracji, kreatywności, przemiany energii wewnętrznej w energię tworzenia wartości dla innych.

Podobnego rodzaju tematów można znaleźć obecnie wiele w literaturze ogólnowiadomościowej, a świadczą one wyraźnie o tym, że żyjemy w polu informacyjnym (energetycznym) i każda nasza reakcja emocjonalna ma wpływ na to, co pojawia się w otoczeniu.

O ISTOCIE NAUCZANIA

Wróć więc do mego życiowego doświadczenia związanego z medycyną, ale także z pedagogiką zdrowia i psychologią zdrowia (a to dotyczy mnie – istoty mnie, istoty zdrowia – *jak być zdrowym?* To też jest częścią postawionego pytania będąc zdrowym – w sensie zintegrowanym.

Ale ja – to także świat, stąd również nauki o Życiu, całym otaczającym mnie *życiu*. Co to znaczy *żyć*? Co to *znaczy życie*? Co to *znaczy być*?, uczestniczyć w *życiu*? Jaka jest moja rola w *życiu*? Jakie jest moje doświadczenie? To nie są oderwane ode mnie pytania – to są *moje pytania*, na które mam sobie odpowiedzieć *zanim* podejmę się jakiegokolwiek nauczania, aby dzielić się swym doświadczeniem. To jest o *istocie nauczania*, o mojej świadomości, także o istocie świata – *czego uczyć*? Ponieważ to ma wpływ na drugiego człowieka (ucznia) i zmiany, często na *życie* w jego świadomości, gdyż jest to ingerencja w jego intymny świat, jego osobowość.

Jako nauczający - nauczyciel ingeruje w tożsamość drugiego człowieka. Etyczna postawa wychowawcy jest więc sprawą zasadniczej wagi. Dlatego musi on zadbać o swą wiarygodność w sensie człowieczeństwa, czyli o to kim jest, dokąd zmierza, jaki jest jego cel, jakie ma intencje, jakimi wartościami kieruje się w *życiu*, czy jest autentyczny wobec siebie i drugiego człowieka. Trudno bowiem mówić zarówno o autentycznym nauczaniu, jak i o nauczaniu wartości, bez wyznawania tych wartości w sobie, bez bycia żywym modelem tego, czy one istotnie grają zasadniczą rolę w jego *życiu*, czy jest przekąźnikiem tych wartości – nie w mowie, lecz w *życiu* – byciu przykładem, tego, *czego uczy*. Jako dorośli musimy zdać sobie sprawę co naprawdę znaczy to, co robimy. Do czego i kogo edukujemy, jak się mają kompetencje oceniane w testach sprawnościowych do umiejętności radzenia sobie w *życiu*, byciu dobrym człowiekiem. Uczymy dzieci różnych przedmiotów, ale musimy pamiętać, że przekładają się one na konkretne umiejętności, przydatne w wykonywanych przez nich zawodach, ale także na codzienne *życie*, na ich jakość jako Ludzi i na ich relacje z innymi i światem. Uczenie umiejętności zmienia także osobę, jej wartości oraz aktywność w bardziej głęboki i trwały sposób.

Wiele dzieci już obecnie, mając kilka czy kilkanaście lat pyta siebie – po co mi to?, to mnie nie interesuje. Musimy pamiętać, że dziecko nie jest białą kartą, a przyszło na świat z zapisanym programem (Pearce 1992).

Jaka ma być edukacja, jak przygotować dzieci i młodzież do *życia* w świecie, w którym tak wiele jest zła, którego źródłem są przecież w większości dorośli, którzy pokazali im wzorce na *życie*?

W literaturze mówi się o autorytecie nauczyciela, rozumianym często jako władza i siła. Czynności opiekuńcze sprawowane w podobny sposób gubią drugiego

człowieka (dziecko) jego istotę (kim jest, po co żyje). W wyżej wspomnianym kontekście kodeks etyki nauczycielskiej staje się niezbędnym środkiem własnego rozwoju, gdyż prowadzi do refleksji nad własnymi wartościami, intencjami, jakością nauczyciela jako człowieka, co to znaczy człowiek, jak ja – nauczyciel realizuję to we własnym życiu, jak to przekłada się na relacje z uczniami i innymi dorosłymi, jak jestem zrównoważony, gdyż każda nierównowaga prowadzi do różnego rodzaju patologii. Nieharmonijny rozwój człowieka rodzi konsekwencje moralne, co odbija się na zdrowiu indywidualnym i społecznym.

Jestem praktykiem, nie teoretykiem, pracuje z żywymi ludźmi, konkretnymi osobami, stąd posłużę się też przykładami z życia. Może to chociażby być kamień puszczony na wodę, który tworzy kręgi wokół siebie. Tłumacząc tę metaforę można powiedzieć, że tak też jest z nauczaniem – moim, każdego: daje wokół koliste kręgi, co znaczy, że *oddziałuje na zewnątrz*: to *Co mówię, o czym mówię, jak mówię, jakim jestem* – działa na tych do których mówię, kogo uczę. Mimo, że wiele jest badań na ten temat w różnych dziedzinach, używając specjalistycznego słownictwa, ja postaram się to uprościć, używając języka bardziej zrozumiałego, aby odpowiedzieć na pytanie: *jak uczyć?*

Gdy mówię moja krtań porusza się (przyłożywszy rękę można to sprawdzić). Mogę też poczuć siebie, gdy o czymś mówię, jakie wzbudza to emocje i uczucia. Z tym związany jest cały metabolizm ciała, w tym neurotransmitery, hormony, układ odpornościowy. To nie tylko to, co mówię działa – działa też to *jak* mówię, jak więc wibruję (czym!) Tym zajmuje się współczesna psychologia, mówiąc o psychoenergetyce słowa. Słowa mogą ranić, słowa mogą leczyć – to jest o jakości wypowiedzianych słów. Słowo nie jest tylko informacją. Słowo jest przede wszystkim energią, jaką niesie. I znowu przykład z życia: Gdy ktoś *w złości* zwraca się do mnie – co czuję? Co do mnie wysyła? Może mnie też zranić (o tym często nie wie), a gdy mówi z miłością? Wtedy śpiewa moje serce, a także odbiera to otoczenie. Znamy to przecież w własnego doświadczenia. Gdy ktoś (np. lekarz) przekazuje informację o chorobie – co czuje człowiek? Jak to na niego działa w danej chwili i w przyszłości? Jak to także działa na najbliższych, którzy go kochają? To jest o jakości słów, to jest o tym, co przekazują słowa, co przekazuję ja, gdy nauczam.

Czy świat zyskuje i co zyskuje, gdy ja się złączę czy nie toleruję kogoś? Co zyskuje świat, gdy zwracam się do ludzi z miłością? To jest o kamieniu puszczonym na wodę. O tych i podobnych zagadnieniach piszę w mych praktycznych poradnikach edukacji siebie (Białek 1999, 2002) . Ja nie udzielam odpowiedzi – ja stawiam pytania do refleksji, ponieważ to jest o nas, o jakości nas dla innych i środowiska: o jakości tego co dajemy innym ludziom, zwierzętom, przyrodzie, światu.

WIELE POZIOMÓW I PRZESTRZENI CZŁOWIEKA

Wspomniany wcześniej Instytut HeartMath opublikował w literaturze naukowej wiele prac, koncentrując się na rewolucyjnym odkryciu, że serce odgrywa wyjątkową rolę w funkcjonowaniu mózgu. Funkcja ta nazwana „inteligencją emocjonalną”, pochodzi od wcześniej używanego pojęcia „inteligencja serca. Odkrycie to oferuje nowe podejście do znaczenia inteligencji w ogóle, rewolucjonizując

również pojęcie słowa „miłość” – jako naszą biologiczną, naturalną właściwość. HeartMath Institute wprowadza od wielu lat proste techniki do uczenia nauczycieli i dzieci kontaktowania się z miłością, wzmacniając tym serce, układ immunologiczny, gospodarkę hormonalną, a tym samym uwalniania stresu, osobistej harmonii, pobudzenia kreatywności i procesu uczenia się jako naturalnego stanu zaspokajania ciekawości świata i poznawania siebie (Childre 1996)

Odkrycia HeartMath Institute dowodzą, że kluczem do współdziałania umysłu i serca jest wzrastająca łączność obydwu systemów, przynosząc harmonizowanie osobowości i zrównoważony rozwój osoby. Wizja, zdolność słuchania, czas reakcji, jasność umysłu, stan emocjonalny i wrażliwość zależą od współdziałania zarówno umysłu jak i emocji. Dzięki temu wzrasta efektywność wielu systemów w tym: nerwowego, naczyń krwionośnych, hormonalnego i immunologicznego, zdolności autoregulacyjnych ciała, pamięci i uczenia, aktywności DNA, jak i jakość relacji międzyludzkich. Nosi to nazwę *psychofizjologicznej koherencji*, która prowadzi do równowagi i synchronizacji wewnątrz i między poznawczymi, emocjonalnymi i fizjologicznymi procesami, a tym samym redukcji stresu, wzrostu emocjonalnej stabilności i związanych z tym wielu korzyściach dla zdrowia jednostki i grupy (włączając zdrowie fizyczne, psychiczne jak i społeczne). W ten sposób serce, umysł, system nerwowy gospodarka hormonalna i immunologiczna są podstawowymi czynnikami dynamicznego procesu komunikacji wewnątrzustrojowej, mającej wpływ na nasze emocjonalne doświadczenia i na konkretne zachowania. Serce z każdym uderzeniem przenosi nie tylko krew, ale również neurologiczne, hormonalne, ciśnieniowe i energetyczne informacje do mózgu i całego ciała, a tym samym wzbudza wzorce konkretnych zachowań (zależnych od psychoenergetycznego i emocjonalnego pobudzenia). W ten sposób wpływa na całość organizmu, łącząc ciało, umysł, emocje i ducha. Nie należy przy tym zapominać, że w centralnej części mózgu leży ciało migdałowe, które jest kluczowym centrum koordynującym immunologiczną i neurohormonalną odpowiedź wysyłaną do otoczenia, a tym samym zachowania.

NAUCZANIE JAKO KOMUNIKACJA

Nauczanie to rodzaj komunikacji międzyludzkiej, a więc pewnego rodzaju dwutorowej wymiany. Polega ono na przekazie słów i konkretnym ich oddziaływaniu na drugą osobę lub grupę. Każde z używanych słów ma wpływ na reakcję emocjonalną w drugim człowieku i wywołuje w nim rezonans, gdyż słowo jest dźwiękiem, który powoduje konkretny efekt. W swojej książce „Psychoenergetyka słowa” (Białek 2003), będącej scenariuszami dla nauczycieli, podają konkretne przykłady ćwiczeń do własnego wykonania, które uświadamiają ile różnorodnych oddziaływań ma wypowiedzany dźwięk.

To, o czym wspominam ma także swój wpływ na szerokie gremia np. przemowa kogoś ważnego dla społeczeństwa i jego masowe oddziaływanie, dając zarówno pozytywny, jak i negatywny oddźwięk w świecie (wojny). To znamy z historii. My jako ludzie (także nauczyciele) jesteśmy takimi generatorami zdawczo-odborczymi.

Wychowanie, a w ślad za nim podążająca edukacja ma być drogą *poszukiwania*

i odkrywania źródła naszego jestestwa, edukacją sumienia. Wymaga ona zmiany języka komunikacji na „bardziej ludzki” i to dotyczy każdego środowiska i każdej osoby. Jak sugeruje K. Najder-Stefaniak (Najder-Stefaniak 2002) „*teoria nie może być ważniejsza od rzeczywistości i nie może utrudniać doświadczania świata. Musi zakorzeniać człowieka w źródle jego mocy, dając je jako punkt odniesienia*”. Źródłem natomiast mocy jest duchowa natura człowieka, jako generator przymiotów ducha takich jak: miłość, współczucie, wybaczenie, odpowiedzialność, harmonia, pogoda ducha itp.

Tego rodzaju relacja lustra i odbijającego się obrazu w nim, wymusza refleksyjne spojrzenie na samego siebie, jak i zmianę mentalności, jeśli chcemy powstrzymać degradację człowieka i środowiska. Są to wybory moralne i odpowiedzialność każdego za to co robi czy tworzy myślą. W. Pasterniak (Pasterniak 2003) uważa, że szkoła powinna dostarczać pokarmu nie tylko dla ciała ale i psychiki i ducha.

W książce *Słowa mogą zmienić twój umysł* Mark Waldman, powołuje się na wiele badań współczesnej neurofizjologii. Szczególnie zwraca uwagę na *aktywne słuchanie*, podobnie jak na subtelne zmiany w wyrazie twarzy słuchacza, jego mowę ciała. Powstała zresztą cała nauka, zajmująca się mikrozmiannami w mowie ciała. Ostatnio wiele mówiono o tym na Konferencji Nexus w Harvard University (czerwiec 2013). W/w autor jest twórcą strategii „*współodczuwającej komunikacji*” – gdzie dochodzi do zjawiska zwanego rezonansem neuronowym, a więc wzmocnieniu wzajemnego dostrojenia dwóch osób. Eliminuje to osobową obronność. To wzmocnienie rezonansowe powoduje uwolnienie napięcia między uczestnikami dyskursu i swobodę w wypowiedaniu się, przynosząc niepomierne korzyści obydwu stronom. Ten rodzaj komunikacji został wprowadzony do programu studiów magisterskich Loyola Marymount University w Los Angeles, także w seminarium teologicznym Holmes Institute, jak i w wielu szkołach podstawowych, gdyż pomaga ona uczniom w rozwijaniu strategii unikania konfliktów w różnych sytuacjach szkolnych.

Wiele uwagi współczesna nauka poświęca wpływowi stresu na neurologiczne mechanizmy. W trakcie stresu następuje uaktywnienie reakcji emocjonalnej w części limbicznej mózgu, podczas gdy spowolnienie aktywności językowej płatów czołowych mózgu, odpowiedzialnych za mowę. Stres i napięcie wywołują zaostrzenie mięśni twarzy, co jest widoczne dla obserwatora. Podobnie zmienia się ton głosu, wywołując zresztą wrażenie irytacji w drugiej osobie. To oczywiście stymuluje mechanizmy obronne w słuchaczu, jego brak uwagi, a nawet ucieczkę emocjonalną przed potencjalnym atakiem.

Gdy zaczynamy *mówić z głębi siebie*, tym bardziej możemy *spotkać drugiego człowieka*, jego *wrażliwość*, a dialog może stać się bardziej istotny i znaczący. Jeśli jesteśmy skupieni na tym, co dzieje się między rozmówcami, możemy *dostrzec prześrzenie dialogu i zgody*, a szczególnie słuchania, stąd łatwiej osiągnąć *kompromis*. Tego rodzaju komunikacja pozwala na dostrzeżenie „przepływu” między osobami, a nie jedynie przekazu, który staje się nieefektywny, nie pozwalając na rezonans.

Rozwój nauki o *uważności* datuje się od lat 70-tych XX w., gdy wprowadzona została do społeczności medycznej, a w latach 90-tych w psychoterapii. Polegała ona

na *obserwowaniu swoich zachowań bez oceniania*. Ten rodzaj samokontroli pozwala na *uświadomienie sobie destrukcyjnych emocji, które osoba posyła nieświadomie do innych*. Szczególnie dotyczy to *świadomości społecznej, a stąd uwalniać empatię i podejmować bardziej moralne decyzje*.

Badania nad świadomością wniosły wiele zrozumienia do aktywnej komunikacji. Można zadać sobie pytanie: Kto myśli? Co myśli we mnie? lub po prostu – kto jest świadomy? Niemniej coraz jaśniejszym staje się, że z jednej strony ludzie *potrzebują dzielić się swymi emocjami, uczuciami i refleksjami*, z drugiej, nie każdy jest w stanie w danym momencie i w takiej ilości to przyjąć. Uważa się, że umysł może przyjąć zaledwie 4 kawałki i że trzyma je jedynie przez 30 sekund, aby je zrozumieć. Stąd mówiąc do kogoś jesteśmy zobligowani do *skracania tego, co mówimy do niewielkich porcji, mówiąc zaledwie maksymalnie 30 sekund za jednym razem*. Dlatego istotnym jest także, abyśmy to, co chcemy przekazać, *zapisywali sobie na papierze. Tym samym też nie przekazujemy negatywnych emocji*.

Ogromnie istotnym we właściwym nauczaniu, jest problem *negatywnych komunikatów*. Często nie zdajemy sobie sprawy, że coś usiłujemy komuś przekazać na siłę, czując przy tym samego złość. Zwykle kończy się to fiaskiem dla obydwu stron. *Wyrażanie złości jest destrukcyjne dla obydwu stron – wywołuje ona w nas negatywne odczucia i to samo przekazuje drugiej osobie*.

Badania w wielu ośrodkach naukowych na świecie wykazały, że dla radzenia sobie z negatywnymi odczuciami, najlepsza *metoda jest samoobserwacja bez osądzania*. Gdy reagujemy, negatywność narasta, dodaje się. Gdy sami pozostajemy neutralni, umiemy radzić sobie z tego rodzaju atakiem np. złości, sami jej nie wyrażając.

Kolejnym ważnym aspektem komunikacyjnym jest *nauczenie się myślenia za-nim mówimy*. Nawet jeśli dziecko lub nastolatek zaakceptował to, czego uczymy, a w jakiejś innej chwili „poniosły nas emocje” w stosunku do niego lub innej osoby, całe zaufanie, które w nas pokładał zostaje zniesione w drzazgi. Musimy także nauczyć się *radzić sobie z własnym niezadowoleniem, negatywnymi emocjami, gdyż przekazujemy te wzorce innym, swoim przykładem*.

PRZEKAZYWANIE WEWNĘTRZNYCH WARTOŚCI

Kilka słów chcę poświęcić *wewnętrznym wartościom*. Nie chodzi o dawanie im etykiet, lecz *wyrażenie poszczególnych znaczeń* każdej z nich. Na zajęciach uczelnianych zachęcano studentów do zrobienia indywidualnego ćwiczenia trwającego 10 dni, polegającego na zadawaniu sobie wielokrotnie tego samego pytania, dla wydobycia z siebie tego, *co nimi kieruje*. Pytanie to brzmi: *Jaka jest moja najgłębsza, najbardziej wewnętrzna wartość – zdefiniowanie jej?* Za każdym razem należało je zapisać na papierze. Po jakimś czasie warto jest zobaczyć swoją listę i odczuć – jak się czujemy z nimi i jak realizujemy je w życiu. Tego rodzaju badania wykonano na University of California w Los Angeles. Ćwiczenie wzmacnia auto-refleksję. Im bardziej jesteśmy w stanie *uchwycić swe wartości na głębokim poziomie*, tym bardziej czujemy *dobrostan*, uwalniając neurohormony, sprzyjające *zdrowiu i dobremu samopoczuciu*, a także umiemy sobie *radzić z sytuacjami, które przy-*

noszą negatywne emocje od innej osoby. Szczególnie osoby, które na początku odrzuciły ćwiczenie, po kilku dniach eksperymentu odkryły, że było to najbardziej pouczające ćwiczenie, które zmieniło jakość nie tylko ich pracy, ale także osobistego życia i relacji z innymi. Zadawanie sobie zresztą pytań pomaga uzyskać coraz głębsze odpowiedzi na moralne i etyczne dylematy – nasze osobiste dylematy.

Podobne ćwiczenia przeprowadzono na Missouri State University i włączono do programu terapii przewlekle chorych, także na Harvard University, gdzie ujawniły się *wartości nie tylko osobowe ale i społeczne*, wprowadzając je w naukach o zarządzaniu, podobnie jak budowaniu zespołów i to zarówno w klasie szkolnej jak i w środowisku pracy. Podsumowano, że *warto dedykować swój czas na dzielenie się swymi osobowymi, relacyjnymi i komunikacyjnymi wartościami*, gdyż uczestnicy bardziej rozumieją wtedy siebie i często zaczynają identyfikować się z wartościami, które wyraża druga osoba. (to przybliżyła nam przysłowie o zjedzeniu worka soli z drugą osobą, aby ją zrozumieć).

Wracając do medycyny, która leczy objaw – to właśnie on jest drogą do początku choroby, a więc do istoty rzeczy. Tak też w postawionym pytaniu: *jak uczyć aby nauczyć?* tkwi największy dylemat, a jednocześnie najbardziej istotna odpowiedź, mająca swe korzenie w tym, kim jesteśmy, jakie intencje wyrażamy i jak realizujemy je poprzez własne życie. Jeśli czujemy niezadowolenie czy niedosyt, zamiast nieustannie wytykać czyjeś błędy, warto jest skupić uwagę na rozwiązaniu i wprowadzić je we własne życie, a potem w życie innych.

To tylko kropla w oceanie tego, co można by opisać na ten temat. Zawarte to jest zresztą w wielu mych publikacjach. Reasumując – aby nauczać, warto najpierw obejrzeć siebie, gdyż to jest o istocie rzeczy, o tym, kim jesteśmy, co przekazujemy i jak to robimy. Ponieważ to jest o stanie świata: rodziny, klasy szkolnej, społeczeństwa. To jest o naszej harmonii i pokoju w sobie i świecie, także o wewnętrznej prawdzie i pokorze, zaufaniu do ludzi i świata, jak i pasji i jej ekspresji w świecie, byciu pasją, nieustannym źródłem inspiracji dla innych, świadectwem swego życia w służbie innych. To wreszcie jest o miłości, o jej wielu poziomach, które mamy zrozumieć w życiu i stawać się miłością. Ona jest naszą istotą, zawartą w głębi nas samych i mamy ją przejawiać w życiu. Ale nade wszystko nauczanie jest o *Życiu* (czyli tym, co nas otacza i w czym uczestniczymy) i życiowej energii w nas i o tym, jak ja, każdy z nas dedykowany jest Życiu, co wyraża i jak to wyraża. To nie teorie innych grają rolę w uczeniu. To teorie innych przekute na własne doświadczenie mają wartość. One bowiem mają przekładać się na Życie – nasze życie i jego ekspresję w świecie. Dlatego mamy wrócić do *istoty rzeczy* i zacząć od początku – od poszanowania Życia w wielu Jego przejawach i wyrażać je poprzez siebie, a wtedy zrozumiemy *porządek rzeczy*, istotę siebie i świata, i to właśnie jest sednem naszego nauczania.

PODSUMOWANIE

W trakcie odkrywania kolejno zagubionych części w człowieku, zacznie wreszcie ujawniać się jego duchowa natura, oddana w zarządzanie zewnętrznemu światu, nie składając i nie wkładając w nie siebie – jako człowieka i swego przeżywania i wierzeń. Takie całościowe podejście do natury człowieka, do jego psychoduch-

wych, emocjonalnych, intelektualnych i biologicznych przymiotów zacznie tworzyć koncentryczny porządek wewnątrz niego, oddziałując tym samym na jego najbliższe otoczenie i świat. Odkrywając istotę człowieka, duchową tożsamość, dotąd zakrytą w nim część, odczuwaną jako kryzysy zewnętrzne we wszystkich dziedzinach życia, nauka przywróci ją do łask, jednocześnie dając niewyobrażalny wprost wkład w porządkowanie chaosu na zewnątrz. To, co bowiem jest naszą rzeczywistością, w której żyjemy obecnie jako ludzkość, to objaw wewnętrznego kryzysu tożsamości człowieka, duchowego wymiaru, właśnie jego istoty, której sama nauka dotychczas nie opisała jako całości, identyfikując w nim wiele tożsamości (Białek 2007, Juszczyk 2009). Przypisała je bowiem zewnętrznemu światu, jego rolom w życiu, zinstytucjonalizowała je poza nim, bez odniesienia do indywidualnej jednostki, a tym samym niewłaściwie ukierunkowała je, nie prowadząc do ich odkrywania i jednoczenia w jedną spójną całość siebie i stąd budowania odśrodkowego porządku – rozpoczynając od człowieka, jego istoty, *istoty rzeczy*.

Odwroćcie porządku, postawienie go do góry nogami, (zamiast od rozpoczęcia od świata i braku wpływu na niego samego człowieka, a przez to braku jego odpowiedzialności za stan świata i tego co czyni, włącznie z odkryciami naukowymi, które posłużyły zagładzie świata), zacznie nabierać innego wyrazu, rozpoczynając od porządkowania siebie, zaprowadzenia w sobie właściwej harmonii (Białek 2003). Jest to zadanie dla każdego indywidualnego człowieka i uczenia tego innych – jak to robić (Białek 1998-2003) - w wychowaniu do harmonijnego rozwoju, edukacji do zdrowego wzrastania, edukacji do zrównoważonego rozwoju środowiska i świata (Białek 2002, 2005) Jest to bowiem edukacja dla przyszłości (Białek 2005) rozpoczynająca się od teraz, edukacja do bezpieczeństwa (Białek 2004, 2007) , w sensie zarówno indywidualnego człowieka jak i świata. To tak jak kamień puszczony na wodę – tak rozpoczęcie od siebie zacznie tworzyć współbieżne kręgi wokół.

Dzięki tej wiedzy zaczniemy wreszcie przekładać wewnętrzny świat na zewnętrzną rzeczywistość, tworząc i współtworząc dobro wokół, czyniąc to dla dobrostanu i zdrowia w sobie i na zewnątrz.

LITERATURA

- Białek E., *Jaka ma być edukacja? w: Dokąd zmierzasz człowieku? Model edukacji dla przyszłości*. Pod redakcją E. Białek. Opublikowane materiały z I Naukowej Konferencji pod tym samym tytułem, SEDP, Warszawa 2002 s.13-32
- Białek E., *Recykling osobisty*, Zielone Brygady nr 1(181), 2003
- Białek E., Seria „Poradników edukacji siebie”, z cyklu Wyzwania edukacyjne. Edukacja dla każdego, wydana drukiem przez Stowarzyszenie „Edukacja dla Przyszłości na przestrzeni lat 1998-2003.
- Białek E. , *W stronę wizji edukacji jutra*. w: Edukacja dla człowieka - wychowaniem do uniwersalizmu. Red. naukowa J. Kwapiszewskiego, Katedra Filozofii, Pomorska Akademia Pedagogiczna, Słupsk, 2004, s. 48-61
- Białek E., Krygier B., *Jakość medialnego przekazu w podejściu psychosyntezy w: Studia Medioznawcze*, v.2 (21), Warszawa 2005, s. 84-100
- Białek E.D., *Tożsamość indywidualna a duchowy aspekt edukacji*, Dydaktyka Literatury XXVII Wyższa Szkoła Humanistyczna w Lesznie, Wydawnictwo Naukowe

- PTP w Poznaniu, Leszno 2007 s. 11-16
- Białek E., *Kadra dla bezpieczeństwa szkolnego. Wypracowywanie modelu edukacji szkoły „jutra” – podejście psychosyntezy* Konferencja Trzcianka „Edukacja do bezpieczeństwa” IV, 2007 w: Edukacja dla Bezpieczeństwa. *Bezpieczna szkoła. Bezpieczny uczeń. Edukacja wobec zagrożeń szkolnych*. Red. D. Czajkowska-Ziobrowska. A Zduniak, Poznań 2007, s. 381-392
  - Białek E.D., „Kwantowy człowiek” – jako nowy podmiot i wyzwanie dla kształcenia akademickiego w XXI wieku w: Podmiotowość w edukacji wobec odmienności kulturowych oraz społecznych różnicowań. *edukacja XXI wieku 27*. Red. N. Starik, A. Zduniak, Poznań 2012, s. 31-52
  - Białek E.D., *Świadomość indywidualna – jako być albo nie być człowieka i świata w: Obszary akademickiej wiedzy naukowej. Prawo i społeczeństwo. Fizyka. Tematy do dyskusji na XXI wiek*, red. Naukowa. M. Gwoździcka-Piotrowska, J. Wiśniewski, P. Ziobrowski, Poznań 2012, s.13-24
  - Białek E.D., *Całościowy obraz siebie i świata – do zastosowania do filozofii nauki od zaraz w: Podmiotowość w edukacji wobec odmienności kulturowych oraz społecznych różnicowań. edukacja xxi wieku 29*. Red. M. Walachowska, A. Zduniak, Poznań 2013, s. 383-396
  - Białek E.D., *Słowo jako energia*. (Psychoenergetyka słowa 2003), Instytut Psychosyntezy, Warszawa 2013
  - Białek E.D., *Wychowanie dziecka. W kierunku zdrowia i harmonii w sobie i świecie*, Instytut Psychosyntezy, Warszawa 2014
  - Childre D.L.: *Teaching Children to Love. 80 Games & Fun Activities for Raising Balanced Children in Unbalanced Times*. Boulder Creek, 1996
  - Goleman D., *Inteligencja emocjonalna*, Media Rodzina of Poznań 1997.
  - Groff St., *The Holotropic Mind*, Harper/Collinspublishers, San Francisco, California, 1993
  - Hay D., Nye R., *The spirit of the child*, Harper Collins, London 1998.
  - Hay D., *Spirituality versus individualism: why we should nurture relational consciousness?*, International Journal of Children's Spirituality 2000, nr 5(1)
  - Hay D., *The spirit of the child in a secularized culture* [w:] Dydaktyka Literatury, t.XXVIII, Wyższa Szkoła Humanistyczna, Leszno 2008
  - Laszlo E., *Evolution: the ground synthesis*, New Science Library, Boston 1987
  - Laszlo E., *Science and Acashic Field: An Integral Theory of Everything. The Great Rethinking*, Oxford Press, 2012
  - Najder-Stefaniak K., *Pedagogika czasu przemian* [w:] Dokąd zmierzasz człowieku? Model edukacji dla przyszłości. SEdP, Warszawa, 2002
  - Pearce J.C., *Magical child. Child psychology*, Penguin Group, New York 1992.
  - Pasterniak W., *O pedagogice wyższych stanów świadomości*, Zielona Góra 2003.
  - Schumacher E.F. *Small Is Beautiful: A Study of Economics As If People Mattered*, Blond & Briggs, 1973
  - Wilber K., *The spectrum of consciousness*, Wheaton, Quest 1977.
  - Wilber K., *Psychologia integralna: Świadomość, duch, psychologia, terapia*, tłum. T. Bieroń, Zys i S-ka, Poznań 1996
  - Wilber K., *Sex, ecology, spirituality. The spirit of evolution*, Shambala, Boston 2000.
  - Zohar D., Marshall I.N., *The quantum self. Human nature consciousness defined by the New physics*, Quill/William Morrow, New York 1990.
  - Zohar D., Marshall I.N., *Spiritual intelligence – the ultimate intelligence*, Bloomsbury, London 2000.

Ján Bajtoš

Dubnický technologický inštitút Dubnica nad Váhom,
Slovakia, e-mail: bajtos@dti.sk

Tatiana Kotercová

Súkromná stredná odborná škola, Bratislava, Slovakia

Učebnice v odbornom vzdelávaní – hodnotenie didaktickej vybavenosti a obťažnosti

Abstrakt

Autori v prezentovanom príspevku popisujú nezastupiteľné miesto učebnice v podmienkach odborného vzdelávania. Ponúkajú návod na hodnotenie didaktickej vybavenosti a obťažnosti učebníc na príklade hodnotenia konkrétnej učebnice využívanej v podmienkach Súkromnej strednej odbornej školy. Konštatujú, že súčasný stav učebníc pre odborné predmety v podmienkach Slovenskej republiky nie je na požadovanej úrovni, pretože mnohé učebnice nespĺňujú požiadavky moderných učebníc využívaných vo vyspelých krajinách sveta. Odporúčajú venovať zvýšenú pozornosť pri tvorbe nových učebníc, a to najmä z didaktického aspektu.

Kľúčové slová: odborné vzdelávanie, učebnica, kvalita učebnice, didaktická vybavenosť učebnice, zrozumiteľnosť učebnice, obťažnosť učebnice

ÚVOD

Pri naplňaní cieľov vyučovacieho procesu zohráva dôležitú úlohu vybavenie školy materiálnymi didaktickými prostriedkami, kde zohrávajú učebnice, aj napriek modernejším vyučovacím prostriedkom, stále významnú úlohu. Od ich kvality a aktuálnosti, závisí aj kvalita úrovne vzdelávania. Učebnice patria do skupiny materiálnych prostriedkov vyučovacieho procesu, v ktorých býva rozpracovaný obsah vzdelávania. Obsahujú didaktické spracovanie učiva vymedzeného učebnými osnovami pre príslušný predmet, spravidla v rozsahu jedného ročníka a sú základným prostriedkom realizácie vyučovacieho procesu. Sú najdôležitejším nositeľom obsahu vzdelávania a učivo je v nich najviac konkretizované. Učebnice zohrávajú rozhodujúcu úlohu vo vyučovacom procese, sú najdôležitejšou učebnou pomôckou pre žiakov a oporou práce učiteľa. Patria k najstarším produktom ľudskej kultúry. Prvé učebnicové texty nájdené na území Asýrie, Babylonu, Egypta a Číny boli vyryté klinovým písmom, alebo napísané na pergamenové zvitky. Zásadný rozmach písania učebníc priniesol vynález J.Gutenberga v XV. storočí, keď vynášiel mechanickú

kníhtlač. Gutenbergov vynález umožnil tlačiť obrovské množstvá celých kníh (predtým sa tlačili iba časti kníh) a spôsobil tak informačnú explóziu. Za zakladateľa teórie tvorby učebníc je považovaný J.A.Komenský. V svojom diele *Velká didaktika* sformuloval základné, dodnes aktuálne požiadavky na vlastnosti textu učebníc (Bajtoš, 2013). Učebnice patria k informačným zdrojom, ktoré posúvajú hranice nášho poznania, stimulujú náš vývin a osobnostný rozvoj. Predstavujú v našej kultúre prameň vzdelania, formujú pohľad človeka na svet, učia ho poznávať zvláštnosti okolia i samého seba podrobnejšie, hlbšie a širšie, ako sám život.

POSTAVENIE UČEBNICE V PODMIENKACH ODBORNÉHO VZDELÁVANIA

Aké sú teda charakteristiky „dobrej“ učebnice v podmienkach odborného vzdelávania? Učebnica má spĺňať tieto atribúty: má byť v súlade s profilom absolventa a v súlade s učebnou osnovou predmetu; má byť odbornou správna a obsahovať najnovšie vedecké poznatky odboru; didaktická vybavenosť učebnice má zabezpečovať také skutočnosti, aby prezentované učivo bolo primerané žiakovi, bolo názorné, vysvetľované v systéme poznatkov so zabezpečením motivácie, spätnej väzby a kontroly; má byť jazykovo a štylisticky správna so zrozumiteľným textom, má byť graficky na vysokej estetickú úrovni (Kmecová, Bajtoš, 2010). Vychádzajúc z týchto charakteristík môžeme konštatovať, že iba poznanie reálneho stavu kvality učebníc na školách môže pozitívne ovplyvniť výsledky výchovno-vzdelávacieho procesu. Môže tvoriť východisko na korekciu vyučovacieho obsahu, prípadné zmeny a stanovenie vhodných výchovno-vzdelávacích postupov. Prečo je potrebné v súčasnosti, čoraz viac, sa zamýšľať nad myšlienkou tvorby nových učebníc? Dôvodov je viac. Rozlišujeme vonkajšie a vnútorné zdroje, ktoré majú vplyv na tvorbu nových učebníc (Valent, 2008).

Vonkajšie zdroje (štátne):

- neaktuálnosť učebníc v súvislosti so základnými pedagogickými dokumentmi (učebnými osnovami),
- učebnice nespĺňajú didaktické požiadavky, ktoré ich robia aktuálnymi.

Vnútorné zdroje (školské):

- nespokojnosť žiakov s učebnicami (kvôli neaktuálnosti, časté diktovanie poznámok),
- nespokojnosť učiteľa s obsahom učebníc,
- dosiahnutie cieľov vyučovania.

Jedným zo spôsobov ako prispieť k zvýšeniu úrovne procesu odborného vzdelávania je sledovanie a overovanie didaktickej účinnosti učebníc v rámci vyučovania konkrétneho predmetu, posúdenie miery obťažnosti učebného textu, či učebný text je primeraný, zrozumiteľný pre žiaka. Ak sa zistia určité nedostatky v hodnotení konkrétnej učebnice, tak vtedy táto nespĺňa didaktické požiadavky na ňu kladené a je dôležité zo strany učiteľov navrhnuť nové učebnice, ktoré budú žiakov predovšetkým motivovať, aktivizovať a tým vzbudzovať záujem o učebnú činnosť, štúdium. Myslíme si, že prostredníctvom kvality učebníc môžeme zabezpečiť

kvalitnú odbornú prípravu a dať žiakom vzdelanie, ktoré potrebujú pre úspešné zapojenie sa do spoločnosti a sveta práce.

V našich podmienkach by mala byť taktiež vypracovaná pedagogická teória tvorby a exaktného zisťovania kvality učebníc a na jej základe by sa mal uskutočňovať aj rozsiahly výskum učebníc. Žiaľ, toto zatiaľ v podmienkach nášho školstva chýba.

PRÍSTUPY K HODNOTENIU DIDAKTICKEJ VYBAVENOSTI A MIERY OBŤAŽNOSTI UČEBNICE

Učebnica musí spĺňať určité parametre. Na ich splnenie by mala obsahovať určité štruktúrne prvky, ktoré nazývame *didaktickou vybavenosťou učebníc*. Vybavenosť učebnice po didaktickej stránke sa hodnotí podľa výskytu štruktúrnych komponentov, ktoré sú nositeľom určitých funkcií (Průcha, 2009). J. Průcha v štruktúre učebnice rozlišuje 36 komponentov a z nich každý prispieva k realizácii určitej funkcie a je vyjadrený buď verbálne, alebo obrazovo. Komponenty, ktoré sa v učebnici hodnotia sú klasifikované do troch kategórií, podľa toho akú funkciu v učebnici plnia. Štruktúrne komponenty sú zobrazené v tabuľke č.1 (Průcha, 2009).

TABUĽKA 1: Komponenty na hodnotenie didaktickej vybavenosti učebnice

I Aparát prezentácie učiva (celkom 14 komponentov)	
(A) verbálne komponenty	(B) obrazové komponenty
<ul style="list-style-type: none"> • výkladový text prostý • výkladový text na sprehľadnenie • zhrnutie učiva k celej učebnici • zhrnutie učiva k témam • zhrnutie učiva k predchádzajúcemu ročníku • doplňujúce texty • poznámky a vysvetlivky • podtexty k vyobrazeniam • slovníčky pojmov, cudzích slov... 	<ul style="list-style-type: none"> • umelecká ilustrácia • náuková ilustrácia • fotografie • mapy, kartogramy, výkresy, grafy, diagramy • obrazová prezentácia farebná
II Aparát riadiaceho učenia (celkom 18 komponentov)	
(C) verbálne komponenty	(D) obrazové komponenty
<ul style="list-style-type: none"> • predslov • návod k práci s učebnicou • stimulácia celková • stimulácia detailná • odlíšenie úrovne učiva • otázky a úlohy za témami, lekciami • otázky a úlohy k celému učivu v učebnici • otázky a úlohy k predchádzajúcemu ročníku • inštrukcie k úlohám komplexnejšej povahy • námety pre mimoškolské činnosti s využitím učiva • explicitné vyjadrenie vyučovacích cieľov • prostriedky alebo inštrukcie k sebahodnoteniu pre žiakov • výsledky úloh a cvičení • odkazy na iné zdroje informácií 	<ul style="list-style-type: none"> • grafické symboly označujúce určité časti textu • použitie zvláštnej farby pre určité časti textu • použitie zvláštneho písma • využitie prednej alebo zadnej obálky • (predsádky) pre schémy, tabuľky...
III. Aparát orientačný (4 komponenty) (E) verbálne komponenty	
<ul style="list-style-type: none"> • obsah učebnice • členenie učebnice na tematické bloky, kapitoly, lekcie... • marginálie, záhlavie a iné • register (vecný, menný, zmiešaný) 	

Na základe toho, ktoré komponenty daných kategórií sú v učebnici zastúpené, sa vypočítavajú koeficienty (Průcha, 2009):

Čiastkové koeficienty didaktickej vybavenosti učebnice:

- koeficient využitia aparátu prezentácie učiva (EI), 14 komponentov,
- koeficient využitia aparátu riadenia učenia (EII), 18 komponentov,
- koeficient využitia aparátu orientačného (EIII), 4 komponenty,
- koeficient využitia verbálnych komponentov (Ev), 27 komponentov,
- koeficient využitia obrazových komponentov (Eo), 9 komponentov.

Celkový koeficient didaktickej vybavenosti učebnice (E):

- vypočítava sa z 36 komponentov podľa vzorca

$$E(\%) = n \cdot \frac{100}{36}$$

Pri hodnotení učebnice platí, že čím viac sa pre určitú učebnicu hodnota koeficientu (E) blíži k hornej (maximálnej) hranici, tým je jej didaktická vybavenosť vyššia. Maximálna hodnota (E=100%) predstavuje teoretickú (ideálnu) hodnotu, ktorá slúži ako porovnávacie kritérium pri vyhodnocovaní konkrétnych učebníc. Všetky uvedené koeficienty sa vypočítavajú ako percentuálny podiel skutočne využitých komponentov z počtu možných komponentov (Průcha, 2009). Pričom hodnota koeficientov nadobúda veľkosť v intervale 0 až 100 %.

Aby mohli žiaci alebo študenti danú učebnicu využívať úspešne pre svoje učenie, závisí, čo sa týka samotného textu učebnice, jednak na jej obsahu a jednak aj na jej komunikačnom stvárnení. Obe tieto veci sú vzájomne prepojené. Aj jednoduchý obsah môže byť stvárnený tak, že je pre žiakov nudný, nezaujímavý, či dokonca nepochopiteľný. Obsahové a formálne prvky má ktorýkoľvek text. Ak začneme čítať akýkoľvek text v učebnici, intuitívne vycítíme, či ide o text jednoduchý, ľahký, zrozumiteľný alebo je text skôr zložitý ba dokonca nezrozumiteľný. Toto intuitívne hodnotenie textu subjektom je odrazom objektívne existujúcich komunikačných vlastností textu.

Hodnotenie miery obťažnosti učebnice zisťujeme, či v učebnici nedochádza k nadmernej obťažnosti vzhľadom na konkrétnu vekovú skupinu žiakov a čo je nutné v texte učebnice korigovať. Text a jeho celkovú obťažnosť môžeme vymedziť ako súhrn existujúcich vlastností, ktoré sa vyskytujú v ktoromkoľvek texte. Tieto vlastnosti sa dajú merať a hodnotiť aj hlavne preto, že majú v sebe veľa materiálnych nositeľov. Pre konkrétnu analýzu učebnice sme z existujúcich metód zvolili metódu Nestlerovej - Průchu - Pluskala, ktorú skráteno nazývame „Miera T“ (Maňák, Knecht, 2007). Symbol „T“ označuje stupeň obťažnosti textu. Dôvodom voľby tejto metódy bolo aj to, že táto metóda má svoju realnosť, hlavne didaktickú. „Miera T“ sa aplikovala na hodnotenie textu celej učebnice, resp. vybraných textových vzoriek. „Miera T“ nám umožnila stanoviť celkovú obťažnosť učiva a dovoľila odhaliť vysoké, nízke, primerané či náročné časti textu vzhľadom na obťažnosť a to na základe istých charakteristík zisťovaných v texte učebnice.

HODNOTENIE DIDAKTICKEJ VYBAVENOSTI A MIERY OBŤAŹNOSTI VYBRANEJ UČEBNICE V ODBORNOM VZDELÁVANÍ

Cieľom nášho zámeru bolo zhodnotiť didaktickú vybavenosť a mieru obťažnosti učebnice Technológia pre učebný odbor kaderník 1. časť, vydanú vo vydavateľstve EDUCO v roku 2009 a schválenú Ministerstvom školstva Slovenskej republiky (Olšavská, 2009).

Didaktickú vybavenosť učebnice sme hodnotili podľa výskytu štruktúrnych komponentov. Zo zistených hodnôt výskytu sme vypočítali čiastkové koeficienty a aj celkový koeficient didaktickej vybavenosti učebnice. Zvolili sme nasledovný postup (Bajtoš, Kotercová, 2014):

- v učebnici sme zisťovali výskyt jednotlivých štruktúr komponentov podľa zoznamu, ktorý je uvedený v tabuľke č.1.
- zoznam štruktúrnych komponentov sme si podľa potreby upravili a vynechané komponenty sme vyznačili kurzívou. Celkovo bola učebnica posudzovaná z hľadiska 33 komponentov (tri komponenty zohľadňujúce špecifika učebnice sme v našej učebnici z objektívnych dôvodov nemohli uplatniť, preto sme ich z hodnotenia vypustili).
- vytvorili sme tabuľku s názvami daných komponentov, ktoré sme zapísali na ľavú stranu tabuľky. Napravo, vedľa názvu príslušného komponentu sme v stĺpci znamienkom plus (+) alebo mínus (-) zaznamenávali, či sa daný komponent v učebnici vyskytuje alebo nevyskytuje. Znamienko plus (+) nám udáva výskyt komponentu v učebnici a znamienko mínus (-) nám udáva, že sa daný komponent v učebnici nevyskytuje.
- na základe zistení sme pomocou vzorca vypočítali koeficienty, ktoré charakterizovali didaktickú vybavenosť učebnice. Vzorec, ktorý sme pri výpočte používali: $E (\%) = n \cdot 100 / 36$.
- uvedené koeficienty sme vypočítali ako percentuálny podiel počtu skutočne využitých komponentov z počtu jej možných komponentov. Čiastkové koeficienty sú rozdelené na: koeficient využitia aparátu prezentácie učiva (EI); koeficient využitia aparátu riadenia učenia (EII); koeficient využitia aparátu orientačného (EIII); koeficient využitia verbálnych komponentov (Ev); koeficient využitia obrazových komponentov (Eo).
- podobne sme vypočítali aj koeficient celkovej didaktickej vybavenosti učebnice (E), ako podiel realizovaných komponentov z počtu všetkých možných komponentov.
- výpočtom pomocou koeficientov sme mohli presne určiť, ako hodnotená učebnica využívala alebo nevyužívala možnosti z existujúceho zoznamu komponentov.

Tabuľky s danými komponentmi, výpočtami a výsledkami sú uvedené v ďalšom texte. V skúmanej učebnici nie je potrebný verbálny komponent č.5 zhrnutie učiva k predchádzajúcemu ročníku, pretože ide o učebnicu pre prvý ročník a žiaci ešte nemali žiadne predchádzajúce učivo z tohto predmetu, preto sme tento kompo-

ment vynechali. V učebnici nie je potrebný ani obrazový komponent č.4 mapy, kartogramy, výkresy, grafy, diagramy, preto sme tento komponent tiež vynechali. Vynechané komponenty sme do ďalších výpočtov nezahrnuli a teda celkový počet prvkov aparátu prezentácie učiva je 12.

TABUĽKA 2: Aparát prezentácie učiva I

I Aparát prezentácie učiva (celkom 12 komponentov)			
(A) verbálne komponenty		(B) obrazové komponenty	
1. výkladový text prostý	+	1. umelecká ilustrácia	+
2. výkladový text na sprehľadnenie	+	2. náuková ilustrácia	+
3. zhrnutie učiva k celej učebnici	-	3. fotografie	+
4. zhrnutie učiva k témam	+	4. mapy, kartogramy, výkresy, grafy, diagramy	+
5. zhrnutie učiva k predchádzajúcemu ročníku		5. obrazová prezentácia farebná	
6. doplňujúce texty	+		
7. poznámky a vysvetlivky	+		
8. podtexty k vyobrazovaniu	+		
9. slovníčky pojmov, cudzích slov...	+		
Celkový počet	7/8	Celkový počet	4/4

TABUĽKA 3: Údaje o výpočtoch a výsledkoch Aparátu prezentácie učiva I.

I. Aparát prezentácie učiva	
Počet hľadaných komponentov	12
Počet nájdených komponentov	11
$EI=(11:12)*100$	
Výsledok	91,6 %

TABUĽKA 4: Aparát prezentácie učiva II

II Aparát riadenia učenia (celkom 17 komponentov)			
(A) verbálne komponenty		(B) obrazové komponenty	
1. predslov	+	1. grafické symboly označujúce určité časti textu	+
2. návod k práci s učebnicou	-	2. použitie zvláštnej farby pre určité časti verbálneho textu	+
3. stimulácia celková	+	3. použitie zvláštneho písma	+
4. stimulácia detailná	+	4. využitie prednej alebo zadnej obálky (predsádky) pre schémy, tabuľky...	+
5. odlíšenie úrovne učiva	+		
6. otázky a úlohy za témami, lekciami	+		
7. otázky a úlohy k celému učivu v učebnici	-		
8. otázky a úlohy k predchádzajúcemu ročníku	+		
9. inštrukcie k úlohám komplexnejšej povahy	-		
10. námety pre mimoškolské činnosti s využitím učiva	+		
11. explicitné vyjadrenie vyučovacích cieľov	+		
12. prostriedky alebo inštrukcie k sebahodnoteniu pre žiakov	+		
13. výsledky úloh a cvičení	+		
14. odkazy na iné zdroje informácií	+		
Celkový počet	10/13	Celkový počet	4/4

V skúmanej učebnici nie je potrebný verbálny komponent č.8 otázky a úlohy k predchádzajúcemu ročníku, pretože ide o učebnicu pre prvý ročník, preto sme tento komponent vynechali. Vynechaný komponent sme do ďalších výpočtov nezahrnuli a teda celkový počet prvkov aparátu riadenia učenia je 17. w.

TABUĽKA 5: Údaje o výpočtoch a výsledkoch Aparátu riadenia učenia II

II. Aparát riadenia učenia	
Počet hľadaných komponentov	17
Počet nájdených komponentov	14
EII=(14:17)*100	
Výsledok	82,3%

TABUĽKA 6: Aparát orientačný III.

III. Aparát orientačný (4 komponenty)	
(E) verbálne komponenty	
1.obsah učebnice	+
2.členenie učebnice na tematické bloky, kapitoly, lekcie...	+
3.marginálie, záhlavie a iné	+
4.register (vecný, menný, zmiešaný)	-
Celkový počet	3/ 4

TABUĽKA 7: Údaje o výpočtoch a výsledkoch Aparátu orientačného III

III. Aparát orientačný	
Počet hľadaných komponentov	4
Počet nájdených komponentov	3
EIII=(3:4)*100	
Výsledok	75,0 %

TABUĽKA 8: Údaje o výpočtoch a výsledkoch Verbálnych komponentov (Ev)

Obrazové komponenty Eo	
Počet hľadaných komponentov	8
Počet nájdených komponentov	8
Eo=(8:8)*100	
Výsledok	100,0 %

TABUĽKA 9: Údaje o výpočtoch a výsledkoch Obrazových komponentov (Eo)

Obrazové komponenty Eo	
Počet hľadaných komponentov	8
Počet nájdených komponentov	8
Eo=(8:8)*100	
Výsledok	100,0 %

TABUĽKA 10: Údaje o výpočtoch a výsledkoch celkovej didaktickej vybavenosti učebnice

Celková didaktická vybavenosť učebnice	
Počet hľadaných komponentov	33
Počet nájdených komponentov	28
$E=(28:33)*100$	
Výsledok	84,8 %

Mieru obťažnosti učebnice sme zisťovali nasledovne (Průcha, 2009):

- Z učebnice sme náhodne vybrali 10 vzoriek s rozsahom minimálne 200 slov a z každého tematického celku učiva ešte navyše 3 vzorky, každá o rozsahu minimálne 100 slov. Za slovo sme považovali akýkoľvek číselný, slovný či symbolický výraz, ktorý bol v texte oddelený grafickými medzerami či rozdeľovacími znakmi. Za slová sme počítali aj ustálené značky (napr. %, SR, chemické značky, fyzikálne veličiny, matematické pojmy a iné).
- Potom sme stanovili počet viet v každej vzorke. Za vetu sme považovali akýkoľvek vetný celok, ktorý sa začínal veľkým písmenom a končil interpunkčným znamienkom - bodkou. Takto sme mohli pristúpiť k výpočtu syntaktickej obťažnosti.
- Vypočítali sme priemernú dĺžku vety (V) podľa vzorca: $V=\Sigma N/\Sigma V$.
- V každej vzorke sme zistili slovesá v určitom tvare (nie v infinitíve). Za jedno sloveso sme považovali aj tvary sloviess skladajúcich sa z dvoch alebo viacerých slov.
- Po zistení celkových počet sloviess v danom súbore sme vypočítali priemernú dĺžku vetných úsekov (U) podľa vzorca: $U=\Sigma N/\Sigma U$.
- Takto sme prišli k výpočtu syntaktickej obťažnosti textu podľa vzorca: $T_s=0,1*V*U$.
- Po výpočte syntaktickej obťažnosti textu sme postúpili na výpočet sémantickej obťažnosti. Výpočet sa uskutočňoval z hodnôt zistených pre päť kategórií pojmov ako nositeľov sémantickej informácie:

P – pojmy,

P_1 – bežné pojmy,

P_2 – odborné pojmy,

P_3 – faktografické pojmy,

P_4 – číselné údaje,

P_5 – opakované pojmy,

- P_1 : V každej vzorke sme zistili všetky podstatné mená aj vrátane abstraktných a dejových podstatných mien, spodstatných prídavných mien, osobných mien, priezvisk a skratiek označujúcich rôzne pojmy.
- P_2 : Ďalej sa zisťovali v texte všetky odborné pojmy, čiže podstatné mená, ktoré mali platnosť odborného termínu. Dvojslovné a viacslovné termíny sa počítali ako jeden pojem.

- P_3 : Tretie zisťované pojmy v poradí boli faktografické. Za tieto pojmy sa považujú vlastné osobné mená, názvy ľudských výtvorov a zariadení, štátov, národov, všetky skratky a značky a iné.
- P_4 : Po tom sa zisťovali číselné (kvantitatívne) údaje vyjadrujúce vzdialenosť, letopočty, hmotnosť a iné. Nepočítali sa odkazy na čísla strán, úlohy a obrázky.
- P_5 : Po ďalšie sme zisťovali počty opakovaných pojmov. Boli to pojmy kategórie P_1 až P_4 , ktoré sa v texte vzorky už vyskytovali.
- Pojmy ktoré nepatrili do kategórie P_2 až P_4 , nám tvorili množinu bežných pojmov P_1 .
- Po zistení všetkých pojmov P sme zisťovali sémantickú obťažnosť T_p analyzovaného textu, ktorá sa vypočítala podľa vzorca:

$$T_p = 100 * \frac{\sum P}{\sum N} * \frac{(\sum P_1 + 3\sum P_2 + 2\sum P_3 + 2\sum P_4 + \sum P_5)}{\sum N}$$

V danom vzorci majú jednotlivé kategórie pojmov rozdielnu váhu podľa toho, aká je predpokladaná obťažnosť pojmov pre žiakov. Odborné pojmy majú najväčšiu váhu - 3, faktografické a kvantitatívne pojmy majú váhu 2.

- Po tomto výpočte sme mohli pristúpiť a pokračovať vo výpočte celkovej obťažnosti textu a tým určiť mieru obťažnosti nielen jednotlivých textov, ale aj „Mieru T“ celej učebnice. To sa uskutočňovalo podľa vzorca: $T = TS + T_p$

TABUĽKA 11: Výber desiatich 200 slovných vzoriek

Vzorka č.	Strana z učebnice č.	Počet slov vo vzorke (N)	Počet viet vo vzorke (V)	Počet slovies vo vzorke (U)
1.	13-4	219	13	18
2.	22	204	17	7
3.	27	209	9	13
4.	37-38	214	13	22
5.	41	214	13	19
6.	54	220	12	21
7.	69	201	17	30
8.	75	208	13	17
9.	88	206	18	24
10	109	209	16	31
Celkový počet spolu:		(N) 2104	(V) 141	(U) 202

TABUĽKA 12: Výber troch 100 slovných vzoriek

Vzorka č.	Strana z učebnice č.	Počet slov vo vzorke (N)	Počet viet vo vzorke (V)	Počet slovies vo vzorke (U)
11.	39	102	8	12
12.	64	124	6	14
13	105	100	6	11
Celkový počet spolu:		(N) 326	(V) 200	(U) 37

TABUĽKA 13: Výpočet priemernej dĺžky viet V na vybraných vzorkách

Vzorka č.	Výpočet a výsledok V pre jednotlivé skúmané vzorky v učebnici $V = \Sigma N / \Sigma V$
1.	$V = 219 / 13 = 16,85$
2.	$V = 204 / 17 = 12,00$
3.	$V = 209 / 9 = 23,22$
4.	$V = 214 / 13 = 16,46$
5.	$V = 214 / 13 = 16,46$
6.	$V = 220 / 12 = 18,33$
7.	$V = 201 / 17 = 11,82$
8.	$V = 208 / 13 = 16,00$
9.	$V = 206 / 18 = 11,44$
10.	$V = 209 / 16 = 13,06$
11.	$V = 102 / 8 = 12,75$
12.	$V = 124 / 5 = 21,00$
13.	$V = 100 / 6 = 17,00$

TABUĽKA 14: Výpočet priemernej dĺžky vetného úseku U vybraných vzorkách

Vzorka č.	Výpočet a výsledok U pre jednotlivé skúmané vzorky v učebnici $U = \Sigma N / \Sigma U$
1.	$U = 219 / 18 = 12,17$
2.	$U = 204 / 7 = 29,14$
3.	$U = 209 / 13 = 16,08$
4.	$U = 214 / 22 = 9,72$
5.	$U = 214 / 19 = 11,26$
6.	$U = 220 / 21 = 10,48$
7.	$U = 201 / 30 = 6,70$
8.	$U = 208 / 17 = 12,23$
9.	$U = 206 / 24 = 8,58$
10.	$U = 209 / 31 = 6,74$
11.	$U = 102 / 12 = 8,50$
12.	$U = 124 / 14 = 9,00$
13.	$U = 100 / 11 = 9,09$

TABUĽKA 15: Výsledky syntaktickej obťažnosti TS na vybraných vzorkách

Vzorka č.	Výpočet a výsledok T_s pre jednotlivé skúmané vzorky v učebnici $TS = 0,1 * V * U$
1.	$TS = 0,1 * 16,85 * 12,17 = 20,51$
2.	$TS = 0,1 * 12 * 29,14 = 34,97$
3.	$TS = 0,1 * 23,22 * 16,08 = 37,34$
4.	$TS = 0,1 * 16,46 * 9,72 = 15,99$
5.	$TS = 0,1 * 16,46 * 11,26 = 18,53$
6.	$TS = 0,1 * 18,33 * 10,48 = 19,21$
7.	$TS = 0,1 * 11,82 * 6,7 = 7,92$
8.	$TS = 0,1 * 16 * 12,23 = 19,57$
9.	$TS = 0,1 * 11,44 * 8,58 = 9,82$
10.	$TS = 0,1 * 13,06 * 6,74 = 8,80$
11.	$TS = 0,1 * 12,75 * 8,5 = 10,84$
12.	$TS = 0,1 * 21 * 9 = 19,00$
13.	$TS = 0,1 * 17 * 9,09 = 15,45$

Výpočet sémantickej obťažnosti sa uskutočňoval z hodnôt zistených 5 kategórií pojmov ako nositeľov sémantickej informácie, ktoré sú uvedené v tabuľke číslo 16:

- P_1 – bežné pojmy,
- P_2 – odborné pojmy,
- P_3 – faktografické pojmy,
- P_4 – číselné údaje,
- P_5 – opakované pojmy.

TABUŁKA 16: Kategorizacja pojmov P na vybraných vzorkách

Vzorka č.	Kategória P1	Kategória P2	Kategória P3	Kategória P4	Kategória P5
1.	71	5	3	11	38
2.	64	0	0	0	28
3.	57	4	1	0	24
4.	60	0	0	0	36
5.	68	0	0	4	42
6.	72	3	1	1	27
7.	72	0	0	1	40
8.	69	6	1	0	26
9.	64	0	2	6	37
10.	78	6	1	2	36
11.	33	4	0	4	16
12.	44	0	0	0	33
13.	29	0	1	1	19

Sémantická obťažnosť analyzovaného textu sa vypočítala podľa vzorca:

$$T_p = 100 * \Sigma P / \Sigma N * (\Sigma P_1 + 3\Sigma P_2 + 2\Sigma P_3 + 2\Sigma P_4 + \Sigma P_5) / \Sigma N$$

Jednotlivé výsledky sémantickej obťažnosti T_p sú uvedené v tabuľke číslo 17. Výpočet miery obťažnosti učebného textu pre jednotlivé skúmané vzorky, podľa vzorca: $T = T_s + T_p$ sú uvedené tabuľke číslo 18:

V ďalšej fáze sme uskutočnili výpočet celkovej „Miery T“ pre celú učebnicu:

$$T = 47,83.$$

TABUŁKA 17: Výpočet sémantickej obťažnosti TP vybraných vzorkách

Vzor-ka č.	Výpočet a výsledok T_p pre jednotlivé skúmané vzorky v učebnici
1.	$T_p = 100 * 128 / 219 * (71 + 3 * 5 + 2 * 3 + 2 * 11 + 38) / 219 = 40,57$
2.	$T_p = 100 * 92 / 204 * (64 + 3 * 0 + 2 * 0 + 2 * 0 + 28) / 204 = 20,33$
3.	$T_p = 100 * 86 / 209 * (57 + 3 * 4 + 2 * 1 + 2 * 0 + 24) / 209 = 18,70$
4.	$T_p = 100 * 96 / 214 * (60 + 3 * 0 + 2 * 0 + 2 * 0 + 36) / 214 = 20,12$
5.	$T_p = 100 * 114 / 214 * (68 + 3 * 0 + 2 * 0 + 2 * 4 + 42) / 214 = 29,37$
6.	$T_p = 100 * 104 / 220 * (72 + 3 * 3 + 2 * 1 + 2 * 1 + 27) / 220 = 24,06$
7.	$T_p = 100 * 113 / 201 * (72 + 3 * 0 + 2 * 0 + 2 * 1 + 40) / 201 = 31,88$
8.	$T_p = 100 * 102 / 208 * (69 + 3 * 6 + 2 * 1 + 2 * 0 + 26) / 208 = 27,11$
9.	$T_p = 100 * 109 / 206 * (64 + 3 * 0 + 2 * 2 + 2 * 6 + 37) / 206 = 29,79$
10.	$T_p = 100 * 123 / 209 * (78 + 3 * 6 + 2 * 1 + 2 * 2 + 36) / 209 = 38,86$
11.	$T_p = 100 * 57 / 102 * (33 + 3 * 4 + 2 * 0 + 2 * 4 + 16) / 102 = 38,00$
12.	$T_p = 100 * 77 / 124 * (44 + 3 * 0 + 2 * 0 + 2 * 0 + 33) / 124 = 38,50$
13.	$T_p = 100 * 50 / 100 * (29 + 3 * 0 + 2 * 1 + 2 * 1 + 19) / 100 = 26,00$

TABUŁKA 18: Výsledky „Miery T“ na vybraných vzorkách

Vzorka č.	Výpočet a výsledok T pre jednotlivé skúmané vzorky v učebnici
1.	$T = 20,51 + 40,57 = 61,08$
2.	$T = 34,97 + 20,33 = 55,30$
3.	$T = 37,34 + 18,7 = 56,04$
4.	$T = 15,99 + 20,12 = 36,11$
5.	$T = 18,53 + 29,37 = 47,90$
6.	$T = 19,21 + 24,06 = 43,27$
7.	$T = 7,92 + 31,88 = 39,80$
8.	$T = 19,57 + 27,11 = 46,68$
9.	$T = 9,82 + 29,79 = 39,61$
10.	$T = 8,80 + 38,86 = 47,66$
11.	$T = 10,84 + 38 = 48,84$
12.	$T = 19 + 38,50 = 58$
13.	$T = 15,45 + 26 = 41,45$

INTERPRETÁCIA ZÍSKANÝCH VÝSLEDKOV A DISKUSIA

Pri skúmaní **didaktickej vybavenosti učebnice** nám vyšli veľmi dobré výsledky, pretože celková úspešnosť výskytu štruktúrnych komponentov je 84,8 %. S týmto výsledkom sme učebnicu zaradili do kategórie ako učebnicu veľmi dobrú. V učebnici sme analyzovali 33 komponentov, z ktorých reálne zastúpenie malo 28 komponentov. V učebnici chýbalo 5 nasledovných komponentov: zhrnutie učiva k celej učebnici, návod na prácu s učebnicou, otázky a úlohy k celému učivu uvedenému v učebnici, námety pre mimoškolskú činnosť s využitím učiva a register.

V učebnici chýba zhrnutie učiva k celej učebnici. Uvedené záverečné zhrnutie by bolo vhodné, potrebné a hlavne užitočné pre žiakov. Toto zhrnutie by im slúžilo ako pomôcka k práve ukončenému ročníku štúdia z hľadiska pripomenutia najdôležitejších a kľúčových prvkov učiva, ako aj na ľahšie učenie sa ku koncoročnému záverečnému preskúšaniu. Komponent návod k práci s učebnicou by mohol poslúžiť najmä žiakom pre ich lepšiu orientáciu sa v učebnici a poskytnutie základných inštrukcií pre efektívne učenie sa. Otázky a úlohy k celému učivu uvedenému v učebnici tiež chýbajú. Tieto by mohli žiakom poslúžiť v závere školského roku na koncoročné vlastné preskúšanie a testovanie a zistenie úrovne vlastných vedomostí pred záverečným hodnotením a klasifikáciou. Námety pre mimoškolskú činnosť s využitím učiva by mohli žiakom ponúknuť návod aj na prácu mimo školy za účelom ich sebazvedelávania a sebarozvoja. Poslúžia tiež takým žiakom, ktorí využívajú individuálnu formu štúdia, tiež žiakom nadaným a talentovaným. Ďalším skúmaným komponentom v učebnici bol register, ktorý by v súčasnosti mal byť výbavou každej odbornej knihy, nehovoriac o učebnici. Didaktickú vybavenosť učebnice sme zhrnuli v nasledujúcej tabuľke.

TABUĽKA 19: Zistené údaje didaktickej vybavenosti učebnice

Koeficient	Početdosiahnutých % v analyzovaných komponentoch	Hodnotenie
EI	91,6 %	výborné
EII	82,3 %	veľmi dobré
EIII	75,0 %	veľmi dobré
Ev	80,0 %	veľmi dobré
Eo	100,0 %	výborné
E	84,8 %	VEĽMI DOBRÉ

Z uvedených výsledkov nám pre danú učebnicu vyplýva, že didaktická vybavenosť učebnice je podľa odporúčaní autora J.Průchu (2009) veľmi dobrá a teda učebnica je vhodná pre učebné odbory, ktorým je určená.

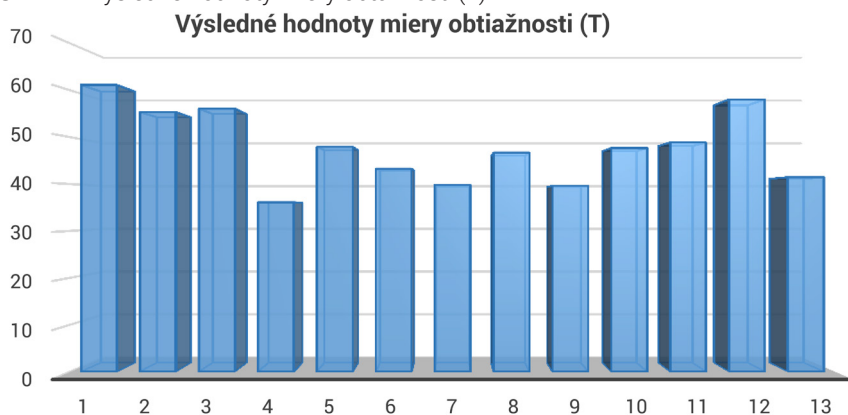
Pri skúmaní **miery obťažnosti** učebnice sme dospeli k nasledovným záverom. Miera obťažnosti učebnice je určovaná tým, aké druhy pojmov obsahuje a v akých proporciách sú v nej tieto pojmy zastúpené. „Miera T“, ktorú sme merali je založená predovšetkým na poznaní syntaktickej a sémantickej štruktúry textu. Zo zistených výsledkov nám vyplýva, že učebnica má v niektorých skúmaných vzor-

kách na nízky počet viet príliš veľa slov, čo zapríčiňuje v niektorých prípadoch zvýšenú syntaktickú obťažnosť textu (T_s). Na niektorých vzorkách učebnice bol vysoký aj sémantický faktor (T_p), čo mohlo zapríčiniť, že autorka učebnice nedokázala odhadnúť primeranú hustotu niektorých pojmov (P) a preťažovala texty vysokým počtom niektorého z pojmov (P). V učebniciach pre základné školy sa hodnoty „Miery T“ majú pohybovať medzi $T = 27$ až 63 a v učebniciach pre stredné odborné školy sa majú hodnoty „Miery T“ pohybovať v intervale $T=26$ až 49 .

Objektívne by sme vedeli mieru obťažnosti učebnice zhodnotiť nasledovne:

Ak by sme mali zhodnotiť mieru T v učebnici vo všetkých vzorkách, z výsledkov v tabuľke číslo 18 vidíme, že niektoré vzorky majú príliš vysokú „Mieru T“, čiže prešahujú odporúčané medze pre učebnice stredných odborných škôl, kde by sa mala „Miera T“ pohybovať v rozmedzí $T=26$ až 49 . Detailne je to uvedené na grafe č.1.

GRAF 1: Výsledné hodnoty miery obťažnosti (T)

Vzorka č.

Výsledné hodnoty miery obťažnosti (T)	61.08	55.3	56.04	36.11	47.9	43.27	39.8	46.68	39.61	47.66	48.84	58	41.45
---------------------------------------	-------	------	-------	-------	------	-------	------	-------	-------	-------	-------	----	-------

Celková miera obťažnosti T dosiahla našimi zisteniami hodnotu $T=47,83$, čo považujeme ako hodnotu v norme, pretože neprekračuje odporúčanú hodnotu $T=49$.

ZÁVERY A ODPORÚČANIA

Nástup 21. storočia bol charakterizovaný presadzovaním extrémne rýchlo rozvíjajúcich sa elektronických médií do rôznych sfér života, teda i do sféry vzdelávania. Mnohým sa papierová učebnica javila rovnako nemoderná a neperpektívna ako napríklad klasická školská tabuľa a krieda. Po uplynutí viac ako desaťročného času konštatujeme, že učebnice vydávané v printovej podobe stále existujú a ich využívanie na všetkých úrovniach vzdelávania detí, mládeže a dospelých je veľmi rozšírené. V dnešnej dobe ponuka učebníc dosahuje celosvetovo ohromujúce rozmery a o ich vyhliadkach do budúcnosti už niet najmenších pochyb. Aby tieto učebnice boli aj pre adresátov zaujímavé a pútavé, je potrebné venovať značnú pozornosť procesom súvisiacim s hodnotením ich kvality. Vo vzťahu k učebniciam odborných predmetov by sme odporučili:

- Neustále hodnotiť kvalitu učebníc na odborných školách vo vzťahu k výsledkom vyučovacieho procesu.
- Sledovaním didaktickej účinnosti učebníc zisťovať, ktoré didaktické funkcie určitá učebnica neplní dostatočne a na základe zistení chýbajúce komponenty do novokoncipovaných učebníc implementovať.
- Tvorbou moderných učebníc, či učebných textov prispievať ku zvyšovaniu kvality a efektívnosti vyučovacieho procesu.
- Zisťovať názory žiakov na kvalitu učebníc v odbornom vzdelávaní.
- Kontinuálne hodnotiť kvalitu vyučovacieho procesu na odborných školách.
- Pri posudzovaní kvality učebnice v procese jej tvorby sa zameriavať nie len na jej obsahovú správnosť, ale náležitú pozornosť venovať aj posúdeniu didaktickej vybavenosti a zrozumiteľnosti učebnice.

LITERATÚRA

- Bajtoš, J. 2013: *Didaktika vysokej školy*. Bratislava : Iura Edition 2008.
- Bajtoš, J., Kotercová, T. 2014: *Hodnotenie didaktickej vybavenosti učebnice*. In: 8. didaktická konferencia. Dubnica nad Váhom : DTI 2014. s. 38-49.
- Kmecová, I., Bajtoš, J. 2010: *Didactic efficiency of the textbooks of technical education*. In: Diversity unifies – Diversity in Engineering Education. Proceedings of the Joint International IGIP-SEFI. Trnava 2010.
- Maňák, J., Knecht, P. 2007: *Hodnocení učebnic*. Brno : Paido, 2007.
- Olšavská, A. 2009: *Technológia pre učebný odbor kaderník 1. časť*. Prievidza : Združenie EDUCO, 2009. Průcha, J. 2009.: *Moderní pedagogika*. Praha : Portál, 2009.
- Valent, M. 2008: *Ako vytvoriť v odborných predmetoch učebný text pre žiakov*. In Pedagogické rozhľady 1/2008, roč.17, s. 12-15.

Marian Ďurana

PhD. assistant on the Institute of civil law. Law Faculty, Matej
Bel University in Banska Bystrica

Proportionality of restrictions of ownership by act 140/2014 about the acquisition of ownership of agricultural land and about amendment

Abstrakt

The article is about the necessity of restriction of disposal of ownership right in the view of the principal of proportionality.

Key words: proportionality, restrictions of ownership, ownership, acquisition of ownership, agricultural land

According to the Article 20, paragraph 1 of the Constitution of the Slovak Republic everybody has the right to own property. The ownership right of all owners has the same legal content and protection. The right to own property is guaranteed by the article 20, paragraph 1 of the Constitution of Slovak republic, but also peaceful usage of property is guaranteed by the Article 1 of the Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

In examining the necessity of restrictions of ownership right is needful to come from comprehensive view. In the Article 20, paragraphs 4 and 5 of the Constitution of Slovak Republic the basic principles of ownership right are declared.

According to this Articles: Expropriation or enforced restriction of the ownership right is possible only to the necessary extent and in the public interest, on the basis of law and for adequate compensation. Other interferences with ownership right are possible to allow only if the property is acquired by unlawful act or from illegal incomes and it is done as provision that is necessary in democratic society for public policy, morality and rights and freedoms of the others. Conditions will be set by law.

When Law 140/2014 about the acquisition of ownership of agricultural land and about amendment and completion of some law came into force the restriction of ownership right became important issue.

Substance of the mentioned law is restriction of owner's disposal with real estate, which presents so called agricultural in the way, that in the case of its valuable transfer or without payment transfer according to §588 to the §610 of the Civil Code and §628 to the §630 of the Civil Code, also as transfer for the purpose of the enforcement of liens according to §151j of the Civil Code or enforcement of security transfer of law according to the 553 of the Civil Code except for the transfer to a person, who does agricultural production as business at least 3 years before the day of conclusion of contract about transfer of ownership of agricultural land in municipality, in which agricultural land is located; co-owner of agricultural land, if it is a case of transfer of co-owner share or to the related person, there must be fulfilled conditions by transfer stated by this law.

In this case conditions of transfer confirm pre-emption right of acquirer, who is a person with permanent residence or registered office in the Slovak Republic at least 10 years and does agricultural production as business at least 3 years before the day of conclusion of contract about transfer of ownership, so in the 1st row preferred person is person, who has origin in municipality, where the real estate is situated, then people who fulfilled mention conditions come from neighbouring municipality and after all these people regardless of place of origin.

The mentioned pre-emption right is realised through exposure of an offer on the web office of the Ministry of agriculture and rural development. At last in the case, when nobody of those people show interest in transfer of ownership of agricultural land and also if the transfer is not realised, then vendor can transfer agricultural land to person, who has permanent residence or registered office in the Slovak Republic at least 10 years and this transfer must be realised for the price exposed in the offer of sale and within 6 months from the exposure of the offer.

In terms of explanatory report the aim of legislator was achievement of prevention of agricultural land from damage and unreasonable reduction of its quality, area and volume.

Reduction of range of people to which the owner of agricultural land can transfer was realised by legislator to achieve the aim.

In society of professionals existence of mentioned law raises doubts about its accordance with the Constitution of The Slovak Republic, but also with the European law. It is necessary to point out that one of the fundamental freedoms of internal market in European Union law is free movement of good, persons, services and capital. This law limits chances to acquire real estate by people, who do not have citizenship or registered office in the Slovak Republic without legitimate aim and fulfilled conditions, which are stated by European Union law for their limitations.

According to the Court of Justice of European Union, for example sentence in case C-370/05 Uwe Kay Festersen, C-452/01 Margarethe Osplet and Schlossle Weissenberg Familienstiftung, C-302/97 Klaus Konle vs. Republic Osterreich, these condition of acquisition of ownership of agricultural land, represents limitations by movement of capital.

The Court of Justice of European Union stated that this action can be used if it is an aim of public interest, it is done by non-discriminatory way and keeps principle of proportionality.

Apart from mentioned I would like to point out main contradictions with the right to own property as it is set in the Article 20 of the Constitution of the Slovak republic but also in the Article 1 of The Protocol.

According to the Article 13, paragraph 4 of the Constitution of the Slovak republic when fundamental rights and freedoms are limited then it is necessary to take heed to their essence and meaning. These limitations can be used only on set aim.

The Principle of proportionality, which is set by the Constitution allow interference to the fundamental rights and freedoms, only if the Constitution in relation to the concrete fundamental right or freedom allow it. This intervention prosecute legitimate appointed aim, extent of this intervention does not cross reasonable and rational line, but also is necessary to take into account the substance and essence of limited fundamental right or freedom.

The substance of ownership law as the most powerful right in rem (what is seen in the fact that this law is the only one right in rem (iura in rem) that is under constitutional protection), lies in the fact that is applied towards everyone (erga omnes) and owner within the law is allowed to carry out all partial rights, which create content of ownership law.

This is possible only to the time, when the owner by his own legal act (or factual act for example damaging of thing) capitulate all his or some of partial owner's authorization or while the ownership right of concrete owner of thing get into conflict with public interest, which is one of the expectation for expropriation or forced restriction of ownership right.

Restrictions of right to protection of property and right peaceful usage of property must respect constitutional value of personal autonomy (comparison of sentence of Federal constitutional court 24 BverfGE 367; Judgment of the Constitutional court of the Czech Republic PL. ÚS 29/08, body 35 a nasl.)

Conflict of public interest and private interest is solved in law state by fair balance between them, in the meaning that private interest cannot be disproportionately and excessively restricted because of public interest. From the jurisprudence of Strasbourg bodies for protection of law resulted that every interference to the peaceful usage of property must keep fair balance between needs of public interest and requirement of protection of fundamental rights and freedoms of individual (for example sentence *Sporrong vs. Lonnroth c. Sweden* from 23. September 1982, or *Papachelas vs. Greece*, sentence from 23.march 1999, or *Pasculli vs. Italy* from 17. May 2005).

As the Constitutional court stated to the balance of public interest and private interest: This is important criterion for determining adequacy of restriction of every fundamental right and freedom (PL. ÚS. 7/96). The Constitutional Court also stated that if the aim, which consists in restriction of right to own property is

not possible to enrich by conditions which interfere milder with ownership right, which is protected by Constitution and also if public interest is superior toward interest of owner, then condition of public interest may be considered as fulfilled (PL. ÚS 33/95).

In other words equality of content and protection of ownership right is not absolute, so it is necessary to point out that accidental inequality can be accepted by Constitution only if this inequality will give reason objectively and rationally, and it means that if it follow legitimate aim and if relation of proportionality exist between this aim and resources, accepted for its achievement.

Test of proportionality comes from long-life practice of German federal constitutional court (Wesengehalt), which adopt not only other European constitutional court, but also European judicial institutions. There is no doubt, that the test of proportionality became fundamental method of interpretation for interpretation of constitutional interference with human rights. Test of acceptability of interference with fundamental right to protect of ownership or right to peaceful usage of property come from following steps:

1. Consideration, if explored norm, action belongs into area (scope, ambit) of fundamental right, with which is objected its incompatibility.
2. Consideration, if with objected provision come about interference with concrete fundamental right.
3. Consideration if the impact is lawful (lawfulness) – legality test.
4. If the abovementioned steps are fulfilled in given order, proportionality test follows.

There are three steps in the proportionality test:

- a) The first step is the appropriateness point of view (Geeignetheit), event. (Eventually) the aim (goal) important and legitimate enough (test of legitimate aim/effect) and the rational connection between the norm and the aim of the regulations (ratio legis).
- b) The second step is to consider the test of inevitability, necessity, or to consider to use more modest means to achieve the same objective. (Erforderlichkeit, test of necessity, test of subsidiarity, sufficiently important objective).
- c) Finally, the third step is the proportionality test in the strict sense itself. (Angemessenheit, test of proportionality in the strict sense, proportionate effect) i.e. (id est) the consideration whether the legislation is adequate to the intended result, event. whether the negative effects of the legislation do not surpass the positives in promoting the public interest.

Regarding the proportionality test I would like to draw your attention to the legal opinion of the Constitutional Court. The Constitutional Court expressed in its decisions that the provisions of public interest can be considered to be fulfilled only if the public interest is superior to and substantiated to the interest of the owner and only if the intention to limit the right to own property cannot be achieved by

means that are more modest to interfering with the right to own property protected by the constitution (m. m. PL. ÚS 33/95, PL. ÚS 15/06). Protection of agricultural land as the basic livelihood source can be considered to be a goal justifying the need for legislation.

However, the existence of rational connection between the legislation and the purpose of the legislation as well as the necessity and inevitability of the legislation remain questionable. The means chosen by the lawmaker to achieve this purpose significantly narrows the group of persons to which the owner of the agricultural land could transfer this land. If the lawmaker argues by the need to preserve the agricultural land, it should be noted that this objective can also be achieved by another acceptable instrument. In order to avoid reduction of the agricultural land it is sufficient to tighten and adjust the rules governing the withdrawing of the agricultural land from the agricultural land resources and its reclassification to another type of land, as well as the rules governing the procedures of the administrative bodies.

The legislation does not seem to have been challenged by the proportionality (necessity) test so as to satisfy the requirement to use as modest instruments to achieve the intended purpose as possible. This resulted in a lack of proportionality principle in the legislation. To achieve the objectives formulated in the explanatory notes it is not necessary to enter the sphere of civil law by restricting the transferability as the enacted law does. And certainly it is not necessary to enter the sphere of fundamental rights and freedoms and to limit them. The mere provision to limit the transferability of the agricultural land to selected persons does not guarantee its further management and cultivation, and even if this land is acquired by persons conducting agricultural production, such a provision does not guarantee that this land will not be withdrawn from the agricultural land resources. In this context it can be stated that the lawmaker could implement other (less drastic) measures to protect agricultural land resources or to protect the rights of persons conducting agricultural production without interfering with the authority of the owner to dispose of their property.

It is also possible to accept the objections that the principle of proportionality in the strict sense is not respected. Slovak Constitution implies equality and non-discrimination in relation to access to the fundamental right to own property (Art. 20 paragraph 1 of the Constitution) and the fundamental right to conduct entrepreneurial or other profit-making activity. The law creates barriers to acquiring ownership rights. The owner can sell the land to well-defined persons only, even in a specified sequence and specified time. One should not be favored just because he or she comes from a particular village or just because he or she conducts business in a particular sector. Such provisions imply discrimination on grounds of origin, employment and profession. This results in a situation where the law provides local agricultural firms with the "right" to buy up the land without having to be exposed to regular direct competition on an open market.

As it was already mentioned Article 20 paragraph 1 of the Constitution in the sec-

ond sentence provides that the right to own property of all owners has the same legal content and protection. Nothing prevents the norm to be seen in parallel with Art. 12 of the Constitution as prohibiting discrimination between different owners. Legislation may be considered directly discriminatory if it determines that a certain group of people is in a comparable situation treated less favorably than another group of people, if this is done on the basis of so-called “qualified criteria.” The Constitutional Court in this case respects the so-called “constitutional discrimination test” (PL. US 10/04, PL. US 23/05) and seeks answers to this sub-set of questions:

1. whether there is an exclusion of a comparable individual or group mainly in relation to exercising of fundamental rights and freedoms,
2. if it is done on basis of “qualified criteria” or similar inexcusable reason,
3. whether the exclusion poses a burden on an individual or a group
4. whether the exclusion can be justified because either there is a ground for justification (public, legitimate interest) or it is an inappropriate, disproportionate interference.

By challenging the provision there was excluded group of different owners with different access to land as means of production. I refer to the already mentioned decision of the European Court of Justice, under which condition the acquisition of ownership of agricultural land deemed as condition constituting a restriction on capital movements. and such conditions may be allowed, if it pursues an objective of general interest, apply non-discriminatory manner, respecting the principle of proportionality. Given rules of non-discrimination do not meet the above mentioned conditions. There is not a reasonable and justifiable reason to restrict access for the acquisition of land and other entities.

In addition to these basic themes can also point to the fact that, in accordance with Art. 20 ods. 4 of the Constitution of Slovak republic, a limitation of ownership rights is possible only to the inevitable extent and in the public interest, on the basis of law and for appropriate compensation. The restrictions on the transferability of ownership occurred without compensation and the law (Act) does not count with the possibility of payment of such compensation.

Finally, it may be noted that the above mentioned legal act is subject to review in the light of constitutionality before the Constitutional Court of the Slovak Republic, which by order Pl. US 20/2014 dated 17 September 2014 decided on its acceptance for further proceedings. Assessment of constitutionality is therefore fully within the competence of the Constitutional Court, and this Court bears the decision to of the above stated arguments, and settles and decision of conformity or nonconformity of this Act with by the Constitution guaranteed fundamental rights and freedoms.

Mariusz Jakubik

Doktorant Wydziału Prawa i Nauk Społecznych SWPS

w Warszawie

E-mail: jakubik-mariusz@wp.pl

Organizacja społeczna w prawnokarnej ochronie ofiar przemocy w rodzinie / *Social organization in the criminal-law protection of victims of domestic violence*

Abstrakt

On 29 April 2014, Poland adopted a new National Programme for the Prevention of Domestic Violence 2014-2020. This article discusses the role of social organization in the legal protection of victims of domestic violence. The article explains what is domestic violence and what kinds of crimes are with it connected. The author points out what forms of legal assistance are provided to the victims of domestic violence by citizens of society, who are working in the social organization, with particular emphasis on activities of these organizations in the protection of victims in criminal proceedings. This publication also presents the rules of activities and powers of representative of the social organization in the judicial criminal proceedings. The author argues that social organizations are an important instrument for the protection of victims of domestic violence in Poland.

Key words: social organization, domestic violence, legal assistance for family, social organization representative, court, criminal proceedings

WPROWADZENIE

Przemoc w rodzinie stanowi jest jednym z poważniejszych problemów społecznych w państwach całego świata. Narusza ona podstawowe prawa człowieka, w tym prawo do życia i zdrowia oraz poszanowania godności osobistej. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.) w art. 18 stanowi, że *Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej*, a w art. 71 ust. 1, że *Państwo w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny*. Przepisy Konstytucji obejmują ochroną również prawa dziecka, stanowiąc w art. 72 ust. 1, że *Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka. Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją*, a w art. 72 ust. 2, że *Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych*. Przepisy Konstytucji RP wskazują, że władze publiczne mają obowiązek zapewnienia wszystkim obywatelom równego traktowania i poszanowania ich praw i wolności, a rodzina objęta jest szczególną opieką państwa, które

ma obowiązek uwzględniać ją w swojej polityce społecznej. Stąd też organy państwa, w tym administracja rządowa, jednostki samorządu terytorialnego oraz inne powołane do tego instytucje, powinny realizować zadania w zakresie ochrony rodziny przed wszelkimi zagrożeniami, w tym przeciwdziałać przemocy w rodzinie.

Konieczność ochrony rodziny przed przemocą i innymi zagrożeniami wynika także z wiążących Polskę regulacji prawa europejskiego, do których należą akty prawne Rady Europy i Unii Europejskiej, w tym np.: Rekomendacja Komitetu Ministrów Rady Europy nr R (85) 4 w sprawie przemocy domowej z 26 marca 1985 roku, Rekomendacja Komitetu Ministrów Rady Europy nr R (90) 2 w sprawie reakcji społecznych na przemoc w rodzinie z 15 stycznia 1990 roku, Rekomendacja Rady Europy 1450 (2000) dotycząca przemocy wobec kobiet w Europie, Dyrektywa 2012/29/UE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw, Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/99/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie europejskiego nakazu ochrony, Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/92/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar. Na gruncie prawa polskiego najważniejszym dokumentem z zakresu zwalczania przemocy w rodzinie jest ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. Nr 180, poz. 1493 z późn. zm.), która określa zadania w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie, zasady postępowania wobec osób dotkniętych przemocą w rodzinie oraz zasady postępowania wobec osób stosujących przemoc w rodzinie. Niezwykle istotnymi aktami są też opracowywane na podstawie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie kilkuletnie Krajowe Programy Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie. Aktualnie obowiązujący Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014–2020, określający szczegółowe działania w zakresie zapewnienia ochrony i udzielania pomocy osobom dotkniętym przemocą w rodzinie, ustanowiono i przyjęto uchwałą Nr 76 Rady Ministrów z dnia 29 kwietnia 2014 r. w sprawie ustanowienia Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014–2020 (M. P. z 2014 r., poz. 445). Celem głównym Programu jest zwiększenie skuteczności przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz zmniejszenie skali tego zjawiska w Polsce.

Zadania związane z przeciwdziałaniem przemocy w rodzinie, które określa ustawa i jak i Program są realizowane w kilku sferach, do których zaliczyć trzeba prewencję, prawo, zdrowie, edukację i pracę socjalną. Realizowane są one przez organy administracji rządowej, jednostki samorządu terytorialnego szczebla wojewódzkiego, powiatowego i gminnego, państwowe jednostki organizacyjne realizujące zadania w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie, prokuraturę, sądy powszechne, kuratoria oświaty, komendy wojewódzkie policji, jednostki samorządu terytorialnego przy współpracy podmiotów lub organizacji pozarządowych oraz kościołów i związków wyznaniowych. Są to zatem wszelkie podmioty administracji państwa począwszy od szczebla ministerialnego, administracja wojewódzka,

powiatowa, gminna oraz instytucje wymiaru sprawiedliwości, oświaty i organizacje społeczne (pozarządowe), które w ramach tych działań odgrywają istotną rolę.

PRZEMOC W RODZINIE

Pojęcie przemocy w rodzinie definiuje na gruncie polskim art. 2 pkt 2 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Przez przemoc w rodzinie – należy rozumieć jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członków rodziny (a także innych osób wspólnie zamieszkujących lub gospodarujących), w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą. Pod pojęciem członka rodziny – należy rozumieć osobę najbliższą w rozumieniu art. 115 § 11 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.). Wedle treści tego przepisu – osobą najbliższą jest małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu. W literaturze podkreśla się, że opracowując definicję przemocy w rodzinie, projektodawcy wzorowali się na roboczej definicji przyjmowanej przez polskich specjalistów z zakresu przeciwdziałania przemocy w rodzinie, według której przemoc domowa to zamierzone i wykorzystujące przewagę sił działanie przeciwko członkowi rodziny, naruszające prawa i dobra osobiste, powodujące cierpienie i szkody (Spurek, 2012: 83). Na tę ustawową definicję przemocy w rodzinie składają się następujące elementy: 1) przemocą może być nie tylko zachowanie, które się powtarza, lecz także pojedyncze zachowanie, 2) przemocą może być działanie, tj. dokonanie jakiejś czynności, lub zaniechanie, czyli niepodjęcie działania, niewykonanie jakiejś czynności, 3) zachowanie to ma być umyślne, 4) zachowanie to narusza prawa lub dobra osobiste członków rodziny lub innych osób wspólnie zamieszkujących lub gospodarujących (Spurek, 2012: 84). Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie stanowi, że osobie dotkniętej przemocą w rodzinie udziela się bezpłatnej pomocy, w szczególności w formie: 1) poradnictwa medycznego, psychologicznego, prawnego, socjalnego, zawodowego i rodzinnego; 2) interwencji kryzysowej i wsparcia; 3) ochrony przed dalszym krzywdzeniem, przez uniemożliwienie osobom stosującym przemoc korzystania ze wspólnie zajmowanego z innymi członkami rodziny mieszkania oraz zakazanie kontaktowania się i zbliżania się do osoby pokrzywdzonej; 4) zapewnienia osobie dotkniętej przemocą w rodzinie bezpiecznego schronienia w specjalistycznym ośrodku wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie; 5) badania lekarskiego w celu ustalenia przyczyn i rodzaju uszkodzeń ciała związanych z użyciem przemocy w rodzinie oraz wydania zaświadczenia lekarskiego w tym przedmiocie; 6) zapewnienia osobie dotkniętej przemocą w rodzinie, która nie ma tytułu prawnego do zajmowanego wspólnie ze sprawcą przemocy lokalu, pomocy w uzyskaniu mieszkania (art. 3).

W ramach przemocy w rodzinie dochodzić może do naruszenia przepisów Kodeksu karnego. Chodzi o możliwość popełnienia w ramach przemocy przestępstw

przeciwko rodzinie i opiece, a w szczególności o czyn zabroniony jakim jest znęcanie się. Kodeks karny wyróżnia: znęcanie się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny (art. 207 § 1 k.k.), znęcanie się fizyczne lub psychiczne nad osobami wskazanymi w art. 207 § 1 k.k. połączone ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa (art. 207 § 2 k.k.), znęcanie się fizyczne lub psychiczne nad osobami wskazanymi w art. 207 §1 k.k. lub znęcanie się nad nimi ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa, skutkiem czego jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie (art. 207 § 3 k.k.). Znęcanie się jest przestępstwem polegającym na zadawaniu bólu fizycznego (np. biciu) lub psychicznego (np. poniżanie). Jest zachowaniem złożonym z pojedynczych czynności, powtarzających się w pewnym przedziale czasu, naruszających różne dobra, jak np. nietykalność cielesną lub godność osobistą. Jego cechą jest też przewaga sprawcy nad pokrzywdzonym, której nie może się on przeciwstawić. Wśród innych przestępstw przeciwko rodzinie i opiece Kodeks karny wyróżnia m.in.: rozpijanie małoletniego przez dostarczanie mu napoju alkoholowego, ułatwianie jego spożycie lub nakłanianie go do spożycia takiego napoju (art. 208 k.k.), uporczywie uchylanie się od wykonania ciężącego na sprawcy z mocy ustawy lub orzeczenia sądowego obowiązku opieki przez niełożenie na utrzymanie osoby najbliższej lub innej osoby i przez to narażanie jej na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych (art. 209 § 1 k.k.), porzucenie małoletniego poniżej 15 lat albo osoby nieporadnej ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny (art. 210 § 1k.k.), porzucenie małoletniego lub osoby nieporadnej, którego skutkiem jest śmierć tych osób (art. 210 § 2 k.k.), uprowadzenie małoletniego poniżej 15 lat albo osobę nieporadnej ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny (art. 211 k.k.), organizowanie adopcji dzieci w celu osiągnięcia korzyści majątkowej (art. 211a k.k.). W przypadku przemocy w rodzinie, kiedy ma ona charakter jednorazowego działania, czyn może być zakwalifikowany także jako inne przestępstwa, np.: naruszenie czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia (art. 157 k.k.), narażenia człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 160 k.k.), naruszenie nietykalności cielesnej (art. 217 k.k.), zgwałcenie i jego typy kwalifikowane (art. 197 § 1– 3 k.k.), groźba karalna (art. 190 k.k.) lub inne.

ORGANIZACJA SPOŁECZNA W RAMACH POMOCY PRAWNEJ UDZIELANEJ OFIAROM PRZEMOCY W RODZINIE

Organizacje społeczne w ramach pomocy udzielanej ofiarom przemocy w rodzinie realizują swe zadania w rozmaitych formach. Należą do nich: pomoc prawna, pomoc socjalna, pomoc psychologiczna, pomoc pedagogiczna, poradnictwo obywatelskie, prowadzenie mediacji, rzecznictwo interesów, terapie indywidualne i grupowe (w tym także w prowadzonych specjalistycznych ośrodkach terapeutycznych), interwencje kryzysowe, spotkania edukacyjne z ofiarami przemocy domowej, przydzielanie asystentów pokrzywdzonym, prowadzenie ośrodków wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, hosteli, itd.

Bardzo ważnym segmentem działalności organizacji społecznych jest pomoc prawna.

W „Programie standardów placówek świadczących pomoc w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie” z 2010 r. rekomendowanym przez Państwową Agencję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Radę ds. Przeciwdziałania Przemocy oraz Departament Pomocy i Integracji Społecznej Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej (dostępny na stronach internetowych Ministerstwa Sprawiedliwości, www.ms.gov.pl) – zaleca się w ramach działań prowadzonych przez podmioty wykonujące zadania z zakresu przeciwdziałania przemocy w rodzinie (w tym organizacje społeczne) następujące działania z zakresu pomocy prawnej: 1) Dostępność pomocy prawnej w formie porad i konsultacji udzielanych osobom dotkniętym przemocą w rodzinie, świadczonej przez osoby ze specjalistycznym wykształceniem prawniczym, w wyjątkowych sytuacjach udzielane przez osoby przyuczone w tym zakresie. Porady i konsultacje mają dostarczać informacji o charakterze opisowym, wyjaśniającym, instruktażowym, 2) Dostępność pomocy prawnej w formie przedstawicielstwa prawnego. Jest to działanie polegające na możliwości skorzystania przez zgłaszającą się osobę z takich form pomocy jak: praca na rzecz klienta prowadzona przez profesjonalnie przygotowanych prawników mająca na celu rozwiązanie problemu klienta w cyklu długoterminowym (w tym asystowanie przy jego procesie prawnym, konsultowanie kolejnych etapów procesu), bezpośrednie interwencje prawne podejmowane w interesie klienta przez prawnika, 3. Dostępność pomocy prawnej w formie obecności osoby zaufania publicznego, organizacji społecznej (stowarzyszenia, fundacji) w procedurach prawnych. Chodzi tu o możliwość skorzystania przez osobę dotkniętą przemocą z pomocy prawnej polegającej na inicjowaniu przez prawnika lub innego przygotowanego w zakresie procedur prawnych pracownika niektórych postępowań sądowych oraz wsparcie prawne na sali sądowej na podstawie przepisów o organizacjach społecznych, osobach zaufania, etc.

Jedną z istotniejszych form pomocy prawnej jest ochrona praw pokrzywdzonych czynami z zakresu przemocy domowej przed sądami, w tym w postępowaniach karnych rozpoznających sprawy o przestępstwa. Pomocy tej organizacje społeczne udzielać mogą poprzez delegowanie do sądowego postępowania karnego swego reprezentanta. Podstawę dla takiego działania dają art. 90-91 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.).

ORGANIZACJA SPOŁECZNA W SĄDOWEJ OCHRONIE PRAW OFIAR PRZEMOCY RODZINNEJ W SPRAWACH KARNYCH

Zgodnie z treścią art. 90 § 1 k.p.k. w postępowaniu sądowym do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego udział w postępowaniu może zgłosić przedstawiciel organizacji społecznej, jeżeli zachodzi potrzeba ochrony interesu społecznego lub ważnego interesu indywidualnego objętego zadaniami statutowymi tej organizacji, w szczególności ochrony wolności i praw człowieka. W zgłoszeniu organizacja społeczna wskazuje przedstawiciela, który ma reprezentować tę organizację, a przedstawiciel przedkłada sądowi pisemne upoważnienie (art. 90 § 2 k.p.k.). Sąd dopuszcza przedstawiciela organizacji społecznej, jeżeli leży to w interesie wymiaru sprawiedliwości (art. 90 § 3 k.p.k.). Przedstawiciel organizacji społecznej określany jest w postępowaniu karnym skrótowo jako przedstawiciel społeczny.

Nie ulega wątpliwości, że w interesie społecznym leży przeciwdziałanie przemocy w rodzinie oraz popełnianym w jej ramach przestępstwom, tak samo jak to, że ważnym interesem indywidualnym (prywatnym), wymagającym ochrony jest obrona praw poszczególnych osób takimi przestępstwami pokrzywdzonych. Przedstawiciel społeczny organizacji społecznej nie jest stroną procesu, a bezstronnym jego uczestnikiem działającym w charakterze rzecznika interesu społecznego. Nie ma on określonego kierunku działania procesowego i z założenia nie staje po żadnej stronie postępowania, lecz angażując się w ochronę danego interesu indywidualnego, może wspierać którąś ze stron, w takim znaczeniu, że jego działania będą dla niej korzystne. Interes indywidualny broniony jest w interesie ogółu, gdyż to właśnie w interesie społecznym leży, aby interesy jednostki doznawały właściwej ochrony (Grzegorzczuk i Tylman, 2011: 390).

Jeżeli zatem mamy do czynienia z przestępstwem popełnionym w ramach przemocy w rodzinie (np. znęcanie się fizyczne lub psychiczne), to każda organizacja społeczna (pozarządowa), która w programie (swoim statucie) zapisaną ma ochronę osób poszkodowanych w wyniku przemocy w rodzinie (albo przeciwdziałanie przemocy w rodzinie, przeciwdziałanie przemocy domowej) – może zgłosić do postępowania sądowego swego przedstawiciela. Kodeks zakłada możliwość wstąpienia do procesu karnego każdej organizacji społecznej (Hofmański, Sadzik i Zgryzek, 2011: 609). Nie jest przy tym istotne, czy osoba, której potrzeba ochrony interesów spowodowała przystąpienie przedstawiciela społecznego do postępowania, jest członkiem tej organizacji społecznej. Kodeks mówi o trzech kryteriach ocennych spośród przesłanek dopuszczenia przedstawiciela społecznego do postępowania sądowego. Sąd musi ustalić, że udział reprezentanta organizacji społecznej jest konieczny ze względu na potrzebę ochrony interesu społecznego lub ważnego interesu indywidualnego, musi stwierdzić, czy interesy te są objęte zadaniami statutowymi organizacji społecznej delegującej reprezentanta, oraz musi rozważyć, czy takie uczestnictwo leży w interesie wymiaru sprawiedliwości. K.p.k. nakazuje też, by organizacja społeczna dokonała określonych czynności przy wstępowaniu do procesu. Należy do nich zgłoszenie się do udziału w postępowaniu w odpowiednim terminie i wskazanie osoby, która ma reprezentować organizację oraz złożenie sądowi przez jej reprezentanta pisemnego upoważnienia. Po dokonaniu zgłoszenia następuje sądowe badanie dopuszczalności organizacji do postępowania. Ostatnim elementem wchodzenia przedstawiciela społecznego do postępowania jest decyzja sądu o dopuszczeniu bądź o odmowie jego dopuszczenia.

Zgodnie z treścią art. 90 § 1 k.p.k. przedstawiciel organizacji społecznej może zgłosić swój udział w postępowaniu sądowym do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego. Gdyby organizacja społeczna zgłosiła swój udział już na etapie postępowania przygotowawczego, to taki wniosek należy dołączyć do akt sprawy, a o dopuszczeniu do postępowania sąd zadecyduje po wplynięciu aktu oskarżenia (Marszał, 2001: 118–119). Termin zgłoszenia przedstawiciela społecznego do postępowania ma charakter prekluzyjny (jest nieprzekraczalny i nieprzywracalny). Uprawnienie organizacji społecznej do zgłoszenia przedstawiciela społecznego wygasa rozpoczęciu przewodu sądowego (Stachowiak, 2005: 17). O dopuszczeniu bądź odmowie dopuszczenia do postępowania decyduje sąd. Zatem drugą fazą

wchodzenia przedstawiciela społecznego do postępowania karnego jest weryfikowanie przez sąd potrzeby tego udziału. Przy podejmowaniu decyzji o dopuszczeniu organizacji, sąd bada ustawowe przesłanki dopuszczenia określone w art. 90 § 1 k.p.k. Sprawdza, czy w określonej sprawie zachodzi potrzeba ochrony interesu społecznego lub ważnego interesu indywidualnego, a następnie bada legitymację procesową organizacji zgłaszającej reprezentanta, ustalając, czy jest ona uprawniona do zgłoszenia przedstawiciela w procesie karnym z uwagi na chronione statutom interesy (ustala, czy działanie w celu ochrony określonego interesu stanowi jej zadanie statutowe). Sąd bada także, czy udział przedstawiciela organizacji społecznej leży to w interesie wymiaru sprawiedliwości. Sąd musi zatem rozważyć dodatkowo, czy istnieją przesłanki faktyczne, stanowiące o pożytku udziału przedstawiciela społecznego dla takiego interesu. Dopuszczenie przedstawiciela społecznego jest trzecią i ostatnią fazą wchodzenia reprezentanta organizacji społecznej do postępowania karnego. Sąd orzeka w tej kwestii postanowieniem (art. 93 § 1 k.p.k.), choć nie zastrzeżono wyraźnie w przepisach takiej właśnie formy (Hofmański, Sadzik i Zgryzek, 2011: 612). Postanowienie może być wydane zarówno na rozprawie, jak i na posiedzeniu sądu w ramach wstępnej kontroli oskarżenia. W praktyce dopuszczenie przedstawiciela społecznego do postępowania następuje najczęściej pomiędzy wywołaniem sprawy a rozpoczęciem przewodu sądowego, w części wstępnej rozprawy. Dopuszczony do postępowania przedstawiciel okazuje sądowi na rozprawie upoważnienie organizacji społecznej do udziału w postępowaniu (art. 90 § 2 k.p.k.). Musi mieć ono formę pisemną (art. 90 § 2 k.p.k.). Od momentu dopuszczenia przez sąd przedstawiciel społeczny staje się uczestnikiem procesowym (Marszał, 2001: 123). Postanowienie powinno być wydane także wówczas, gdy sąd nie uwzględni wniosku o dopuszczenie organizacji społecznej (Hofmański, Sadzik i Zgryzek, 2011: 612). Odmowa dopuszczenia przedstawiciela społecznego do postępowania zawsze wymaga uzasadnienia. Na postanowienie o odmowie dopuszczenia przedstawiciela społecznego do postępowania sądowego nie przysługuje zażalenie.

Zakres uprawnień ustawowych przedstawiciela społecznego w został określony w art. 91 k.p.k. Zgodnie z jego treścią dopuszczony do udziału w postępowaniu sądowym przedstawiciel organizacji społecznej może uczestniczyć w rozprawie, wypowiadać się i składać oświadczenia na piśmie. Kodeks ogranicza ten udział do działania tylko w rozprawie. W literaturze podkreśla się, że udział w rozprawie dotyczy także przypadku wyłączenia jawności (Hofmański, Sadzik i Zgryzek, 2011: 613). Przedstawiciel społeczny może zatem pozostać na sali rozpraw jako osoba biorąca udział w postępowaniu w rozumieniu art. 361 § 1 k.p.k. (osoba wskazana przez oskarżyciela publicznego, oskarżyciela posiłkowego, oskarżyciela prywatnego i oskarżonego), chyba że zachodzi obawa ujawnienia informacji, o których mowa w art. 361 § 2 k.p.k. (informacje niejawne o klauzuli tajności „tajne” lub „ściśle tajne”). Osoba pokrzywdzona czynem wynikającym z przemoc domowej może więc wskazać przedstawiciela organizacji społecznej jako na tego, który przy wyłączeniu jawności pozostanie na sali rozpraw. Przedstawiciel organizacji może uczestniczyć także w rozprawie odwoławczej (w oparciu o treść art. 458 k.p.k.). Prawo wypowiedania się jest drugim wskazanym w art. 91 k.p.k. uprawnieniem

przedstawiciela społecznego. Zakres jego udziału na tym odcinku wynika z pełnionej w procesie roli, a treść wystąpień powinna być wyznaczana przez cel działania, jakim jest ochrona interesu społecznego lub ważnego interesu indywidualnego (Dudka, 2007: 46). W ramach prawa do wypowiedzi i w oświadczeniach pisemnych winien służyć specjalistyczną wiedzą z dziedzin objętych działalnością danej organizacji społecznej jako swego rodzaju informator i opiniodawca, wskazując swój punkt widzenia. Trzecim uprawnieniem wskazanym w art. 91 k.p.k. jest prawo do składania oświadczeń pisemnych. Powinny one dotyczyć chronionych przez organizację w postępowaniu interesów. W zakresie oświadczeń pisemnych przedstawiciel organizacji może składać opinie prawne określane jako *amicus curiae*, czyli opinie „przyjaciela sądu”, zawierające analizę całego przeprowadzonego postępowania sądowego w sprawie (Bernatt, 2008: 184). Przedstawiciel społeczny nie ma możliwości zadawania pytań osobom przesłuchiwanym, nie może składać wniosków dowodowych, nie jest także uprawniony do wnoszenia środków zaskarżenia, gdyż nie jest stroną procesową.

Odwołanie przedstawiciela społecznego z postępowania sądowego może nastąpić w drodze wycofania go przez zgłaszającą organizację społeczną lub też przez usunięcie z procesu decyzją sądu. Organizacja społeczna może wycofać swego przedstawiciela w każdym czasie, jeżeli uzna, że nie zachodzi już potrzeba ochrony interesu objętego jej zadaniami statutowymi. (Grzegorzczak i Tylman, 2011: 391). Sąd nie może usunąć z postępowania dopuszczonego przedstawiciela społecznego, jeżeli w toku procesu zmieni zdanie co do istnienia interesu uzasadniającego jego uczestnictwo (Grzegorzczak, 2008: 284). Ewentualna możliwość wydalenia przedstawiciela społecznego z procesu mogłaby nastąpić przez uchylene decyzji o jego dopuszczeniu w pewnych wyjątkowych sytuacjach (Grzegorzczak, 2008: 284). Mogłoby to mieć miejsce, gdyby okazało się, że delegat organizacji w ogóle nie powinien być do postępowania dopuszczony. Jako przykłady takich sytuacji wskazuje się: sfałszowanie zgłoszenia, nieistnienie organizacji społecznej zgłaszającej reprezentanta albo stwierdzenie, że ochrona określonych interesów w ogóle nie należy do zadań statutowych organizacji.

BIBLIOGRAFIA

1. Bernatt, M. 2008. *Opinia przyjaciela sądu („amicus curiae”) jako pomocnicza instytucja prawna w orzecznictwie sądów polskich*, w: Ł. Bojarski, *Sprawny sąd. Zbiór dobrych zasad*, cz. II, Warszawa.
2. Dudka, K. 2007. *Formy udziału organizacji społecznej w procesie karnym*, *Ius Novum*, nr 4.
3. Grzegorzczak, T. 2008. *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa.
4. Grzegorzczak, T., Tylman, J. 2011. *Polskie postępowanie karne*, Warszawa.
5. Hofmański, P., Sadzik, E., Zgryzek, K. 2011. *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do artykułów 1–296*, t. I, red. P. Hofmański, Warszawa.
6. Marszał, K. 2001. *Przedstawiciel społeczny w procesie karnym*, *Problemy Prawa Karnego*, nr 24.
7. Spurek, S. 2012. *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Komentarz*, Warszawa.
8. Stachowiak, S. 2005. *Rozpoczęcie przewodu sądowego na rozprawie głównej jako czas wygaśnięcia niektórych uprawnień procesowych*, *Prokuratura i Prawo*, nr 11.

Dagmar Marková

Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky Filozofická fakulta
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre,
E-mail: dmarkova@ukf.sk

Stanislava Lištiak Mandzáková

Katedra špeciálnej pedagogiky, Pedagogická fakulta PU
v Prešove, Slovakia

Partnersky sex a masturbácia – morálna koexis- tencia? Eticko-deskriptívny komparačný výskum / *Partnership sex and masturbation – moral coexistence?* *Ethical-descriptive comparing research*

Abstrakt

In this text we present part of two complex researches. First research was orientated to constructing of sexual biographies and identification of attitudive microdiscourses in area of sexuality (also moral) and their discursive sources. Second research was orientated to sexual lifestyles and their socio-cultural contexts of men and women in Slovakia and Czech Republic. In text we present only results which concern to masturbation behavior and we analyze them from the point of view implication to sexual morality in present time.

Key words: sexuality, masturbation, morality, ethics, attitude, behavior, sexual intercourse

ÚVOD¹

V súčasnosti je sexualita oslobodená od tlaku rozmnožovania a ponúka nové pole experimentovania. Dievčatá a chlapci dnes začínajú masturbovať skôr v porovnaní s 80. rokmi, pričom chlapci začínajú skôr v porovnaní s dievčatami (Kromer, 2002).

Desexualizácia heterosexuality, ako dnes možno konštatovať, sa zakladá na empirickými štúdiami dokázanom poklese častosti partnerskej sexuality a na druhej strane kvantitatívnom náraste masturbačnej aktivity. Táto tendencia sa ukazuje vo všetkých výskumoch, ktoré sa realizovali v industriálnych spoločnostiach (Dannecker, 2001). Pokiaľ ide o masturbáciu a partnerské vzťahy, zostáva zachovaný trend, že u mladšej generácie koexistuje partnerská sexualita oveľa častejšie a zjavne pokojnejšie s masturbáciou ako u starších generácií (Schmidt et al., 2003(b)). U 30-ročných mužov, ktorí uviedli, že žijú v trvalom vzťahu, je 44 % všetkých sexuálnych aktov masturbačných, a to aj u tých, ktorí sú s častotou partnerskej

¹ Text vznikol vďaka podpore grantu VEGA č. 2/0015/12: *Životné štýly, normy a ich prekračovanie: cesty k osobnej spokojnosti a spoločenskej prospešnosti* a čiastočne aj VEGA č. 1/0286/14: *Behaviorálne a postoje atribúty sexuality mládeže s ľahkým mentálnym postihnutím v kontexte rizika a prevencie*.

sexuality spokojní. Výskumné údaje Schmidta (2003) poukazujú na tieto zmeny:

- podľa 20 % 60-ročných mužov a žien a 4 % 30-ročných by sa „masturbácia nemala vyskytovať v trvalých vzťahoch“;
- podľa 36% 60-ročných a 79% 30-ročných je „masturbácia samostatná forma sexuality, ktorá v trvalých vzťahoch môže byť praktizovaná nezávisle od toho, ako často majú spolu partneri sex“.

Masturbácia je predovšetkým pre mladú generáciu možnosťou mať sexuálny priestor pre seba, oblasťou sexuálnej rozkoše a fantázie bez partnera/partnerky. V tomto trende sa zrkadlí jednak snaha vytvoriť v moderných vzťahoch rovnováhu medzi osobnou autonómiou a silnou emocionálnou a intímnu jednotou – masturbácia tak reprezentuje kúsok autonómie v týchto intenzívnych, a zároveň neistých nových vzťahoch. V porovnaní k nevere je masturbácia pragmatické riešenie ochrany sexuálnej autonómie: dnes nie je riskantná pre partnerstvo, v princípe nie je zraňujúca pre partnera/partnerku a je oveľa jednoduchšie aranžovateľná a dostupná.

VÝSKUMNÉ ZISTENIA

O tom, že sa počas histórie menili morálne normy a postoje k masturbácii, býva aj v našich podmienkach nezriedka referované. Napr. Janiš (2003) konštatuje, že masturbácia je v dnešnej dobe z morálneho hľadiska považovaná za prirodzenú, kým pred sto rokmi sa používali drastické trestné opatrenia. Mnohí/é ďalší/ie autori a autorky poukazujú na to, že masturbácia je v súčasnosti z morálneho hľadiska väčšinovo akceptovaná.

My sa však v rámci tohto textu nezameriavame na postoje k morálnemu (ne)schvaľovaniu masturbácie, ale na analýzu tých výsledkov, ktoré sú zamerané na oblasť masturbáčného správania a následne uvažujeme nad ich etickými súvislosťami. Komparujeme dve komplexnejšie empirické štúdie – jednu staršiu z roku 2004-2005 (výskum A²) a ďalšiu súčasnú (výskum B³). Výskum A bol zameraný na konštruovanie sexuálnych biografí a identifikáciu postojových mikrodiskurzov v oblasti sexuality (aj morálnych) a ich diskurzívnych zdrojov. Výskum B sa týkal sexuálnych životných štýlov a ich socio-kultúrnych kontextov u mužov a žien na Slovenku a v Čechách. V tomto texte analyzujeme len tie výsledky, ktoré sa týkajú aktivít sólo sexu a partnerskej sexuality (konkrétne veku prvej masturbáčnej aktivity, frekvencie masturbácie za posledný rok u opýtaných mužov a žien ako aj frekvencie pohlavných stykov z hľadiska typov sexuálnych biografí (výskum A) a sexuálnych životných štýlov (výskum B). Na základe výsledkov o masturbáčnej aktivite sa zamýšľame nad otázkami, ktoré naznačujú niektoré súvislosti so súčasnou sexuálnou morálkou.

VÝSKUM A

VÝSKUMNÝ SÚBOR

Prvý výskumný súbor tvorilo 324 heterosexuálnych mužov a žien mladšieho dospelého veku (20-30 rokov), ktorí/é boli v roku 2004 študentmi/študentkami druhého až štvrtého ročníka denného a externého štúdia odboru Sociálna práca Fakulty sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre. Výber vzorky nevychádzal z potre-

2 Pozri viac v: Marková (2007), (2008), Švihelová (2006) a i.

3 Pozri viac v: Marková (2012), Lukšík, Marková (2010) a i.

by reprezentatívnosti a plošnej zovšeobecniteľnosti výsledkov. Zvolili sme zámer-
ný výber tak, aby osoby reprezentovali rôznorodosť sexuálnych biografíí. (Kritériá
a spôsob vytvorenia typológií sexuálnych biografíí pozri bližšie v: Marková 2008).
Veľkosť výberu sa riadila v prvej fáze saturáciou, to znamená, keď sa respondenti/re-
spondentky s rovnakými typmi sexuálnych biografíí začali opakovať. V druhej fáze
sme však potrebovali „doplniť“ počet na minimálne 30 respondentov/responden-
tiek v každom jednotlivom type sexuálnych biografíí, a to z dôvodu aplikácie mate-
maticko-štatistických operácií, pričom sme nechceli favorizovať len niektoré domi-
nantné skupiny. Toto sa týka sexuálnych biografíí č. 1 (t. j. nesexuálnych biografíí,
kde respondenti/respondentky nerealizovali pohlavný styk), takže údaj o počte
respondentov/respondentiek je pri tomto type sexuálnych biografíí skreslený.

VÝSKUMNÉ ZISTENIA

VEK PRVEJ MASTURBÁCIE

V tabuľke č. 1.A uvádzame numerické charakteristiky (priemer) veku prvej mas-
turbácie tých participantov/participantiek, ktorí/é majú za sebou minimálne
jednu takúto skúsenosť, a to z hľadiska jednotlivých typov sexuálnych biografíí⁴.
Priemerný vek prvej masturbácie mužov a žien sexuálnych biografíí č. 1 je 16,3
roka, biografíí č. 2 – 15,4, respondentov/iek typu sexuálnych biografíí č. 3 – 16,9
roka. Vo veku 15,3 roka začínajú v priemere masturbovať muži a ženy mladšieho
dospelého veku, patriaci/e do biografíí č. 4. Po prvýkrát zažívajú masturbáciu re-
spondenti/respondentky sexuálnych biografíí č. 5 vo veku 14,8 a č. 6 – 12,9 roka,
čo je najnižšie uvádzaný vek v porovnaní s ostatnými typmi biografíí.

TAB. 1.A: Vek prvej masturbácie podľa typov sexuálnych biografíí

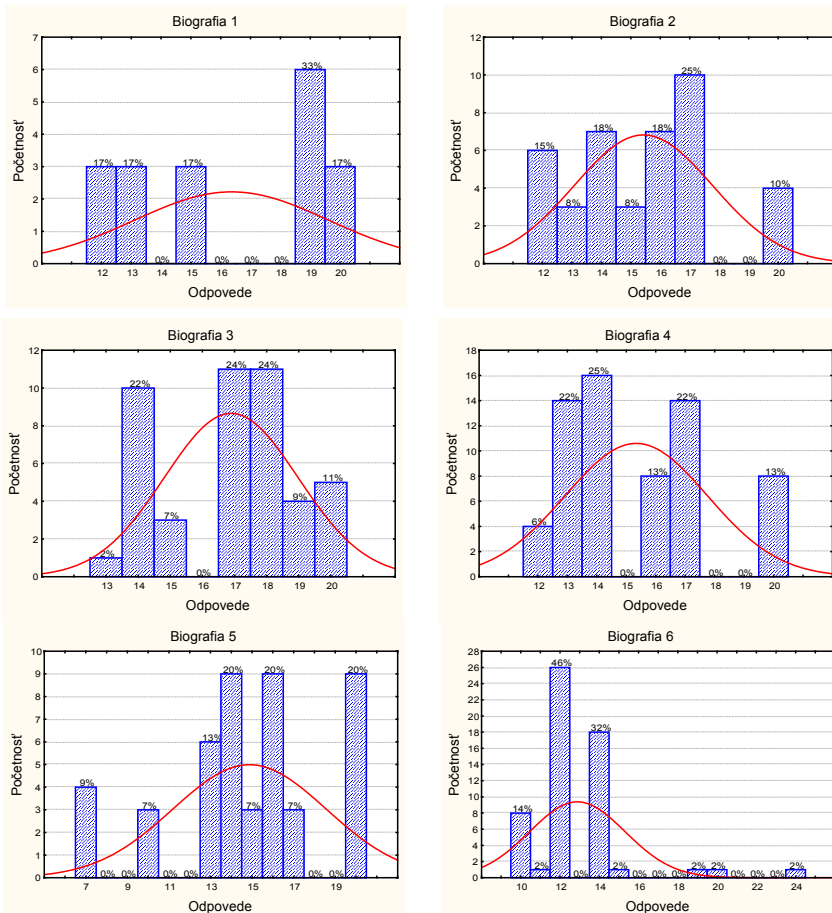
	Vzťahovo vzdialené	Mono- gamné	Seriálne dlhé	Seriálne krátke	Promisku- itné	Nesexuálne
Priemer	15,40	16,87	15,31	14,83	12,86	16,33

Percentuálny podiel odpovedí respondentov/respondentiek zaradených do jedno-
tlivých typov sexuálnych biografíí vzhľadom na vek prvej masturbácie znázorňujú
nasledujúce grafy č. 1. Najnižší vek 7 rokov uviedlo 7% respondentov/responden-
tiek sexuálnych biografíí č. 5 a 10 rokov 14% opýtaných mužov a žien biografíí
č. 6. Naopak najvyšší vek pri prvej masturbácii uviedol/a jeden/jedna respondent/
respondentka, zaradený/á takisto do sexuálnych biografíí č. 6. Žiadnu skúsenosť
s masturbáciou doposiaľ uviedlo 45% respondentov/respondentiek, zaradených
do sexuálnych biografíí č. 1, 7% do biografíí č. 2, 6 % do biografíí č. 3, 20% do bio-
grafíí č. 4, 26 % do biografíí č. 5 a 8% tých, ktorých sme zaradili do biografíí č. 6.

4 Typy sexuálnych biografíí:

- **Nesexuálne** – bez pohlavného styku, prevládajú krátkodobé vzťahy – dĺžka žiadneho vzťahu neprekročila jeden rok.
- **Vzťahovo vzdialené** – dva krátkodobé sexuálne vzťahy alebo menej, pričom celkové trvanie sexuálnych vzťahov je jeden rok a menej a do sexuálnych biografíí č. 6 nepatria.
- **Monogamné** – prevláda jeden sexuálny monogamný, resp. dlhodobý vzťah, ktorý trvá viac ako jeden rok a do sexuálnych biografíí č. 6 nepatria.
- **Seriálne** – dlhé – prevládajú sexuálne dlhodobé vzťahy – minimálne dva sexuálne dlhodobé vzťahy, celkové trvanie sexuálnych dlhodobých, resp. krátkodobých vzťahov, presahuje celkové trvanie singel periód.
- **Seriálne** – krátke – prevládajú sexuálne krátkodobé, resp. dlhodobé vzťahy – minimálne dva sexuálne krátkodobé, resp. dlhodobé vzťahy, celkové trvanie sexuálnych dlhodobých, resp. krátkodobých vzťahov, nepresahuje celkové trvanie singel periód a do sexuálnych biografíí č. 2 nepatria.
- **Promiskuitné** – prevládajú sexuálne náhodné vzťahy alebo kontakty nad krátkodobými, resp. dlhodobými sexuálnymi vzťahmi – minimálne tri náhodné sexuálne vzťahy alebo kontakty.

GRAFY 1: Vek prvej masturbácie podľa jednotlivých typov sexuálnych biografíí

Jednotlivé typy sexuálnych biografíí: **1 – Nesexuálne biografie**; **2 – Vzťahovo vzdialené sexuálne biografie**; **3 – Monogamné sexuálne biografie**; **4 – Seriálne – dlhé sexuálne biografie**; **5 – Seriálne – krátke sexuálne biografie**; **6 – Promiskuitné sexuálne biografie**.

Legenda: Škála od 7 po 24 predstavuje vek respondentov/respondentiek pri prvej masturbácii

Ako dokumentuje tabuľka 1.B, štatisticky signifikantný rozdiel vzhľadom na vek pri prvej masturbácii medzi jednotlivými typmi sexuálnych biografíí, sme zaznamenali na 5% hladine významnosti.

TABUĽKA 1B: Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu – vek prvej masturbácie podľa jednotlivých typov sexuálnych biografíí

Kruskal-Wallisov test: $H(5) = 66,08548$ $p = ,0000$						
	1	2	3	4	5	6
	R:162,75	R:145,82	R:188,58	R:141,64	R:137,11	R:69,553
1		1,000000	1,000000	1,000000	1,000000	0,000152
2	1,000000		0,176280	1,000000	1,000000	0,000033
3	1,000000	0,176280		0,030048	0,025028	0,000000
4	1,000000	1,000000	0,030048		1,000000	0,000006
5	1,000000	1,000000	0,025028	1,000000		0,000191
6	0,000152	0,000033	0,000000	0,000006	0,000191	

FREKVENCIA MASTURBÁCIE ZA POSLEDNÝ ROK

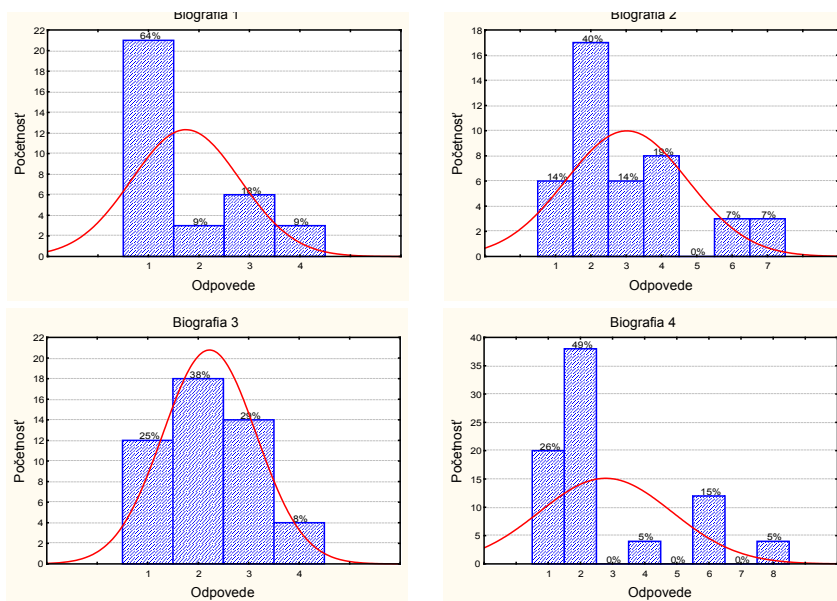
Ako dokumentuje nasledujúca tabuľka č. 2.A, počas uplynulého roku najčastejšie vôbec nemasturbovali respondenti/respondentky sexuálnych biografíí č. 1. Najčastejšou odpoveďou mužov a žien sexuálnych biografíí č. 2, 3 a 4 je frekvencia menej ako raz za mesiac. Častosť masturbácie jeden až dvakrát za mesiac za posledných 12 mesiacov je najfrekventovanejšou odpoveďou ľudí mladšieho dospelého veku sexuálnych biografíí č. 5 a č. 6.

TAB. 2A: Frekvencia masturbácie za posledných 12 mesiacov podľa typov sexuálnych biografíí

	Vzťahovo vzdialené	Monogamné	Seriálne dlhé	Seriálne krátke	Promiskuitné	Nesexuálne
modus	menej ako raz za mesiac	menej ako raz za mesiac	menej ako raz za mesiac	jeden až dvakrát za mesiac	jeden až dvakrát za mesiac	nikdy
početnosť	17	18	38	25	28	21

Celkový pohľad na rozdiely vo frekvencii masturbácie z hľadiska typu sexuálnych biografíí zachytávajú nasledujúce grafy č. 2. Môžeme vidieť, že počas uplynulého roku vôbec nemasturbovalo 64% mužov a žien biografíí č. 1, 14% biografíí č. 2, 25% biografíí č. 3, 26% biografíí č. 4 a č. 5 a 35% respondentov/respondentiek biografíí č. 6.

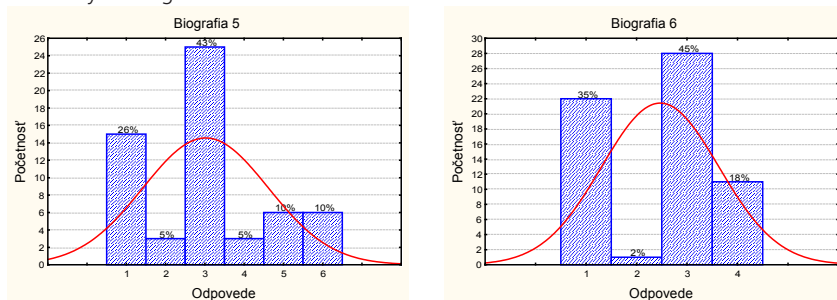
GRAFY 2: Frekvencia masturbácie za posledných 12 mesiacov podľa jednotlivých typov sexuálnych biografíí

Jednotlivé typy sexuálnych biografíí: 1 – Nesexuálne biografie; 2 – Vzťahovo vzdialené sexuálne biografie; 3 – Monogamné sexuálne biografie; 4 – Seriálne – dlhé sexuálne biografie; 5 – Seriálne – krátke sexuálne biografie; 6 – Promiskuitné sexuálne biografie.

Legenda: 1 – nikdy, 2 – menej ako raz za mesiac, 3 – jeden až dvakrát za mesiac, 4 – tri až päťkrát za mesiac, 5 – šesť až desaťkrát za mesiac, 6 – jedenásť až pätnásťkrát za mesiac, 7 – šesťnásť až tridsaťkrát za mesiac, 8 – viac ako tridsaťkrát za mesiac.

GRAFY 2: Frekvencia masturbácie za posledných 12 mesiacov po-dľa jednotlivých typov sexuálnych biografíí – continued

Jednotlivé typy sexuálnych biografíí: **1 – Nesexuálne biografie; 2 – Vzťahovo vzdialené sexuálne biografie; 3 – Monogamné sexuálne biografie; 4 – Seriálne – dlhé sexuálne biografie; 5 – Seriálne – krátke sexuálne biografie; 6 – Promiskuitné sexuálne biografie.**

Legenda: 1 – nikdy, 2 – menej ako raz za mesiac, 3 – jeden až dvakrát za mesiac, 4 – tri až päťkrát za mesiac, 5 – šesť až desaťkrát za mesiac, 6 – jedenásť až pätnásťkrát za mesiac, 7 – šesťnásť až tridsaťkrát za mesiac, 8 – viac ako tridsaťkrát za mesiac.

Z výsledkov Kruskalovho-Wallisovho testu vyplýva, že vzhľadom na konštruované typy sexuálnych biografíí bol zistený štatisticky signifikantný rozdiel na 5% hladine významnosti ($p=0,0007$). Pomocou Turkeyho metódy sme štatisticky významný rozdiel zistili medzi komparovanými typmi sexuálnych biografíí č. 1 a č. 3 a 5 (označené v tabuľke č. 2.B červenou farbou). Respondenti/respondentky, zaradení/é do sexuálnych biografíí č. 1, sa odlišujú vo frekvencii masturbácie za posledný rok od tých, ktorí/é patria do sexuálnych biografíí č. 2, ako aj od tých, ktorých/é sme zatriedili do sexuálnych biografíí č. 5.

TAB. 2B: Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu – frekvencia masturbácie za posledných 12 mesiacov

Kruskal-Wallisov test: $H(5) = 21,22439$ $p = ,0007$						
	1	2	3	4	5	6
	R: 107,27	R: 184,87	R: 148,98	R: 156,24	R: 188,48	R: 165,22
1		0,004743	0,713753	0,169617	0,000948	0,058067
2	0,004743		0,995067	1,000000	1,000000	1,000000
3	0,713753	0,995067		1,000000	0,444900	1,000000
4	0,169617	1,000000	1,000000		0,686935	1,000000
5	0,000948	1,000000	0,444900	0,686935		1,000000
6	0,058067	1,000000	1,000000	1,000000	1,000000	

FREKVENCIA POHLAVNÝCH STYKOV ZA POSLEDNÝ ROK

Analýza odpovedí na otázku týkajúcu sa frekvencie pohlavných stykov za posledných 12 mesiacov z hľadiska jednotlivých typov sexuálnych biografíí naznačuje, že najčastejšou odpoveďou v troch z piatich typov sexuálnych biografíí, s výnimkou sexuálnych biografíí č. 3 a č. 6, bola častosť pohlavných stykov tri až päťkrát za mesiac. U sexuálnych biografíí č. 3 dominovali dve odpovede: frekvencia šesť až desaťkrát za mesiac a takisto udávaná frekvencia pohlavných stykov za posledný rok jedenásť až pätnásťkrát za mesiac. Skupina respondentov/respondentiek biografíí č. 6 uvádzala najčastejšie frekvenciu pohlavných stykov šesť až desaťkrát za mesiac. Modus ako štatistický ukazovateľ tohto znaku prezentujeme v nasledovnej tabuľke č. 3.A.

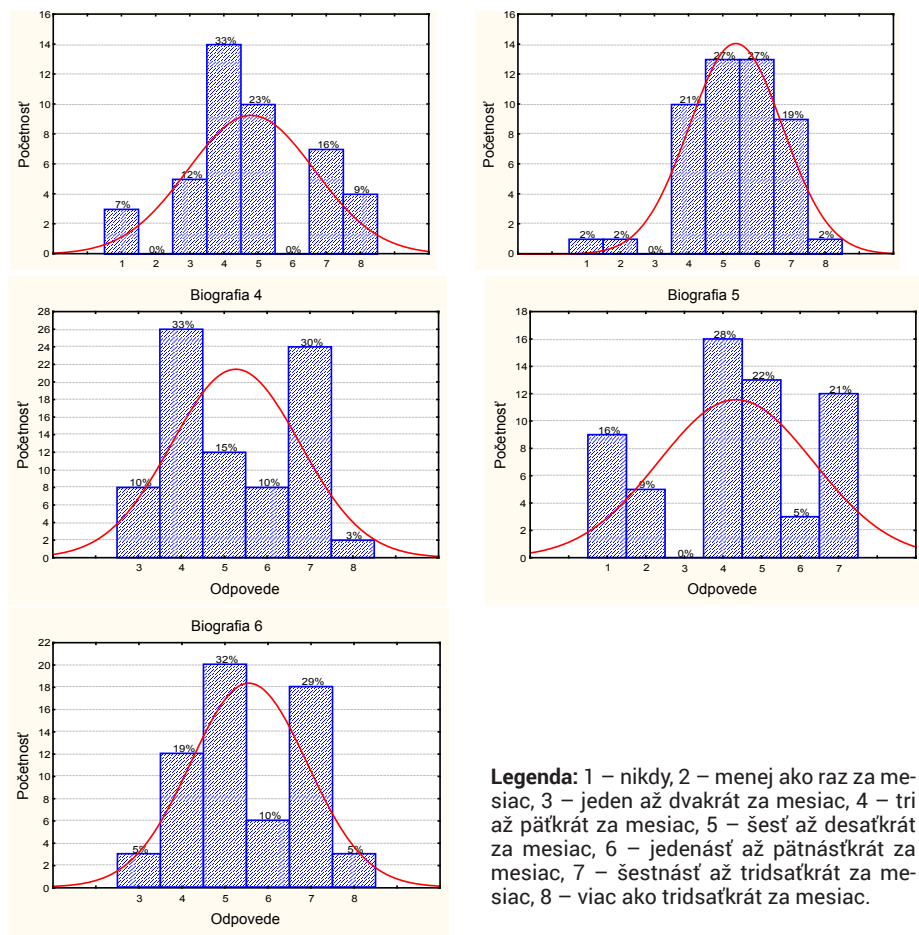
TABULKA 3B: Štatistické ukazovatele – frekvencia pohlavných stykov za posledných 12 mesiacov

Biografie	Modus	Počtetnosť modusu
2	4	14
3	viacnás.	13
4	4	26
5	4	16
6	5	20

Legenda: 1 – nikdy, 2 – menej ako raz za mesiac, 3 – jeden až dvakrát za mesiac, 4 – tri až päťkrát za mesiac, 5 – šesť až desaťkrát za mesiac, 6 – jedenásť až pätnásťkrát za mesiac, 7 – šestnásť až tridsaťkrát za mesiac, 8 – viac ako tridsaťkrát za mesiac.

Rozdiely vo frekvencii pohlavných stykov za uplynulý rok z hľadiska typov sexuálnych biografíí sú znázornené v grafoch č. 3. Na základe grafických znázornení môžeme konštatovať, že najčastejšie, t.j. viac ako tridsaťkrát za mesiac realizujú pohlavné styky opýtaní/é muži a ženy mladšieho dospelého veku, zaradení/é do sexuálnych biografíí č. 2 (9% z nich), jeden/jedna respondent/respondentka biografíí č. 3 a dvaja respondenti/respondentky sexuálnych biografíí č. 4 a tri osoby, zaradené do sexuálnych biografíí č. 6. Bez sexuálnych stykov za posledný rok je 7% respondentov/respondentiek biografíí č. 2, jeden participant biografíí č. 3 a 16% tých, ktorých/é sme zaradili do sexuálnych biografíí č. 5.

GRAFY 3: Frekvencia pohlavných stykov za posledných 12 mesiacov

Legenda: 1 – nikdy, 2 – menej ako raz za mesiac, 3 – jeden až dvakrát za mesiac, 4 – tri až päťkrát za mesiac, 5 – šesť až desaťkrát za mesiac, 6 – jedenásť až pätnásťkrát za mesiac, 7 – šestnásť až tridsaťkrát za mesiac, 8 – viac ako tridsaťkrát za mesiac.

Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu (tabuľka 3.B) naznačujú štatisticky signifikantný rozdiel na 5% hladine významnosti ($p=0,0144$), na základe čoho môžeme povedať, že vzhľadom na frekvenciu pohlavných stykov za posledný rok sa jednotlivé typy sexuálnych biografí od seba štatisticky významne odlišujú. Turkeyho metódou sme zaznamenali štatisticky signifikantné rozdiely v tomto sledovanom znaku medzi typmi sexuálnych biografí č. 5 a č. 6.

TAB. 3B: Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu – frekvencia pohlavných stykov za posledných 12 mesiacov

Kruskal-Wallisov test: $H(4) = 12,43070$ $p = 0,0144$					
	2	3	4	5	6
	R:127,79	R:160,14	R:148,78	R:122,03	R:166,53
2		0,67162	1,00000	1,00000	0,20347
3	0,67162		1,00000	0,20288	1,00000
4	1,00000	1,00000		0,65293	1,00000
5	1,00000	0,20288	0,65293		0,03787
6	0,20347	1,00000	1,00000	0,03787	

Pri porovnávaní údajov o frekvencii masturbácie za posledný rok a frekvencie pohlavných stykov môžeme usudzovať, že u tých sexuálnych biografí, kde sme zistili vyššiu frekvenciu pohlavných stykov za posledný rok je aj vyššia frekvencia masturbácie. Uvedené môže naznačovať, že partnerský sex väčšinou koexistuje s masturbáciou. A naopak najnižšiu frekvenciu masturbácie sme zaznamenali u respondentov a respondentiek zaradených do nesexuálnych biografí, ktorí/é pohlavný styk doposiaľ nerealizovali. I keď výskyt takýchto typov sexuálnych biografí (nesexuálnych) je menšinový v porovnaní s ostatnými typmi sexuálnych biografí, výsledky o veku a frekvencii masturbácie môžu naznačovať odlišné morálne postoje, ktoré smerujú k morálnemu neschvaľovaniu masturbácie (dokladajú to aj naše ďalšie – tu nepublikované – výsledky).

VÝSKUM B

VÝSKUMNÝ SÚBOR

Vo výskume B⁵ výskumný súbor v Slovenskej republike a Českej republike tvorilo spolu 1022 účastníkov a účastníčok výskumu – denných a externých študentov a študentiek Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Univerzity Komenského v Bratislave, Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Prešovskej univerzity v Prešove a ich detašovaných pracovísk. V Českej republike výskumný súbor tvorili študentky a študenti z Univerzity Hradec Králové a Slezskej univerzity v Opavě. Vzorka nebola reprezentatívna (Pozri viac v: Marková, 2012).

Výskumný súbor možno popísať nasledovne:

- Slovenská republika – 67%, Česká republika – 33%;
- Mladší dospelý vek – 85%, stredný dospelý vek – 9%, starší dospelý vek – 6%;
- Mužov – 28%, žien – 72%;
- Slovenská republika 77%, Česká republika 33%;
- Priemerný vek: 25,24 rokov.

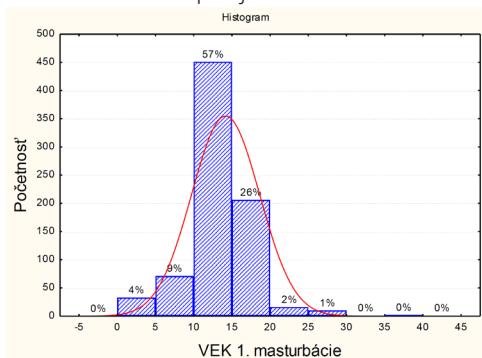
5 Pozri viac v: Marková a Lištiak Mandzákova (2013).

VÝSKUMNÉ ZISTENIA

Vek prvej masturbácie

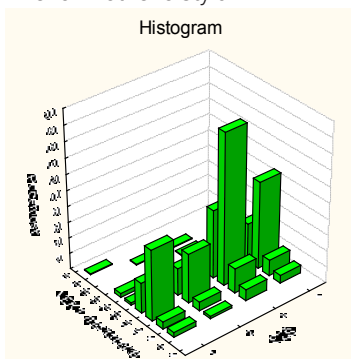
Vo vzťahu k veku prvej masturbácie u opýtaných mužov a žien – v grafe č. 4 sú uvedené odpovede len tých účastníkov a účastníčok výskumu, ktorí/é uviedli, že skúsenosť s masturbáciou majú. Priemerný vek prvej masturbácie je 14 rokov a najčastejšie uvádzaný vek prvej masturbácie je 15 rokov (tabuľka č. 4).

GRAF 4: Vek prvej masturbácie

Legenda: Vek prvej masturbácie: Škála predstavuje vek respondentov/respondentiek pri prvej masturbácii.

GRAF 5: Vek prvej masturbácie podľa sexuálneho životného štýlu

Legenda: Súčasný sexuálny životný štýl: 1 – som ženatý/vydatá, 2 – mám trvalý partnerský vzťah a bývame spolu, 3 – mám trvalý partnerský vzťah a nebyvame spolu, 4 – nemám trvalý vzťah, som sám/sama. Frekvencia masturbácie za posledných 12 mesiacov: 1 – vôbec, 2 – menej ako raz za mesiac, 3 – dva až päťkrát za mesiac, 4 – šesť až desaťkrát za mesiac, 5 – jedenásť až pätnásťkrát za mesiac, 6 – šestnásť až tridsaťkrát za mesiac, 7 – viac ako tridsaťkrát za mesiac.

TAB. 4: Štatistické ukazovatele – vek prvej masturbácie

	Priemer	Modus	Početnosť modusu	Smerodajná odchýlka
Vek 1. masturbácie	14,06953	15,00000	114	4,447895

TAB. 5: Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu – vek prvej masturbácie podľa sexuálneho životného štýlu

Kruskal-Wallisov test: p = ,1557				
Závislá Prom	1	2	3	4
1	R:419,28	R:422,35	R:389,01	R:374,26
1		1,000000	1,000000	0,414793
2	1,000000		1,000000	0,440686
3	1,000000	1,000000		1,000000
4	0,414793	0,440686	1,000000	

Legenda: Súčasný sexuálny životný štýl: 1 – som ženatý/vydatá, 2 – mám trvalý partnerský vzťah a bývame spolu, 3 – mám trvalý partnerský vzťah a nebyvame spolu, 4 – nemám trvalý vzťah, som sám/sama

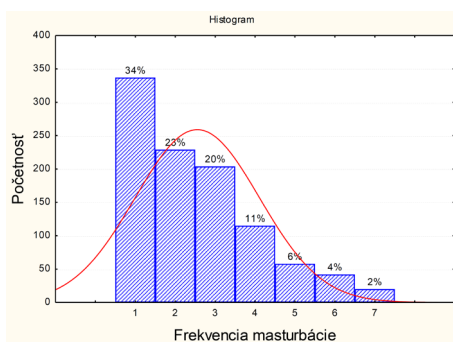
Rozdiely v početnostiach odpovedí účastníkov a účastníčok výskumu, ktoré sa

týkajú veku prvej masturbácie vzhľadom na ich sexuálny životný štýl⁶, ilustruje nasledujúci graf č. 5.

Z výsledkov Kruskalovho-Wallisovho testu (tabuľka č. 5) vyplýva, že vzhľadom sexuálny životný štýl respondentov a respondentiek nebol zistený štatisticky signifikantný rozdiel na 5 % hladine významnosti vo veku prvej masturbácie.

FREKVENCIA MASTURBÁCIE ZA POSLEDNÝ ROK

Ďalšou sledovanou otázkou je frekvencia masturbácie za posledných 12 mesiacov. Ako dokumentujú graf č. 6 a tabuľka č. 6, najfrekventovanejšou odpoveďou bola odpoveď vôbec – t. j. 34% opýtaných mužov a žien uviedlo, že počas uplynulého roku vôbec nemasturbovali. Naopak, podľa očakávania najmenej častou bola odpoveď viac ako tridsaťkrát za mesiac.

GRAF 6: Vek Frekvencia masturbácie za posledných 12 mesiacov

Legenda: Vek Frekvencia masturbácie za posledných 12 mesiacov: 1 – nikdy, 2 – menej ako raz za mesiac, 3 – dva až päťkrát za mesiac, 4 – šesť až desaťkrát za mesiac, 5 – jedenásť až pätnásťkrát za mesiac, 6 – šestnásť až tridsaťkrát za mesiac, 7 – viac ako tridsaťkrát za mesiac.

	Modus	Početnosť modusu
Frekvencia masturbácie	1,000000	337

TAB. 6: Štatistické ukazovatele – frekvencia masturbácie za posledných 12 mesiacov

Rozdiely v početnostiach odpovedí účastníkov a účastníčok výskumu, ktoré sa týkajú frekvencie masturbácie za posledných 12 mesiacov vzhľadom na ich sexuálny životný štýl, ilustruje nasledujúci graf č. 7.

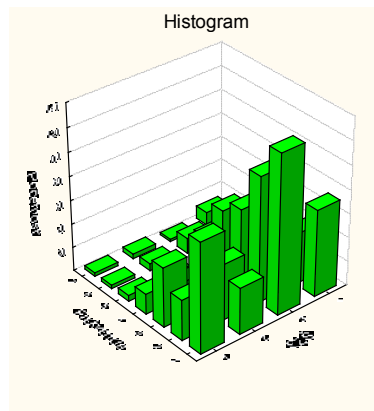
Z výsledkov Kruskalovho-Wallisovho testu (tabuľka č. 7) vyplýva, že vzhľadom sexuálny životný štýl respondentov a respondentiek v otázke frekvencie masturbácie za posledný rok bol zistený štatisticky signifikantný rozdiel na 5% hladine významnosti ($p=0,0000$). Pomocou Turkeyho metódy sme štatisticky významný rozdiel zistili medzi komparovanými sexuálnymi životnými štýlmi 1 (manželstvo) a 4 (single) ako aj 4 (single) a 3 (oddelené spolužitie) – označené v tabuľke č. 7 červenou farbou.

6 Najčastejšie bývajú rozlišované štyri formy vzťahov, v ktorých si muži a ženy organizujú svoje sexuálne vzťahy – sexuálne životné štýly (Schmidt et al., 2003(a), Schmidt et al., 2003(b), Dekker et al., 2002):

1. **single** – žiadny trvalý vzťah, sám/sama,
2. **oddelené spolužitie** – trvalý vzťah, oddelené bývanie,
3. **nezosobášené spolužitie** – trvalý vzťah, bývanie spolu,
4. **manželstvo** – trvalý vzťah, zosobášení.

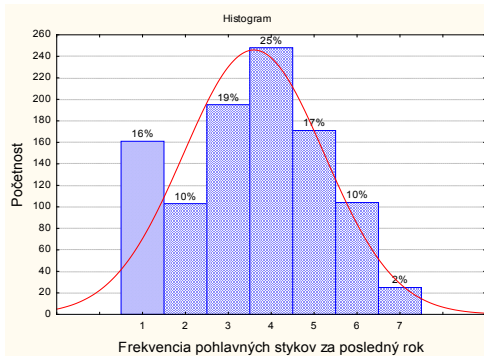

GRAF 7: Frekvencia masturbácie za posledných 12 mesiacov z hľadiska sexuálneho životného štýlu

Legenda: Súčasný sexuálny životný štýl: 1 – som ženatý/vydatá, 2 – mám trvalý partnerský vzťah a bývame spolu, 3 – mám trvalý partnerský vzťah a nebyvame spolu, 4 – nemám trvalý vzťah, som sám/sama. Frekvencia masturbácie za posledných 12 mesiacov: 1 – vôbec, 2 – menej ako raz za mesiac, 3 – dva až päťkrát za mesiac, 4 – šesť až desaťkrát za mesiac, 5 – jedenásť až pätnásťkrát za mesiac, 6 – šestnásť až tridsaťkrát za mesiac, 7 – viac ako tridsaťkrát za mesiac.

GRAF 8: Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu – frekvencia masturbácie za posledných 12 mesiacov podľa sexuálneho životného štýlu

Legenda: Frekvencia pohlavných stykov za posledných 12 mesiacov: 1 – vôbec, 2 – menej ako raz za mesiac, 3 – dva až päťkrát za mesiac, 4 – šesť až desaťkrát za mesiac, 5 – jedenásť až pätnásťkrát za mesiac, 6 – šestnásť až tridsaťkrát za mesiac, 7 – viac ako tridsaťkrát za mesiac.

FREKVENCIA POHLAVNÝCH STYKOV ZA POSLEDNÝ ROK

Poslednou sledovanou otázkou je frekvencia pohlavných stykov za posledných 12 mesiacov. Ako dokumentujú graf č. 8 a tabuľka č. 8, najfrekventovanejšou odpoveďou bola odpoveď šesť až desaťkrát za mesiac – t. j. uviedlo tak 25% opýtaných mužov a žien vo vzťahu k frekvencii sexuálneho života. Naopak, najmenej častou bola odpoveď viac ako tridsaťkrát za mesiac (rovnako ako pri frekvencii masturbácie za posledný rok).

TAB. 8: Štatistické ukazovatele – frekvencia pohlavného styku za posledných 12 mesiacov

	Modus	Početnosť modusu
Frekvencia pohlavných stykov	4,000000	248

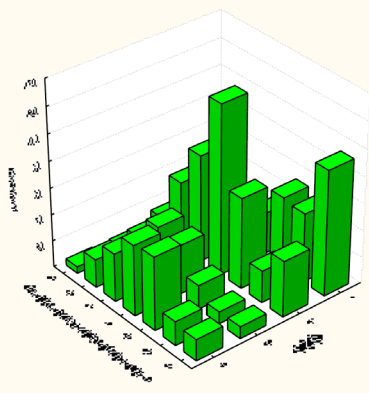
Rozdiely v početnostiach odpovedí respondentov a respondentiek, ktoré sa týkajú frekvencie pohlavných stykov za posledných 12 mesiacov vzhľadom na ich sexuálny životný štýl, ilustruje nasledujúci graf č. 9. Z výsledkov Kruskalovho-Wallisovho testu (tabuľka č. 9) vyplýva, že vzhľadom na sexuálny životný štýl respondentov a respondentiek v otázke frekvencie pohlavných stykov za posledný rok bol zistený štatisticky významný rozdiel na 5% hladine významnosti ($p=0,0000$).

TAB. 9: Výsledky Kruskalovho-Wallisovho testu – frekvencia pohlavných stykov za posledných 12 mesiacov podľa sexuálneho životného štýlu

Závislá	Kruskal-Wallisov test: $p = 0,000$			
	1	2	3	4
1	R:534,46	R:631,27	R:569,64	R:306,32
2	0,01391	0,01391	0,17902	0,00000
3	0,95397	0,17902	0,00000	0,00000
4	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000

Legenda: Súčasný sexuálny životný štýl: 1 – som ženatý/vydatá, 2 – mám trvalý partnerský vzťah a bývame spolu, 3 – mám trvalý partnerský vzťah a nebyvame spolu, 4 – nemám trvalý vzťah, som sám/sama

GRAF 9: Frekvencia pohlavných stykov za posledných 12 mesiacov z hľadiska sexuálneho životného štýlu

Legenda: Súčasný sexuálny životný štýl: 1 – som ženatý/vydatá, 2 – mám trvalý partnerský vzťah a bývame spolu, 3 – mám trvalý partnerský vzťah a nebyvame spolu, 4 – nemám trvalý vzťah, som sám/sama. Frekvencia masturbácie za posledných 12 mesiacov: 1 – vôbec, 2 – menej ako raz za mesiac, 3 – dva až päťkrát za mesiac, 4 – šesť až desaťkrát za mesiac, 5 – jedenásť až pätnásťkrát za mesiac, 6 – šestnásť až tridsaťkrát za mesiac, 7 – viac ako tridsaťkrát za mesiac.

ZÁVER

Získané výsledky o frekvencii masturbácie a veku pri prvej masturbácii naznačujú väčšinové schvaľovanie a realizovanie aktivít sólo sexu, o ktorom je aj vo vedeckej literatúre referované. Diferencie v masturbačnom správaní z hľadiska sexuálnych životných štýlov (výskum B), či sexuálnych biografíí (výskum A) v prepojení aj na iné výsledky výskumov, ktoré sa týkajú súvislostí masturbácie a partnerských vzťahov,

ako aj frekvencie pohlavných stykov za posledný mesiac, naznačujú niektoré ďalšie súvislosti. Dochádza ku koexistencii masturbácie a partnerskej sexuality – aktivity sólo sexu uvádzali aj tí/tie účastníčky a účastníci výskumu, ktorí/é majú v súčasnosti trvalý (sexuálny) vzťah, príp. sú ženatí/vydaté. Uvedené podporuje konštatovanie Schmidta et al. (2003), podľa ktorého pokiaľ ide o masturbáciu a partnerské vzťahy, zostáva zachovaný trend, že u mladšej generácie koexistuje partnerská sexualita oveľa častejšie a zjavne pokojnejšie s masturbáciou ako u starších generácií. Masturbácia sa transformovala zo svojej morálnej konštrukcie náhradnej sexuality s partnerom na samostatnú, autonómnu sexuálnu formu.

Avšak podľa našich výsledkov predovšetkým respondenti a respondentky nensexuálnych biografíí (výskum A) najčastejšie masturbáciu nezakúsili. Vzhľadom na uvedené sa ukazuje, že i keď väčšinovo je masturbácia morálne schvaľovaná a praktizovaná, tak je nutné prihliadať na typ sexuálnej biografie a aj menšinové konštruovanie sexuálnych biografíí, v rámci ktorého masturbácia nie je schvaľovaná a realizovaná.

Pri komparácií výsledkov z výskumu A a z výskumu B vo vzťahu k frekvencii masturbácie a pohlavných stykov za posledný rok sa ukazuje, že typológia sexuálnych biografíí viac diferencuje účastníkov a účastníčky výskumu na základe deklarovanej frekvencie masturbácie a pohlavných stykov za posledný rok ako typológia podľa sexuálnych životných štýlov. Ako sme však konštatovali vyššie, výsledky obidvoch výskumov dokladajú, že väčšina opýtaných účastníkov a účastníčok výskumu má skúsenosť s masturbáciou a že masturbácia aj koexistuje s partnerských sexom (i keď to neplatí pre všetkých účastníkov a účastníčky výskumu – ukazuje sa, že je nutné diferencovať z hľadiska typu sexuálnej biografie a postojoých diskurzov, v ktorých sú respondenti a respondentky ukotvení/é⁷).

Nami získané výskumné údaje však nepotvrdzujú tzv. Danneckerom (2001) konštatovanú desexualizáciu heterosexuality, ktorá sa zakladá na poklese častosti partnerskej sexuality a na druhej strane kvantitatívnom náraste masturbačnej

7 Výsledky o mikrodiskurzoch v oblasti sexuality pozri bližšie v: Marková (2008), Švihelová (2006) a i.

aktivity. Naopak, frekvencia pohlavných stykov za posledný mesiac bola vyššia ako frekvencia masturbačných aktivít. Záverom však zdôrazňujeme, že je nutné ale brať do úvahy, že problematika masturbácie stále patrí k tabuizovaným témam a výsledky môžu byť vzhľadom k uvedenému skreslené. Navyše naše výsledky nemožno zovšeobecňovať a pri výskume B je nutné brať do úvahy, že ho netvorili len osoby mladšieho dospelého veku (20 – 30 rokov), ale aj staršie.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- Dannecker, M. 2001. Die Apotheose der Paarsexualität. In: Claus, A., Kridlo, S., Maris, U., Rieger, M., Tschierschke, A., Unterberger, W. 2001. *Sex : Vom Wissen und Wünsche*. Ostfildern-Ruit: Hatje Cantz, 2001, p. 19-41.
- Dekker, A., Matthiesen, S. 2002. *Sexual lifestyles within three generations*. Poster, presented at the 25th annual meeting of the International Academy of Sex Research (IASR), June 19-22. 2002, Hamburg.
- Janiš, K. 2003. Onanie – výchovný problém z počiatku minulého stololetí : Príspevek k histórii pohlavní výchovy. In: *11. celostátní kongres k sexuální výchově v České republice. Pardubice 2003*. Praha: Společnost pro plánování rodiny a sexuální výchovu v Praze a Nová tiskárna Pelhřimov, 2003, p. 41 – 45.
- Kromer, I. 2002. Jugendsexualität in der empirischen Forschung. In: *Wiener Jugendgesundheitsbericht 2002*. Wien: Magistrat der Stadt Wien, 2002. p. 201-237.
- Lukšík, I., Marková, D. 2010. Sexuálne životné štýly mladých žien a mužov na Slovensku. In: MARKOVÁ, D. (Ed.). 2010. *Sexuality IV. : Zborník vedeckých príspevkov*. Bratislava: UK, 2010, p. 34-45.
- Marková, D. 2007. *Predmanželská sexualita v kontextoch sexuálnej diverzity a variability*. Bratislava: Regent, 2007, p. 246.
- Marková, D. 2012. *O sexualite, sexuálnej morálke a súčasných partnerských vzťahoch*. Nitra: Garmond, 2012, 262.
- <http://www.prohuman.sk/psychologia/o-sexualite-sexualnej-moralke-a-sucasnych-partnerskych-vztahoch#attachments>
- Marková, D. 2008. Sexuálne biografie a posudzovanie vlastnej sexuality. In: *Sexuológia : Časopis Slovenskej sexuologickej spoločnosti*, Vol. 8, No. 2, 2008, p. 34-40.
- Marková, D., Lištiak Mandzákova, S. 2013. O aktivitách sólo sexu: eticko-deskriptívna štúdia. In: *21. celostátní kongres k sexuální výchově v České republice. Pardubice 2013*. Ostrava: CAT Publishing, Společnost pro plánování rodiny a sexuální výchovu, 2013, p. 135-151.
- Schmidt, G. 2003. *Beziehungsbiographien im Wandel : Von der sexuellen zur familiären Revolution*. Vortrag auf der 21. Wissenschaftlichen Tagung der Deutschen Gesellschaft für Sexualforschung, 26.-28. September 2003, Hamburg.
- Schmidt, G., Starke, K., Matthiesen, S., Dekker, A., Starke, U. 2003(a). Beziehungsformen und Beziehungsverläufe im sozialen Wandel : Eine empirische Studie an drei Generationen. In: *Zeitschrift für Sexualforschung*, 2003, heft 03, vol.16, p. 195-231.
- Schmidt, G., Starke, K., Matthiesen, S., Dekker, A., Starke, U. 2003(b). *Beziehungsbiographien im sozialen Wandel : Ein Bericht über erste Ergebnisse für die befragten Frauen und Männer*. Februar 2003.
- Švihelová, D. 2006. Sexuálne biografie mladých mužov a žien a postojové mikrodiskurzy o sexualite. In: *Mládež a spoločnosť*, 2006, roč. XII., 1, p. 62-75.

Karolina Rojek

Doktorantka na Wydziale Historyczno-Pedagogicznym
Uniwersytetu Opolskiego
E-mail: krojek88@gmail.com

Muammar Kadafi – wizjoner, dyktator, dziwak /
Muammar al Gaddafi – a visionary, a dictator, a freak

Abstrakt

Muammar Gaddafi for over 40 years ruled Libya. With money from the sale of crude oil, he managed the desert and sparsely populated country into one of the richest countries in Africa. However, the West accused him of a brutal fight with the opposition, unjust detention and inhumane treatment of people in Libyan prisons. At the beginning of this year is the anniversary of the outbreak of “Arab Spring”. Muammar Gaddafi will always remain identified with these events. The aim of this text is to show the key events in the life of the Libyan dictator, Libya and the impact of his death on this country and the African continent.

Key words: Muammar al Gaddafi; Libya; Arab Spring; Africa; dictatorship; terrorism

WSTĘP

Muammar Kadafi przez ponad 40 lat żelazną ręką rządził Libią. Dzięki pieniędzom uzyskanym z ropy naftowej udało mu się pustynny i słabo zaludniony kraj uczynić jednym z najbogatszych państw Afryki. Jego inwestycje robiły wrażenie na całym świecie, a on sam był mocno przekonany o tym, że jego lud go kocha. Równocześnie jednak, Zachód oskarżał go o brutalną walkę z opozycją, niesprawiedliwe aresztowania i nieludzkie traktowanie osób przebywających w libijskich więzieniach. Za granicą z kolei, wspierać miał światowy terroryzm i organizacje paramilitarne.

O ocenę zabitego przed dwoma laty Muammara Kadafiego wielu będzie się wspierać jeszcze przez lata. Wraz z wybuchem wojny w Libii w sieci zaczęło pojawiać się wiele materiałów krytycznych wobec oficjalnej, popieranej przez media opinii mówiących, że powstanie przeciwko pułkownikowi miało charakter otwartego buntu uciskanych przez krwawego dyktatora Libijczyków. W tej alternatywnej opowieści Kadafi przedstawiany był jako beduiński heros stawiający czoła zapędom chciwych zachodnich bankierów.

Celem niniejszego artykułu nie jest analiza, która strona ma rację i czyja opinia o Kadafim jest słuszna. Wraz z początkiem tego roku przypada kolejna rocznica wybuchu „Arabskiej Wiosny”, a osoba Muammara Kadafiego już na zawsze bę-

dzie utożsamiana z tymi wydarzeniami. Celem tekstu jest pokazanie kluczowych wydarzeń z życia libijskiego dyktatora, samej Libii oraz wpływu, jaki jego śmierć wywarła na to państwo i kontynent afrykański.

WSPÓŁCZESNA LIBIA – RYS HISTORYCZNY

Podbita w 1911 r. przez Włochy, które po przegranej II wojnie światowej nie miały zbyt wiele do powiedzenia, Libia była jedynym krajem Afryki Północnej, któremu ta wojna przyniosła wyzwolenie. Zwycięscy alianci nie mieli żadnych ekonomicznych interesów w pustynnym kraju, pozbawionym, jak się wydawało, bogactw mineralnych. Liczne partie polityczne łączył jeden cel: uzyskanie niepodległości. W Cyrenajce, gdzie ogromne wpływy miało plemię Sanusijja, panowała pełna zgodność odnośnie wyboru władcy, natomiast kwestia jedności z Trypolitanią była na dalszym planie (krajiny historyczne Libii – rys. 24). Trypolitania z kolei dążyła do zjednoczenia całej Libii, natomiast rozbieżności istniały w sprawie przywództwa. W 1949 r. Anglia i Włochy przedstawiły nawet na forum ONZ projekt podziału Libii (oczywiście pod nadzorem ONZ) między Zjednoczone Królestwo (Cyrenajka), Włochy (Trypolitania) i Francję (Fazzan) (Madeyska 2011: 94-95).

Zgromadzenie Ogólne NZ projekt jednak odrzuciło i przyjęło rezolucję o niepodległości Libii. W 1950 r. opracowano konstytucję, w marcu 1951 r. utworzono rząd tymczasowy, a 29 grudnia 1951 r. proklamowano federalną monarchię konstytucyjną. Pierwszym, a zarazem ostatnim królem został Muhammad Idris as-Sanusi, przywódca Sanusijji. Rządził jako Idris I. W tym samym roku podpisał on umowę o pomocy z USA, a w 1953 r. z Wielką Brytanią. Ponadto udzielił zgody na założenie baz wojskowych, na 20 lat i koncesji na poszukiwanie ropy naftowej. Bogate złoża odkryto w 1955 r., co pozwoliło przezwyciężyć kryzys, który początkowo dotyczył wszystkie wyzwolone kraje. W 1963 r. król Idris wprowadził ważne reformy: zniósł federację, tworząc z Libii jednolity organizm państwowy oraz nadał kobietom prawo wyborcze. Libia była prozachodnia, podobnie jak inne monarchie arabskie, chociaż nawiązała również stosunki dyplomatyczne z ZSRR i jego satelitami. W 1966 r. Wielka Brytania wycofała część oddziałów ze swych baz, a rok później rozpoczęły się pertraktacje odnośnie likwidacji wszystkich baz wojskowych. W 1969 r. młody oficer Muammar Kadafi wraz z grupą sprzymierzeńców obalił monarchię i był to koniec prozachodniej sympatii, bowiem uwaga Kadafiego skupiła się na przyjaźni z Moskwą (Madeyska 2011: 94-95).

„WŚCIEKŁY PIES BLISKIEGO WSCHODU”

Muammar Kadafi przeprowadził zamach stanu i stanął na czele Libii w wieku zaledwie 27 lat. Gdy tak młody człowiek przejmuje władzę nad państwem musi mieć niebanalną osobowość. Jednak w tym konkretnym przypadku niebanalność ma wyłącznie negatywny wymiar. W okresie swych 42-letnich rządów Kadafi dał się poznać jako bezwzględny dyktator, prowokator zmierzający do destabilizacji sytuacji w wielu krajach, protektor światowego terroryzmu oraz wytrawny gracz cynicznie „flirtujący” z Zachodem.

Z osobą Kadafiego związany był szereg dziwactw. Pomieszkiwał w koszarach

wojskowych, często też przebywał w beduińskim namiocie na pustyni, aby w ten sposób zademonstrować swoją niechęć do zwyczajowych form życia politycznego. W czasie podróży zagranicznych również nie rozstawał się z namiotem. Rozbijał go przed hotelami w najważniejszych stolicach świata lub w ogrodach libijskich ambasad. Pokazywał się w wymyślnych strojach lub w niezwykle wyszukanych mundurach wojskowych. W podróże zagraniczne zabierał ze sobą wielbłądy, bowiem bez ich świeżego mleka nie mógł się ponoć obyć. Nigdy nie dotykał pieniędzy, które napawały go odrazą. Jedną z jego „złotych myśli” był przecież postulat likwidacji płacy jako formy niewolnictwa i uwolnienia człowieka z zależności od niej.

Był człowiekiem o niezrównoważonym charakterze. W jego życiu przeplatały się momenty wytężonej działalności (sypiał wtedy po 3 godziny na dobę) z okresami ostrej depresji (kiedy to popadał w niemal całkowitą bezczynność). Manifestował swe głębokie przywiązanie do islamu (odprawiał modły w liczbie znacznie większej niż jest to wymagane od muzułmanina, a w piątki niczym imam kierował modlitwą w meczecie). Kaddafi był przeświadczony, że ma do spełnienia rolę męża opatrznościowego Arabów i islamu. Przy czym uważał się za religijnego reformatora i marzył, że kiedyś pod jego przywództwem dokona się zjednoczenie islamu, chrześcijaństwa i judaizmu. Oczywiście wszelkie wątpliwości tłumaczył stwierdzeniem, że świat niestety nie dorósł do jego wielkości. Kaddafi często mówił o swojej samotności, porównywał ją, jak nietrudno odgadnąć, do samotności proroka Mahometa (Bankowicz 1993: 181-182). Amerykański tygodnik „Newsweek” w jednym z numerów opublikował zdjęcie Kadafiego na okładce z napisem: „Najniebezpieczniejszy człowiek świata”, a prezydent Ronald Reagan zwykł go nazywać „wścikłym psem Bliskiego Wschodu” (Nowicki 2011: 40).

Muammar Kaddafi urodził się we wrześniu 1942 r. (dokładna data dzienna nie jest znana) w rodzinie poganiacza wielbłądów, beduińskiego koczownika z berberyjskiego płamienia Ghadaffa. Nie ma pewności co do miejsca, gdzie przyszedł na świat. Według jednych źródeł urodził się w namiocie na pustyni libijskiej, a według innych – w nadmorskim mieście Misrata. Oficjalne biografie Kadafiego utrzymują, że od dziecka ujawniał on nieprzeciętne zdolności intelektualne. Na wersetach Koranu sam nauczył się czytania i pisania. Po ukończeniu prawa na jednym z libijskich uniwersytetów, w 1963 r. wstąpił do Akademii Wojskowej w Bengazi. Po dwóch latach ukończył akademię i otrzymał stopień oficerski. Politycznym mistrzem młodego Kadafiego był Gamal Abdel Naser. To pod jego wpływem ukształtował on swe poglądy i widzenie świata. Obsesją Kadafiego stała się w szczególności naserowska idea jedności politycznej wszystkich Arabów. W 1966 r. Kaddafi wyjechał na 18-miesięczne studia specjalistyczne do Akademii Wojskowej w Dorset w Wielkiej Brytanii. Podczas tego pobytu po raz pierwszy ujawnił się jego ekscentryczny charakter. Mianowicie z uporem odmawiał odwiedzenia Londynu, bo wszystkie miasta Zachodu uważał za siedliska grzechu i rozpusty. Po powrocie wraz z grupą wojskowych założył spiskową organizację – Związek Wolnych Oficerów, która przyjęła program obalenia monarchii i ustanowienia republiki odwołującej się bezpośrednio do wskazań islamu. 1 września 1969 r. o godz. 2.30, kierowani przez Kadafiego spiskowcy przystąpili do realizacji od dawna gotowego planu o kryptonimie „El Quods” (czyli „Jerozolima”). O godz. 5 rano, a więc po

150 minutach od chwili rozpoczęcia działań, spiskowcy sprawowali już efektywną kontrolę nad krajem¹. Chwilę później w wystąpieniu radiowym Kaddafi obwieścił obalenie króla i powstanie Arabskiej Republiki Libii. Władzę w państwie przejęła 12-osobowa Rada Dowództwa Rewolucji, a na jej czele stanął Kaddafi, awansowany w trybie natychmiastowym z kapitana na pułkownika. Tym samym Libia wkroczyła w nową erę – erę dyktatury Kadafiego (Bankowicz 1993: 184-185).

Natychmiast po zdobyciu władzy Kaddafi przystąpił do przeobrażania libijskiej rzeczywistości. Wprowadził absolutny zakaz sprzedawania i spożywania alkoholu, następnie polecił zlikwidować wszystkie nocne lokale i domy gier. W 1971 r. z jego inicjatywy do libijskiego kodeksu karnego wprowadzono prawo islamskie. Sam Kaddafi wiódł początkowo ostentacyjnie surowe i spartańskie życie. Domagał się też, aby wszyscy członkowie nowych władz postępowali podobnie². Nakazał usunięcie z miejsc publicznych wszechobecnych napisów w języku włoskim i angielskim. Ze szkół wycofano naukę języków obcych. Jak na dyktatora przystało, Kaddafi nakazał również aresztować wszystkich oficerów, którzy posiadali wyższy stopień od niego. Utrzymał w mocy dekret króla delegalizujący partie polityczne. Podporządkował rządowi wszystkie środki masowego przekazu. Do samego końca jego rządów w Libii obowiązywała ustawa przewidująca karę śmierci za nielegalną działalność o charakterze politycznym. Długoletnie więzienie groziło natomiast za strajki, alkoholizm lub nieuzgodnione z władzami informacje w prasie. Kolejną wielką kampanią Kadafiego było oczyszczenie Libii z wszelkich obcych wpływów. Zatem najpierw zarządzono likwidację amerykańskich i brytyjskich baz wojskowych, następnie skonfiskowano własność mieszkających w Libii Włochów i Żydów. Wreszcie Kaddafi nakazał upaństwowienie banków, a w 1974 r. wydał dekret o przejściu przez Libię 51% udziałów w działających na terytorium kraju zagranicznych koncernach naftowych. W ciągu kilku następnych lat całe mienie tych koncernów zostało znacjonalizowane (Bankowicz 1993: 185-187).

W kwietniu 1974 r. Kaddafi przekazał swe funkcje polityczne, wykonawcze i reprezentacyjne Abdas Salamowi Dżalludowi, aby poświęcić się organizowaniu ludu i działalności ideologicznej. Nadal oczywiście pozostał głową państwa i dowódcą armii, ale nie wykonywał swoich bieżących obowiązków. Uznał się za geniusza arabskiej filozofii politycznej, a geniusz nie może przecież zaprzętać sobie głowy

1 Okoliczności zamachu do dzisiaj pozostają niejasne. Szczególnie zadziwiająca była łatwość z jaką zamachowcy osiągnęli swoje cele. Ludzie Kadafiego szybko aresztowali dowództwo armii i policji, nie natrafiwszy właściwie na żaden opór. Opanowali również kluczowe obiekty w Trypolisie i Bengazi, a podczas zamachu zginął tylko jeden policjant. Istnieje teoria, że Kaddafi niejako uprzedził przygotowany na 4 września przez dowódców sił zbrojnych zamach stanu, któremu patronować miała CIA. Amerykanie zamierzali bowiem usunąć króla Idrisa. I tu upatruje się przyczyn niespodziewanego sukcesu spiskowców Kadafiego. Nieświadoma tego spisku część armii przygotowywała się do własnego zamachu i 1 września nie zareagowała w przeświadczeniu, że o kilka dni przyspieszono realizację zamachu. Tak też sądzili szefowie wojsk amerykańskich stacjonujących w Libii., za: A. Najjar, *Kaddafi. Anatomia tyrana*, Wrocław 2011.

2 W pewnym momencie na tym tle doszło do poważnego konfliktu między nim, a Abdas Salamem Dżalludem, będącym numerem 2 w Radzie Dowództwa Rewolucji. Otóż Dżallud po ślubie zamieszkał w wytwornej willi. Kaddafi szybko wystąpił w podróż zagraniczną, a w tym czasie zarządził przeniesienie jego rzeczy z powrotem do koszar. Po tym wydarzeniu stosunki między oboma pułkownikami znacznie się pogorszyły i wielu obserwatorów sądziło, że Dżallud rzuci Kadafiemu wyzwanie. Do tego jednak nigdy nie doszło, za: A. Najjar, *Kaddafi. Anatomia tyrana*, Wrocław 2011.

głupstwami. Na efekty teoretycznych odkryć libijskiego dyktatora nie trzeba było długo czekać. Niebawem ogłosił on swoją „trzecią teorię światową”, która miała zrewolucjonizować myśl ludzką. Była to trzecia teoria, gdyż następowała po dwóch poprzednich teoriach, a mianowicie po kapitalizmie i komunizmie. Polegała ona na bezpośrednim odwołaniu się do Koranu oraz odrzuceniu zarówno kapitalizmu, jak i komunizmu. Jej rdzeniem jest pogląd, że jedynie demokracja bezpośrednia jest metodą idealną (Bankowicz 1993: 185-187). Demokracja bowiem, to nie jak w modelu zachodnim – kontrola ludu nad rządem, lecz kontrola ludu nad samym sobą. Pełny wykład koncepcji Kadafeiego można znaleźć w opublikowanej przez niego *Zielonej książce*. Według Kadafeiego, wszystkie istniejące dziś w świecie systemy polityczne – oczywiście oprócz libijskiego – są fałszywymi demokracjami i w istocie dyktaturami. Powstały one w wyniku walki o władzę klas, grup wyznaniowych, plemion, partii oraz jednostek, a w rezultacie zwyciężał tylko jeden podmiot. Podmiot ten reprezentował większość, pozostałe osoby go nie wybrały, zostało im to narzucone, czyli jest to dyktatura. Kadafi negował również demokratyczność parlamentów, gdyż demokracja oznacza rządy ludu, a nie jego zastępców (Papież 2011: 89-90).

Remedium na niedomagania współczesnych ustrojów miał być system kongresów ludowych, czyli zbudowanie państwa na zasadach demokracji bezpośredniej. Okazało się jednak, że i ten system nie ustrzegł się sprzeczności, bowiem kongresy wybierały organy administracji oraz desygnowały przedstawicieli do Powszechnego Kongresu Ludowego. A zatem i w tym przypadku występowały elementy przedstawicielstwa, a zasada absolutnej demokracji bezpośredniej została złamana. Kadafi również zdawał sobie sprawę z utopijności własnych koncepcji, bo swoje rozważania zakończył uwagą, aby Libijczycy zbyt dosłownie nie przyjmowali jego słów (Bankowicz 1993: 193-194).

Nadzwyczaj oryginalne były poglądy pułkownika w kwestiach ekonomicznych. Ideałem byłoby zbudowanie społeczeństwa, w którym nie będzie pracy najemnej. Pracownicy najemni są zawsze czymś w rodzaju niewolników, nawet jeśli zarabiają bardzo dużo. Kadafi twierdził, że wytwory pracy powinny należeć do pracujących. Jak zostało wspomniane wcześniej, proponował on likwidację płacy i uwolnienie człowieka z zależności od niej. Wreszcie w *Zielonej książce* możemy odnaleźć pro-roctwo mówiące o tym, że rasa czarna zapanuje nad światem (Kaddafi 2011: 51).

Kadafi natychmiast wcielił w życie swoje idee. Z jego inicjatywy 3 marca 1977 r. ogłoszono „Proklamację władzy dla ludu”, która zmieniała ustrój polityczny Libii. Władza opierała się na Powszechnym Komitecie Ludowym, komitetach rewolucyjnych i armii. Sam Kadafi zrezygnował z wszelkich tytułów, zadowolając się jedynie rangą „przewodnika rewolucji”. Oczywiście przeobrażeniom tym towarzyszyła zmiana nazwy państwa na Libijską Arabską Dżamahiriję Ludowo-Socjalistyczną. W praktyce jednak wszystko zostało po staremu – Libia była najzwyklejszą dyktaturą rządzoną niepodzielnie przez Kadafeiego (Kedaj 2011: 56-57). Pułkownik władał twardą ręką przez 42 lata. Był najdłużej rządzącym liderem w świecie arabskim. W jaki sposób udało mu się tak długo utrzymać przy władzy?

Przed wszystkim Libia jest trzecim producentem ropy naftowej w Afryce (po Nigerii i Algierii), ma również duże złoża gazu ziemnego. Produkcja ropy sięga 1,6 mln baryłek dziennie, z czego 85% kupuje Europa. W 2008 r. dochody ze sprzedaży ropy sięgały 136 mld USD. Tak ogromne sumy wystarczały, by przez te wszystkie lata Kadafi mógł kupować spokój społeczny (m.in. tanie mieszkania, bezpłatna opieka zdrowotna, dochód na głowę wynoszący 12,4 tys. USD, podziemna sieć rurociągów dostarczająca wodę ze studni głębinowych na Saharze do miast wybrzeża kraju) (Kedaj 2011: 58).

Innym czynnikiem, który pozwolił Kadafiemu trwać przy władzy przez tak długi okres jest brak więzi narodowej. Społeczeństwo Libii tworzy ok. 140 plemion, z czego największe znaczenie ma 20-30 klanów. Kadafi doskonale potrafił wykorzystywać plemienne waśnie i spory zgodnie z zasadą „dziel i rządź”. Dzięki temu przetrwał ok. 20 prób wojskowych zamachów stanu (Papież 2011: 91).

Zasobność w surowce i podziały klanowe pozwoliły Kadafiemu grać na nosie państw Zachodu przez cały okres zimnowojenny. Właśnie w tym czasie stał się on ostoją międzynarodowego terroryzmu. Nie skąpił pieniędzy i broni dla palestyńskich terrorystów, aktywnie wspierał również inne ugrupowania, m.in. IRA, baskijską ETA, Islamski Ruch Wyzwolenia Moro na Filipinach, a także lewackie grupy terrorystyczne działające w Europie Zachodniej i Ameryce Południowej. Ponadto sponsorował liczne wojny w Afryce i bezceremonialnie ingerował w wewnętrzne sprawy Czadu, Maroka, Sudanu, Tunezji i innych państw afrykańskich (Bankowicz 1993: 189-190). Wywiad libijski przeprowadził również serię zamachów terrorystycznych w Europie Zachodniej. Do najsłynniejszych należy eksplozja samolotu amerykańskich linii lotniczych PanAm nad szkockim miastem Lockerbie z grudnia 1988 r. Zginęło wówczas 270 osób, w większości Amerykanów. Udowodniono, że ładunek wybuchowy podłożyli dwaj agenci libijskich służb specjalnych. Wkrótce potem USA i ONZ nałożyły sankcje na Libię, które w połączeniu z rozpadem systemu komunistycznego i spadkiem cen ropy zmusiły Kadafiego do zmiany kursu politycznego (Nowicki 2011: 40).

Pułkownik postanowił przywdziać nową maskę i pokazać, że zna reguły gry wyznaczone przez Zachód. I tak w 1990 r. potępił inwazję Iraku na Kuwejt, a w 2001 r. zamachy na World Trade Centre. Zrezygnował z programu produkcji broni jądrowej i zgodził się wypłacić 3 mld USD odszkodowania rodzinom ofiar zamachu z nad Lockerbie. Z *persona non grata* stał się bywalcem międzynarodowych imprez. Od 2004 r. zachodni przywódcy chętnie przyjmowali go u siebie albo odwiedzali w Trypolisie. Został bliskim przyjacielem Silvio Berlusconiego zaraz po Władimirze Putinie. Nie dziwi zatem fakt, że Libia stała się głównym dostawcą ropy do Włoch. Ponadto w czasie kryzysu finansowego libijskie fundusze zainwestowały 65 mld USD we włoskie firmy, co pozwoliło ograniczyć recesję (Nowicki 2011: 41-42).

Dlaczego Zachód dał się uwieść Kadafiemu? Można znaleźć trzy wytłumaczenia: ponieważ Zachodowi chodziło przede wszystkim o pieniądze (Libia z przestarzałą infrastrukturą wymagającą miliardowych inwestycji i dodatkowo mająca czym zapłacić), ponieważ Zachód wolał stabilną dyktaturę niż chaos (czyli przejście wła-

dzy przez radykalnych islamistów, w porównaniu z nimi Kadafi był do przyjęcia i na dodatek można było z nim robić interesy) i wreszcie, podobnie jak w przypadku Tunezji i Egiptu, świat Zachodu nie dostrzegł nadchodzących symptomów przemian w Libii. Właściwie sytuacja w całym świecie arabskim pozostawała dla Zachodu zagadką. Stale posługiwano się przestarzałym schematem zderzenia cywilizacji. Nie rozumiano, że region znalazł się w fazie przebudowy, a nowy ład, który się wyłoni będzie rządził się nie do końca sprecyzowanymi prawami (Nowicki 2011: 43).

Tego, czego przez ponad 40 lat nie mogły osiągnąć sankcje czy bombardowania, dokonał wreszcie gniew ludu. Po tym, jak młodzi Arabowie walkami ulicznymi wymusili ustąpienie przywódców sąsiadujących Tunezji i Egiptu, to samo zaczęło się w Libii. Bezprecedensowo krwawe próby stłumienia protestów przez siły wierne Kadafiemu sprawiły, że zamieszki przerodziły się w wojnę domową, w której rebeliantów zaczęło wspomagać lotnictwo NATO. Mimo, iż Kadafi zapowiadał pokonanie „krzyżowców”, pod koniec sierpnia 2012 r., gdy powstańcy opanowali Trypolis, musiał ewakuować się do Syrty. To miasto było ostatnim bastionem wiernych mu sił i prawdopodobnie miejscem schronienia. Rano, 20 października 2012 r., Muammar Kadafi został zraniony w nogi i głowę w trakcie ucieczki przed atakiem lotniczym NATO. Ukrył się w betonowym przepuście pod autostradą i został tam schwytany przez rebeliantów. Zakrwawiony i targany przez tłum, został zabity przez jednego z rebeliantów strzałem w głowę (www.tvn24.pl 2012).

LIBIA NA ROZDROŻU

Po śmierci Kadafiego w Libii zapanowało święto wolności, podobnie jak po upadku Mubaraka w Egipcie, czy Saddama Husajna w Iraku. Jednak po euforii przychodzi czas na brutalne zderzenie z rzeczywistością. Co zostało po Kadafim? – w zasadzie nic. Choć oficjalnie pułkownik nie dzierżył żadnego stanowiska, to *de facto* był ojcem libijskiej państwowości i jedyną instytucją władzy. W Libii nie istnieje społeczeństwo obywatelskie, nie ma tam partii politycznych, organizacji pozarządowych, parlamentu, związków zawodowych, wolnych mediów, struktur zajmujących się podatkami. Nie ma nawet armii, która utrzymałaby jedność terytorialną państwa i wspierałaby rząd tymczasowy, gdyż Kadafi praktycznie ją zniszczył w obawie przed puczem wojskowych (sam korzystał jedynie z rozbudowanej gwardii przybocznej) (Czulda 2011).

W wyniku konfliktu Libia jest bardziej podzielona niż zjednoczona. Linie podziałów mają rozmaity charakter. Jeśli wziąć pod uwagę geografie, to Libii grozi rozpad na bogatą w ropę część wschodnią (Cyrenajkę) i część zachodnią (Trypolitania i Fazzan). 6 marca 2012 r. Kongres Regionalny Cyrenajki powołany w Bengazi ogłosił autonomię. Rada Tymczasowa oczywiście potępiła to oświadczenie. Jednak wschodnia część kraju chce powrotu do systemu federacyjnego, który obowiązywał przed Kadafim (Buśko 2012).

Jednak linie podziału nie kończą się tylko na geografii. Ważną rolę odgrywają tu również klany i plemiona, których w Libii jest ok. 140. Na swoją część tortu liczą przede wszystkim przywódcy północno-zachodnich plemion. Uważają, nie bez

racji, że to właśnie na zachodnie klany spadł główny ciężar wojny (chodzi o samodzielnie prowadzone boje o Misratę, Az-Zawiję, Bani Walid i Trypolis). Tym samym Rada Tymczasowa stała się zakładnikiem wsparcia udzielonego jej przez te plemiona, które liczą na wzmocnienie swojej pozycji. W konsekwencji nowy rząd musi zmierzyć się z oczekiwaniami rzeszy plemiennych przywódców, dla których obalenie Kadafiego stało się szansą na autonomiczną politykę, a brak jednolitej wizji polityki wewnętrznej tylko pogarsza sytuację (Buśko 2012).

Dodatkowym problemem, jest brak charyzmatycznego przywódcy, który wychodziłby poza te podziały. Wynika to w dużej mierze z wykorzenienia wszelkich form niezależnej aktywności społecznej i politycznej przez poprzedni system. Sama Rada była zbieraniną osób reprezentujących rozmaite środowiska i opcje, od zdezerterowanych członków reżimu, przez biznesmenów, intelektualistów, po islamistów. W zasadzie władza centralna jest iluzoryczna, a Libia przeżywa kryzys bezpieczeństwa. Na łatwości w dostępie do broni skorzystały lokalne milicje i bojówki, które odmówiły posłuszeństwa Radzie, powołując się na potrzebę ochrony interesów klanowych. Bojówki te są w zasadzie największym problemem na południu kraju, ponieważ tam są poza jakąkolwiek kontrolą. Ich siłą jest doskonała znajomość terenu, mobilność i poparcie miejscowej ludności (stosunkimiedzynarodowe.info 2011).

W zasadzie powojenna Libia przypomina gotujący się kocioł: trudno zrozumieć kto i z kim walczy, kto jest wrogiem, a kto sojusznikiem. Kadafi zdusił wszelkie konflikty plemienne w zarodku i bezwzględnie pilnował porządku. Zwycięstwo wspieranych przez Zachód rebeliantów okazało się pyrrusowe. Dopiero teraz widać wyraźnie, jak bardzo sztucznym tworem okazało się państwo libijskie powstałe po II wojnie światowej. Jego społeczeństwo zostało wykluczone z procesu podejmowania decyzji politycznych, a wszelkie wewnętrzne spory i konflikty speyfikowane, aż do teraz. Okazało się, że zagrożona jest nie tylko jedność kraju, ale również stabilizacja w sąsiednich krajach afrykańskich. Tak właśnie się dzieje, kiedy lekkomyślnie łączy się ze sobą grupy narodowe, plemiona, klany niemające wspólnych idei narodowych.

ŚMIERĆ KADAFIEGO – KONIEC IDEI ZJEDNOCZONEJ AFRYKI?

Libia od dawna była aktywnym graczem w regionie Afryki Subsaharyjskiej. Wiele państw kontynentu ma wspólne interesy z Trypolisem, a pułkownik Kadafi miał na tym obszarze rozległe kontakty. O ile początkowo dyktator mieszał się w sprawy Afryki w imię arabskiego nacjonalizmu - zakłócał stosunki między różnymi krajami afrykańskimi a Izraelem – potem dążył do zbudowania trwalszej strefy wpływów wspierając te grupy partyzantów, w których widział współrewolucjonistów. Wraz z początkiem lat 90. to zaangażowanie stało się bardziej konstruktywne. Przywódcy arabscy nigdy nie traktowali Kadafiego poważnie, uważali, że jest on zbyt kapryśny i nieprzewidywalny. Dlatego swój wzrok zwrócił on w kierunku Czarnej Afryki i stał się największym orędownikiem na rzecz integracji afrykańskiej. Libijskie petrodolary zalały kontynent od Burkina Faso, przez Ugandę, aż po wyspę Madagaskar.

Pułkownik Kaddafi był jednym z głównych promotorów utworzenia Unii Afrykańskiej (UA). Miała to być organizacja wzorowana na Unii Europejskiej i obejmująca swym zasięgiem całą Afrykę. Kaddafi jako jeden z jej motorniczych chciał od początku odgrywać w niej dużą rolę. Tym samym Libia stała się największym płatnikiem netto do budżetu UA. Trypolis pokrywał w sumie 15% całej sumy pochodzącej ze składek, a ponadto opłacał również składki za niektóre mniejsze kraje. Tak więc wkład Libii w funkcjonowanie tej organizacji jest ogromny. Po zmianach, jakie zaszły w tym kraju trudno przewidzieć, czy nowy rząd będzie chciał i będzie w stanie wziąć na swoje barki takie zobowiązania. Jeśli Libia ograniczy swój udział, dla UA może to być poważny cios, ponieważ jej budżet ciągle zmaga się z niedoborami finansowymi (na 2010 r. wyniósł on 200 mld USD). Państwa członkowskie często nie wywiązują się ze swoich zobowiązań, składki są wpłacane z opóźnieniem. Dlatego tak istotny jest wkład największych donatorów (oprócz Libii najczęściej do budżetu UA wpłacają RPA, Algieria, Nigeria i Egipt) i utrzymanie płynności finansowej, ponieważ wtedy Unia może prowadzić kosztowne i długoterminowe operacje, jak np. misje wojskowe. Obecnie żołnierze UA stacjonują w Darfurze oraz w Somalii, gdzie wspierają rząd tymczasowy. Ewentualne obciążenie wpływów do budżetu spowoduje redukcję misji, co ma fundamentalne znaczenie zwłaszcza w Somalii, gdzie żołnierze UA stanowią w zasadzie jedyną podporę funkcjonowania tamtejszych legalnych władz. Działalność Unii to próba przejęcia odpowiedzialności za pokój na kontynencie przez samych Afrykańczyków, dlatego tak ważne jest, żeby kolejne operacje były skuteczne. Jeśli obecne misje zakończą się porażką, trudno będzie zorganizować podobne akcje w przyszłości (Czerep 2011).

Od pomocy libijskiej zależny jest również rząd Czadu. Dzięki wsparciu pułkownika Kaddafiego wiele prób obalenia władz zakończyło się fiaskiem. Dlaczego jest to tak istotne? Otóż stabilność Czadu ma ścisły związek z sytuacją w Darfurze. Jest to jeden z sudańskich stanów, mający długą granicę z Czadem. Jego obszar zamieszkują te same grupy etniczne, co po drugiej stronie granicy. Jeśli Libia wycofa swoją pomoc i poparcie, może to doprowadzić do osłabienia pozycji rządu, który stanie przed realną groźbą ataków rebeliantów. Podobna sytuacja miała miejsce również w Republice Środkowoafrykańskiej w 2001 r. Ówczesny prezydent Ange-Felix Patasse utrzymał się przy władzy właśnie dzięki poparciu Libii (Czerep 2011).

Ogromny obszar Sahary to tradycyjne terytorium Tuaregów, które dzielą między sobą Algieria, Libia, Mali i Niger. Te dwa ostatnie państwa były w największej mierze narażone na walki Tuaregów z siłami rządowymi, ponieważ ten koczowniczy lud nigdy nie uznawał zwierzchnictwa władzy państwowej. Na tych terenach często dochodziło do powstań i buntów. Tuaregowie domagali się autonomii. Libia była tutaj aktywnym graczem i mediatorem w czasie rozmów pokojowych. Wielokrotnie dyplomacja Kaddafiego korzystała ze swoich rozległych kontaktów w regionie Sahary, aby dotrzeć do stron konfliktów i doprowadzić je do wszczęcia negocjacji. W latach 2008-2009 sam Kaddafi często osobiście interweniował w celu pokojowego zakończenia konfliktu zarówno w Mali, jak i w Nigrze, gdzie okazał się dużo skuteczniejszy niż wcześniejsze zabiegi ONZ, Kanady, czy Algierii (Czerep 2011).

Jednak z powodu wojny w Libii i śmierci Kadafiego problem Tuaregów znowu powraca. W trakcie przewrotu libijskiego pułkownik korzystał z usług tuareckich najemników, jednak po przegranej ci dobrze uzbrojeni i zaprawieni w bojach wojownicy wrócili do swoich krajów, głównie do Mali. 16 października 2011 r. przybysze z Libii oraz dawni weterani poprzednich rebelii założyli Narodowy Ruch Wyzwolenia Azawadu (MNLA). Ich głównym celem było uzyskanie niepodległości dla terenów zamieszkałych przez Tuaregów na terenie Mali, nazywanych Azawad. W połowie stycznia 2012 r. doszło do walk z siłami rządowymi. Przedłużający się impas wykorzystali wojskowi, którzy znecierpliwieni brakiem reakcji ze strony prezydenta doprowadzili do przewrotu wojskowego (21-22 marca 2012 r.). Prezydent Amadou Toumani Toure został zmuszony do ustąpienia, a pucyści powołali Narodowy Komitet Przywrócenia Demokracji i Restauracji Państwa (CNRDRE) i zawiesili konstytucję. Jednak wojskowi również nie okazali się skuteczniejsi od administracji byłego prezydenta, bowiem rebelianci zajęli kluczowe miasta: Kidal, Gao i Timbuktu, a 6 kwietnia MNLA ogłosił niepodległość Azawadu. Wydarzenia w Mali dobitnie pokazały, w jaki sposób przewrót w Libii i niekontrolowane rozprzestrzenianie się znacznych ilości niebezpiecznej broni łącznie z całym konwojem wyszkolonych bojowników, może doprowadzić do destabilizacji regionu (stosunkimiedzynarodowe.info 2012).

Południowa część Sahary to również obszar, gdzie często dochodzi do porwań obywateli państw Zachodu. Tego typu akcji dokonuje północnoafrykańska odnoga Al-Kaidy, tzw. Al-Kaida Islamskiego Maghrebu (AQIM) oraz lokalne bojówki chcące po prostu zarobić na okupie. W tego typu sytuacjach libijska mediacja często okazywała się tym czynnikiem, który decydował o uwolnieniu zakładników. Stało się tak choćby w przypadku dwóch włoskich turystów porwanych w sierpniu 2006 r. we wschodnim Nigrze. Interwencja dyplomatyczna administracji Kadafiego pomogła dotrzeć do sprawców i pozwoliła wynegocjować uwolnienie Włochów. Trzy lata wcześniej z kolei zaangażowanie Trypolisu doprowadziło do wypuszczenia 32 Europejczyków przetrzymywanych na granicy Nigru i Algierii przez islamistów. Podobnie było w 2008 r., kiedy w Mali doszło do porwania Austriaków. Wiedeń skontaktował się wówczas z Kadafim i poprosił o pomoc w negocjacjach z porywaczami (byli to członkowie Al-Kaidy). Również ten epizod zakończył się szczęśliwie (stosunkimiedzynarodowe.info 2011).

PODSUMOWANIE

Oprócz spektakularnych akcji, jak uwalnianie zakładników, innym źródłem wpływów były libijskie petrodolary. Rząd libijski był również ważnym inwestorem w takich państwach, jak chociażby Liberia. Ten jeden z najbiedniejszych krajów Afryki uzyskał od Trypolisu ok. 65 mln USD na inwestycje rozwojowe. Dzięki tak okazałej dotacji wzrosła pozycja obecnej pani prezydent, Ellen Johnson Sirleaf. Sponsorując szkoły, instytucje kulturalne, projekty infrastrukturalne Kadafi zjednywał sobie rządy afrykańskie. W sumie zainwestował ok. 8 mld USD na Czarnym Lądzie w tak różne projekty, jak rurociągi naftowe, pola ryżowe, luksusowe hotele i telekomunikację. Małe państwa afrykańskie, które mocno korzystały na szczodrości pułkownika mogą teraz boleśnie odczuć brak wsparcia. Jednak z drugiej

strony jeśli przyjrzymy się dokładniej tym wszystkim inwestycjom Kadafigo w Afryce, to wiele z nich okazuje się bardziej kalkulacjami politycznymi niż faktycznymi zyskami. Choć wydawało się, że Kaddafi zdołał kupić rządy afrykańskie, to mimo wszystko nie powstrzymało to trzech afrykańskich członków RB ONZ w głosowaniu za przyjęciem rezolucji 1973, która w praktyce oznaczała międzynarodową interwencję, a ostatecznie śmierć przywódcy Libii (Rosen 2011).

LITERATURA:

- Bankowicz M., *Demokraci i dyktatorzy: przywódcy polityczni współczesnego świata*, Kraków 1993.
- Buśko Z., *Libia. Ryzyko nowego konfliktu*, <http://bliskiswchod.pl/2012/03/libia-ryzyko-nowego-konfliktu/>, 8.03.2013 r.
- Czerep J., *Libia i Afryka – co po Kaddafim?*, http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/artukul,943,Libia_i_Afryka_-_co_po_Kaddafim, 20.07.2013 r.
- Czulda R., *Umarł Kaddafi – niech żyje... Kaddafi?*, <http://www.wprost.pl/ar/266995/Umarl-Kaddafi-niech-zyje-Kaddafi/>, 23. 10. 2013 r.
- Kaddafi M., *Zielona książka*, <http://web.archive.org/web/20121102015616/trzeciswiat.files.wordpress.com/2011/12/muammar-al-kaddafi-zielona-ksiazka.pdf>, 22.04.2013 r.
- Kedaj W., *Libia – Państwo Ludu*, „Wprost” 2011, nr 9, s. 56-58.
- Madeyska D., *Pokolonialny rebus*, w: *Historia Arabów. 14 wieków cywilizacji, której nie znamy* 2011, nr 11, s. 94-98.
- Najjar A., *Kaddafi. Anatomia tyrana*, Wrocław 2011.
- Nowicki M., *Kac po Kaddafim*, „Newsweek Polska” 2011, nr 9, s. 39-43.
- Papież, *Libijska Dżamahirijja a sankcje państw europejskich w: Państwa arabskie a Unia Europejska*, red. A. Barcik, P. Dziewiński, A. Skorek, Bielsko – Biała 2011, s. 88-96.
- *Przewrót wojskowy i secesja Tuaregów w Mali*, http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/artukul,1282,Przewrot_wojskowy_i_secesja_Tuaregow_w_Mali?q_and_a, 08. 04. 2013 r.
- Rosen J., *Co z królem królów? Jak bitwa Kadafigo o Libię wpłynie na Afrykę?*, http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/artukul,1019,Co_z_krolem_krolow?_Jak_bitwa_Kadafigo_o_Libie_wplynie_na_Afryke, 20.07.2013 r.
- *Zwycięstwo rebeliantów w Libii i wyzwania na okres najbliższy*, http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/artukul,943,Libia_i_Afryka_-_co_po_Kaddafim, 10. 01. 2014 r.

Paweł Czarnecki

ISM Slovakia

E-mail: pawel@czarnecki.co

The definition of social work / *Definicja pracy socjalnej*

Abstrakt

The object of social work are both the individuals and social groups (families or more extended communities). Depending on which groups of people require help, social work arouses various requirements which from the point of view of the social workers' education create the need for specialisation. One can distinguish several specific groups of the clients of social work: children, the old age people (gerontological nursing), ill and disabled individuals and local communities. Special problems and challenges appear when a child is its object. It happens that because in the case of children separating interim help or long-term financial assistance from the pedagogic influence is impossible, and thus from responsibility for charges' future. Social workers do not bear full responsibility for the state of child's future, because they share this responsibility with different subjects, it does not mean, however, that they do not bear it at all. One can distinguish two extreme positions among the theoreticians of social work: according to one of them, represented among others by H. Radlińska, social welfare institutions totally take over the responsibility for the child's future, what is connected with the limitation of freedom, and according to the latter, such a responsibility, in practice, is not possible.

Key words: social work, social sciences

The notion "social work" appeared in the United States in 1917 for the first time under the name of the institution dealing with charitable activities. The hitherto existing name *National Conference of Charities and Corrections* was replaced by *National Conference of Social Work*. This change was caused by professionalisation of social help which ceased to be a kind of social charity and became an occupation at the beginning of the 20th century. At present, it is a system activity having a cross-society dimension aimed at providing support to other people.¹ Hence social work is a professional activity, and it means that not every kind of assistance provided for people in a difficult life situation one may define as social work. Either way a definition of social work is so simple from the point of view of the institutions providing social help: a person who practices social work or a related one is called a social worker. In the Classification of Occupations and Occupational Specialities announced by Office for National Statistics in the group "social help workers and social workers" the following occupations are specified: "a personal assistant to a disabled person, a care assistant in a care home, an environmental carer, a social worker, the remaining social service workers and social workers."

1 Por. K. Wódz, *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1995, 15.

The occupation a social work expert was also specified in the group “Experts on all social matters” (which also includes the following occupations: “a probation officer, a family expert (a family specialist), a mediator, a tutor in penitentiary institutions, remaining experts on all social matters.”²

From the above mentioned enumeration results that not every kind of help provided by the state institutions by trained workers is social work. First of all, you should distinguish social work from rehabilitation. The latter is a kind of educational impact aiming at causing socially maladjusted individuals to respect generally accepted social and legal standards. In general, penal institutions are the location of rehabilitation, however, sometimes social work concerns the same individuals and is run at the same time as rehabilitation. The families living in poverty whose members infringe the law and are placed under probation officer’s supervision are sometimes an example. In social work often appears the same problem as in rehabilitation because a long-lasting condition of poverty leads to characterological changes making difficult, or indeed making impossible a departure from a difficult situation.³ It is also necessary to mention here about the post-penitentiary care which can be acknowledged as a kind of social work. Environmental rehabilitation is a separate kind of the activity.

Social work is not identical with socio-therapy either, though it may contain elements of the latter. Socio-therapy is a therapeutic impact, hence a kind of treatment of a definite type of disorders. It aims at creating, restoring, modifying or extending definite social skills of an individual, i.e., his or her ability to function in a group (family, school, professional environment, and the like). Therefore, socio-therapy is a kind of psychotherapy, though a social group also may be sometimes its aim, being a cause of its members’ social dysfunctions. The related impact of socio-therapy constitutes interpersonal training addressed to people whose social skills do not go beyond the norm.⁴

With social work is connected a therapy and prophylaxis of addictions. It happens because a drug or alcohol addiction becomes the cause of problems both in the individual and social dimension, often leading to poverty and homelessness.⁵ That is why the addicted individuals and the ones who broke away from an addiction and wish to return to normal life become social workers’ clients.

That is why it is also necessary to distinguish social work from social pedagogy which as distinct from social work is a theoretical discipline. Social pedagogy simply explores human needs in the separate stages of life, applying a special meaning to a situation such as orphanhood, violence in the family, breaking up the family, and the like, in which social help turns out to be necessary. Social pedagogy treats an individual, first of all, as a creature shaped as a result of the influence exerted by the social environment, hence it sets a great store by an exploration of the edu-

2 <http://www.stat.gov.pl/klasyfikacje/kzs/kzs.htm>.

3 Por. B. Urban, J. M. Stanik, *Resocjalizacja: teoria i praktyka*, PWN, Warszawa 2007.

4 Por. *Nowy Słownik pedagogiczny*, pod red. W. Okonia, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2007.

5 Por. np. B. T. Woronowicz, *Uzależnienia. Geneza, terapia, powrót do zdrowia*, Media Rodzina, Poznań 2009.

cational environment. Social pedagogy is a particularly important field for social work in conditions when it comes to quick social and economic changes. We had to deal with such changes in Poland after 1990. Therefore, without any exaggeration, one can now acknowledge this discipline as a theoretical basis of social work. Also providing help for ill and disabled people is not always the same as social work, because in many cases help for the individuals with ailments requires specialist medical knowledge which social workers do not possess.

It is also worth turning your attention to social work that is admittedly a profession which performing requires suitable qualifications, however, as practice shows, this occupation can also perform people without any formal training. Such individuals also often act in the framework of voluntary service which takes generally organised forms, and thanks to it, voluntary workers work under supervision, however, sometimes they work individually. You should underline here that voluntary service is, to any extent, neither interim help nor short-term one, just the opposite, it is a kind of a systematic long-term assistance, and it does not differ from social work.

Therefore, it turns out that there is no way to determine the exact boundaries between social work and such occupations as a psychotherapist, a nurse, a prison tutor, and the like. However, the notion "social work" often tends to be used not only as a definition of a certain occupation, but also as a certain kind of an activity.⁶ Therefore, defining the notion of social work in another meaning turns out to be a task far more difficult. This difficulty results from complexity and changeability of the activity. One can sometimes encounter with a notion "social help," which seems to function as a synonym of the notion of social work in a colloquial language. Nonetheless, Helena Radlińska⁷, one of the doyennes of the Polish social work, has noticed that the notion of care is ambiguous, because it encompasses help, life-saving and social help. In turn, different authors acknowledge life-saving, protection for people in a difficult life situation and help as the long-lasting support for the development of individuals and groups.⁸

It could be helpful here a distinction between social work as an occupation and social help which one could define as every kind of organised help aiming at improving a life situation of individuals and social groups. All interim actions organised by local communities or institutions in the case of natural disasters or different types of random events are the example of social help in this meaning. The fundraiser organised by the local community for a family who have lost their whole property in fire would be social help from this point of view, however, it would not be social work. According to a different approach, the notion of social help is wider than the notion of social work and encompasses the whole of the institutional activities aiming at achieving by individuals and a social group a satisfactory standard of living, health condition, development potential, and the like.

6 B. Szatur-Jaworska, *Teoretyczne podstawy pracy socjalnej*, w: T. Pilch, I. Lepalczyk, *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*, Warszawa 1993, s. 91.

7 Por. I. Lepalczyk, *Helena Radlińska. Życie i twórczość*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000

8 B. Szatur-Jaworska, *Teoretyczne podstawy...*, s. 92 i nast.

Therefore, the aim of social help is broadly understood welfare of individuals and social groups.

Notwithstanding the way we define social work as a profession and in what way we classify separate kinds of actions of which social work consists, a definition of the essence of this work depends on such factors as the existence of definite needs and expectations in society, and also resources and potentiality of social groups and whole societies. From the formal point of view in social work, as in every kind of action, one can distinguish a subject, an object, an aim and a method. In this case, social institutions and workers employed are the subject, but individuals or social groups are the object (the most often the family and various kinds of local communities, but also society as such). The aim of social work is help in satisfying basic living needs, adjustment to the rules of social life, social death prevention, and the like. By the method of social work it is necessary to understand a kind of action undertaken by the subject (a worker or workers' group) in order to achieve the aim.

As a matter of fact, these kinds of general formulations require a comment, the more that the above mentioned differences take various forms in social work practice. According to the often mentioned definition created by B. Dubois and K. Krogsrud Miley, social work is an action aiming at improving life conditions in the individual and social dimension, solving social problems and appeasing of suffering. Social workers aim at endeavouring to improve quality of life for the individuals and social groups through broadening the range of possibilities for the charges' actions, enlarging an access to aid means and also an education of the whole society. As a matter of fact, this definition is too general, and that is why defining specific tasks and duties of a social worker, which would be based on it, was not possible.

In a more general way social work was defined by H. Radlińska: "Bringing out strengths both from an individual and human groups is the essence of today's social work."⁹ R. A. Skidmore and M. G. Thackeray point out, however, that the main task of social help is assistance for the individuals in better functioning in society. In turn, the General Assembly of the International Federation of Social Workers, Montreal, Canada adopted in 2000 the following definition: "Social work is an occupation which promotes social changes, solving problems in mutual human relationships, and strengthening and liberating people that they could achieve affluence. Taking advantage of the theory of human behaviours and social systems, social work interferes exactly there where it comes to people's interaction with their environment."¹⁰ It results from the above mentioned definitions that the aim of social work is, generally speaking, the quality of life. One can formulate the generalisation based on the two first definitions, according to which the quality of life depends not only on material conditions, but also on social relationships, psychical factors, and even spiritual ones, therefore, social help also encompasses all these spheres. In turn, the two remaining definitions point out to social relationships as the cause of a low quality of life.

9 H. Radlińska, *Istota i zakres służby społecznej*, „Opiekun Społeczny” 1947, nr 4, s. 224.

10 www.ifsw.org.

On the other hand, it is necessary to underline that social work should limit to these forms of assistance which are really indispensable. However, in practice, a definition which help is indispensable turns out to be unusually difficult and a worker limiting to solving only the most visible problems (e.g. alleviation of conflicts among family members, paying off debts, solving conflicts with neighbours) can easily mix cause up with effect. In consequence, the problems will be solved for a time, and then they will appear again.

Social work is a professional activity, therefore, as every occupation requires theoretical and practical preparations. There is a subject called "social work" at many universities, and it requires from its graduates both specialist knowledge and general knowledge about a human being. General knowledge from the range of philosophy, sociology, psychology and pedagogy allows us to get to know man and understand his needs. Basic biological knowledge is also required from a social worker because correct functioning of man depends, to a high extent, on biological processes setting in his organism. Because social work is an institutional activity taking place in the definite legal and economic system, basic knowledge from the fields of law and economy is also necessary. In the range of specialist competences, among other things, the skills of solving problems resulting from poverty, family violence, homelessness, unemployment, addictions, immigration, and the like. It is needless to say that a social worker should know the professional nomenclature from the range of social work and social pedagogy and replenish his knowledge by reading specialist literature. It is necessary to underline that in social work, except for theoretical knowledge and practical skills passed on suitable courses, the worker's personal life experience plays an unusually important role.

The graduates of "social work" can undertake work at such institutions as regional social policy centres, district family assistance centres and social welfare centres, educational care facilities, institutions for the elderly and disabled individuals, organisational institutions for employment and unemployment counteraction, support centres in institutions for homeless people, alcoholics and drug addicts, centres for refugees, non-governmental organisations, and the like. It is necessary to underline that social work as the kind of the professional, organised help has its source in definite social norms ordering carrying help for those who are not able to overcome difficulties. Therefore, performing the social worker's occupation requires a definite flair for it, such as magnanimity and compassion, and especial sensibility manifesting itself in the need of helping others.

The individual benefiting from social workers' help is defined as a "client." Taking care of the client's good through satisfying his vital, psychological and social needs is a social worker's duty because in every case these needs are different, therefore, social work should be adapted to the client's individual needs. In different words, a social worker does his work in the appropriate way when he is able to match specific needs and the client's expectations. The relationship between a social worker and a client is based on confidence. The client is dependent on a social worker, to a greater or lesser extent, therefore, if we do not restrict the notion of social work to such basic actions as a mediation in passing on financial assistance, help in

maintaining personal hygiene, and the like, then the client's confidence becomes a necessary condition of the effectiveness of social worker's actions. It means that a client should have the possibility of submitting a complaint on the social worker doing his job unethically, from the point of view of institutions organising social work, and be sure that disciplinary actions will be taken against the worker.

Małgorzata Dobrowolska

Uniwersytet Śląski

E-mail: malgorzata.dobrowolska@us.edu.pl

Alternative job satisfaction – presentation of the author's research

Abstrakt

Functioning of man in working conditions in a cognitive perspective is making decisions, doing a specific job and getting results. All of these three components are present in each work, but work in conditions of alternative employment sets different requirements to an individual with respect to the above-mentioned three components of work. In this article attention will be paid in particular to the third of these three components - the results of the work. These are the results that are critical for job satisfaction and its individual components. These three elements of human activity employed both on a permanent and temporary basis are present in nearly every motivation model (cf. Porter, Lawler 1967 and others). At the same time new categories of description and explanation of human behaviour spring up, since employment conditions are changing. Flexible employment is one of the most characteristic changes in the present times with regard to the relationship between an employee and an employer. The article presents the results of the author's research on the sample of flexible employees.

Key words: job satisfaction, flexible forms of employment

JOB SATISFACTION IN THEORY

Zalewska (2006) accomplished a synthesis of knowledge on job satisfaction. Initially the literature of the subject indicates, that research carried out stressed factors of work environment (Herzberg, Mausner, Snyderman, 1959). Since the eighties personal sources of satisfaction has been emphasized (Bono, Judge, 2003; Judge, Heller, Mount, 2002; Spector, 1997; Staw, Ross, 1985). The major emphasis was on a transactional model of life and for years it has been an explanation of conditions of job satisfaction (Zalewska, 2001, 2002, 2003). This is a subjective system of attitudes, expressing an attitude to various areas of life, including job satisfaction. This attitude contains two separate with respect to each other elements: emotional and cognitive one. Evaluation of work is evaluation of work in general and its particular components - co-workers, working conditions, and an evaluation of the components which are independent of each other and do not represent a sum of elements in the assessment of global satisfaction level (Brief, 1998), thus multidimensional approach to satisfaction. Personality trait moderates processing of emotional and cognitive information. It should be emphasised that, "research on satisfaction require combining process and differential

approach, since personal trait may be moderators between various evaluations and relationships between them and other variables (Rusting, 1998)” (all after: Zalewska, 2006, pp. 290-292).

Drzewiecka (2010) describes attempts to find relationships between satisfaction with life and job satisfaction (Zalewska, 2003). She defines job satisfaction as intensity of positive and negative subjective experience and opinions on one's own work (Zalewska, 2003). Research by DeVaus and McAllister (1991) has not confirmed a relationship between the level of job satisfaction and sex, it has been proven, that a certain part of satisfaction is genetically determined (Ilies, Arvey, Bouchard, 2006), while differences in satisfaction is mostly due to one's personality (Ilies, Judge, 2003), followed by low level of difficulty of work among beginners, as well as age, which correlates with the work in general (Schultz, Schultz, 2002). More experience and a higher level of seniority leads to reduced levels of satisfaction (Joseph, Simmons, Abramowicz, Girardi, 2002). A positive correlation appears between job satisfaction and salary (Szaban, 2003) conditions of work, organization and management (Steihardt, Dolbier, Gottlieb, McCalister, 2003), managing style (Cicero, Pierro, van Knippenberg, 2007), and high concern for employees (Thompson, 2009). Dissatisfaction generates increased absenteeism and fluctuation, reduced staff loyalty, low or lack of involvement (Soriano, 2008; Lok, Crawford, 2004) and decrease in performance. Conversely, high job satisfaction involves increased creativity and innovativeness, greater commitment, productivity growth (after: Drzewiecka, 2010, p. 82).

Lipinska-Grobelny, Głowacka (2009) emphasize the fact that fair and dignified treatment (Spector, 1997), as well as other variables related to experience of justice itself affect satisfaction, which translates into greater productivity, motivation, smaller willingness to participate in conflicts, lower absenteeism and smaller number of sick leaves (Bretz, Boudreau, Judge, 1994; Lee and others, 1996, Steel, Rentsch, 1995). Summing up, there are four most common models of determinants of job satisfaction: environmental factors, personality trait, life quality transactional model and model of adjustment of an individual and environment, that is a state in which professional competencies and expectations towards job are in accord with the requirements and what a job has to offer. Adjustment translates to the experience of job satisfaction and this, in turn, into a higher level of commitment and the effectiveness at work (p. 181-182). Job satisfaction is related to specificity of tasks, characteristics of an employee, adaptation of an employee to his post (Brief, 1988; Spector, 1997; Zalewska, 2003). In the adjustment model, otherwise known as the adaptation model, or the model of suitability, individual-and-environmental adjustment, that is about adjustment of an individual to environment, there is a correlation between characteristic features of a job and an individual when it comes to job satisfaction (Skłodowski, 2002). Professional suitability was included to this concept showing relationship with job satisfaction (Borucki, 1977). Harrison (1987) mentions two adjustments: instrumental one, regarding compatibility between competences and requirements; and incentive one; relating to satisfaction of needs and adequate rewards. These issues are addressed by the Holland theory (1997) associated with the four personality types and environments (pp. 182-183).

Furnham and Schaeffer (1984) demonstrated that high cohesion and diversity indicators of the Holland concept are related to satisfaction as well as the relationship between adjustment of a profession with absenteeism and a level of experienced stress. Eliot and Smart (1988) confirmed that persons performing work consistent with their own skills are satisfied with promotion opportunities, wages and additional benefits. Assouline, Meir (1987) confirmed a relationship between satisfaction and compliance, stability and success factors, which were explained by well-being factors (p.185). The author (*ibid*, s. 188) confirmed the above, also in her own research, and claims that the greatest job satisfaction is related to high adjustment to one's profession.

Summing up, definitions of job satisfaction can be divided into two groups, the ones emphasizing job characteristics and its conditions and the ones related to a general satisfaction with life and its areas. The English term satisfaction means to meet one's needs, satisfaction expressed as an emotional state, which makes it difficult to understand clearly the term of satisfaction. There is satisfaction caused by quantity and quality of work, temporary and permanent satisfaction, satisfaction related to the involvement, achieved performance, development of competence and personality as well as particular aspects of work, such as remuneration, relations with supervisors and colleagues, plus cognitive satisfaction, satisfaction related to estimations and an emotional attitude linked with the experience of work. Factors affecting job satisfaction can be divided into three major groups: - personal one - needs, social-and-demographic data, such as age, sex, experience, and others; social one - organizational climate, compliance with ethics, relationship with a superior, colleagues, customers; and organisational one - job content, salary, level of differentiation, opportunity for promotion, organisational form and other (Gros, 2003).

At this point it is worthwhile to return to one more theory, which has become a construct in empirical research with an application of a tool based on the job characteristics theory (Hackman, Oldman, 1976). This theory is based on the research in measurement of job characteristics that might correlate with satisfaction of employees. According to this theory specific job characteristics constitute psychological conditions required to increase motivation, productivity and job satisfaction, if an employee has a strong need for growth. Positive characteristics of job contribute to the fact that an employee experiences positive emotions while doing his job well. This situation is conducive to further good performance, as one expects that good results will lead to positive feelings. The individual motivation for good task performance depends on growth and development needs. The stronger the need, the more important positive feelings generated by good job are. There are five axial properties of work: diversity, i.e. the use of various skills and abilities for the work. The more challenging the work is, the more important for an employee it is; ability to identify tasks, i.e. comprehensive nature of work, production of an entire product or service, instead of only a part of it; validity, understood as importance of work for life and well-being of co-workers and consumers; autonomy, i.e. independence of an employee at performing and planning work; feedback, understood as information obtained by an employee concerning efficiency and quality of work done.

Due to characteristics of alternative jobs, one can show in them all the above properties of work. This theory is one of the cognitive approaches to the phenomenon of motivation in the perspective of satisfaction.

In order to determine a level of satisfaction derived from performed tasks 14-item scales was used in the empirical part.

The scales were taken from "Work Diagnostic Questionnaire Research" (Hackman and Oldham, 1976). Work diagnostic questionnaire survey allowed for identification of a satisfaction level with respect to various aspects of work performed. The following aspects of satisfaction have been taken into account: satisfaction from professional development (4 items: 3, 6, 10, 13), from social development (3 items: 4,7,12), satisfaction from salary: 2,9), satisfaction from certainty of employment (2 items: 1, 11), satisfaction with superiors (3) items: 5, 8, 14). In the research of flexible employees the terms appearing in the original survey, such as - *boss* and *work* - have been replaced by *supervision* and *order* respectively, to render characteristics of alternative jobs (cf. Ellington J. I, Gruys M. L, Sackett P. R, 1998). All the job satisfaction elements are assessed using a seven-grade scale, lower level of which designate lack of satisfaction, and higher ones are characteristic for high satisfaction. Cronbach's reliability alpha ratios for satisfaction measures of social development, professional development, salary received, certainty of employment and superiors were respectively: 0.84, 0.64, 0.86, 0.73 and 0.87 (Hackman and Oldham, 1976).

When it comes to measuring and diagnostic capacities of job satisfaction, there is also a popular Job Description Form by Neurberger, Allerbeck (1978) available, which was adopted to the Polish conditions by Zalewska (2001). It includes questions on subjective assessment of general job satisfaction and satisfaction with seven components: co-workers, superiors, content work, working conditions, organization and management, development and remuneration, and additional questions concerning satisfaction with different aspects of life and work. Reliability of the Polish version ranges from 0.84 to 0,92.

Brief, Burke, George, Robinson, Webster (1988) created a tool called Job affect Scale (JAS) to measure experienced positive or negative affect, adapted to the Polish conditions by Zalewska (2002) and named as Skala Afektu w Pracy (Affect at Work Scale).

If we were to analyse job satisfaction from the perspective of a regulator of human behaviour in organizations, the conclusion might be that it reduces variability of the motivational area (for example it reduces excessive expectations and moderates claims); stabilises decision-making processes of an individual and strengthens behavioural standards; inhibits expansionary behaviour of an employee. However, in situations requiring rapid changes and immediate mobilisation of effort satisfied individuals may not choose the so-called fighting strategies, but opportunistic defence strategies. It is therefore a good regulator of human behaviour, when an organization has optimum operating conditions, and its internal and external balance is secured. However, when signals of threats and change are in place that destabilise relations between an organisation and environment or destabilise internal

interpersonal relations (which undoubtedly is the case in peripheral employment - in this case the very appearance of temporary workers in an organisation), satisfaction may be a negative phenomenon that inhabits an adequate behavioural reaction. Instead of prevention or fighting a threat, one can observe preservative tendencies aiming at defence of status quo. In such the case resourcefulness in taking difficult and brave or even risky measures, which allows one to reach a higher level of effective operating is obtained at high price of discomfort. These are, therefore, peculiar psychological costs of such participation. They are related to satisfaction, but this is satisfaction of higher order, often postponed in time, so it is far from promoting stagnancy and looking for minimum requirements (compare: Ratajczak, 1992).

Had these phenomena be compared to characteristics of flexible employment, which in its nature has a changeable place of work, and therefore cyclical interruptions of balance between an individual and an organisation and destabilisation of professional relations, job satisfaction obtained through job discomforts might be satisfaction with resourcefulness of an individual who is able to be effective in difficult conditions.

PRESENTATION OF THE AUTHOR'S RESEARCH

Psychological variable is categorised as a subject-and- organizational determinant of behaviour of employees in a situation of a non-traditional employment.

The average score on the scale of job satisfaction in the analysed group of flexible employees was 69.77 with the variable scope ranging from 14 to 98. The median was 72, which means that half of the analysed scores below 72 points. Skewness has a value below zero, which means that the distribution is left-slanting - to many high scores. Kurtosis is slightly above zero, which indicates that the distribution is slender - little too much value clustered around the average. Analysis of job satisfaction with an emphasis on forms of employment has shown that there is a statistically significant relationship between these variables. The assumptions of homogeneity of variance and normality of distribution have been met (after removal of outliers, with the result on the scale satisfaction below 17 points) . The variance analysis has shown that a form of employment significantly differentiates the test results on the scale of job satisfaction: $F(8,2097) = 9.55; p < 0.001$. The results of the survey show that the highest results on the scale of job satisfaction are achieved by the self-employed (an average 76.04), while the lowest results are achieved by seasonal workers (on average 65.62). Average scores in the groups of: working for a limited period of time, working part-time, self-employed and those employed in the social economy are among the high scores, therefore evaluation of job satisfaction in these groups may be regarded as expressing satisfaction with working conditions. In the remaining groups the average scores are among the average results. It is symptomatic that none of the groups exhibits low scores, which mean that none of the flexible forms of employment declared dissatisfaction with flexible work.

High scores on the scale of job satisfaction are achieved by the self-employed and working part-time. On the other hand the lowest scores were observed in the

group of seasonal workers, temporary workers and teleworkers, which in the case of both the higher and lower scores may result from the very characteristics of employment conditions, favourable vs. non-favourable experience of job satisfaction.

The scale of job satisfaction consists of five subscales. The first is the scale of satisfaction with professional development. The average score on the scale of a professional development in the analysed group of flexible employees was 19.82 with the variable scope ranging from 4 to 28. The median was 20, which means that half of the analysed scores below 20 points. Skewness has a value below zero, which means that the distribution is left-slanting - to many high scores. Kurtosis is slightly above zero, which indicates that the distribution is slender - little too much value clustered around the average.

Another sub-scale is the scale of satisfaction with social development. The average score on the scale of social development in the analysed group of flexible employees was 15.56 with the variable scope ranging from 3 to 21. The median was 16, which means that half of the analysed scores below 16 points. Skewness has a value below zero, which means that the distribution is left-slanting - to many high scores. Kurtosis is positive, which indicates that the distribution is slender - little too much value clustered around the average.

Another analysed sub-scale is the scale of remuneration satisfaction. Average score on a scale of remuneration satisfaction in the group of flexible workers was 8.75 with a variable ranging from 2 to 14. The median was 9, which means that half of the analysed scores below 9 points. Skewness has a value below zero, which means that the distribution is left-slanting - to many high scores. Kurtosis is negative, which indicates that the distribution is flattened - too much extreme values.

One of the sub-scales of job satisfaction is a scale of satisfaction with certainty of employment. The average score on a scale of satisfaction with certainty of employment analysed in the group of flexible workers was 10.58 with the variable ranging from 2 to 14. The median was 11, which means that half of the analysed scores below 11 points. Skewness has a value below zero, which means that the distribution is left-slanting - to many high scores. Kurtosis is positive, which indicates that the distribution is slender - little too much value clustered around the average.

The last of the sub-scales on the job satisfaction scale is satisfaction with superiors. The average score on the scale of satisfaction with superiors in the group of flexible workers was 15.06 with the variable ranging from 3 to 21. The median was 16, which means that half of the analysed scores below 16 points. Skewness has a value below zero, which means that the distribution is left-slanting - to many high scores. Kurtosis is positive, slightly above zero - slightly more values are concentrated around the average value.

The variable of job satisfaction correlates significantly with sex, age, education, profession, industry, place of residence. There is no relationship between this variable and the sector, seniority, number of employers, duration of contracts, marital status, number of children.

The relation analysis performed by Mann Withney U test has shown that there is a statistically significant relationship between sex and the results on the scale of job satisfaction: $U = 468166$; $p < 0.001$. Women achieve higher results on the scale of job satisfaction ($M = 710$; $SD = 14.857$) than men ($M = 68.67$; $SD = 15.012$). Age differentiates significantly the results of the respondents on the scale of job satisfaction, the results of Kruskal-Wallis test: Chi-square (df 2) = 13.391; $p < 0.001$. The oldest employees (41- 65 years) receive the highest scores (median = 74). The second place, in terms of the median, belongs to the youngest age group, 18- 30 years (median = 71). Whereas the lowest results are obtained by the respondents at the age of 31 - 40 years: the median = 69. Job satisfaction is also affected by education (relationship confirmed by the Kruskal Wallis test: Chi-square (df 2) = 63.215; $p < 0.001$). The higher education, the higher the results on the scale job satisfaction: in the group of the respondents with primary education the median = 66. In the group of persons with secondary education = 69. However, in the group of the respondents with university degree = 74. Analysis performed by the Kruskal - Wallis test has revealed a statistically significant relationship between profession and job satisfaction: Chi-square (df 4) = 84.167; $p < 0.001$. Greater satisfaction is felt by people on more prestigious, high positions than low-level employees. The median values in each of the said groups are as follows: managers, CEOs, business owners = 80; experts and free lancers = 74; technicians and officials = 73; trade employees and services = 69; workers = 66. Industry also differentiates significantly the results of the test on the scale of job satisfaction - the result of the Kruskal-Wallis test: Chi-square (df 4) = 64.421; $p < 0.001$. The highest median was obtained in such groups as: other industry = 80; public administration = 73; heavy industry = 72. Slightly lower median results occurred in the group of the respondents working in services = 69, and the lowest in group of the respondents working in trade = 68. A statistically significant correlation between the place of residence and job satisfaction has also been shown. The result of the Kruskal - Wallis test: Chi-square (df 2) = 21.603; $p < 0.001$. The highest scores are obtained by urban dwellers (median = 74), rural residents core slightly less (median = 71), and the lowest score belongs to people in small cities (median = 70).

According to the obtained results, overall satisfaction with work is exhibited mostly by women, the group of the oldest employees aged 41 - 65, holding a university degree, higher positions in the hierarchy of an organisational structure, people working in the public administration and from big cities.

Below you will find interpretations for each of the sub-scales of the job satisfaction. The first sub-scale of satisfaction with professional development significantly correlates with sex, age, education, profession and place of residence. No relationship has been identified with the remaining social-and-demographic factors.

The relation analysis performed by Mann - Withney U test has shown that there is a statistically significant relationship between sex and the results on the scale satisfaction with professional development: $U = 465829.5$; $p < 0.001$. Women experience greater satisfaction on the scale of satisfaction with professional development ($M = 20.38$; $SD = 4.579$) than men ($M = 19.38$; $SD = 4.626$). Age differ-

entiate significantly the results of the respondents on the scale of satisfaction with professional development, the result of the Kruskal-Wallis test: Chi-square (df 2) = 20.005; $p < 0.001$). The oldest employees (41- 65 years) receive the highest scores (median = 20). Whereas in the remaining age groups the median was 20. The satisfaction with professional development is also affected by education (relationship confirmed by the Kruskal -Wallis test: Chi-square (df 2) = 57.005; $p < 0.001$). The higher education, the higher the results on the scale of satisfaction with professional development: in the group of the respondents with primary education the median = 18. In the group of the respondents with secondary education the median = 20. Whereas in the group of the respondents holding a university degree the median = 21. Analysis performed by the Kruskal - Wallis test has proved the existence of a statistically significant relationship between profession and satisfaction with professional development: Chi square (df 4) = 82.414; $p < 0.001$. Greater satisfaction is felt by people on more prestigious, high positions than low-level employees. The median values in each group are as follows: managers, CEOs, business owners = 22; experts and free lancers = 21; technicians and civil service officers = 21; trade and service employees = 20; workers = 18. A statistically significant correlation between the place of residence and satisfaction with professional development has also been shown. The result of the Kruskal -Wallis test: Chi-square (df 2) = 24.802; $p < 0.001$). While the highest results are generated by big city dwellers: the median = 21. In the remaining groups the median was 20.

Satisfaction with professional development correlates significantly with sex, age, education, occupation, and place of residence. No other relation has been identified with the remaining independent socio-demographic variables.

Analysis of the relation performed by U Mann - Withney test has shown that there is a statistically significant relationship between sex and the results on the scale of satisfaction with social development: $U = 462641.5$; $p < 0.001$. Women have slightly higher results on the scale of satisfaction with social development ($M = 15.99$; $SD = 3.021$) than men ($M = 15.24$; $SD = 3.307$). Age significantly differentiates the results of the respondents on the scale of satisfaction with social development, the result of the Kruskal-Wallis test: Chi-square (df 2) = 13.632; $p < 0.001$). The oldest and the youngest employees gain the highest scores (median = 16). In the age group 31 - 40 years the median = 15. The satisfaction with social development is also affected by education (relationship confirmed by the Kruskal -Wallis test: Chi-square (df 2) = 51.933; $p < 0.001$). In the group of the respondents with primary education the median = 15. Whereas in the group of the respondents holding a university degree the median = 16. Analysis performed by the Kruskal - Wallis test has proved the existence of a statistically significant relationship between profession and satisfaction with social development: Chi-square (df 4) = 70.682; $p < 0.001$. Greater satisfaction is felt by people on more prestigious, high positions than low-level employees. The median values in each of the said groups are as follows: managers, CEOs, business owners = 18; experts and free lancers = 16; technicians and officials = 16; trade employees and services = 15; workers = 15.

A statistically significant correlation between the place of residence and satisfac-

tion with social development has also been shown. The result of the Kruskal - Wallis test: Chi-square (df 2) = 37.750; $p < 0.001$). While the highest results are generated by big city dwellers: the median = 17. In the group of villagers the median was 16, and that the inhabitants of small towns the median was 15.

Satisfaction with remuneration significantly correlates with education and post in the organization, the remaining variables show no dependency.

The satisfaction with remuneration is also significantly affected by education (relationship confirmed by the Kruskal-Wallis test: Chi-square (df 2) = 29.006; $p < 0.001$). In the group with primary education the median = 8. In the group of the respondents with secondary education the median was 9. Whereas in the group of the respondents holding a university degree the median = 10. Analysis performed by the Kruskal - Wallis test has proved the existence of a statistically significant relationship between profession and remuneration satisfaction: Chi-square (df 4) = 38.374; $p < 0.001$). Greater satisfaction is felt by people on more prestigious, high positions than low-level employees. The median values in each of the said groups are as follows: managers, CEOs, business owners = 10; experts and free lancers = 10; technicians and officials = 9; trade employees and services = 8; workers = 8.

Satisfaction with certainty of work in a significant way correlates with education, occupation and sector. There was no relation with other socio-demographic variables.

Satisfaction with certainty of work is significantly statistically affected by education (the relationship confirmed by the Kruskal -Wallis test: Chi-square (df 2) = 48.493; $p < 0.001$). In the group with primary education the median = 10. In the group of the respondents with secondary education the median was 11. Whereas in the group of the respondents holding a university degree the median = 12. Analysis performed by the Kruskal - Wallis test has proven the existence of statistically significant relationbetween profession and satisfaction with certainty of work: Chi-square (df 4) = 62.210; $p < 0.001$. Greater satisfaction is felt by people on more prestigious, high positions than low-level employees. The median values in each of the said groups are as follows: managers, CEOs, business owners = 12; experts and free lancers = 12; technicians and officials = 11; trade employees and services = 11; workers = 10. Also a sector of employment significantly differentiates the results on the scale of satisfaction with certainty of employment (the results of the Kruskal -Wallis test: Chi-square (df 2) = 15.848; $p < 0.001$). The highest results are scored by the employed in the private sector: the median = 12. For the respondents employed in the private and social sector the median is 11.

Analysis of the relationship in the last sub-scale of satisfaction with superiors has showed statistically significant correlation with sex, age, education, profession, and sector. The relation analysis performed by Mann-Withney U test has shown that there is a statistically significant relationship between sex and the results on the scale satisfaction with superiors: $U = 475765.5$; $p < 0.001$. Women have slightly higher results on the scale of satisfaction with superiors ($M = 15.46$; $SD = 3.732$) than men ($M = 14.74$; $SD = 3.800$).

Age differentiates significantly the results of the respondents on the scale of satisfaction with superiors, the results of the Kruskal-Wallis test: Chi-square (df 2) = 16.093; $p < 0.001$). The oldest and the youngest employees gain the highest scores (median = 16). In the age group 31 - 40 years the median = 15. Satisfaction with superiors is also affected by education (the relationship confirmed by the Kruskal Wallis test: Chi-square (df 2) = 53.034; $p < 0.001$). In the group of the respondents with primary and secondary education the median = 15. Whereas in the group of the respondents holding a university degree the median = 16. Analysis performed by the Kruskal - Wallis test has proved the existence of a statistically significant relationship between profession and satisfaction with superiors: Chi-square (df 4) = 75.319; $p < 0.001$). Greater satisfaction is felt by people on more prestigious, high positions than low-level employees. The median values in each of the said groups are as follows: managers, CEOs, business owners = 17; experts and free lancers = 16; technicians and officials = 16; trade employees and services = 15; workers = 14.

CONCLUSION

Summing up, the specific subscales of job satisfaction, professional development satisfaction is characteristic mostly for women, the oldest employees, when it comes to the age groups and people holding a university degree, with more prestigious positions and located high in the hierarchy, residing in big cities.

Individuals satisfied with social development are also women, the oldest and the youngest, the respondents holding a university degree, the respondents placed higher in the organisational hierarchy and big city dwellers. People satisfied with remuneration hold a university degree and more prestigious positions. Satisfaction with certainty of work is a characteristic feature of the respondents holding a university degree, holding higher posts in the organizational structure, from the public sector. The last of the analysed sub-scales, namely the scale of satisfaction with superiors is a characteristic feature mainly for women, the oldest and the youngest employees, the respondents holding a university degree and with more prestigious positions in the organization. A common feature for the specific sub-scales of satisfaction and a general result for the entire scale relationship with holding a university degree and a practised profession on higher organizational positions in the hierarchy.

Job satisfaction is a classic problem of work and organisation psychology, however in this paper the problem has been analysed without a dominant rule of a technocratic approach to a man perceived as an object of the influence, not a subject of work. Job satisfaction used to be treated mainly as a tool to boost productivity. However, from the perspective of humanist psychology, satisfaction is understood as welfare of an individual related to the fact of one's employment (*well-being, happiness*) with prevailing sense of hope, optimism and peace. It is treated as an objective in itself.

REFERENCES

1. Bandura, B. (1977). Notes on the concept of commitment. *American Journal of Sociology*, 66, 32-42.
2. Bono, J.E., Judge, T.A. (2003). Core self-evaluations: A review of the trait and its role in job satisfaction and job performance. *European Journal of Personality*, 17, 5-19.
3. Bretz, R.D. Jr., Boudreau, J.W., Judge, T.A. (1994). Job search behaviour of employed managers. *Personnel Psychology*, 47, 275-301.
4. Lee, R.T., Ashforth, B.E. (1996). A meta-analytic examination of the correlates of the three dimension of job burnout. *Journal of Applied Psychology*, 81, 123-133.
5. Brief, A., Burke, M., George, J., Robinson, B., Webster, J., (1988). Should negative affectivity remain an unmeasured variable in the study of job stress? *Journal of Applied Psychology*, 73(2), 193-198.
6. Staw, B.M., Bell, N.E., Clausen, J.A. (1986). The dispositional approach to job attitudes: A lifetime longitudinal test. *Administrative Science Quarterly*, 31, 56-77.
7. Judge, T.A., Locke, E.A., Durham, C.C. (1997). The dispositional causes of job satisfaction: A core evaluations approach. *Research in Organizational Behavior*, 19, 151-188.
8. Judge, T.A., Locke, E.A., Durham, C.C., Kluger, A.N. (1998). Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 83, 17-34.
9. Spector, P.E., Jex, S.M. (1991). *Relations of job characteristics from multiple data sources with employee affect, absence, turnover intentions, and health*. *Journal of Applied Psychology*, 76, 46-53.
10. Diener, E., Larsen, R.J., Emmons, R.A. (1984). Person & Situation interactions: Choice of situations and congruence response models. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 580-592.
11. Magnusson, D. (1998). The logic and implications of a person-oriented approach. W: R.B. Cairns, L.R. Bergman, J. Kagan (red.), *Methods and models for studying the individual* (s.33-64). California: Sage.
12. Brief, A.P. (1998). *Attitudes in and around organizations*. Thousand Oaks: SAGE.
13. Zalewska, A. (2003). *Dwa światy*. Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica.
- Skłodowski, H. (2002). Podstawy teoretyczne przystosowania zawodowego i ich praktyczne wykorzystanie do tworzenia narzędzi badawczych oraz diagnozy. W: H. Skłodowski, T. Kucharski (red.), *Kwestionariusze do badania predyspozycji i umiejętności zawodowych. Niezbędne przy wyborze zawodu i kierunku studiów*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Borucki, Z. (1977). Krytyczna analiza teorii przystosowania zawodowego R.V. Dawisa, L.H. Lofquista i D.J. Weissa. *Przegląd psychologiczny*, 20(3), 469-481.
14. Holland, J.L. (1997). *Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments*. Odessa, Florida: Psychological Assessment Resources, Inc.
15. Furnham, A., Schaeffer R. (1984). Person environment fit, job satisfaction and mental health. *Journal of Occupational Psychology*, 57, 297-307.
16. Elton, C.F., Smart, J.C. (1988). Extrinsic job satisfaction and person-environment congruence. *Journal of Vocational Behaviour*, 32, 226-238.
17. Gros, U. (2003). *Zachowania organizacyjne w teorii i praktyce zarządzania*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
18. Cicero, L., Pierro, A., van Knippenberg, D. (2007). Leader group prototypicality and job satisfaction: The moderating role of job stress and team identification. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 11(3), 165-175.
19. De Vaus, D., McAllister, I. (1991). Gender and Work Orientation. Values and Satis-

- faction in Western Europe. *Work and Occupations*, 18(1), 72-93.
20. Drzewiecka, M. (2010). Percepcja stylu kierowania przełożonego a zadowolenie z pracy wśród pracowników call center. *Psychologia jakości życia*, 9(1), 81-97.
  21. Ellingson, J. E., Gruys, M. L., Sackett, P. R. (1998). Factors related to the satisfaction and performance of temporary employees. *Journal of Applied Psychology*, 83, 913-921.
  22. Fried, Y., Ferris, R.G., (1995). 'Supervisors' role conflict and role ambiguity: differential relations with performance ratings of subordinates and the moderating effect of screening ability. *Journal of Applied Psychology*, 80, 282-291.
  23. Gerhart, B.A., (1988). Sources of variance in incumbent perceptions of job complexity. *Journal of Applied Psychology*, 73, 154-162.
  24. Hacket, G., Betz, N.E. (1981). A self-efficacy approach to the career development of women. *Journal of Vocational Behavior*, 18, 326-339.
  25. Hackman, J.R., Oldham, G.R. (1976). Motivation through the design of work: test of a theory. *Organizational Behavior and Human Performance*, 16(2), 250-279.
  26. Hall, D.T., Foster, L.W. (1977). A psychological success cycle and goal setting: Goals, performance, and attitudes. *Academy of Management Journal*, 20, 282-290.
  27. Herzberg, F., Mausner, B., Snyderman, B.B. (1959). *The motivation to work*. New York: Wiley & Sons.
  28. Ilies, R., Arvey, R., Bouchard, J. (2006). Darwinism, behavioural genetics, and organizational behavior: A review and agenda for future research. *Journal of Organizational Behavior*, 27(2), 121-141.
  29. Ilies, R., Judge, T. (2003). On the heritability of job satisfaction: the mediating role of personality. *The Journal of Applied Psychology*, 88(4), 750-759.
  30. Joseph, J., Simmons, B., Abramowicz, K., Girardi, T. (2002). *Career plateauism: End of the road or just another fork?* *Journal of Management & Organization*, 8, 2, 14-21.
  31. Judge, T.A., Heller, D., Mount, M.K. (2002). Five-Factor model of personality and job satisfaction: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 87(3), 530-541.
  32. Larsen, R.J., Ketelaar, T., (1991). Personality and susceptibility to positive and negative emotional states. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 132-140.
  33. Levy, P.E., Baumgardner, A.H., (1991). Effects of self-esteem and gender on goal choice. *Journal of Organizational Behavior*, 12, 529-541.
  34. Lipińska-Grobelny, A., Głowacka, K. (2009). Zadowolenie z pracy a stopień dopasowania do zawodu. *Przegląd psychologiczny*, 52(2), 181-194.
  35. Lok, P., Crawford, J. (2004). The effect of organizational culture and leadership style on job satisfaction and organizational commitment: a cross-national comparison. *Journal of Management Development*, 23(4), 321-338.
  36. Nollen, S. D. (1996a). *Managing contingent workers: how to reap the benefits and reduce the risks*. New York: American Management Association.
  37. Nollen, S. D. (1996b). *Negative aspects of temporary employment*. *Journal of Labor Research*, 17, 567-582.
  38. Porter, L.W., Lowler, E. E., (1967). The effect of performance on job satisfaction. *Industrial Relations*, 7, 20-28.
  39. Ratajczak, Z. (1992a). Wpływ stanów emocjonalnych na zachowanie pracownika w sytuacji zagrożenia. W: T. Tyszka (red.), *Psychologia i bezpieczeństwo pracy*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
  40. Ratajczak, Z. (1992b). Wsparcie społeczne w warunkach zagrożenia funkcjonowania człowieka w środowisku pracy. *Psychologiczne problemy funkcjonowania człowieka w sytuacji pracy*, 10, 19, UŚ. Katowice.
  41. Ratajczak, Z. (1992c). Źródła informacji o zagrożeniach i warunki skuteczności jej oddziaływania. W: T. Tyszka (red.), *Psychologia i bezpieczeństwo pracy*. Warsza-

wa: Instytut Psychologii PAN.

42. Schultz ,D.P., Schultz, S.E. (2002). *Psychologia a wyzwania dzisiejszej pracy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
43. Soriano, D. (2008). Can Goal Setting and Performance Feedback Enhance Organizational Citizenship Behavior? *Academy of Management Perspectives*, 22(1), 65-66.
44. Spector, P.E. (1997). *Job satisfaction*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
45. Spector, P.E. (1997). *Job satisfaction*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
46. Staw, B.M., Ross, J. (1985). Stability in the midst of change: A dispositional approach to job attitudes. *Journal of Applied Psychology*, 70, 469-480.
47. Steinhardt, M., Dolbier, C., Gottlieb, N., McCalister, K. (2003). The relationship between hardiness, supervisor support, group cohesion, and job stress as predictors of job satisfaction. *American Journal of Health Promotion*, 17, 382-389.
48. Swann, W.B., Jr., Stein-Seroussi, A., Giesler, R.B. (1992). Why people self-verify. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 392-401.
49. Szaban, J. (2003). *Miękkie zarządzanie. Ze współczesnych problemów zarządzania ludźmi*. Warszawa: Wydawnictwo WSPiZ im. Leona Koźmińskiego w Warszawie.
50. Thompson, S. (2009). *Organization-Worker Relationship*. Research Starters Sociology, 1-6.
51. Zalewska, A. (2001a). „Arkusze Opisu Pracy” O. Neunergera i M. Allerbeck – adaptacja do warunków polskich. *Studia Psychologiczne*, 39(1), 197-217.
52. Zalewska, A. (2001a). „Arkusze Opisu Pracy” O. Neunergera i M. Allerbeck – adaptacja do warunków polskich. *Studia Psychologiczne*, 39(1), 197-217.
53. Zalewska, A. (2001b). Reactivity and job satisfaction at a new workplace. *Polish Psychological Bulletin*, 32(3), 167-174.
54. Zalewska, A. (2001b). Reactivity and job satisfaction at a new workplace. *Polish Psychological Bulletin*, 32(3), 167-174.
55. Zalewska, A. (2002). „Skala Afektu w Pracy” – wstępne wyniki prac nad adaptacją techniki. *Studia Psychologiczne*, 40(4), 173-192.
56. Zalewska, A. (2003). *Dwa światy*. Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica.
57. Zalewska, A.M. (2006). Zadowolenie z pracy w zależności od reaktywności i wartości stymulacyjnej pracy. *Przegląd psychologiczny*, 49(3), 289-304.

Marta Gluchmanová

TU FVT Prešov

Starnúca spoločnosť a jej problémy

Abstrakt

Autorka príspevku sa snažila priblížiť významné a zaujímavé podnety príspevkov, ktoré odzneli na seminári uskutočnenom pri príležitosti končiaceho sa Európskeho roku aktívneho starnutia a medzigeneračnej solidarity 2012. Filosofický ústav AV ČR, Kabinet pro studium vědy, techniky a společnosti usporiadal dňa 30. novembra 2012 v priestoroch konferenčného centra Filozofického ústavu v Prahe seminár z cyklu „Bioetika a občanská společnost“ pri príležitosti končiaceho sa Európskeho roku aktívneho starnutia a medzigeneračnej solidarity 2012 pod názvom Stárnoucí společnost a její etické problémy. Seminár otvoril riaditeľ Filozofického ústavu Pavel Baran, ktorý starnúcu spoločnosť priravnil k striebornej ekonomike. Seminár bol rozdelený do troch tematických celkov (aktuality, pohľad na starobu a praktické súvislosti), v ktorých odznelo niekoľko zaujímavých príspevkov.

AKTUALITY

Jaromír Matějka (LF UK, Praha) informoval o výsledkoch konferencie Českej lekárskej komory z dňa 28.11.2012 o eutanázii, na ktorej sa väčšina vyjadrila proti aktívnej eutanázii, prípadne mali pochybnosti najmä vo vzťahu k aktívnej eutanázii. Jediné profesor Pafko bol za eutanáziu. Profesorka Munzarová bola radikálne proti eutanázii a zároveň upozornila na rozdiely medzi aktívnym zabitím a odstúpením od utrpenej liečby. Dr. Honzák vo svojom vystúpení konštatoval, že akceptovaním eutanázie nastane dehumanizácia medicíny a ľudstva. Vo vystúpeniach prevládala názor, že aktívnej eutanázii sa treba vyhnúť. Profesor Pafko požiadal o vymedzenie aktívnej eutanázie, pretože preferuje slobodnú vôľu človeka, pričom paliatívnu starostlivosť priravnil k pasívnej eutanázii. V právnej časti rokovania zaznel názor, že sú dve eticky protikladné stanoviská: nedotknuteľnosť ľudského života a na druhej strane potreba pomoci nevyliciteľne chorého. Ďalší právnický názor sa týkal toho či lekár má alebo nemá sa podieľať na aktívnej eutanázii. Aktívna eutanázia by musela byť definovaná veľmi podrobne a presne. Vystúpil aj profesor Sokol, pretože ak sa podľa neho akceptuje eutanázia, potom by sme ľudský život interpretovali ako komoditu, s ktorou človek môže narábať podľa vlastného uváženia. Ľudský život sa podľa neho nebuduje úspechmi, ale prekážkami a starosťami, ktoré musíme prekonávať, pretože tak môže vyniknúť ľudská jedinečnosť. Súčasťou rokovania Českej lekárskej komory bolo aj vystúpenia týkajúce

sa duchovnej, resp. spirituálnej roviny problematiky. Konferencia jednoznačne odmietla aktívnu eutanáziu.

Ingrid Strobachová (LF UK, Praha) zhrnula výsledky diskusie vo Filozofickom časopise na tému eutanázia. Konštatovala, že sekulárna etika a diskusia vo Filozofickom časopise majú širší rámec. Hříbek dodal, že sekulárnej etike sa nedarí s výnimkou etiky profesorky Haškovcovej. Vyčítalsekulárnej etike orientáciu na nemeckú etiku. Hříbek trval na povinnosti lekára participovať na eutanázii. Mal výhrady k tomu, aby na základe tolerancie bol plne akceptovaný teologický názor ako výlučný postoj. Podľa Strobachovej z diskusie vznikla potreba diskusie medzi jednotlivými filozofickými teóriami, nemyslí si, že deontológia je jediná vhodná teória pre medicínu.

POHĽAD NA STAROBU

Helena Haškovcová (UK, Praha; Garant Evropského roku aktívneho stárnutia a mezigenerační solidarity 2012) predniesla zaujímavú prezentáciu na tému *Mýty o stáří (Postavení seniorů v české moderní společnosti)*. Spomenula 5 mýtov o starobe: mýtus falošných predstáv (materiálne zabezpečenie), mýtus chudoby (oficiálne údaje sa líšia od subjektívnych pocitov), pretože v populácii 65+ je najmenej chudobných, ale 47% seniorov má pocit chudoby. Predpokladala, že po januári 2013 sa očakáva dramaticky nárast chudoby, lebo dôjde k zvýšeniu cien a DPH. Ďalej spomenula mýtus zjednodušenej demografie. 30% ľudí, ktorí dosiahli dôchodkový vek ešte stále pracujú, časť neoficiálne pomáha deťom v ich firmách. Takisto je to aj mýtus homogenity, teda rovnaký, resp. zachovalý výzor. V skutočnosti ide o veľkú heterogenitu, pretože obyčajne sa dokážu zhodnúť vo svojej chudobe, potom ešte v chorobách a liekoch, v ostatných veciach sa nedokážu zhodnúť. Mýtus neúžitocného času, pokiaľ nepracujú, tak panuje predstava, že nič nerobia. Penzijný kolaps zvlášť ohrozuje mužov, preto by si mali pripraviť druhý životný program. Mýtus ignorancie vo vzťahu k starým ľuďom, treba si pamätať, že dôchodok je časť platu vyplácaný dodatočne. Mýtus schematizmu, čiže ignorancia v zdravotníctve. K ďalším mýtom patrí mýtus úbytku sexu, pretože nie je žiadny dôvod na to, aby sme si mysleli, že staroba je bezpohlavná. Mýtus Alzheimerovej choroby, ohrozený je každý piaty človek nad 65 a každý tretí nad 85 rokov. Je to dar a zároveň daň za predĺženie života. Prevenciou demencie je podľa autorky používanie mozgu, teda tréning. Čo sa týka mýtu o lekároch, mnohí starší lekári stále žijú v tom, že sa snažia postarať o všetko v súvislosti s chorobou starých ľudí a rovnako sa to vzťahuje aj k seniorom, ktorí vyrastali predovšetkým v socializme. No v súčasnosti je trendom postarať sa o seba. V mýte o bezplatnom zdravotníctve konštatovala, že zdravotníctvo nikdy nebolo bezplatné, pretože sme vždy platili dane. Problémom sú v súčasnosti narastajúce poplatky. Výška poplatkov dáva podnet na vznik reminiscencii na socialistické zdravotníctvo. Mýtom je aj nedostatok domov dôchodcov, no v skutočnosti o tom uvažuje iba 4-5%. K mýtom patrí aj mýtus o nestarajúcich sa rodinách, čo nie je pravda, pretože pokiaľ je v domovoch umiestnených 3-4% seniorov, o ostatných sa niekto musí starať. Treba položiť dôraz práve na aktívne starnutie, aby sa snažili byť čo najdlhšie fit a choroba, aby bola čo najkratšia a najrýchlejšia. Problémom pre súčasnosť aj budúcnosť bude starostlivosť

o starých ľuďoch, a to najmä v súvislosti so zmenami európskej a českej rodiny. V posledných dvadsiatich rokoch pribúda slobodných a bezdetných, rovnako aj voľných zväzkov a voľného rodičovstva. Kto sa však postará o nich? Sociálne služby si budú môcť kúpiť bohatí a najmä „singles“. O ostatných sa môžu postarať ich deti, avšak tie budú musieť pracovať na starostlivosti o singles a majetných. Existujú úvahy o zavedení domovského práva, teda obec sa bude musieť postarať o všetkých svojich rodákov, ktorí nebudú mať na to. Budujú sa už chudobince, hoci sa to nazýva domov pre nízko príjmové skupiny obyvateľstva. Problém videla v tom, že dochádza k hotelizácii sociálnych služieb, kde sa nikto nestará o seniorov, čo môže nakoniec viesť k sociálnej eutanázii. Za socializmu odchádzali do domovov dôchodcov vidiecki ľudia radi, pretože mali tam lepšie sociálne podmienky, no chýbali im zdravotnícki pracovníci. Po roku 1990 sa sprivatizovali a ich úroveň poklesla najmä vo vzťahu k úrovni zdravotníckej starostlivosti.

V príspevku *Stárnutí a lidský mozek* neurofyziológ Josef Syka (Ústav experimentální medicíny AV ČR, Praha) zdôraznil, že vplyv genómu na výskyt chorôb je významný do 70 rokov veku, potom klesá. Fyziologické starnutie je sprevádzané aj miernym úbytkom kognitívnych schopností. Podľa neho starnutím málo trpí krátkodobá pamäť, spomaľuje sa schopnosť ukladania informácií do pamäte, mená, adresy, telefónne čísla atď. Zhoršuje sa prístup k uloženým informáciám v pamäti, teda ide o procedurálnu pamäť a súvisí to so vzdelaním. Znižujú sa kognitívne schopnosti, ale na druhej strane narastá úroveň celkových znalostí. Aj v starobe vznikajú nové neurónové bunky a regeneráciu neurónových buniek možno dosiahnuť práve duševnou aktivitou. Strata sluchu začína už od 20. rokov života. Súčasťou aktívneho životného štýlu sú silné interpersonálne väzby, význam celoživotnej intelektuálnej a fyzickej aktivity, sociálnou aktivitou. No v ČR sa veľa sťažuje na podmienky, v ktorých žijú, čo je neporovnateľné s obdobím pred rokom 1989. Súčasný nárok na mozog sú podstatne iné než boli v dávnej minulosti (liečenie lietadlami, rýchlosť automobilov, nedostatok čítania a podobne).

Vasil Gluchman (FF PU, Prešov, SR) a Marta Gluchmanová (FVT TU, Prešov, SR) v spoločnom príspevku *Dôstojná staroba* na úvod spomenuli príklady z etnografickej literatúry o postavení starých ľudí v rodinách v minulosti. Podobne zdôraznili, že v českej i slovenskej literatúre máme dostatok krásnych príkladov starých rodičov odovzdávajúcich svoju životnú múdrosť vnúčatám. Ako príklad uviedli z českej literatúry Babičku Boženy Němcovej, prípadne zo slovenskej literatúry diela J.G. Tajovského, M. Kukučina. Podľa nich je súčasnosť podstatne iná, hektická, turbulentná, v ktorej ako keby neostal čas a priestor na prezentáciu životnej múdrosti, skúsenosti a mravnosti starých ľudí. Zamýšľali sa aj nad pojmami dôstojný život, resp. dôstojná staroba, pričom konštatovali, že ak uvažujeme o podobách humánosti pri zabezpečovaní dôstojného života, resp. dôstojnej staroby, znamená to na úrovni sociálnej politiky (vrátane profesionálnych politikov, teda aj štátu, vlády a všetkých štátnych inštitúcií) v prvom rade úsilie o vytváranie legislatívnych podmienok na ochranu, podporu a rozvoj ľudského života. V nadväznosti na mnohé úvahy konštatovali, že dôstojný život, resp. dôstojná staroba môže mať minimálne tri podoby: prvotnú, resp. primárnu alebo ochrannú, ktorá spočíva vo vytváraní podmienok a zabezpečení základných ekonomických a sociálnych

práv občanov, druhá spočíva v schopnosti štátu podporovať ľudský život a tretia, najvyššia úroveň spočíva vo vytváraní podmienok na jeho plnohodnotný rozvoj. V závere starobu dokumentovali citátni slovenského lekára na dôchodku Antona Rákay, ktorý opísal proces nedôstojného umierania v knihe *Podaj ruku smrti* (1998).

Věra Schifferová (Filosofický ústav AV ČR, Praha) prezentovala príspevok *Škola stáří v Komenského Pampaedii*. Podľa nej J.A. Komenský bol presvedčený, že všetci ľudia majú rovnakú ľudskú prirodzenosť, pretože všetci ľudia boli stvorení na Boží obraz a všetci majú byť rovnako vychovávaní k ľudskosti. Pozemský život je pre Komenského školou, kde sa pripravujeme na večnú akadémiu. Staroba je školou Božou, je to posledný stupeň, ktorým prechádzame v škole, pred prechodom do večnej akadémie. Starým ľuďom odporúčal, aby sa venovali počestnej práci, vyhýbali sa miestam, kde dochádza k ohrozeniu dobrých mravov, cnosti atď. Podľa Komenského človek je človekom bez ohľadu na svoju chorobu, ošklivosť tela atď. Starobu sa nedá odvrátiť, ale možno ju spomaliť a znížiť utrpenie.

PRAKTICKÉ SÚVISLOSTI

K veľmi zaujímavým prezentáciám patrili tie, ktoré čerpali skúsenosť z praxe. Jan Lorman (Občianske združenie Život 90, Praha) na úvod svojho príspevku *Život 90: spolupráce v komunitě* poukázal na civilizačný paradox, keď na jednej strane starých ľudí vytlačáme z produktívneho života a na druhej strane im prostredníctvom dane prispievame na dôchodky. Podľa neho komunita dokáže nahradiť niektoré funkcie krehkej, resp. nefunkčnej rodiny, existuje etická povinnosť starať sa sám o seba a až tam, kde nestačíme, treba, resp. možno sa obrátiť so žiadosťou o pomoc iných. Rodina potrebuje pomoc komunitného centra, pretože si okrem iného potrebuje aj oddýchnuť od náročnej práce v starostlivosti o starých ľudí. Autor konštatoval, že v roku 1934 bolo vyše 4000 samovrážd, zatiaľ čo teraz je to asi 1800. Niekoľkonásobne väčší je počet samovrážd mužov po 70 rokoch veku než v prípade žien, pretože strácajú zmysel, chýba im druhý životný program po odchode do dôchodku a potom, čo sa stali závislými na iných ľuďoch. Podľa britských výskumov veľmi veľa dokáže starý človek urobiť sám, iba malú časť problémov môže mu pomôcť riešiť profesionálna pomoc. Musí však tiež vedieť, ako na to.

Praktickým súvislostiam sa vo svojom príspevku *Niekoľko poznámok k téme paliatívnej starostlivosti* venovala aj Veronika Hulová (LF MU, Brno). Poukázala na Český zákon o zdravotných službách č. 372/2011, ktorý sa už zaoberá paliatívnou starostlivosťou. Pojem paliatívna starostlivosť podľa nej prvýkrát použili v nemocnici v Montreale v roku 1973, kde aj vzniklo prvé oddelenie paliatívnej starostlivosti. Odporúčanie Rady Európy (2003)²⁴ *O organizácii paliatívnej starostlivosti* obsahuje základné práva, kde je vymedzená požiadavka na lekársku starostlivosť, ľudskú dôstojnosť, osobnú podporu, zmiernenie bolesti, ale rovnako má právo aj na odmietnutie liečby.

Eva Kalvínská (FN v Motole, Praha) v prezentácii *Spirituální péče o dlouhodobě hospitalizované seniory* konštatovala, že u dlhodobo chorých je tradičný pocit osamelosti, strata súkromia, nezáujem najbližších, závislosť, pocit dehonestácie,

rezignácie a podobne. Podľa nej duchovná starostlivosť sa má týkať zmyslu života, lásky, nádeje, rešpektu k dôstojnosti atď. Súčasťou je duchovná anamnéza dlhodobo chorých ľudí, sledovať hodnoty, ktoré majú význam pre život chorého človeka, čo potom vedie k lepšiemu pochopeniu pacienta. Duchovné aspekty podľa WHO nie sú identické s náboženskými aspektmi, ale skôr sa venujú zmyslu a účelu života. Opodstatnenosť duchovnej starostlivosti sa viaže k tomu, že všetci v procese choroby a umierania potrebujú hľadať zmysel toho, čím prechádzajú, akú úlohu to zohráva v ich živote. Autorka to dala do kontextu s koncepciou vôle k zmyslu u V. E. Frankla. Zdravotníci, ale aj blízki rodinní príslušníci sa vyhýbajú existenciálnym otázkam umierajúcich, pretože sami v tom nemajú jasno. Konzultácie vo väčšine prípadov sa poskytujú neveriacim ľuďom.

O veľkom záujme na danú problematiku svedčali aj rozsiahle diskusie, ktoré často pokračovali aj počas prestávok a po skončení seminára. Účastníci sa zhodli na správnom výbere témy seminára a v tom, že v budúcnosti budú pokračovať v hľadaní a riešení spoločnej problematiky.

Marek Storoška
ISM Slovakia v Prešove

Количество разводов и их влияние на семью и общество – возможности социальной работы

Abstrakt

В данной статье дается анализ проблематики количества разводов, которая в словацком обществе становится все более актуальной, так как в настоящее время разводится каждая вторая семья. Внимание уделяется анализу общественной обстановки с ссылкой на статистические данные в пределах Словакии, а также анализируются отдельные причины разводов, их отражение при воспитание детей, внимание уделяется реакции детей на развод и их адаптирование в новых условиях после развода родителей. В статье обращается внимание на форму обеспечения ребенка либо в семье одного из родителей либо в семьях обоих родителей.

Ключевые слова: супружество, семья, развод, причины разводов, адаптирование, формы обеспечения ребенка

ВВЕДЕНИЕ

С тех пор, как существует брак, взгляды на его функционирование, прочность, неразделимость, развивались и изменялись в зависимости от того, как развивалось и изменялось общество. Это было именно влияние церкви, которое обусловило то обстоятельство, что брак стал считаться священным и неразделимым при любых обстоятельствах, несмотря на нужды отдельных членов семьи, функциональность или другие их проблемы. Даже всё общество, в том числе отдельные люди, как и государственные указы, действовали согласно этим взглядам. Государство видело в семье определённого рода гарантию того, что семья вырастит новых, хороших и преданных членов общества.

ОБЩЕСТВЕННАЯ СИТУАЦИЯ

В какой степени изменялась общественная обстановка, экономические и социальные условия, так изменялся взгляд и отношение общества к нераздельности брака. Постепенно государство стало рассматривать брачные отношения более либерально, предоставило возможности свободно развода без всяких ограничений, в случае если супружество прекрати-

ло выполнять свою основную функцию. Этой возможностью люди стали пользоваться все чаще, поскольку взгляд общества на развод значительно изменился. В особенности тогда, когда общество перестало воспринимать людей, которые развелись, как неполноценных и не акцептированных для общества.

Одной из причин является тот факт, что женщины сегодня более самостоятельны, они сумеют поддержать семью и в экономическом отношении, значит, они независимы от мужей, а кроме того выражают свои нужды более откровенно и при своих поступках являются более целеустремленными. Хотя вступая в брак, люди намерены выдержать в нем до конца жизни, намерения часто далеки от реальной жизни, появляются первые проблемы, которые супруги не в силах совместно решать, и так всё чаще начинает хотя бы один из супругов задумываться над возможностью развода. (Кмес, 2009)

Хотя на первый взгляд это могло бы казаться простым, в действительности это наоборот. Путь к окончательному решению трудный, и в многих случаях долгий, ведь речь идёт прежде всего о детях, что с ними случится после развода, кто и как станет о них заботиться, и существенным является также вопрос, как разделить общее имущество и свою роль играют и другие факторы. Несмотря на все вышеупомянутые трудности, сегодня в нашем обществе огромное количество браков заканчивается разводом. Свидетельством являются данные Государственного статистического управления Словацкой Республики, в котором приводится, что в 2013 г. суды в Словакии:

- развели в общем 10 946 браков,
- из этого наиболее разводов было в Братиславском и Нитрианском регионах,
- 68,8 % браков разводилось по предложению женщины,
- наиболее разводились люди в возрасте 40-44 лет у мужчин и 35-39 лет у женщин,
- средняя продолжительность разведённых браков - 15,0 года,
- чаще всего причиной развода со стороны мужчин, как и женщин указывалось расхождение во взглядах (62,8 %),
- измена приводилась как причина 10,5 % мужчин и 7,1 % женщин (Katuša, M. et al. 2014)

ПРИЧИНЫ РАЗВОДОВ

Как уже было указано выше, решение, ведущее к окончательному завершению брака, является процессом болезненным, долгим, затем расцениваются все обстоятельства и последствия такого решения. В конечном счёте на это решение имеет влияние целый ряд факторов (Smith, 2004), которые будем анализировать в следующей части.

Влияние общества – этого фактора мы уже коснулись выше – если говорим о влиянии общества на разводы, то говорим, прежде всего, об изменении

роли и позиции женщин в обществе, их возрастающее желание эмоционального наполнения, но прежде всего высокая нестабильность рынка труда. Женщины заботятся не только о детях и хозяйстве в роли домохозяйки, но также принимают активное участие в трудовом процессе, в результате чего ожидается равноправное положение обоих родителей, совместная забота о семье. Важным является и то обстоятельство, что сегодня браки часто заключаются с осознанием того, что могут быть когда угодно разведены без того, чтобы наносился ущерб общественному положению мужчины или женщины.

Влияние взаимоотношений – многие разводы прямо связаны с тем фактом, что разделение власти в браке неравномерное – один из партнёров боится другого. Изменились и ожидания людей – в прошлом брачное состояние вело к повышению общественного положения женщины, и для мужчины свадьба являлась шагом к зрелости, когда мужчина взял на себя ответственность и стал главой собственной семьи. Сегодня все это изменилось. Что касается сексуального элемента взаимных отношений супругов, то в прошлом он играл намного меньшую роль, чем сегодня.

Влияние детства – мы все приносим в брак целый ряд переживаний и разных опытов с детских лет, которые оказывают влияние на нас. Мы то ли стремимся избежать ошибок наших родителей, то ли хотим удовлетворить потребности, достичь того, чего не смогли в прошлом. Женщина, которая в детстве боялась отца, может реагировать преувеличенно на крик своего партнера. Мужчина, которого в детстве оставила мать, может стать чрезмерно чувствительным на любое замечание. Поэтому является настолько важным необходимость решить все свои проблемы с детства так, чтобы они не производили влияния на их сосуществование в браке, чтобы оно могло остаться гармоничным.

Влияние детей – хотя обычно дети не являются первичной причиной разводов, всё-таки они могут стать одной из причин в тех случаях, если каждый из родителей подходит к воспитанию детей по-другому. Один предпочитает строгое воспитание, другой уступчивое. Иногда один из партнёров обращает слишком много внимания лишь детям и тем другой партнер может чувствовать себя пренебреженным, вне внимания партнера.

Взаимные чувства супругов – проблема возникает в том случае, когда один из партнеров боится показать свои чувства открыто, боясь того, чтобы это не выглядело как его слабость и не был отвергнутым другим из партнеров. Тем самым он создает непреодолимый барьер для другого партнера.

Дистанция среди супругов – тут, конечно, речь не идет о физической, но об эмоциональной дистанции. Она увеличивается в случае, если партнеры в недостаточной степени участвуют на совместной деятельности семьи, или если один из супругов отказывается говорить о важных вещах и так другой партнер, который чувствует себя пренебрегаемым, приходит к выводу, что его партнер не проявляет достаточный интерес. В обратном случае, если од-

ному из партнеров кажется их взаимная связь слишком тесной и жаждет более свободы и его удушает ревнивость партнера, то в таком случае начинает воспринимать брак как западню, из которой нет выхода.

Отличия в ожиданиях – проблемы появляются и тогда, когда у супругов разные ожидания по отношению к супружеской жизни. Если, например, одного интересует настоящее, и другой стремится запланировать будущее, один хочет обосноваться и другой хочет жить, как и до брака – беззаботно. Многие люди неспособны к компромиссам. Важными кажутся и отдельные моральные, религиозные и политические убеждения, которые сначала казались неважными, но со временем могут стать непреодолимыми.

Начало отцовства и материнства – отношения между партнерами часто портятся во время беременности жены, или в период первых месяцев жизни ребенка. Рождение первого ребенка от супругов требует значительные изменения в восприятии партнера, как и себя. К чувствам гордости и радости может присоединиться ревнивость. Так как маленький ребенок требует огромное количество энергии и времени, появляется и утомленность в гораздо высшей степени, чем обычно и если женщина не чувствует в своем муже поддержку, то могут появиться серьезные проблемы.

Поведение и личность – для хорошего отношения необходима взаимная толерантность, акцептация уникальности личности и способность воспринимать того другого и с его ошибками. Иногда вещи, которые до свадьбы человек на партнере не замечал, после брака станут большим препятствием. Камнем преткновения часто станет наркомания, зависимость от алкоголя, деспотизм, когда поведение одного из партнеров становится невыносимым для другого. Частой причиной разводов является и неудовлетворительная сексуальная жизнь.

Коммуникация – много проблем возникает из-за недостаточной или неправильной коммуникации. Характерным примером является неспособность одного выразить положительные аспекты, в результате чего партнер чувствует себя недооцененным и даже игнорированным. В результате недостаточной коммуникации возникает эмоциональная пропасть между партнерами, что позже может стать одним из факторов распада брака. Супруги больше не ведут себя дружелюбно, перестанут вести себя деликатно по отношению друг к другу, уважать друг друга. Не существует супружеская жизнь без конфликтов, но зависит лишь от уровня зрелости партнеров, как они станут решать эти конфликты и какую форму коммуникации выберут. (Smith, 2004)

ВЛИЯНИЕ РАЗВОДА НА ДЕТЕЙ

Развод, несомненно, имеет самое большое влияние на детей. Ведь каким образом проходит время до развода в семье, бракоразводный процесс, и время прямо после развода, значительно воздействует на его дальнейшее развитие и то, как он станет вести себя в отношении ко всему обществу. Мера

и форма влияние развода на жизнь ребенка зависит и от его возраста. Дети в возрасте до двух лет могут иметь проблемы с питанием, сном, и даже их развитие может несколько замедлиться. В возрасте с трех до пяти лет могут появиться проблемы с поведением, которое может напоминать поведение детей низшего возраста, отчуждение от людей, которые заботятся о нем, появляется страх с того, что родители могли бы его покинуть.

У детей 6-летнего возраста развод в значительной степени вызывает потерю концентрации, капризность и своенравие, ухудшение произношения и даже появление большего количества травм как результат стресса. Потеря одного из родителей после развода вызывает у детей в возрасте 7-10 лет чувства грусти, но и агрессию и даже появляется целый ряд других психосоматических признаков.

Ребята в возрасте 11-13 лет уже понимают, что это значит развод, что может вести к негативизму, откровенной или скрытной агрессии, они могут освоить черно-белое восприятие мира и экстремальные способы поведения и оценку мира вокруг себя.

Детям в возрасте 14-16 лет угрожают в результате стресса, вызванного разводом чувства боязни, депрессии, неуверенности, разочарования, правонарушения, наркотики, сексуальный промискуитет, страх с будущего.

Дети в возрасте 17-19 лет не хотят задаваться проблемами родителей и ожидают, что родители им выйдут навстречу всегда, когда они в этом будут нуждаться и так лишь с трудом переносят то, если в помощи нуждаются родители. Возрастает риск легальных уходов – или лучше сказать побегов – из дома вкл. преждевременных браков. Хотя на первый взгляд могло бы казаться, что развод родителей не имеет никакого влияния на взрослых детей, это не совсем так. Даже в этом возрасте развод родителей вызывает у них чувство потери, иногда зависти и боязни. Одно является общим для всех возрастов, а именно, что в любом возрасте развод родителей большая – потеря для детей. (Novák, Průchová, 2007).

РЕАКЦИИ ДЕТЕЙ НА РАЗВОД

Человек – существо неповторимое, с отличающимися качествами, с предпосылками для эмоционального переживания, неповторимого поведения и ребенок не представляет исключение из всего этого. Мы уже упоминали, что каждый возраст отличается специфическими чертами как по отношению к психике, так и в переживании, но одновременно каждый ребенок воспринимает и переживает разные жизненные ситуации по-другому, реагирует на них и справляется с ними способом характерным только для него одного. Но всё-таки некоторые основные реакции можно обобщить и предполагать у большинства детей. В случае развода родителей большинство детей проживает сложившуюся ситуацию довольно интенсивно, его эмоции сложные и изменчивые – в один момент их настроение высоко положительное, а в другой они – в слезах и полны скорби. Интенсивность проживаемых

эмоций проявляется по-разному, их поведение часто совсем другое, чем их родители были привыкнуты. Реакции детей на развод не зависят только от возраста детей, но и от пола. Мы все можем по всей вероятности согласиться в том, что развод является одним из наиболее травматических моментов в жизни человека. Конечно, следуя за смертью родителей и детей, так как это событие самое страшное. Опыт с разводом у детей внушает чувства страха, неуверенности, боязни, или одиночества и вины. Реакции детей отличаются в зависимости от их личности и их роли, которую выполняют в семье.

Широко преобладает мнение, что с разводом труднее справляются мальчики, чем девушки, что может быть правдивым, но не обязательно. Правда, замечается разница в поведении мальчиков и девушек. Это вытекает именно из того, что если мальчик отстает жить с матерью после развода, он теряет мужской образец. Его стремление проявить мужественность иногда воспринимается как агрессивное поведение. Также подавляющее большинство не хочет открыто показать свою грусть - ведь мальчики же не плачут. Девушки наоборот, которые останутся с матерью после развода, справляются с травмой легче, так как у них остаётся образец и по всей видимости им достанется сочувствия и психической поддержки в любой момент, когда они в этом будут нуждаться.

Безразличие – иногда ребенок может вести себя безразлично, он не покажет свои эмоции. Такое поведение может иметь свою причину в семье, где любые эмоции подавлялись и удушались внутри. Более чем правдоподобно, что такой образец поведения ребенок у кого-нибудь освоил. Явное безразличие ребенка может таить глубокую удрученность исходящую из способности выразить собственные чувства из какой-нибудь формы страха из того, что он может потерять контроль над собой. (Novák, Průchová, 2007).

Роль детей в семье – реакции детей отличаются в зависимости от того, какую роль они сами завоевали. Некоторые дети с самого начала интересуются другими людьми, они хотят знать, чем занимаются взрослые, куда они идут. Другие, наоборот, более самостоятельны и на долгое время сумеют сами проводить время, живут в собственном мире фантазии и лишь мало интересуются проблемами других. Роль ребенка в семье оказывает значительное влияние на его реакции – иногда случается, что одного ребенка более волнует, чем других, что происходит в семье, именно если он становится профоргом одного из родителей и постепенно у него создается впечатление, что как единственный в семье чувствует самую интенсивную тоску. (Novák, Průchová, 2007)

Лояльность – много детей ощущает проблемы с соблюдением лояльности в отношении к обоим родителям, это для них окажется слишком трудным, и они часто встанут на сторону одного из родителей и тому проявляют весь свой интерес и чувства.

У детей страдающих потерей одного из родителей часто появляются психосоматические симптомы, как, например, боли, нарушения сна, сыпь, иногда

они пинают, грызутся, они не хотят есть, или наоборот объедаются. Эмоции часто бывают необъятные. У ребенка иногда появляется чувство, что он отличается от других, часто бывает неуверенный сам в себе, так как потерял почву под ногами в виде комплектной семьи. Одним из проявлений потери является грусть, которую проявляют дети прямо – ввиду плача, или непрямо – посредством поведения. Часто испытывают порывы горя, они не смогут думать ни о чём другом, они не способны сосредоточиться в школе. Такой ребенок даже испытывает порывы отчаяния и безнадёжности, у него не хватает энергии и не принимает участие в обыкновенной ежедневной деятельности. Грусть, отчаяние, чувство одиночества, могут в многих случаях довести до депрессий. Иногда дети своё отчаяние и грусть скрывают и превращают их даже в злобу, ведь оказывается легче быть злобным, чем грустным. Если человек чувствует себя нелюбимым, обиженным, ненужным и униженным, то может свои чувства перенести на другого человека и тем рассердить его, и так привлечь к себе внимание. Дети, которые не способны откровенно выразить свою злость, чувства одиночества, переживают всё это именно ночью, они страдают страшными кошмарами. Но у злости есть и своя положительная сторона, так как может стать импульсом для изменения мышления и поведения, вести к более положительным реакциям, которые не обидят и не причинят вреда ни самому себе, ни другим людям. Иногда злость может стать толчком к защите, ребёнок высылает сигнал людям вокруг себя, что им нельзя унижать его, что он не позволит им причинять ему никакого вреда, он может приобрести новую форму уверенности в себя самого. Во время развода и после него некоторые дети могут чувствовать зависть по отношению к членам комплектной семьи. Если ребенок поймет, что он абсолютно нормальный, если у него до той поры проявлялись отрицательные чувства, то ему станет легче на душе. (Novák, Průchová, 2007).

Как мы это уже упомянули выше, реакции детей на развод проявляются многообразно – у них появляются чувства собственной вины, продолжая чувствами неуверенности, потерей чувства безопасности, чувствами безнадёжности депрессий, гнева, упрямства, побегам из дома, правонарушениями, исканием чего-нибудь вроде бэкграунда среди своих сверстников. Его легко заманить к наркотикам, или он начнет вести себя промискуитетно, или начнет подавлять все свои чувства и переживания. Все эти чувства и реакции зависят прежде всего от возраста. В каком они были во время развода родителей, в какой семейной обстановке жили, как ведут себя их родители по отношению к ним самым во время развода и после него.

АДАПТАЦИЯ ДЕТЕЙ ПОСЛЕ РАЗВОДА

После развода многие семейные и бытовые условия изменяются, изменяется и социальная среда, ребенок подвергается большому количеству изменений, которые включают целый ряд аспектов, которые на него проводят влияние. К этим условиям должны постепенно привыкнуть все члены семьи и должно наступить время адаптации. Какое время пройдет, пока ребенок привыкнет к новой ситуации, зависит и от того, с которым из родителей он

остаётся жить в одном хозяйстве, от его возраста и семейной среды.

Очень важно то, чтобы экс партнёры закончили взаимную враждебность и проявления вражды сразу в начале и в конце визитов. Их дети должны чувствовать, что оба родители их все еще любят одинаково, и они готовы в любое время выслушать их, посоветовать, помочь, что разводом они не потеряли семейный уют. Сегодня с точки зрения социального статуса, ситуация в некоторой степени не так неприязненна для детей разведенных родителей как это было в прошлом, так как, к сожалению, развод уже больше не является чем-то редким и взгляд общества резко изменился. Их уде больше не оценивают как неполноценных по отношению к детям комплектных семей. Огромной помощью при ускоренной адаптации детей к новой жизненной ситуации оказывается и поддержка близких и дальних родственников и способ восприятия со стороны сверстников и школы. Спустя некоторое время, когда родители решат свои проблемы, начнут обращать больше внимания и на своих детей, и те могут постепенно по-другому отнестись ко всей ситуации и выбрать лучшее из того, что ситуация принесла. Например, они могут приобрести большую меру самостоятельности, независимости, смириться с тем, что жизнь с отцом отличается от жизни с матерью. Адаптация детей к ситуации, возникшей уходом одного из родителей, как это описывает Krýslová (2000), в высокой степени зависит от качества отношений с родителем, с которым ребенок остался и качество заботы о детях до и после развода.

Чтобы улучшить и ускорить адаптацию, родители должны повторять детям, что все со временем кончится, и что станет лучше и одновременно должны ему служить примером, но самым важным является то, чтобы отец или мать создали для своих детей надежную семейную обстановку, в которой будет царить любовь, мир и взаимопонимание.

ПОРУЧИТЬ РЕБЕНКА ПАТРОНИРОВАТЬ ОДНОМУ ИЗ РОДИТЕЛЕЙ

Во время развода несовершеннолетних детей поручают одному из родителей. Это значит, что дети все продолжают жить вместе с отцом или матерью и другому суд назначит, если родители уже раньше на этом не договорились, способ и частотность встреч с детьми. Для детей, конечно, лучше, если они не прекратят контакт ни с одним из родителей, ведь развод не значит, что они больше не родственники, ведь в большинстве случаев оба родители любят своих детей и им не безразлично, как они взростеют и что делают.

В прошлом было принято поручать дети отцу. Это частично исходило из того, что женщина рассматривалась как имущество и поэтому она не имела права обладать чем-нибудь. Этот взгляд постепенно изменился в течении последних сто лет и именно благодаря правозащитному движению за права женщин, и так стали детей поручать патронировать матери. Тут появилась парадоксальная ситуация – второй экстрем. Поручение детей отцу стало

чрезмерно затруднительным, так как тот был должен продолжительно доказывать, что мать не способна позаботиться о детях, он должен был доказать, что женщина, к примеру, наркоманка, алкоголичка, проститутка, она пренебрегает своими обязанностями по отношению к детям. Даже в таких экстремальных ситуациях случалось, что суд поручил детей матери. В современном обществе, опять в результате изменений в обществе, взгляд на женщину, которой главным смыслом жизни раньше считалось материнство, изменился, и сегодня уже не считается непривычным, если дети поручены именно отцу.

Поручение сегодня имеет разные формы. Чаще всего дети поручены лишь одному родителю, и с другим родителем они лишь проводят время в виде посещений, которые, как мы на это указали уже выше, определены судебным указом в разделе «оформление общения с ребенком». Разделенное попечительство, так называемое чередующееся, основано на том, что дети живут поочередно у обоих родителей некоторое время. При такой форме опеки важные решения, касающиеся жизни ребенка выносятся после договора обоих родителей, в отличие от исключительной опеки, когда все важные решения выносит отец или мать, которому был ребенок поручен, и так отец и мать принимают участие на решениях о важных моментах в жизни ребенка, как выбор профессии и др. Хотя редко, но всё-таки существует форма опеки, когда дети разделены – то есть некоторые живут вместе с матерью и другие вместе с отцом. Такой указ суд выдает в случае, если один из родителей относится к некоторому списку детей с предубеждением и так для него лучше, если живет с другим родителем. При решении, кому поручить ребенка в опеку, берется во внимание и его возраст. Если речь идет о детях до двух лет, предпочитается мать, так как предполагается, что мать сумеет лучше позаботиться о ребенке такого возраста. У детей высшего возраста уже решения того, кому поручить опеку ребенка, рассматривается более последовательно – кто из родителей способен лучше позаботиться о нем. В прошлом при решении опеки рассматривалось и сексуальное поведение родителей, а именно матери. Если у той доказалась внебрачная половая связь, то автоматически ее считали безответственной и негодной матерью, и ребенка автоматически поручали отцу. В современности суды в это рассматривают более либерально. (Gardner, 1991).

С вышесказанного вытекает, что сегодня, после изменений введенных в бракоразводный закон, суды, решая поручение ребенка, учитывают то, который из родителей подходит больше всего без учета пола и так у отцов шанс поручения ребенка выше, чем в прошлом.

СУПРУГИ ПРЕКРАЩАЮТ СЧИТАТЬСЯ СУПРУГАМИ, НО ВСЕ ОСТАЮТСЯ РОДИТЕЛЯМИ

Время до развода, как и после него, несомненно, является затруднительным и самым разводом трудности не заканчиваются. Начинает новый этап в жизни полон новых жизненных ситуаций и изменений. Для каждого,

кого это касается, приносит психическое напряжение, с которым все должно каким-то образом справиться. Изменяется способ жизни, отношения в семье. Социальный статус разведенного изменяется – он должен решать свои проблемы один, без участия и поддержки супруга. Изменяется суточный режим, распределение финансов, их приобретение, расходы, забота о детях. С этими ситуациями должны, конечно, справиться и дети разведенных, поэтому очень важно то, чтобы обоим родителям вели себя так, чтобы их дети чувствовали, что не лишились ни одного из родителей. Бывшие супруги должны осознать тот факт, что хотя разводом они лишились статуса супругов, но они продолжают быть родителями на всю жизнь со всем, что в это входит, начиная с финансовой поддержки детей кончая психической поддержкой в любых обстоятельствах.

После развода важно то, чтобы ребенку был обеспечен контакт с обоими родителями в достаточной степени, ведь он нуждается в отце и в матери. Лучшим решением является взаимное согласие о том, что выгодно для обеих сторон и прежде всего для детей. Если бывшие супруги способны, несмотря на горечь и неприязненность, общаться друг с другом и взаимодействовать и свои договоры приспособливают, прежде всего, нуждам и здоровому развитию своих детей, у них в основном нет проблем решать разные жизненные ситуации. В таком случае для ребенка станет легче справиться с новой обстановкой и не почувствует слишком отрицательно изменения в семейном положении. Ребенок в конце концов поймет, что развод – это дело взрослых и, что он может и в будущем сохранить положительные отношения с обоими родителями.

Уважение по отношению к второму родителю, отказ от клевет, как и прощение – это все воспитательные модели, которые в большой мере воздействуют на ребенка, и все это в значительной степени вносит вклад в развитие мудрости в сердце ребенка, которая закаляет его. Так как для любви среди супругов возникает закадычная связь во время создания «семейного мы», так при разводе нужно, чтобы создалась форма ответственности между родителями, чтобы сохранились семейные воспоминания, так как родителя остаются родителями на всю жизнь. Если развод станет трагедией, его надо провести так, чтобы был «сносным» и чтобы ребенок, который не способен принять его не осуждал родителей и не вел себя агрессивно. Пусть эта связь заменена хотя бы надлежащим, уравновешенным «мирным договором». Примирение родителей абсолютно необходимо для гармоничного воспитания (Martin-Prével, 2008, s. 54-58).

Для сохранения отношений с отцом или матерью нужно сохранить постоянный контакт и с сотрудничеством экс-партнеров. Если после развода вражда и распри между родителями не прекращаются, ребенок будет постоянно испытывать боль, он будет постоянно уязвим. Иногда ненависть между бывшими супругами настолько интенсивна, что может довести до того, что один из родителей станет возмущать ребенка против другого, отец или мать, которые живут с ребенком, стремятся унижать достоинство другого. Ребенок так может стать орудием мести. В случае чрезмерной предвзятости родителей по отношению друг к другу они часто не осознают серьезность и последствия своих поступков по отношению к детям.

Желательно, чтобы ребенок смог сохранить положительное восприятие обоих родителей, поэтому важно для сохранения такого положительно восприятия подчеркивать их положительные качества и прекратить клеветать друг о друге перед ребенком.

Родитель, которому ребенок не был поручен, часто заменяет эмоциональные нужды ребенка на материальные. Они стремятся возместить недостаток своего присутствия посредством дорогих игрушек, одежды, отпусков и т.п. Он может думать, что ребенок станет его больше любить, если станет его таким образом одаривать. Такой подкуп может стать сигналом слабости и угрызений совести родителя, который не в состоянии наполнить эмоциональную нужду ребенка по-другому. Однако стоит подчеркнуть, что не каждый подарок автоматически станет средством подкупа ребенка, ведь стремиться обрадовать кого-то – это естественно. Конечно, все должно остаться в рамках естественного. Тоже не правильно критиковать поступок одного из родителей, осуществлен с хорошим намерением.

Родитель, которому был ребенок поручен, может требовать от ребенка неуместную меру ответственности, если он не способен сам справиться с новой нагрузкой.

Ребенок должен, например, выполнять в семье ту роль, что и экспартнер, и тем самым некоторые среди его детских нужд или интересов окажутся под угрозой. Конечно, определенная мера помощи со стороны ребенка оказывается необходимой, но это не должно выходить из рамок нормального. Разведенному тоже нельзя использовать ребенка в роли профорга и доверяться ему со своей беспомощностью, болью, неспособностью справиться с жизнью. В таком случае ребенок окажется в ситуации, когда ему самому надо подавить собственные чувства и окажется под психическим давлением, когда должен стать опорой для взрослого. Если эмоциональные связи между родителями и ребенком слишком узки, может случиться, что родитель станет эмоционально чрезмерно зависимым на ребенке, что может произойти ситуация, когда ребенок будет чувствовать себя виновным, если будет хотеть жить собственную жизнь, например, если тот хочет общаться с друзьями и родитель остается дома один. Даже среди своих друзей должен думать о ситуации дома и не сможет отвлечься. Такая ситуация может длиться до взрослых лет, что может оказаться помехой при основании собственной семьи. С вышесказанного вытекает, что ребенок не должен стать свидетелем конфликтов между супругами и средством решения проблем родителей. Известное дело, что родители рассержены и подавлены после распада брака, им надо заверить ребенка, что ничего из этого не имеет никакого отношения к нему и это ситуация лишь временная, и все станет опять нормальным, следует лишь подождать и быть терпеливым. Даже после развода экспартнеры должны думать прежде всего о своих детях. Нужды ребенка должны стоять на первом месте, перед их собственными нуждами. Если они станут соблюдать это, они могут быть уверены в уважении и поддержке своего ребенка.

ЧЕРЕДУЮЩАЯСЯ ОПЕКА

Одной из форм поручения ребенка является чередующееся содержание ребенка. В сути чередующейся опеки стоит факт, что дети на протяжении данного срока поручены под опеку одному из родителей и после того, на протяжении того самого срока другому. Такая форма поручения предпочитается в том случае, если оба родителя хотят заботиться о ребенке, и это соответствует нуждам ребенка. Срок чередования может длиться одну неделю, но и месяц. Все зависит от договора между родителями. Эта форма опеки требует малое расстояние жилья обоих родителей, так как необходимо, чтобы ребенок посещал одну и ту же школу и мог неугомонно посещать внешкольные занятия. Также необходимо договориться на точных правилах, которые должны соблюдать оба родителя как, например время, когда ребенок должен ложиться спать.

Преимущество чередующейся опеки состоит в том, что не разорвет отношения ни с одним из родителей, эмоциональные связи между ними не остынут и тем самым для экспартнёров тут существует в какой-то мере, в хорошем смысле слова, возможность отдохнуть от обязанностей связанных с воспитанием ребенка, так как они разделены наполовину. Тем самым могут после этого «отдыха» опять в полной мере заботиться о детях и радоваться им. Эту форму опеки можно приравнять к чистой игре, так как родитель тут не выступает лишь в роли слуги, или как друг на выходные дни, ведь срок, во время которого он заботится о ребенке, включает в себя все обязанности, как ежедневное материальное обеспечение, так и образование и т.п.

Как мы это упомянули выше, чередующаяся опека выгодна при условии, если обои родители готовы для того, если они выполнили все необходимые условия и не чувствуют взаимную вражду и ненависть. Они должны суметь доверять друг другу и не желают иметь ребенка постоянно под своей опекой. Одной из основных невыгод могут стать разницы в подходе к воспитанию детей, если выполнение обязанностей со стороны детей не станет продвигаться одинаковым темпом, если со стороны менее строгого и аккуратного родителя многое пропустится и более строгий будет требовать все больше и больше, так как будет должен догнать все пропущено экс партнером.

Чередующееся воспитание можно сравнить с протезом, заменяющим здоровую конечность. Протез хорошо придуман, превосходно сконструирован, функциональный, незаметный, даже по-своему шикарный. Но все-таки остается лишь заменой за здоровую конечность (Novák, Průchová, 2007, s. 71).

Так что можем сказать, что несмотря на все симпатии по отношению к чередующейся опеке, мы должны остаться при земле. Лучше всего для ребенка будет, если тот может взрослым построить свою жизнь на опыте освоенном в ситуациях, которые пережило в гармоничной семейной обстановке, которую для него создали обои родители.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Развод как окончательное последствие распада брака имеет свои специфики. В этой статье мы стремились дать основной анализ отдельных его аспектов, которые узко связаны с процессом развода. Смотри на статистики, мы можем следить за развитием количества разводов. Развод стал привычным явлением нашей жизни и количество разводов постепенно повышается. Мы считаем его одной из кардинальных проблем нашего общества. Возможно, одной из наиболее значительных причин является то факт, что в человеческих отношениях, и тем более в отношениях между партнерами, не хватает огромного количества основных человеческих факторов, этических и человеческих взглядов, и главным образом, любовь, чувство и взаимопонимание.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- Novák, T., Průchová, B. 2007. *Předrozvodové a rozvodové poradenství*. Praha: Grada, 2007.
- Smith, H. 2004. *Děti a rozvod*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004.
- Kmec, M. 2009. *Mládež ako subkultúrna skupina v globalizovanej spoločnosti*. Prešov. VŠMP ISM Slovakia v Prešove, 2009.
- Krýslová, M. 2000. Adaptácia dieťaťa na stratu rodiča rozvodom. In. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*. Roč. 35, č. 1 (2000).
- Gardner, R. A. 1991. *Rozvod - a čo ďalej?* 1. vyd. Martin: Osveta, 1991.
- Prevel-Martin, M. 2008. *Slovo rozvedeným*. Liptovský Mikuláš: Komunita Blahoslavenstiev, 2008.
- Katuša, M. et al. 2014. *Vývoj obyvateľstva v Slovenskej republike a krajoch v roku 2013*. Bratislava: Štatistický úrad SR, 2014. 150 s. [online]

Informacja dla Autorów

Redakcja „SIE” zaprasza do współpracy Autorów, którzy chcieliby publikować swoje teksty na łamach naszego pisma. Uprzejmie informujemy, że przyjmujemy do publikacji artykuły nie dłuższe niż 20 stron znormalizowanego maszynopisu (1800 znaków ze spacjami na stronę), a w przypadku recenzji – niż 8 stron. Do artykułów prosimy dołączyć streszczenie w języku polskim i angielskim (wraz z angielskim tytułem artykułu) o objętości do 200 słów. Prosimy o niewprowadzanie do manuskryptów zbędnego formatowania (np. nie należy wyrównywać tekstu spacjami czy stosować zróżnicowanych uwypukleń, wycień itp.). Sugerowany format: czcionka Arial, 12 pkt., interlinia 1,5. Piśmiennictwo zawarte w artykule należy sformatować zgodnie z tzw. zapisem harwardzkim, zgodnie z którym lista publikacji istotnych dla artykułu ma być zamieszczona na jego końcu i ułożona w porządku alfabetyczny. Publikacje książkowe należy zapisywać:

Fijałkowska B., Madziarski E., van Tocken T.L. jr., Kamilska T. (2014). Tamizdat i jego rola w kulturze radzieckiej. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Rozdziały w publikacjach zwartych należy zapisywać:

Bojan A., Figurski S. (2014). Nienowoczesność – plewić czy grabić. W.S. Białokozowicz (red.), Nasze czasy – próba syntezy. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Artykuły w czasopismach należy zapisywać:

Bobrzyński T.A. (2009). Depression, stress and immunological activation. British Medical Journal 34 (4): 345-356.

Materiały elektroniczne należy zapisywać:

Zientkiewicz K. Analiza porównawcza egocentryka i hipochondryka. Żart czy parodia wiedzy? Portal Naukowy “Endo”. www.endo.polska-nauka.pl (data dostępu: 2014.07.31).

W tekście artykułu cytowaną publikację należy zaznaczyć wprowadzając odnośnik (nazwisko data publikacji: strony) lub – gdy przywołane jest nazwisko autora/nazwiska autorów w tekście – (data publikacji: strony), np.: Radzieckie władze „[...] podjęły walkę z tamizdaten na dwóch płaszczyznach: ideologicznej i materialnej” (Fijałkowski i wsp. 2014: 23). lub: Radziecka prasa, jak stwierdzają Fijałkowski i wspólnicy, „łżyła autorów druków bezdebitowych” (2014: 45). W przypadku przywoływanych tekstów, gdy nie ma bezpośredniego cytowania, należy jedynie podać nazwisko i rok publikacji (bądź sam rok, jeśli nazwisko autora pada w tekście głównym). W odnośnikach w tekście głównym należy w przypadku więcej niż dwóch autorów wprowadzić „i wsp.,” np. (Fijałkowski i wsp. 2014). W tekście piśmiennictwa (tj. alfabetycznie ułożonej literaturze) prosimy wymienić wszystkich autorów danej publikacji. Więcej o zasadach stylu harwardzkiego m.in. na Wikipedii (http://pl.wikipedia.org/wiki/Przypisy_harwardzkie). Uwaga, przypisy krytyczne, inaczej tzw. aparat krytyczny, prosimy w miarę możliwości zredukować do minimum i wprowadzać do głównego tekstu manuskryptu.

Zaznaczamy, że Redakcja nie płaci honorariów, nie zwraca tekstów niezamówionych oraz rezerwuje sobie prawo do skracania tekstów.

Texty prosimy przysyłać drogą elektroniczną za pomocą formularza na stronie WWW: <http://humanum.org/pl/czasopisma/humanum/o-czasopismie> lub na adres e-mailowy: biuro@humanum.org.pl

Do tekstu należy dołączyć informację o aktualnym miejscu zamieszkania, nazwie i adresie zakładu pracy, tytule naukowym, stanowisku i pełnionych funkcjach. Każdy tekst przesłany pod adres Redakcji z prośbą o druk na łamach czasopisma podlega ocenie. Proces recenzji przebiega zgodnie z założeniami „double blind” peer review (tzw. podwójnie ślepej recenzji). Do oceny tekstu powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów (tzn. recenzent i autor tekstu nie są ze sobą spokrewni, nie występują pomiędzy nimi związki prawne, konflikty, relacje podległości służbowej, czy bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich 5 lat). Recenzja ma formę pisemną i kończy się stwierdzeniem o dopuszczeniu lub niedopuszczeniu tekstu do druku.

W związku z przypadkami łamania prawa autorskiego oraz dobrego obyczaju w nauce, mając na celu dobro Czytelników, uprasza się, aby Autorzy publikacji w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentowali rezultaty swojej pracy, niezależnie od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej).

Wszystkie przejawy nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające Autorów, towarzystwa naukowe itp.).

Do przedłożonych tekstów z prośbą o druk, Autor tekstu jest zobowiązany dołączyć:

1. Informację mówiącą o wkładzie poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontyribucji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi Autor zgłaszający manuskrypt.
2. Informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów.

HUMANUM

Instytut Studiów Międzynarodowych
i Edukacji w Warszawie

INTERNATIONAL
SCHOOL OF MANAGEMENT
SLOVAKIA